

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 15 (2)

Заснований 2005 року

Харків
2013

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 10 від 28.10.2013 р.).

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д.геогр.н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна рада: Ганс Гюнтер Клев – доктор географії (Міністерство економіки, захисту клімату, енергетики і територіального планування палатинату басейну Рейну, Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Карельський інститут, Фінляндія), Дружинін О.Г. – д.геогр.н., професор (Південний федеральний університет, Росія), Колосов В.О. – д.геогр.н., професор (Інститут географії РАН, Росія), Попкова Л.І. – д.геогр.н., професор (Курський державний університет, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литовський педагогічний університет, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2013

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Костянтин Нємець, Людмила Нємець</i> МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ: АНАЛІЗ І ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ	7
<i>Ігор Смирнов</i> ГЕОЕКОЛОГІЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИКОЮ ВИРОБНИЧО-СЕРВІСНИХ СИСТЕМ ...	11
<i>Валентина Смаль</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИНУТИХ КРАЇН	17
<i>Владимир Московкин, Светлана Самсонова</i> БЕНЧМАРКІНГ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СТРАН БРИКС І ІРАНА НА ОСНОВЕ МЕТОДОЛОГІЇ ОЦЕНКИ ЕКОНОМІКИ ЗНАНИЙ	21
<i>Едуард Бондаренко</i> ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОСТОРОВИХ ДАНИХ У ВИРІШЕННІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНУ	29
<i>Леся Заставецька</i> ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ПОВЕРХОНЬ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗСЕЛЕНСЬКИХ МЕРЕЖ	33
<i>Sergiy Kostrikov, Kateryna Segida</i> HUMAN GEOGRAPHY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS	39
<i>Stefania Środa-Murawska, Daniela Szymańska</i> CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE LIGHT OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF LUXURY STORES – SOME PROBLEMS.....	48
<i>Ihor Smyrnov, Oksana Shmatok</i> LOGISTICS IN AGRIBUSINESS' ACTIVITY IN UKRAINE	58

Наукові повідомлення

<i>Олеся Корнус, Анатолій Корнус</i> СУЧАСНИЙ СТАН ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА СУМИ	61
<i>Зоя Бойко</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	64
<i>Наталія Горожанкіна, Валентина Кісенко</i> ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЧНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ (ЗА ПЕРІОД 1960-2012 РОКИ)	69
<i>Людмила Воловик</i> ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЇХ ВПЛИВУ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ	74
<i>Марія Орлова</i> СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ТУРИЗМУ	79
<i>Вікторія Пацюк</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ІНДУСТРІАЛЬНО-ТУРИСТИЧНОГО РАЙОНУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КРИВОРІЖЖЯ)	85
<i>Сергій Ярьоменко</i> ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН	90
<i>Сергій Лавриненко</i> РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1861 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВЩИНИ)	95
<i>Сергій Шевчук</i> НАПРЯМКИ РОБОТИ ТА ГОЛОВНІ ЗДОБУТКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ ТА КАРТОГРАФІЇ (1927 – 1934)	100
<i>Катерина Сегіда, Юлія Горбунова</i> РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ	107
<i>Lyudmyla Niemets, Kateryna Segida, Yuliia Yakovleva</i> SPECIFIC FEATURES OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREA IN DONETSK REGION	115

Дослідження молодих науковців

Павло Кобилін ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	120
Мирослава Лапушняк ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ» ТА МЕТОДИКУ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ	127
Євгенія Телебенєва ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НІЙ	131
Ірина Полевич ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	135
Оксана Брацьо РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ СЕРЕДНІХ МІСТ УКРАЇНИ	139
Олексій Гнатюк УРБАНОНІМИ МІСТ УКРАЇНИ ЯК МАРКЕР ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	144
Тарас Погребський ОСОБЛИВОСТІ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НА ТУБЕРКУЛЬОЗ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	148
Яніна Василевська ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	153
Вікторія Панкратьєва ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	156

Хроніка. Повідомлення

Микола Пістун СЛОБОЖАНЩИНА: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА ДОВІДКА	162
Наші автори	165
Правила оформлення та подання статей	169

CONTENTS

Science Skylines

<i>Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets</i> MODELING OF TRAJECTORIES OF SOCIAL GEOSYSTEM DEVELOPMENT: RESULTS ANALYSIS AND VISUALIZATION	7
<i>Ihor Smyrnov</i> GEOECOLOGICAL ORIENTATION OF LOGISTICS MANAGEMENT OF PRODUCTION AND SERVICE SYSTEMS	11
<i>Valentyna Smal</i> GLOBALIZATION AS A FACTOR OF DEINDUSTRIALIZATION IN ECONOMICALLY ADVANCED COUNTRIES	17
<i>Vladimir Moskovkin, Svetlana Samsonova</i> BENCHMARKING INNOVATION DEVELOPMENT OF BRICS AND IRAN ON THE BASIS OF KAM	21
<i>Eduard Bondarenko</i> SPATIAL DATA INFRASTRUCTURE SOLUTIONS TO CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE REGION ...	29
<i>Lesia Zastavetska</i> USING STATISTICS TO CHARACTERIZE NETWORKS SURFACE SETTLEMENT POPULATION	33
<i>Sergiy Kostrikov, Kateryna Segida</i> HUMAN GEOGRAPHY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS	39
<i>Stefania Środa-Murawska, Daniela Szymańska</i> CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE LIGHT OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF LUXURY STORES – SOME PROBLEMS.....	48
<i>Ihor Smyrnov, Oksana Shmatok</i> LOGISTICS IN AGRIBUSINESS' ACTIVITY IN UKRAINE	58

Research Reports

<i>Olesya Kornus, Anatoliy Kornus</i> CURRENT STATUS OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF THE SUMY CITY	61
<i>Zoe Boiko</i> SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LABOR RESOURCES IN DNIPROPETROVS'K REGION	64
<i>Natalia Gorozhankina, Valentina Kisenko</i> HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE MECHANICAL POPULATION MOVEMENTS IN THE DNEPROPETROVSK REGION (FOR THE PERIOD 1960-2012 YEARS)	69
<i>Lyudmila Volovyk</i> TRANSFORMATION PROCESSES IN ECONOMIC ACTIVITIES KIEV REGION IN THE CONTEXT OF THEIR INFLUENCE ON EMPLOYMENT	74
<i>Maria Orlova</i> THE STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN THE SPHERE OF TOURISM	79
<i>Viktoriia Patsiuk</i> FEATURES AND METHODOLOGY OF THE INDUSTRIAL AND TOURIST ZONING (ON THE EXAMPLE OF KRYVYI RIH REGION)	85
<i>Sergii Iaromenko</i> POLITICAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTER-ETHNIC RELATIONS	90
<i>Sergey Lavrynenko</i> REGIONAL FEATURES OF AGRICULTURAL AREAS AND THEIR IMPACT ON SOCIAL AND GEOGRAPHIC PROCESS AFTER THE REFORM OF 1861 (FOR EXAMPLE, POLTAVA REGION)	95
<i>Sergiy Shevchuk</i> DIRECTION AND THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY (1927 – 1934)	100
<i>Katerina Segida, Yuliia Horbunova</i> THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNIPROPETROVSK REGION: TERRITORIAL ASPECT	107
<i>Lyudmyla Niemets, Kateryna Segida, Yuliia Yakovleva,</i> SPECIFIC FEATURES OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREA IN DONETSK REGION	115

Research of young Scientists

<i>Pavlo Kobylin</i>	120
TO THE QUESTION OF THE DEFINITION OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE STRUCTURE	
<i>Myroslava Lapushniak</i>	127
THE ESSENCE OF SOCIAL-ECONOMIC CATEGORY OF SOCIAL STANDARD OF LIVING: EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS AND METHODS OF STUDY	
<i>Evgeniya Telebeneva</i>	131
GENERAL ECONOMIC STRUCTURE OF UKRAINE AND PLACE OF INDUSTRY KHARKIV REGION IN IT	
<i>Iryna Polevych</i>	135
FEATURES IMPORT-EXPORT SERVICES IN THE KHARKIV REGION	
<i>Oksana Bratso</i>	139
REGIONAL FEATURES OF MEDIUM CITIES' LOCATION IN UKRAINE	
<i>Olexiy Gnatiuk</i>	144
URBAN PLACE-NAMES OF UKRAINIAN CITIES AS A TERRITORIAL IDENTITY MARKER	
<i>Taras Pogrebnyi</i>	148
THE FEATURES OF TUBERCULOSIS MORBIDITY IN VOLYN REGION	
<i>Ianina Vasylevska</i>	153
TOURIST AND RECREATIONAL RESOURCES OF KHERSON REGION: SOCIO-GEOGRAPHICAL FEATURES	
<i>Victoria Pankratieva</i>	156
THE SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF THE EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION	

Chronicle. Reports

<i>Mykola Pistun</i>	162
SLOBOZHANSCHINA: HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL INFORMATION	
Our Contributors	165
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	169

Горизонти науки

УДК 911.3

Костянтин Немець, Людмила Немець

МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ: АНАЛІЗ І ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

В статті описана методика аналізу та візуалізації результатів моделювання розвитку соціогеосистем. Пропонується за траєкторію оптимального розвитку прийняти головну діагональ гіперкубу багатовимірного ознакового простору, яка є найкоротшою відстанню між точками мінімального і максимального розвитку. Наведено приклади ранжирування соціогеосистем на основі використання порівняльного аналізу за станом і динамікою розвитку.

Ключові слова: соціогеосистема, розвиток, траєкторія, багатовимірний простір, порівняльний аналіз, ранжирування, класифікація.

Константин Немець, Людмила Немець. МОДЕЛИРОВАНИЕ ТРАЕКТОРИИ РАЗВИТИЯ СОЦИОГЕОСИСТЕМ: АНАЛИЗ И ВИЗУАЛИЗАЦИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ. В статье описана методика анализа и визуализации результатов моделирования развития социогеосистем. Предлагается в качестве траектории оптимального развития принять главную диагональ гиперкуба многомерного признакового пространства, которая является кратчайшим расстоянием между точками минимального и максимального развития. Приведены примеры ранжирования социогеосистем на основе использования сравнительного анализа по состоянию и динамике развития.

Ключевые слова: социогеосистема, развитие, траектория, многомерное пространство, сравнительный анализ, ранжирование, классификация.

Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets. MODELING OF TRAJECTORIES OF SOCIAL GEOSYSTEM DEVELOPMENT: RESULTS ANALYSIS AND VISUALIZATION. The article describes methodology of analysis and visualization of social geosystems development modeling results. It is proposed to take as the optimal development trajectory the main diagonal of the hypercube of multidimensional feature space which is the shortest distance between the points of minimal and maximal development. Examples of social geosystems ranking based on comparative analysis on the status and dynamics of the development are given.

Keywords: social geosystem, development, trajectory, multidimensional space, comparative analysis, ranking, classification.

Актуальність роботи. Складність, різномасштабність і багатоплановість процесів у суспільстві і природі, а також у їхній взаємодії, вже давно потребують застосування нових наукових підходів до їх вивчення. Поштовхом для розробки таких підходів став розвиток синергетики – науки про взаємодію і саморозвиток складних систем. Вже на початку ХХІ ст. стали поширюватись синергетичний підхід і синергетична парадигма, які швидко впроваджуються у різних галузях науки і на сьогодні є найбільш прогресивними і перспективними методологічними епістемами.

Перспективність синергетичної парадигми проявляється у двох ключових положеннях. З одного боку, вона вимагає всебічного розгляду об'єкту дослідження з урахуванням якомога більшої кількості його особливостей, що збігається з вимогою географічного підходу щодо комплексності дослідження. З іншого – представлення траєкторії еволюції систем, як ланцюга послідовно змінюючих одна одну точок біфуркації, в кожній з яких існує певна множина варіантів «вибору» вектора подальшого розвитку, постулює нелінійність еволюційного процесу як принципову властивість універсалу. Особливою складністю і непередбачуваністю розвитку відрізняються соціогеосистеми, що зумовлено зростаючим переважанням ролі суб'єктивних соціальних чинників, вплив яких врахувати дуже складно. Тому необхідна розробка таких методів моделювання, які технологічно реалізуючи ідеї синергетики у поєднанні з

сучасними інформаційними технологіями, дають можливість створювати принципово нові наукові об'єкти – моделі на принципах їхньої концептуальної відповідності складності досліджуваних суспільно-географічних процесів і об'єктів. Повнота відображення оригіналу на моделі залежить від кількості діючих факторів, які враховуються при моделюванні, тобто, від збільшення вимірності простору, в якому будується модель. На, наш погляд це є одним із реальних шляхів створення принципово нової концепції моделювання суспільно-географічного процесу в інформаційно-суспільно-географічному просторі [6].

Слід зазначити, що одна з численних конструктивних можливостей цієї концепції пов'язана з моделюванням траєкторії розвитку соціогеосистем у нормованому багатовимірному ознаковому просторі (БОП), що дає можливість ефективно вирішувати цілу низку прикладних задач, пов'язаних з управлінням, оптимізацією, проектуванням, прогнозуванням, моніторингом і аналізом стану соціогеосистем будь-якого рівня узагальнення. Отже, вдосконалення і модернізація методів аналізу складових суспільно-географічного процесу (розвитку соціогеосистем) у БОП наразі є актуальною методологічною і науково-практичною проблемою, вирішення якої дозволить підвищити науково-методичний рівень суспільно-географічних досліджень. Особливо важливо це для України, де проблеми регіонального розвитку є ключовими, тому з'ясування регіональних відмінностей соціально-географічного процесу дасть можливість знайти оптимальні шляхи розвитку регіонів.

Аналіз проблеми. Метод моделювання траек-

торії розвитку соціогеосистем (МТРС) розроблено на кафедрі соціально-економічної географії та регіоналістики Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Його початковий варіант, розрахований на опис і найпростіший аналіз суспільно-географічного процесу, було опубліковано за участі авторів у 2003 році [1]. Протягом десяти років МТРС апробовувався в різних задачах суспільно-географічного дослідження соціогеосистем різних рангів, вдосконалювався і доповнювався новими можливостями (наприклад, [2, 3, 4, 5]). Найбільш повний на сьогодні опис МТРС можна знайти у роботі [6], де висвітлені ідея і технологічні особливості методу, наведені приклади його застосування в суспільній географії.

Ціль роботи полягає в обґрунтуванні ефективної методики аналізу результатів моделювання траєкторії соціогеосистем і представлення їх у найбільш наочному і зручному вигляді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суть МТРС полягає у хронологічно послідовному відображенні в нормованому БОП стану соціогеосистем. Сукупність послідовних відрізків траєкторії розвитку соціогеосистем, як векторів, з більшою або меншою точністю (в залежності від дискретизації часу) відображає розвиток соціогеосистем і дає можливість аналізувати її методами векторного аналізу. У нормованому БОП початок координат $\{0, 0, 0, \dots, 0\}$ є *точкою мінімального розвитку*, а кінцева точка з координатами $\{1, 1, 1, \dots, 1\}$ – *точкою максимального розвитку*. Діагональ гіперкубу, що з'єднує ці протилежні точки, є найкоротшим, найефективнішим шляхом розвитку – ідеальною або оптимальною траєкторією розвитку, яку зручно розглядати як певний еталон розвитку, відносно якого можна оцінювати характеристики реальних траєкторій соціогеосистем.

Вектор руху соціогеосистем можна описати двома основними кількісними показниками: кутим, як напрям руху, і лінійним, як швидкість руху. Це дозволяє виконувати різні порівняння об'єктів (соціогеосистем) за цими показниками і робити відповідні висновки. Наприклад, зменшення кута між траєкторіями об'єктів свідчить про більшу узгодженість (подібність) їх розвитку, різниця швидкості руху відображає відносні темпи розвитку тощо. Отже, маючи кількісні параметри напрямку і швидкості руху соціогеосистем можна визначити різні їхні характеристики у сукупності в залежності від мети і завдань дослідження.

В [6] наведено загальний перелік кутових і лінійних характеристик траєкторії руху соціогеосистем. Серед кутових параметрів найважливішим є косинус кута, утвореного траєкторією соціогеосистем і базовою (оптимальною) траєкторією. Лінійні характеристики траєкторії представлені відстанями у БОП, які оцінюють шлях, пройдений об'єктом за певний проміжок часу, або віддалення поточної точки траєкторії (у даний момент часу) від характерних точок простору – початку координат, середньої точки соціогеосистем чи точки максимального розвитку [1]. В залежності від мети дослідження можна визначити наступні лінійні показники траєкторії:

- шлях, пройдений соціогеосистемою у БОП

(ΔL), – визначається як евклідова відстань між точками траєкторії на суміжні моменти часу і є динамічною характеристикою траєкторії, бо його довжина свідчить про інтенсивність руху соціогеосистем;

- швидкість руху, яка визначається як відношення довжини пройденого шляху до проміжку часу між суміжними розрахунковими моментами ($\Delta L/\Delta t$);

- віддаленість поточної точки траєкторії від точки мінімального розвитку (початку координат) – (L_0), яка є оцінкою ефективності руху соціогеосистем – більш ефективна соціогеосистема за рівний проміжок часу більше віддаляється від стартової позиції;

- відстань від поточної точки траєкторії до точки максимального розвитку (кінцевої точки) – L_1 – характеризує ефективність руху соціогеосистем – більш ефективна соціогеосистема раніше досягне або найбільше наблизиться до найвищого показника;

- різниця шляху, що залишилося пройти до точки максимального розвитку (L_1), і пройденого шляху (L_0), що дає уявлення про темпи руху соціогеосистем у багатовимірному просторі – зменшення цього показника свідчить про прогресивний рух соціогеосистем;

- коефіцієнт прогресу – співвідношення L_0/L_1 , яке у нормованому БОП також є відносною оцінкою ефективності розвитку соціогеосистем, бо зростання цього показника свідчить про прогресуючий рух даної соціогеосистем.

На наш погляд перспективним є аналіз проєкцій векторів руху соціогеосистем на головну діагональ гіперкубу нормованого БОП, що дає безпосередню кількісну оцінку динаміки їх розвитку.

Слід звернути увагу ще на один важливий аспект моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем. Оптимальна траєкторія (головна діагональ гіперкубу БОП) в ідеальному вигляді символізує траєкторію стійкого розвитку, тобто, траєкторію такої еволюції соціогеосистем, яка відображає її здатність протистояти дії збурюючих внутрішніх і зовнішніх факторів. Відповідно до цього, реальні соціогеосистем з достатнім еволюційним потенціалом і відповідними внутрішніми резервами спроможні так реагувати на дестабілізуючий вплив, що проєкції векторів їхнього руху на оптимальну траєкторію завжди будуть позитивними. Очевидно, що так можна отримати кількісний критерій стійкого розвитку, що має велике значення для аналізу розвитку соціогеосистем будь-якого рівня узагальнення.

З наведеного вище переліку параметрів вектору руху соціогеосистем в БОП можна зробити висновки, що кожен з них містить важливу інформацію і важливий з точки зору аналізу еволюції соціогеосистем. Очевидно, можна розглядати багато різноманітних методів аналізу і інтерпретації результатів моделювання траєкторії руху соціогеосистем у БОП. Розглядаючи це питання, перш за все, в аспекті узгодженості (відповідності) реальної траєкторії з оптимальною, слід зазначити, що найефективнішим є аналіз проєкцій векторів руху на оптимальну траєкторію, бо вони найбільш повно відображають особливості динаміки руху.

Результати моделювання траєкторії руху соці-

огеосистеми у БОП доцільно аналізувати і відобразити у фазовій площині «оптимальна траєкторія» - «відхилення від оптимальної траєкторії», як показано на рис. 1. Вісь X збігається з напрямом оптимальної траєкторії, вісь Y – напрям відхилення від оптимальної траєкторії. Для побудови графіку використовуються всього два параметри траєкторії: α – кут між вектором руху соціогеосистеми і оптимальною трає-

кторією та L – довжина вектору (шлях, пройдений соціогеосистемою за поточний період часу). Величина проекції вектору руху на оптимальну траєкторію (координата X на рис. 1) розраховується через косинус кута α , а відхилення від оптимальної траєкторії (координата Y) – через синус кута α . На рис. 1 показана схема розрахунку координат для об'єкту 2.

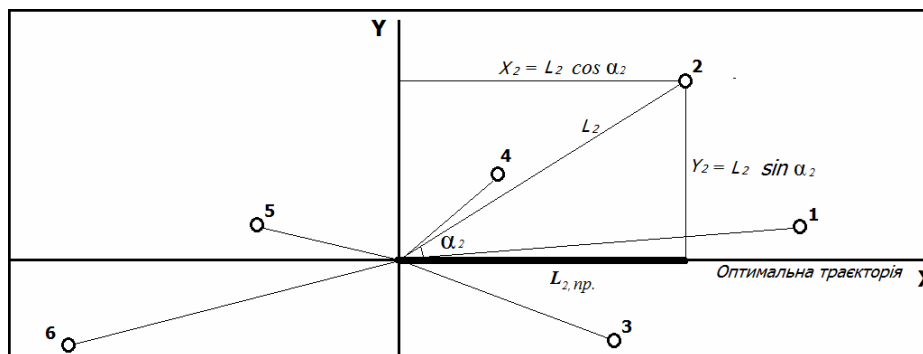

Рис. 1. Відображення результатів синхронного моделювання траєкторій руху соціогеосистеми у БОП

Графік, наведений на рис. 1, зручний для порівняльного аналізу розвитку сукупності соціогеосистем. Так як прогрес у розвитку визначається довжиною проекції вектору руху на оптимальну траєкторію (пряма залежність) і величиною відхилення від оптимальної траєкторії (зворотна залежність), тобто, координатами точки на фазовій площині, то за цими двома показниками можна ранжувати або класифікувати досліджувані об'єкти. Зрозуміло, що пріоритетне значення має довжина проекції вектору руху, бо вона визначає кінцевий результат розвитку соціогеосистеми на даному етапі. Величина відхилення від оптимальної траєкторії скоріше характеризує оптимальність функціонування соціогеосистеми і може використовуватись для коригуючих дій в управлінні її розвитком. Так, у наведеному прикладі видно, що об'єкт 1 має найкращий результат у розвитку, а об'єкт 6 – найгірший, бо проекція його руху від'ємна. Об'єкт 2 має другий результат за довжи-

ною проекції вектору руху і в той же час має найбільше відхилення від оптимальної траєкторії. В цілому у наведеному прикладі об'єкти пронумеровані відповідно до рейтингу за ефективністю розвитку.

Описана методика зручна і для аналізу динаміки розвитку соціогеосистем. Будуючи в розглянутій фазовій площині графік за точками у хронологічному порядку, отримуємо «фазовий портрет» траєкторії розвитку соціогеосистеми, аналізуючи який, виявляють певні особливості історії розвитку. Очевидно, на одному графіку можна відобразити кілька об'єктів, тоді виконуються одночасно порівняльно-географічний і порівняльно-історичний аналіз.

На рис. 2 показано траєкторії розвитку двох соціогеосистем протягом п'яти послідовних інтервалів часу. Нумерація точок траєкторій хронологічна. Порівнюючи траєкторії можна помітити суттєву різницю в динаміці розвитку соціогеосистем.

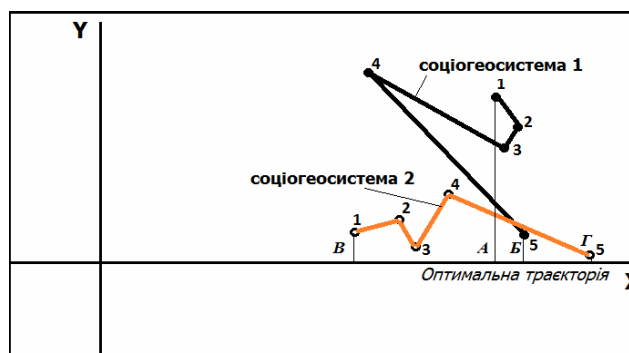

Рис. 2. Відображення траєкторій розвитку соціогеосистем

Так, траєкторія розвитку соціогеосистеми 1 відображає різкі зміни характеру розвитку – за період розвитку між моментами 2 – 4 проекції векторів розвитку на оптимальну траєкторію від'ємні, що свідчить про деградацію соціогеосистеми. Останній відрізок траєкторії досить великий (соціогеосистема

прискорила розвиток), але остання точка траєкторії (5) в проекції на оптимальну траєкторію ледве досягла положення точки 2. Отже, загальний підсумок розвитку соціогеосистеми 1 за п'ять періодів складає відрізок А – Б. Це дає багатий матеріал для детального аналізу суспільно-географічного процесу в цій

системі, втім це тема окремого обговорення.

Соціогеосистема 2 має значно конструктивніший характер розвитку. По-перше, проекції векторів її руху в БОП за всі періоди часу позитивні, а їх сума, як результат розвитку за п'ять періодів (відрізок В – Г), значно переважає аналогічний показник траєкторії соціогеосистеми 1. По-друге, конфігурація траєкторії розвитку соціогеосистеми 2 характеризується меншими відхиленнями від оптимальної траєк-

торії, що є доказом її більшої ефективності.

Висновки. Наведені приклади показують, що запропонована методика аналізу та візуалізації результатів моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем. Застосування порівняльного аналізу в усіх його варіантах, враховуючи і просторовий аспект, дає можливість детально досліджувати всі складові розвитку соціогеосистем, знаходити «вузькі місця» в управлінні ними і шляхи виправлення положення.

Список використаних джерел:

1. Nemets L.M. *Prostorova organizaciya social'no-geografichnykh procesiv v Ukraini [monografiya]* / L.M. Nemets, Ya.B. Oliynyk, K.A. Nemets. – Kh.: RVV KhNU, 2003. – 160 s.
2. Nemets K.A. *Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku regionalnykh sociogeosystem Ukrainy* / K.A. Nemets // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii: mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66 – 80.
3. Nemets L.N. *Ustoychivoye razvitiye: socialno-geograficheskiye aspekty (na primere Ukrainy) [monografiya]* / Lyudmila Nikolayevna Nemets. – Kh.: Fakt, 2003. – 383 s.
4. Nemets K.A. *Metodyka informaciyoho analizu socialno-ekonomichnoho rozvytku regioniv* / K.A. Nemets, O.K. Nemets // *Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi «Region – 2008: strategiya optimalnoho rozvytku»*, Kharkiv, KhNU. – 2008. – С. 242–246.
5. Samoylov O.M. *Socialna bezpeka regionalnoyi sociogeosystemy (na prykladi Kharkivskoyi oblasti): dysertaciya na здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія* / O.M. Samoylov. – Kharkiv. – 2012. – 331 s.
6. Nemets K.A. *Prostoroviy analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: monografiya* / K.A. Nemets, L.M. Nemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s.

Summary

Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets. MODELING OF TRAJECTORIES OF SOCIAL GEOSYSTEM DEVELOPMENT: RESULTS ANALYSIS AND VISUALIZATION.

The article is devoted to the justification of methods of analysis and visualization of the social geosystems development trajectory in the multidimensional feature space simulation results. The method of social geosystem development trajectory simulation was developed at the department of human geography and regional studies of Kharkiv Karazin National University. Description of the method is given in many published studies. To normalize the multidimensional space linear scaling was used – absolute value to the difference of extreme values of all geosystem parameters used as input data. The resulting indexes change in the interval from 0 to 1 that defines the variability of the multidimensional space. When using this method of modeling the social geosystems development the main diagonal of a hypercube of multi-dimensional space is considered as the shortest distance between the points of least development (coordinates {0,0} ... 0) and maximum development (coordinates {1,1} ... 1), ie. as an ideal (optimal) path of development. Each segment of the path of real social geosystem is represented as a vector for which angular and linear characteristics are determined. The essence of the proposed method is that the social geosystem movement in multidimensional space is considered as a projection on the optimal trajectory. In order to do this the length of the actual motion vector and the angle between the vector and the optimal trajectory are determined. Then the projection of a vector on the optimal trajectory (through the cosine of the angle) and orthogonal vector deviation from the end of it (via sine of the angle) are calculated. Comparing these parameters for a set social geosystems we can rank them by movement speed in a multidimensional space (the rate of state change), and consistency with the direction of motion of an optimal trajectory. Similarly together social geosystems motion coherence is determined. The described technique is also applicable for comparative historical analysis, when particular social geosystem motion vectors in different time periods are compared. The article presents the corresponding graphs and examples that illustrate the possibilities of this technique usage.

Keywords: social geosystem, development, trajectory, multidimensional space, comparative analysis, ranking, classification.

УДК 911.3

Ігор Смирнов

ГЕОЕКОЛОГІЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИКОЮ ВИРОБНИЧО-СЕРВІСНИХ СИСТЕМ

Розкрито вплив логістики на навколишнє природне середовище, екологічні проблеми безпеки, стратегію циркулярності як засіб ефективної переробки відходів, реверсну логістику та її завдання, логістичну систему управління відходами. Показано сутність та методи геоекологічної орієнтації управління логістикою виробничих та сервісних систем. На конкретних прикладах наведено алгоритм розрахунків економії, яка досягається в результаті запровадження екологічних підходів до управління логістичними системами у сферах виробництва та обслуговування. Наведені головні логістичні рішення щодо таких проблем виробничо-сервісних систем, як вибір видів транспорту; обґрунтування структури логістичних одиниць та їхніх форм; кооперація фірм при реалізації логістичних проектів; раціональна конфігурація логістичних одиниць.

Ключові слова: екологістика, зелена логістика, міська логістика, логістичні центри та парки, екологістика життєвого циклу продукту.

Игорь Смирнов. ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОРИЕНТАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИКОЙ ПРОИЗВОДСТВЕННО-СЕРВИСНЫХ СИСТЕМ. Раскрыто влияние логистики на окружающую среду, экологические проблемы безопасности, стратегию циркулярности как средство эффективной переработки отходов, реверсную логистику и ее задачи, логистическую систему управления отходами. Показано сущность и методы геоэкологической ориентации управления логистикой производственных и сервисных систем. На конкретных примерах приведен алгоритм расчетов экономии, которая достигается в результате внедрения экологических подходов к управлению логистическими системами в сферах производства и обслуживания. Приведены главные логистические решения по таким проблемам производственно - сервисных систем, как выбор видов транспорта; обоснование структуры логистических единиц и их форм; кооперация фирм при реализации логистических проектов; рациональная конфигурация логистических единиц.

Ключевые слова: экологистика, зеленая логистика, городская логистика, логистические центры и парки, экологистика жизненного цикла продукта.

Ihor Smyrnov. GEOECOLOGICAL ORIENTATION OF LOGISTICS MANAGEMENT OF PRODUCTION AND SERVICE SYSTEMS. Revealed the logistics impact on environment, environmental security issues, circular strategy for efficient processing, reverse logistics and its objectives, logistics system of waste management. Showed the nature and methods of geoecological orientation of logistics management of production and service systems. On specific examples, the algorithm of cost calculation, which is achieved by the introduction of environmental management approaches to logistics systems in manufacturing and service is disclosed. Given major logistics solutions to such problems of production and service systems, as selection modes; study the structure of logistic units and their forms; companies cooperation of logistics projects; rational configuration of logistics units.

Keywords: ecologistics, green logistics, urban logistics, logistics centers and parks, ecological product life cycle.

Постановка наукової проблеми. Екологічні проблеми нині зачіпляють всі галузі господарства світу і окремих країн. Не є винятком і Україна. Не є винятком і логістика, вплив якої на навколишнє природне середовище ще недостатньо досліджений. Це стосується і екологістичних проблем безпеки, утворення і переробки відходів виробничих процесів та в побутовій сфері, реверсної логістики, логістичної системи управління відходами тощо.

Літературні джерела та публікації з теми статті досить нечисленні. Це, насамперед, праці екологів [1; 2], транспортників [3; 4], логістів, зокрема, автора [5; 6].

Метою статті є розкрити сутність, механізми, моделі та методи екологічної орієнтації управління логістикою, виробництвом та сервісними системами.

Виклад основного матеріалу. Традиційно логістика розуміється з однієї сторони як навчальна дисципліна, з іншого – як практична діяльність, що охоплює процеси планування, організації, управління, контролю та регулювання руху матеріальних та інформаційно-фінансових потоків у просторі і часі від їх первинного джерела до кінцевого споживача. В сучасному розумінні, особливо з точки зору охорони навколишнього середовища (ОНС), логістика стосується всього життєвого циклу продукту, включаючи можливе рециркулювання, необхідність утилізації відслуживших виробів різноманітними способами,

вибір найекологічних транспортних засобів тощо. Відомо, що логістичні процеси впливають на навколишнє природне середовище (НПС) і тим самим стають об'єктом екологічного менеджменту. Так, на західних підприємствах логістичні витрати складають до 10 % загальних витрат та понад 10 % загальних енерговитрат, що становить велике навантаження на НПС. Значення логістики, яка зобов'язана раціоналізувати транспортні потоки, визначається і тим, що 25 % всіх викидів оксиду азоту (NOx) є результатом діяльності автотранспорту. Останній також пов'язаний з шумом, пробками на дорогах, забрудненню і травмами людей та всією екосистемою. Транспортування небезпечних речовин (хімічних відходів, відходів атомних виробництв) загрожує здоров'ю та життю людей. Будівництво доріг «вбиває» життєвий простір природи та розселення людей. Логістика пов'язана і з такою зростаючою у світовому значенні проблемою як виробництво та утилізація пакувальних матеріалів.

Отже, логістика зачіпає не тільки екологістичні проблеми підприємства (вибір стратегій що мінімізують витрати або час виконання виробничо-технологічних операцій), але й питання пов'язані, з необхідним врахуванням екологічних потреб суспільства, клієнтів, підприємств, усіх зацікавлених груп. Серед таких рішень – головні:

- 1) вибір видів транспорту;
- 2) обґрунтування структури логістичних одиниць та їхніх форм;

- 3) кооперація фірм при реалізації логістичних проєктів;
- 4) раціональна конфігурація логістичних одиниць.

Зокрема, транспортні засоби суттєво розрізняються за параметром, що характеризує викиди еквіваленту оксиду вуглецю. Так для вантажного транспорту цей показник становить 5,11 од./ткм, для залізничного – 0,4, річкового – 0,8. Необхідність швидкої реакції на потреби покупців не дозволяє зовсім відмовлятися від вантажного транспорту, однак можливості ефективної комбінації різновидів транспорту далеко не вичерпані. Це особливо важливо врахувати тоді, коли до логістичних процесів підключаються спеціалізовані фірми з своїми ноу-хау з різних транспортних операцій. Не виключається і можливість передання внутрівиробничого транспорту та складського господарства спеціалізованим фірмам, які здійснюють такі процеси більш раціонально та екологічно. Таке кооперування вимагає кращої організації, спільного планування логістичних процесів та готовності до співробітництва. У таких випадках відбувається узгодження економічної і екологічної цілей, оскільки зменшуються не тільки грошові витрати, але й навантаження на НПС.

Створення подібних систем постачання безпосередньо пов'язане з питанням сучасної структури логістичних одиниць, включаючи рівень централізації та концентрації відповідних ланок. Вплив усіх цих нових процесів на екологічне становище повинно бути об'єктом посиленої уваги. В західних країнах виправдовує себе створення логістичних центрів (ЛЦ) або парків (ЛП), де в одному місці розміщені декілька логістичних фірм, що доповнюють один одного за своїми послугами та надають можливість клієнту обрати найекологічнішу транспортну комбінацію. Також непогано зарекомендували себе концепції «міської логістики», які дозволяють координувати доставку товару до центру міста, через що зменшується транспортне навантаження в межах міста. Сучасні форми логістики, що базуються на таких відомих засадах, як «Точно в строк» (ТВС), менеджменту ланцюгів поставок, ефективної реакції на попит споживача тощо мають з позиції ОНС неоднозначні наслідки. Так, з одного боку, всі вони призводять до зростання екологічного навантаження через часту доставку продукції клієнтам невеликими партіями; з іншого боку, можливість забезпечення цих систем сучасними засобами комунікації дозволяє настроїти їх настільки точно, що, приміром, фактично виключаються випадки зайвих транспортних операцій. Отже, можна стверджувати, що ці нові засади (форми) логістики, як і зростаюча концентрація і централізація великих логістичних систем, що нині спостерігається (наприклад, забезпечення запасними частинами клієнтів всієї країни з одного ЛЦ), незважаючи на деякі тенденції до монополізації, в цілому мають позитивні екологічні наслідки.

Кооперація фірм при реалізації логістичних проєктів (процесів) в глобальному мірілі передбачає необхідні та достатні умови кооперування. Перші проявляються в появі відпрацьованих промислових і сервісних технологій, що дозволяють організувати виробництво в довільній точці земної кулі, в різкому

зростанню мобільності капіталу та людських ресурсів (а це викликає, як наслідок, зростання екологічного навантаження від зростаючих обсягів транспортування). Другі – характеризуються коштовними інвестиціями в нові технології, які дозволяють ефективно та «Точно в строк» виробляти «глобальні» товари, що задовольняють потреби населення різних регіонів світу, а також жорстку конкурентну боротьбу між різними мережами компаній, сформованих навколо відповідних ланцюгів постачання. Отже, компаніям не залишається нічого іншого, як об'єднуватися зі своїми партнерами та спільно організувати інвестиційні, виробничі, логістичні процеси вздовж відповідного ланцюга постачання. В результаті в конкурентну боротьбу включається не окрема фірма, а група виробників, постачальників та різноманітних сервісних компаній (банки, логістичні компанії), як це відбувається, приміром, у автомобільній галузі. Головною метою цих груп стає своєчасне обслуговування клієнта високоякісною продукцією. Це включає необхідність дотримання екологічних стандартів та стандартів безпеки, включаючи стандарти корпоративного екологічного менеджменту (КЕМ). Таким чином, формуються не тільки економічні, але й екологічні стимули кооперування. Однією з таких форм є екологічний аудит постачальника (замовник перевіряє виконання постачальником екологічних вимог, а також екологічність продукції, яка постачатиметься), що забезпечує формування системи постачання, яка орієнтовна на ОНС. Кооперування в сфері логістики та екологічного менеджменту в найбільш концентрованому вигляді представлене в концепції «Нульових відходів», яка реалізується в екологічних парках. В еко-парках різні фірми кооперуються не тільки на підставі використання спільних ресурсів (це можуть бути матеріали, сировина, вода, інфраструктура, інформація, природні системи), але й переробки відходів партнерів, в результаті чого формується циклічна структура спільного виробництва.

Раціональна конфігурація логістичних одиниць стосується питань визначення розміру упаковок, контейнерів, їх розміщення на транспортних засобах тощо. Намагання найбільш повно використати всі транспортні ресурси є доцільним і в економічному, і в екологічному сенсі. Тому дані проблеми є одними з найперших, де явно виділилися екологічні вимоги. Необхідність використання екологічно придатних матеріалів для упаковки, як і для всіх продуктів, призводить до усвідомлення тісного взаємозв'язку між матеріальним постачанням та ОНС. Виробниче постачання сировини та матеріалів через тиск високих витрат і жорсткої міжнародної конкуренції нині знаходиться в центрі уваги. Зростаючий тиск ринку вимагає від постачальників швидких і точних поставок, виробництва невеликих партій товарів, а з цим пов'язана нерентабельність транспортного обслуговування. Тому виробнича природоохоронна політика замовника не повинна залишати поза увагою екологічну спрямованість виробництва та заготівель продукту постачальником. Поряд з екологічними вимогами, споживачі все більшу увагу звертають на інші аспекти постачання. Так, в багатьох

країнах світу використовується дитяча праця або існує несправедливий розподіл доходів між дрібними виробниками та великими західними торгівельними організаціями (наприклад, при збиранні кави в Латинській Америці). Фірми починають розуміти, що екологічно та соціально свідомі споживачі можуть покарати за використання таких ресурсів, тому у все більшому ступені відкрито декларують відмову від продукції, виготовленої із застосуванням подібних соціально та екологічно несправедливих систем постачання.

Однією з базисних стратегій «зелених» (тобто екологічно свідомих) фірм, є стратегія циркулярності, яка передбачає мінімізацію відходів та скорочення навантаження на природу шляхом формування між підприємствами своєрідних індустріально-постачальницьких ланцюгів, в яких відбувається кругообіг потоків сировини та відходів, що організований у відповідності з асимілюючим потенціалом природи.

Розглянемо виробничу систему, яка переробляє первинний ресурс (X) за допомогою певної функції (F) в кінцевий продукт (Y) : $F(X) = Y$. Класична теорія визначає, за яких умов досягається максимальний прибуток, тобто $P \cdot Y - Q \cdot X \rightarrow \max$, де P – ринкова ціна кінцевого продукту; Q – ринкова ціна

кова ціна кінцевого продукту; Q – ринкова ціна первинного ресурсу. Щоб включити екологічні аспекти у дану виробничу систему, необхідно запровадити оцінку виробничих відносин у трьох площинах. За першою витрати і кінцева продукція оцінюються з погляду їх відповідності екологічним уподобанням (вимогам) виробника. Такі уподобання можуть бути задані схемою з трьох класів залежно від бажаності об'єктів: 1) бажані (газ, тепло); 2) небажані (сміття, попіл); 3) нейтральні (повітря, шум). Друга площина (слабкий економічний принцип) відображає засаду економічності, коли економічні та екологічні уподобання доводяться до екстремальних значень (при цьому перевага може надаватися максимальному виробництву бажаних та максимальному використанню небажаних об'єктів або мінімальному виробництву бажаних та мінімальному використанню небажаних об'єктів). У третій площині (сильний економічний принцип) кінцевий випуск і витрати оцінюються за допомогою ціни, а різниця між випуском та витратами (тобто прибуток) максимізується. Таке р'юх аспектно включення екологічних уподобань (вимог) у виробничу систему на прикладі технології з термічної переробки відходів наводиться в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація екологічних уподобань (на прикладі технології з термічної переробки відходів)

Класифікація уподобань	Позначення (оцінка) об'єкту	Ресурси (витрати)	Кінцевий випуск
Бажаний об'єкт	Позитивний об'єкт	Чинник: газ	Продукт: тепло
Небажаний об'єкт	Негативний об'єкт	Чинник редукції: сміття	Побічний продукт: зола
Нейтральний об'єкт	Нейтральний об'єкт	Додатковий чинник: атмосферне повітря	Додатковий продукт: шум

У випадку подібного розширеного представлення виробничої системи із врахуванням екологічних аспектів (уподобань) розрахунок прибутку здійснюється в більш розгорнутій та деталізованій формі:

снюється в більш розгорнутій та деталізованій формі:

$$W(Z_i) = \sum P_i Z_{ij} + \sum P_i Z_{ij} + \sum P_i Z_{ij} + \sum P_i Z_{ij},$$

$\sum P_i Z_{ij} > 0$ (виручка від продажу бажаних об'єктів)	$\sum P_i Z_{ij} < 0$ (витрати на купівлю небажаних об'єктів)	$\sum P_i < 0, Z_{ij} > 0$ (витрати на купівлю бажаних об'єктів)	$\sum P_i > 0, Z_{ij} < 0$ (виручка від продажу небажаних об'єктів)
---	--	---	--

де $W(Z_i)$ – прибуток, отриманий від i -го варіанту виробничого процесу; j – індекс різних об'єктів (ресурсів, випусків); Z_{ij} – обсяг різних виробничих процесів, значення яких є негативними, якщо об'єкт є небажаним; P_j – ціна j -го об'єкту, яка у випадку купівлі небажаного об'єкту є негативною.

В результаті інтеграції екологічних уподобань отримуємо загальну засаду визначення доходів і витрат, яка підходить як для звичайних процесів виробництва, так і до редукційних технологій. Прикладом може бути рецикловання автомобілів, за якого:

1) доходом від продажу позитивного (бажаного) об'єкту є продаж запчастин;

2) витратами на купівлю небажаного об'єкту є купівля старого автомобілю;

3) витратами на купівлю бажаного об'єкту є заробітна плата робітників та набуття необхідних матеріалів;

4) виручкою від продажу небажаних об'єктів є продаж акумуляторів іншій фірмі.

У практичному плані на кожному підприємстві завжди є завдання планування і управління виробництвом, у тому числі процесами переробки відходів (рецикловання), коли можуть повторно використовуватися рецикльовані або додатково оброблені деталі і матеріали.

Прикладом подібного підходу є система рецикловання фірми «Xerox» (США), яка включає:

- створення центру рецикловання, який координує заходи з класифікації, демонтажу, контролю

якості, використання та зберігання приладів та деталей, що вийшли з користування;

- формування ефективних логістичних систем з утилізації та повторного використання приладів та деталей, що вийшли з користування;

- розвиток продуктивної політики, орієнтованої на повторне використання приладів та деталей при розробці та монтажі нової продукції;

- зміну дизайну продукції, збільшення її життєвого циклу згідно вимог екологічного менеджменту;

- оцінку роботи за допомогою спеціального коефіцієнту, що враховує: а) частку продуктів, які повернуті виробнику; б) вагу використаних ресурсів на одиницю продукції; в) частку повторного використання деталей; г) річний обсяг утилізації відходів.

Логістичні операції, пов'язані з збиранням та повторним використанням продукції, що відслужила свій термін, отримали назву реверсної (зворотної) логістики. Її основні завдання зводяться до наступних двох:

- як розрахувати економічні розміри партії деталей для їх повторної обробки та для основних процесів виробництва продукції;

- яким повинно бути співвідношення між матеріалами та деталями, що повторно використовуються та новопроданими.

Відповідь, як вирішити ці задачі, міститься у наступній моделі: маємо виробництво, де продукція та споживання відбуваються миттєво, а деяка частина виготовленого продукту після його споживання може бути зібрана, складована і через деякий час в процесі рециркулювання перетворена в новий продукт (наприклад, пуста скляна тара). Попит на продукт позначимо через D одиниць в одиницю часу; постійні витрати із запуску виробництва продукту – через S грн.; зберігання одиниці продукту в одиницю часу на складі – через I грн.

Оптимальний розмір партії визначаємо за формулою: $q^p = \sqrt{\frac{2DS}{I}}$. Мінімальні витрати за одиницю

часу (рік) – за формулою: $C^p = \sqrt{2D \cdot S \cdot I}$

Якщо $D=1000$, $S=2500$, $I=500$, то

$$q^p = \sqrt{\frac{2 \cdot 1000 \cdot 2500}{500}} = 100, \text{ а}$$

$$C^p = \sqrt{2 \cdot 1000 \cdot 2500 \cdot 500} = 50000.$$

Тобто, щоб задовольнити попит на вказаний продукт (D), необхідно 10 разів здійснити закупівлі по 100 одиниць, що обійдеться в суму 50000 грн. в рік.

Тепер врахуємо витрати, що пов'язані з утилізацією спожитої продукції, при цьому утилізація одиниці продукту дорівнюватиме W грн. Тоді сукупні витрати з виробництва та утилізації продукції можна визначити за формулою:

$$C^{pw} = \sqrt{2 \cdot D \cdot S \cdot I} + D \cdot W.$$

Якщо $W=10$, то $C^{pw} = 50000 + 1000 \cdot 10 = 60000$ (тобто витрати зростуть).

Далі уявимо, що певну частку продуктів (β) ми збираємо і тримаємо на складі до їх рециркулювання. Готові продукти, отримані в процесі виробництва

або рециркулювання, зберігаються на складі готової продукції та споживаються в міру виникнення попиту, після чого частка β з них знову надходить на склад використаної продукції. Тут вони знаходяться до моменту, коли їх направлять на процес рециркулювання. Отже, β – частка ре циклювання; $\alpha = 1 - \beta$ – частка утилізації; H – витрати з зберігання одиниці спожитого продукту на складі використаної продукції; S – постійні витрати із запуску процесу рециркулювання. Число одиниць продукту, вироблених або рециркульованих за T одиниць часу позначимо як q (отже, αq одиниць продукції виробляється заново та стільки ж утилізується; βq одиниць в інтервалі часу $[O, T]$ збирається та рециркулюється).

В інтервалі часу $[O, T]$ виникають такі витрати:

1) постійні $= 2 \cdot S$;

2) зберігання рециркульованої продукції $= \frac{\beta^2 DT^2 I}{2}$;

3) зі зберігання нововиробленої продукції $= \frac{\alpha^2 DT^2 I}{2}$;

4) зі зберігання спожитої продукції $= \frac{\beta DT^2 H}{2}$.

Враховуючи, що $D \cdot T = q$, отримуємо загальний обсяг витрат за одиницю часу (рік):

$$C(q) = \frac{2SD}{q} + \frac{1}{2} (\alpha^2 + \beta^2) I + \beta H) q.$$

Прирівнявши дотичну цієї функції до нуля, отримаємо: $q^R = \sqrt{\frac{4DS}{I(L)}}$,

де $I(L) = [\alpha^2 + \beta^2] I + \beta H$ – середні витрати із зберігання одиниці продукції за одиницю часу (рік).

Отже, загальні витрати за одиницю часу:

$$C^R = \sqrt{4 \cdot D \cdot S \cdot I(L)}.$$

Якщо $\beta = 0,5$, $H = 100$, тоді

$$I(L) = 0,5 \cdot 500 + 0,5 \cdot 100 = 300, \text{ а}$$

$$q^R = \sqrt{\frac{4 \cdot 1000 \cdot 2500}{300}} = 183.$$

Остання цифра означає, що річний попит покриватиметься партіями продукції з 183 одиниць, з них $\alpha q^R = 91,5$ одиниць вироблятиметься заново, та $\beta q^R = 91,5$ одиниць буде результатом рециркулювання. Відповідно витрати складуть:

$$C^R = \sqrt{4 \cdot 1000 \cdot 2500 \cdot 300} = 54800 \text{ грн.}$$

Якщо знову врахувати витрати, пов'язані з утилізацією, то оскільки за одиницю часу утилізується $\alpha \cdot D$ одиниць, мінімальні сукупні витрати становитимуть:

$$C^{RW} = \sqrt{4 \cdot D \cdot S \cdot I(L)} + L \cdot D \cdot W =$$

$$= 54800 + 0,5 \cdot 1000 \cdot 10 = 59800 \text{ грн.}, \text{ що менше, ніж попередній результат (60 000).}$$

Отже, з врахуванням витрат з утилізації технологія рециркулювання є більш вигідною з чисто не тільки з екологічної, але й економічної точки зору. Але є певна межа оптимізації співвідношення α та β . Це показує рис. 1.

У більш загальному плані процеси виробництва, споживання та рециркулювання показані на рис. 2.

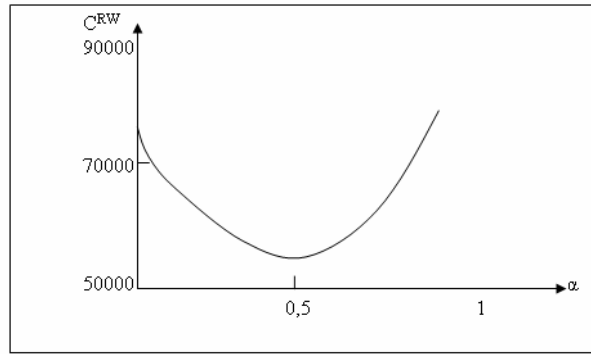

Рис. 1. Мінімальні сукупні виробничі витрати залежно від частки утилізації (грн.)

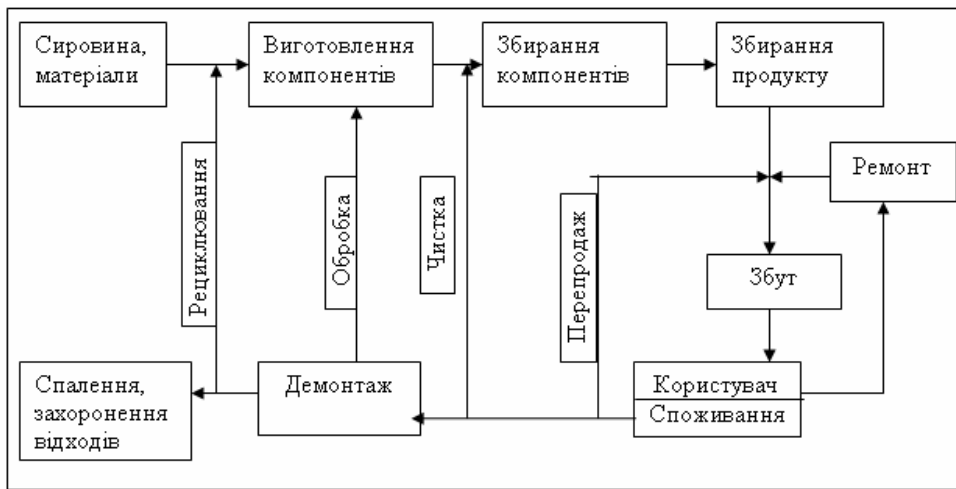

Рис. 2. Взаємозв'язок процесів виробництва, споживання та рециклювання продукції

Технології рециклювання або вторинного використання продуктів, компонентів, деталей, відходів включають:

- а) безпосереднє вторинне використання без застосування демонтажних технологій (наприклад, перезарядка картриджів для принтерів);
- б) повернення у виробничий процес використаної продукції або деталей (наприклад, скляна тара);
- в) демонтаж, обробка та повторне використання в виробничому процесі (наприклад, деталі автомобин, блоки комп'ютерів).

Якщо ж результати цих технологій рециклю-

вання не можуть бути включеними в інші процеси, то утворюються відходи. Вони можуть виникнути в ході виробництва, споживання чи рециклювання.

Відходи розуміються як рухомі об'єкти, яких, в ім'я загального блага, хоче або повинен позбутися їхній власник. Отже, відходи вже не є товаром. До цієї категорії можуть відноситися і нерухомі об'єкти (приміром, забруднені споруди, будівлі, будівельні та виробничі майданчики). Вони теж розглядаються як відходи, одну частку яких можна утилізувати, а іншу (через рециклювання) повернути до господарського вжитку.

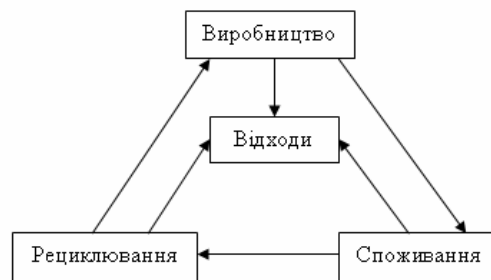

Рис. 3. Колообіг процесів виробництва, споживання і рециклювання продукції

Сучасне суспільство вимагає, щоб власники відходів віддавали перевагу їх переробці (рециклю-

ванню), а не утилізації (наприклад, шляхом простого захоронення токсичних відходів) – саме на це спря-

моване екологічне законодавство розвинутих країн. У свою чергу, широкомасштабна переробка відходів можлива, коли існує відповідна інфраструктура або інтегрована схема переробки відходів утилізації. Такі схеми є комбінацією наступних методів: а) збирання і сортування відходів; б) видалення шкідливих речовин; в) утилізації матеріалів; г) термічної обробки та утилізації енергії та остаточних матеріалів; д) збирання остаточних матеріалів, що не утилізуються.

Висновки. Вторинне використання відходів є в країнах ЄС (ФРН, Франції тощо) правовим обов'язком, якщо воно виправдане з економічної та екологічної точок зору. Подібними інтегрованими системами збирання і переробки вже спожитої продукції охоплено майже 90 % відходів. Такі системи складаються з часткових процесів збирання, розподілу, сортування, класифікації, підготовки та продажу.

Складовою частиною господарської стратегії переробки та використання відходів є логістична концепція їх збирання та сортування, висока норма утилізації відходів, задовільна якість та чистота остаточних матеріалів. Видалення відходів здійснюється шляхом їхнього депонування, спалення, хімічної та фізичної обробки. Для спеціальних відходів, що вимагають особливого нагляду, необхідні спеціальні документальні підтвердження та дозволи на перевезення, ці документи фіксуються постачальником, перевізником, приймачем відходів тощо. Суворі правила та високі витрати з знищення відходів автоматично ведуть до того, що самі підприємства починають порівнювати альтернативні стратегії уникнення появи та утилізації відходів з метою вибору оптимальної.

Список використаних джерел:

1. Lykanin V.N. *Promyshlennno-transportnaya ekologiya: uchebnyk* / V.N. Lykanin, U.V. Trofimenko. – M.: Vyssh. shkola, 2001. – 273 s.
2. Oliynyk Y.B., Smyrnov I.G. *Mizhnarodna logistyka: navch. posib.* / Y.B. Oliynyk, I.G. Smyrnov. – K.: Obriyi, 2011. – 544 s.
3. Pakhomova N.V. *Ekologicheskyy menedzhment: uchebnyk* / N.V. Pakhomova, A. Endres, K. Rikhter. – SPb.: Piter, 2003. – 544 s.
4. Prokopov G.A. *Upravleniye tvyordymi bytovymi otkhodami: ucheb. posob.* / G.A. Prokopov, E.B. Utkina, M. Hishchemouler. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 192 s.
5. Pavlova E.I. *Ekologiya transporta: uchebnyk* / E.I. Pavlova, U.V. Byrlev. – M.: Transport, 1998. – 232 s.
6. Smyrnov I.G. *Transportna logistyka: navch. posib.* / I.G. Smyrnov, T.V. Kosareva. – K.: CUL, 2009. – 224 s.

Summary

Ihor Smyrnov. GEOECOLOGICAL ORIENTATION OF LOGISTICS MANAGEMENT OF PRODUCTION AND SERVICE SYSTEMS.

Traditionally, logistic means on the one hand as an academic discipline, on the other - both practical activities covering the planning, organization, management, control and regulation the movement of material, information and financial flows in space and time from their original source to the final consumer. In the modern sense, especially in terms of environmental protection (EP), logistics refers to the whole product life cycle, including recycling facilities, the need for recycling products having served a variety of ways, the choice of most ecological vehicles, etc. It is known that the logistic processes affect the environment and thus become subject to environmental management. Thus, the world business logistics costs up to 10 % of total expenditure and over 10 % of total energy consumption, which is a big burden on environment. The value of logistics, which is obliged to rationalize traffic flows is determined by the fact that 25% of all emissions of nitrogen oxide (NOx) is the result of vehicles using. The latter is also associated with noise, traffic jams, deaths and injuries of people and the whole ecosystem. Transportation of hazardous substances (chemical waste, nuclear waste production etc.) threatens the health and lives of people. Road "kills" the living space of nature and human settlement. Logistics is linked with the growing problem of global importance as the production and disposal of packaging materials. So that not only affects the ecological problems of companies (selection strategies that minimize costs or runtime production and manufacturing operations), but also issues related with the necessary consideration of environmental needs of society, customers, businesses and all stakeholders. Among such solutions the most principal are: 1) choice of transport modes; 2) study the structure of logistic units and their forms; 3) the cooperation of companies in the implementation of logistics projects; 4) rational configuration of logistics units.

Keywords: ecologistics, green logistics, urban logistics, logistics centers and parks, ecological product life cycle.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

Стаття присвячена аналізу факторів деіндустріалізації економічно розвинутих країн. Окрім таких традиційних та визнаних факторів деіндустріалізації як зростання прибутків споживачів, яке спонукає їх до більших витрат на послуги, та підвищення ефективності промислового виробництва, а відтак скорочення кількості зайнятих у промисловості, значний вплив на структуру виробництва та зайнятості населення має також глобалізація. У статті розглядаються наслідки прямого та опосередкованого впливу глобалізації на структуру господарства розвинутих країн.

Ключові слова: деіндустріалізація, глобалізація, розвинуті країни, промисловість, структура господарства.

Валентина Смаль. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ДЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ РАЗВИТЫХ СТРАН. Стаття посвящена анализу факторов деиндустриализации экономически развитых стран. Кроме таких традиционных и признанных факторов деиндустриализации как рост доходов потребителей, побуждающий их к увеличению расходов на услуги, и повышение эффективности промышленного производства, а следовательно, сокращение доли занятости в промышленности, значительное влияние на структуру производства и занятости населения имеет также глобализация. В статье рассматриваются последствия прямого и косвенного воздействия глобализации на структуру хозяйства развитых стран.

Ключевые слова: деиндустриализация, глобализация, развитые страны, промышленность, структура хозяйства.

Valentyna Smal. GLOBALIZATION AS A FACTOR OF DEINDUSTRIALIZATION IN ECONOMICALLY ADVANCED COUNTRIES. This study analyzes why the economically advanced countries have deindustrialized during the last several decades. Beside such traditional factors of deindustrialization as the steadily rising affluence of consumers in these countries and faster productivity growth in the manufacturing sector relative to other sectors, globalization makes significant contributions to deindustrialization. The paper focuses on the results of direct and indirect effects of globalization on the industrial structure and employment patterns in economically advanced countries.

Keywords: deindustrialization, globalization, economically advanced countries, manufacture, industrial structure.

Вступ. Постановка проблеми. У кінці минулого століття дослідження, присвячені глобалізації, здебільшого зосереджувались на осмисленні сутності цього явища, проявів та доказів його існування, факторів, що спричинили глобалізаційні процеси. Глобалізація розглядалась як новий етап світового розвитку, якому притаманне різке прискорення темпів інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної).

На початку XXI ст. вивчення глобалізації перейшло в площину оцінки її наслідків, пошуку відповідей на глобалізаційні виклики. Серед економічних наслідків глобалізації активне обговорення викликає деіндустріалізація розвинутих країн, явище протилежне до індустріалізації, основним змістом якої було створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства.

Це закономірно породжує запитання про вагомість ролі глобалізації в деіндустріалізаційних процесах сучасності і обумовлює важливість дослідження тенденцій структурної перебудови господарства країн під впливом глобалізації.

Аналіз досліджень та публікацій. Деіндустріалізація – важлива складова трансформації економіки кінця XX ст. Вона виявляється у значному скороченні кількості зайнятих у промисловості, зменшенні ролі вторинного сектору у формуванні валової доданої вартості та валового внутрішнього продукту, інколи – у зниженні обсягів виробництва. Проблеми, пов'язані з деіндустріалізацією, жваво обговорюються у ділових і урядових колах та складають основу порядку денного економічних програм багатьох розвинених країн світу, зокрема, членів Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку [17; 19; 23; 24].

Деіндустріалізаційні процеси стали предметом вивчення багатьох досліджень, здійснених

економістами, соціологами, економіко-географами та представниками інших наук. Частково цей інтерес пояснюється тим, що вчені і практики пов'язують деіндустріалізацію із такими серйозними соціально-економічними проблемами, як збільшення міжрегіональних відмінностей у прибутках та рівні життя, посилення депресивності колишніх індустріальних районів, зростання безробіття та вплив на інші аспекти повсякденного життя.

Серед питань, що піднімаються та обговорюються науковцями та практиками щодо зміни значимості промислового сектору особлива увага приділяється причинам та факторам, що спричинили структурні зміни [1; 2; 3; 19; 22-25].

Значна кількість обговорень та дискусій стосуються таких традиційних та визнаних факторів деіндустріалізації як підвищення ефективності промислового виробництва та зростання прибутків у споживачів. Деякі авторські статті також присвячені цій тематиці [5; 6]. Дане дослідження зосереджується на аналізі впливу глобалізації на процеси деіндустріалізації та структурну перебудову господарства країн.

Виклад основного матеріалу. Поняття «глобалізація» в широкому науковому та практичному вжитку з'явилося в 90-х роках XX ст. Серед характерних особливостей глобалізації найсуттєвішою є інтенсифікація всесвітніх суспільних зв'язків, які охоплюють найвіддаленіші куточки земної кулі і події, що трапляються в одному місці, впливаючи на ситуацію в іншому [4]. Посилення взаємних зв'язків і залежностей як окремих людей і їх спільностей, так і держав, що набуло до початку XXI ст. справді глобального масштабу, є основним об'єктивним змістом феномену глобалізації.

Термін "деіндустріалізація" описує "...абсолютне і/чи відносне скорочення випуску промислової продукції, зайнятості, виробничих потужностей" [25, с.158]. Зменшення частки промисло-

вості у структурі зайнятості населення та валової доданої вартості спостерігалось упродовж останніх десятиліть у всіх розвинутих країнах світу. Наприклад, у Європейському Союзі (15) у 2012 р. на промисловість припадало близько чверті загальної зайнятості та обсягу валової доданої вартості, тоді як ще наприкінці 1970-х років ці показники склали 36 та 39% відповідно. Скорочення частки робочої сили, залученої до промислового виробництва, відбувалось із різними темпами у різних країнах, хоч траєкторія руху була подібною

Дослідники, що вивчають проблеми структурних змін виробництва та зайнятості, пов'язують деіндустріалізацію з підвищенням ефективності промислового виробництва, що дало можливість виробляти більше товарів, залучаючи меншу кількість працівників, а також із зростанням прибутків у споживачів, що спонукає їх до більших витрат на послуги. На думку прихильників такої точки зору, структура виробництва формується під впливом двох взаємозалежних сил. Перша діє з боку попиту і пов'язана зі зміною структури витрат споживачів, викликаною зростанням доходів. Збільшення доходів і кількості вільного часу веде до зростання витрат на нові товари і особливо - послуги. Друга сила, що впливає на формування структури виробництва, діє з боку пропозиції і обумовлюється різними рівнями технічних змін. Більш динамічне зростання продуктивності праці у сільському господарстві та промисловості, у порівнянні з сферою послуг, призводить до вивільнення та переміщення робочої сили спочатку з сільського господарства до промисловості, а згодом - з промисловості до сектору послуг.

Проте, починаючи з кінця 1980-х років багато вчених акцентують увагу на ролі глобалізації як самостійного фактора деіндустріалізації через її здатність уможливити перенесення виробництва від розвинутих країн до країн з дешевою робочою силою. Дослідники по-різному оцінюють силу впливу глобалізації на процеси деіндустріалізації. Окремі вчені вважають, що глобалізація стала однією з вагомих причин деіндустріалізації розвинутих країн і називають цей фактор "глобалізаційний гамбіт" [8]. Інші наводять емпіричні свідчення існування взаємозв'язку деіндустріалізації Півночі та інтеграції Півдня до глобальної економіки, кількісно оцінюючи роль фактора глобалізації порівняно з іншими чинниками з допомогою відповідних показників та регресійного аналізу [7; 8; 20;26]. Деякі дослідники говорять про незначну кореляцію між зростаючими обсягами імпорту з Півдня та деіндустріалізацією [9]. Але всі вони одностайні в думці про те, що глобалізація значно інтенсифікувала процеси скорочення промислового виробництва у розвинутих країнах. З огляду на це, цілком правомірно розглядати глобалізацію як самостійний фактор деіндустріалізації поряд з такими базовими чинниками, як міжсекторні відмінності у рівні зростання продуктивності праці та збільшення прибутків і структури витрат споживачів.

У кінці ХХ ст. багато вчених почали розглядати глобалізацію як самостійний фактор деіндустріалізації економічно розвинутих країн [13; 14; 22; 26;

2; 7;; 16]. Їх аналіз взаємозалежності між глобалізацією та змінами зайнятості населення, що відбулись у світі, спирається на судження про те, що впродовж індустріальної епохи характер світової торгівлі формувался відповідно до класичного поділу праці, в якому менш розвинуті країни (так звані Південь) спеціалізуються на видобутку чи виробництві сировинних матеріалів, а економічно розвинені країни (Північ) зосереджуються на переробці цих сировинних матеріалів у кінцеву продукцію. Організована у такий спосіб світова економіка була спрямована на формування динамічного промислового сектору у країнах Півночі. Однак, наприкінці 1960-х років ця узвичаєна структура світової торгівлі почала змінюватись, під впливом процесу, що здобув назву "новий міжнародний поділ праці". Багато транснаціональних корпорацій з метою зменшення витрат на виготовлення продукції почали виносити виробництво у країни та регіони з дешевою робочою силою.

Різниця в оплаті праці була і залишається найважливішим фактором, що стимулює експорт виробництва. Відмінності в зарплаті за однотипну роботу помітно різняться у країнах з неоднаковим рівнем соціально-економічного розвитку. Наприклад, оплата праці кваліфікованих робітників швейної промисловості у Торонто складає від 350 до 400 доларів за 33-годинний робочий тиждень плюс бонуси. За подібну роботу у Гонконзі платять 250 доларів, але вже за 60-годинний робочий тиждень і без виплат бонусів. Китайські кваліфіковані робітники швейної промисловості згоджуються працювати стільки ж, але за 30 доларів [27, с. 398].

Бізнес-стратегія з експорту виробництва стала особливо продуктивною з розвитком комунікаційних технологій та інформаційної революції, що зліквідувало існуючий бар'єр пов'язаний з географічними віддаленнями. Деякі компанії більшу частину своїх потужностей та виробництва розташували за кордоном. Наприклад, американські автомобілебудівні компанії "Форд" та "Дженерал Моторз", як зазначає британський економіко-географ Пітер Дікен, дві третини всієї кількості автомобілів випускають за межами США – у Європі, Канаді, Мексиці, Бразилії [18].

Переміщення промислових виробництв має не лише прямий, а опосередкований вплив на деіндустріалізацію розвинутих країн. На думку окремих вчених, це посилює базовий фактор деіндустріалізації, тобто, міжгалузеву та міжсекторну незбалансованість у зростанні продуктивності праці країн Півночі. Країни Півдня посилюють конкурентні переваги базуючись на доступі до низькооплачуваної робочої сили, тоді як країни Півночі відповідають на це аутсорсингом шаблонного працеінтенсивного виробництва та посилюють увагу до видів економічної діяльності, що залишаються на їх території. Значні кошти інвестуються ними у розробку та розвиток працезберігаючих технологій як засіб подолання високої вартості місцевої робочої сили. У такий опосередкований спосіб, тобто через зростання незбалансованості у зростанні продуктивності праці, глобалізація може пришвидшувати деіндустріалізацію країн Півночі [25, с. 33].

Окрім того, глобалізаційні процеси дозволили

посилити організаційну гнучкість підприємств. Вертикально інтегроване та забюрократизоване промислове підприємство післявоєнного періоду змінило свої організаційні форми упродовж останніх кількох десятиліть. У пошуках гнучкості та зниження витрат багато підприємств передають певні функції іншим фірмам, виконання якими необхідних робіт коштує менше, ніж самому підприємству. Аутсорсінг та глобалізація можуть інтерпретуватись як взаємопов'язані аспекти широкої організаційної реструктуризації, у якій діяльність зі створення виробничого ланцюга дезінтегрована між великою кількістю фірм. Ключова відмінність цього процесу полягає у тому, що деякі види робіт винесені закордон (глобалізація) у той час як інші переміщені у межах країни.

Таким чином, лібералізація торгівлі та руху капіталу, удосконалення на транспорті і в комунікаційних технологіях дали можливість країнам, що розвиваються реалізувати порівняльні переваги в некваліфікованій праці для розвитку працеінтенсивної промисловості, збільшуючи потік промислових товарів з Півдня на Північ. Це потягло за собою зменшення рентабельності працеінтенсивної промисловості та промислового сектору загалом у країнах Півночі. Відтак, скоротилось надходження нових інвестицій у працеемні галузі, привівши до їх згорання. Спрямування інвестицій у працезберігаючі сектори спричинило подальше зменшення попиту у малокваліфікованій робочій силі.

Комбінований ефект цих трендів перебудував усталену практику міжнародного поділу праці, зумовлюючи швидку індустріалізацію Півдня із спеціалізацією на працеінтенсивних виробництвах та деіндустріалізацію Півночі із спеціалізацією на висококваліфікованій економічній діяльності.

Разом з тим, слід зазначити, що незважаючи на деіндустріалізацію країн Півночі, головні контро-

люючі центри великих корпорацій знаходяться на їх території. Водночас позики на індустріальний розвиток країн Півдня надходять із банківських інституцій Європи, Японії, США, а відсотки (interest payment) повертаються до них же. Тому попри поширення індустріальних технологій по світу, базові індустріальні потужності планети ще більш централізовані сьогодні, ніж будь-коли раніше. Це веде до ще більш нерівномірного розвитку країн світу, що є одним із серйозних викликів глобалізації.

Висновки. Деіндустріалізація розвинутих країн відбувається під впливом 1) підвищення ефективності промислового виробництва, яке дозволяє знизити собівартість продукції та промислову зайнятість населення, 2) зростання прибутків у споживачів, що спонукає їх до більших витрат на послуги. Окрім цих двох фундаментальних сил, деіндустріалізація відбувається також під впливом інших факторів, зокрема, під впливом глобалізації.

Глобалізація інтенсифікує процеси скорочення промислового виробництва у розвинутих країнах у першу чергу через переміщення працеінтенсивних і часто малокваліфікованих виробництв у країни, що розвиваються. Відмінність в оплаті праці була і залишається найважливішим фактором, що стимулює експорт виробництва.

Опосередкований вплив переміщення промислового виробництва на деіндустріалізацію виявляється в незбалансованості зростання продуктивності праці у різних галузях країн Півночі через переважне інвестування у працезберігаючі та новітні технології. Це веде з одного боку до уповільнення розвитку у розвинутих країнах працеемних виробництв, з іншого боку – сприяє інтенсифікації знансеемних високотехнологічних виробництв, що робить розвинуті країни ще сильнішими.

Список використаних джерел:

1. Burtsev N.N. *Promyshlennost Rossii v usloviyakh razvitiya konkurentnoy sredy: regionalny aspekt.* – М.: Nauka, 2003. – 214 s.
2. Pashuta M.T., Fedulova L.I., Kondrashov O.M. *Promyslovist v nacionalniy innovatsiyuy systemi Ukrayiny.* – К.: Naukovy svit, 2005. – 80 s.
3. Pidhrushnyi H.P. *Promyslovist i regionalnyi rozvytok Ukrayiny: monografiya / nauk. red. I.O. Gorlenko.* – К.: Instytut geografiyi NAN Ukrayiny, 2009. – 300 s.
4. Smal V.V. *Globalizaciya: holovni faktory ta naslidky rozvytku / V.V. Smal, I.V. Smal // Geografiya ta osnovy ekonomiky u shkoli.* – 2005. – № 2. – S. 37-43
5. Smal V.V. *Osnovni chynnyky strukturnykh zmin v ekonomici rozvynutykh krayin / V.V. Smal // Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – 2010. – № 5. – S. 152–159
6. Smal V.V. *Deindustrializaciya Evropy: prychny ta naslidky / V.V. Smal // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. Seriya: Geografiya.* – 2010. – Vyp. 20. – S. 168-174.
7. Alderson A. *Explaining Deindustrialization: Globalization, Failure, or Success? / A. Alderson // American Sociological Review.* - 1999. - Vol. 64, No. 5, P. 701-721.
8. Alderson A. *Globalization and Deindustrialization: Direct Investment and the Decline of Manufacturing Employment in 17 OECD Nations / A. Alderson // Journal of World-Systems Research.* – 1997. – Vol. 3, P. 1–34.
9. *Balance of Payments Manual. 4th ed.* - Washington, DC: International Monetary Fund, 1977.
10. Baumol W.J. *Productivity and American leadership: The long View / W.J. Baumol, S. Blackman, E.N. Wolff.* – Cambridge, MA: MIT Press, 1989. – 395 p.
11. Bell D. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D. Bell.* – New York : Basic Books, 1973. – 507 p.
12. Birch K., Mykhnenko V. *Varieties of neoliberalism? Restructuring in large industrially dependent regions across Western and Eastern Europe // Journal of Economic Geography.* – 2009. – № 9. – P. 355–380.

13. Bluestone B., Bennett H. *The Deindustrialization of America: Plant Closing, Community Abandonment, and the Dismantling of Basic Industries* / B. Bluestone, H. Bennett. - New York: Basic Books, 1982, - 323 p.
14. Bluestone B. *Is Deindustrialization a Myth? Capital Mobility versus Absorptive Capacity in the U.S. Economy* / B. Bluestone // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – 1984. – Vol. 475 (1), P. 39–51.
15. Bureau of Economic Analysis. U. S. Department of Commerce [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: www.bea.gov
16. Brady D., Denniston R. *Economic Globalization, Industrialization and Deindustrialization in Affluent Democracies* / D. Brady, R. Denniston // *Social Forces*. – 2006. – Vol. 85 (1), P. 297–329.
17. Commission of the European communities. *Fostering structural change: an industrial policy for an enlarged Europe*. – Brussels, 2004. – 45 p.
18. Dicken P. *Global Shift: transforming the world economy* / P. Dicken/ 3rd ed. – New York: The Guilford Press, 1998. – 486 p.
19. Feinstein C. *Structural change in the developed countries during the twentieth century* / C. Feinstein // *Oxford review of economic policy*. – 1999. – Vol. 15, № 4. – P. 35-55.
20. Kollmeyer C. *Explaining Deindustrialization: How Affluence, Productivity Growth, and Globalization Diminish Manufacturing Employment* / C. Kollmeyer // *AJS*. – 2009. – Vol. 114 No. 6, P. 1644–1674.
21. Kuivanen R. *The future of the manufacturing industry in Europe*// *Európska konferencia produktivity EPC*. – 2007 – C. 121-125.
22. Pilat D. *The changing nature of manufacturing in OECD economies* / D. Pilat, A. Cimper, K. Olsen, C. Webb // *STI working paper*. – 2006. – 38 p.: [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oecd.org/sti/working-papers>
23. Rowthorn R. *De-industrialisation and the balance of payments in advanced economies* / R. Rowthorn, K. Coutts // *Cambridge Journal of Economics*. – 2004. – № 28. – P. 767-790.
24. Rowthorn R., Ramaswamy R. *Deindustrialization: Causes and Implications* / R. Rowthorn, R. Ramaswamy. – *IMF Working Paper*, 1997. – 38 p.
25. Rowthorn R., Ramaswamy R. *Growth, Trade, and Deindustrialization* / R. Rowthorn, R. Ramaswamy // *International Monetary Fund Staff Papers*. – 1999 – Vol. 46 (1), P. 18–41.
26. Wood A. 1994. *North-South Trade, Employment, and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-Driven World* / A. Wood. - Oxford: Clarendon Press, 1994. – 536 p.
27. *World Regions in Global Context: Peoples, Places, and Environments* / Sallie A. Marston, Paul L. Knox, Diana M. Liverman. - Pearson Prentice Hall; 3 edition, 2008. – 593 p.

Summary

Valentyna Smal. GLOBALIZATION AS A FACTOR OF DEINDUSTRIALIZATION IN ECONOMICALLY ADVANCED COUNTRIES.

Deindustrialization of the developed countries is influenced by (1) rising consumer affluence and its propensity to increase demand for services more than for manufactured goods, (2) faster productivity growth in the manufacturing sector relative to other sectors. In addition to these two fundamental forces, deindustrialization is also influenced by other factors, particularly the globalization.

Globalization intensifies the processes of decline in industrial production in economically advanced countries is primarily due to the movement of low-skilled labor-intensive industries to developing countries. The difference in wage was and remains the most important factor that stimulated export production. Indirect effects of globalization on the industrial structure and employment patterns is in unbalanced productivity growth in different sectors of the economically advanced countries because of preferential investment in labor-saving and innovative technology. On the one hand this leads to slower development of labor-intensive industries in developed countries, on the other hand – promotes intensification knowledge intensive high-tech industries, making the developed countries stronger.

Keywords: deindustrialization, globalization, economically advanced countries, manufacture, industrial structure.

УДК 911.3

Владимир Московкин, Светлана Самсонова

БЕНЧМАРКИНГ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СТРАН БРИКС И ИРАНА НА ОСНОВЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Рассмотрена методология оценки экономики знаний Всемирного банка и лежащие в ее основе эмпирические исследования. На ее основе построено Basic Scorecard для агрегированных и интегральных показателей стран БРИКС и Ирана, которое показало на лидерство в нем России и Бразилии. На основе этого табло и классификационной шкалы уровней развития стран по взвешенным показателям КАМ построена матрица уровней развития стран БРИКС и Ирана по этим показателям. Вытекающие из Basic Scorecard неожиданные результаты, связанные с большим отставанием Китая от России и Бразилии, и отставанием Китая и Индии от Ирана (по показателю KI) объясняются субъективностью выбора трех частных индикаторов из трех областей знаний. Выход видится в учете всех частных индикаторов экономики знаний стран и построении Common Scorecard.

Ключевые слова: бенчмаркинг, инновационное развитие, методология оценки экономики знаний, Basic Scorecard, БРИКС, Иран.

Володимир Московкін, Світлана Самсонова. БЕНЧМАРКІНГ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН БРІКС ТА ІРАНУ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНКИ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ. Розглянуто методологію оцінки економіки знань Всесвітнього банку та емпіричні дослідження, що лежать в її основі. На її основі побудовано Basic Scorecard для агрегованих та інтегральних показників країн БРІКС та Ірану, яке показало на лідерство в ньому Росії і Бразилії. На основі цього табло і класифікаційної шкали рівнів розвитку країн за зваженими показниками КАМ побудовано матрицю рівнів розвитку країн БРІКС та Ірану за цими показниками. Впливаючі з Basic Scorecard несподівані результати, пов'язані з великим відставанням Китаю від Росії і Бразилії, і відставанням Китаю й Індії від Ірану (за показником KI) пояснюються суб'єктивністю вибору трьох часткових індикаторів з трьох галузей знань. Вихід бачиться в урахуванні всіх часткових індикаторів економіки знань країн і побудові Common Scorecard.

Ключові слова: бенчмаркинг, інноваційний розвиток, методологія оцінки економіки знань, Basic Scorecard, БРІКС, Іран.

Vladimir Moskovkin, Svetlana Samsonova. BENCHMARKING INNOVATION DEVELOPMENT OF BRICS AND IRAN ON THE BASIS OF KAM. The Knowledge Assessment Methodology (KAM) of the World Bank and the underlying empirical research is considered. On its basis the Basic Scorecard for aggregated and integrated indicators BRICS countries and Iran is built, which showed on Russia and Brazil leadership. On the basis of the scorecard and scale levels classification of development of countries by weighted KAM-indicators matrix of levels of BRICS countries and Iran on these indicators is constructed. Arising from Basic Scorecard unexpected results related to the large gap between China and Russia and Brazil, and the gap between China and India from Iran (in terms of KI) explained of subjective choice of three partial indicators from the three areas of knowledge. Output is seen in the account of all partial indicators of the knowledge economy and the construction of Common Scorecard.

Keywords: benchmarking, innovative development, Knowledge Assessment Methodology, Basic Scorecard, BRICS, Iran.

Введение: описание методологии оценки экономики знаний

В настоящее время значительная доля научно-технического знания производится в развитых странах (более 70% патентов и научно-технических статей), при этом диспаритет в производстве этого знания на душу населения между развитыми и развивающимися странами даже больше, чем диспаритет в их доходах [1]. Поэтому для развивающихся стран важно суметь усвоить и адаптировать научно-техническое знание, накопленное развитыми странами.

Имеется много эмпирических исследований, лежащих в основе концепции экономики знаний Всемирного банка и его методологического инструментария. Важно отметить, что переход к становлению экономики знаний требует разработки долгосрочных стратегий, которые должны фокусироваться на развитии четырех областей экономики знаний (табл.1). Первоначально это означает, что страны должны понимать их сильные и слабые стороны, и затем воздействовать на них, развивая подходящие политики и механизмы для реализации целей.

Для содействия этому переходному процессу Институт Всемирного банка в рамках программы «Знание для развития» (Knowledge for Development

(K4D) Program) разработал Knowledge Assessment – методологию (КАМ), которая связана с соответствующим онлайн-инструментом и обеспечивает базовую оценку готовности стран и регионов к переходу к экономике знаний. КАМ представляет собой дружественный интерактивный, диагностический и бенчмаркинг-инструмент, предназначенный для помощи странам-партнерам выявлять их сильные и слабые стороны в сравнении с другими странами. Поэтому КАМ может быть полезной для идентификации проблем и возможностей, с которыми страны могут столкнуться, а там, где это необходимо – фокусировать внимание политиков или планировать новые инвестиции.

Уникальная сила КАМ связана с ее кросс-секторальным подходом, который предоставляет целостный взгляд на широкий спектр факторов релевантных экономике знаний. В первоначальной версии КАМ-2005 сравнительный анализ делался на основе 80 структурных и качественных переменных, распределенных по 9 индикаторам общего исполнения, 6 индикаторам гендерного равенства и 65 индикаторам из четырех областей экономики знаний, для 128 стран и 9 региональных группировок. Международные сравнения по выбранным индикаторам представляются в виде радиальных и ромбических диаграмм.

Сравнения могут делаться:

- в глобальном масштабе среди всех 128 стран;
 - в региональном масштабе в рамках отдельной региональной группировки;

- в рамках категорий человеческого развития (высокий уровень человеческого развития: $HDI \geq 0,800$; средний уровень человеческого развития: $0,799 \leq HDI \leq 0,500$; низкий уровень человеческого развития: $HDI < 0,500$), где HDI – Human Development Index (Индекс человеческого развития ООН);

- на основе уровней дохода - валовой национальный доход на душу населения (страны с низким доходом – 735 долл. США на душу населения и ниже; страны с доходом ниже среднего – от 736 до 2 935 долл. США на душу населения; страны с доходом выше среднего – от 2 936 до 9 075 долл. США на душу населения; страны с высоким доходом – 9 076 долл. США на душу населения и выше).

Нормализационная процедура в КАМ состоит в следующем:

1. Первичные данные (u) собираются из базы данных Всемирного банка и других международных баз данных для 80 переменных и 128 стран.

2. Для каждой страны назначается ранг (по каждой из переменных, $rank(u)$), то есть ее место в ранжировке по рассматриваемой переменной. Ранг 1 ставится для страны, имеющей лучшее исполнение по данной переменной, ранг 2 ставится следующей по исполнению стране и т.д.;

3. Для каждой отдельной страны вычисляется количество стран, которые стоят ниже нее в ранжировке, включая эту страну, (N_w).

4. Окончательная нормализация (нормировка) предельвается по формуле

$$\text{Normalized } (u) = 10 \left(\frac{N_w}{N_c} \right), \quad (1)$$

где N_c - общее количество рассматриваемых стран (в общем случае $N_c = 128$).

Формула (1) размещает нормализованные значения всех 80 переменных от 0 до 10 для каждой из 128 стран. Как видим, данная процедура нормализации намного проще, чем в Global Competitiveness Index (GCI) методологии, так как позволяет абстрагироваться от понятий “hard data” и “survey data” и поэтому не требует использования формул пересчета “hard data” в интервал от 1 до 7 семибальных оценок “survey data”. Отметим, что в версии КАМ-2011 количество переменных было увеличено до 109, а количество стран – до 146.

Предпосылками для создания Knowledge Assessment-методологии являлись труды П. Ромера, Р. Лукаса, Дж. Гроссмана, Е. Хелпмана, Д. Кое, Р. Барро, Д. Когена, М. Сото, Э. Ганушека, Д. Кимко, Д. Ледермана, У. Малони, Д. Гуеллека, Б. Поттелсберга, Дж. Адамса и др., которые близки и даже взаимопроникают в более известный кластер работ по концепции национальных инновационных систем (НИС), разработка самой Knowledge Assessment - методологии осуществлена Д. Ченом и К. Далманом [1].

Важно отметить, что в основе этой методологии лежат четыре области (pillars), показанные в табл. 1:

Таблица 1

Четыре области экономики знаний

Экономические стимулы и институциональный режим	Образованная и квалифицированная рабочая сила (образование и человеческие ресурсы)	Эффективная инновационная система	Современная и адекватная информационная инфраструктура
Обеспечиваются хорошими экономическими политиками и институтами, которые допускают эффективную мобилизацию и размещение ресурсов, стимулируют креативность и мотивацию для эффективного создания, распространения и использования существующих знаний.	Способная непрерывно корректировать и адаптировать свои навыки для эффективного создания и использования знаний.	Состоящая из фирм, исследовательских центров, университетов, консультантов и других инновационных акторов, которые могут помочь в существующей революции знаний и мощного их роста ассимилировать и адаптировать их для местных нужд.	Способная облегчить эффективные коммуникации, распространение и обработку информации и знаний.

Данная схема экономики знаний (Knowledge Economy Framework) предполагает, что инвестиции в четыре ее составляющие области необходимы для устойчивого создания, усвоения, адаптации и использования знаний во внутреннем производстве товаров и услуг, что будет выражено в более высокой их добавленной стоимости. Это будет, в свою очередь, увеличивать вероятность экономического успеха в настоящей высококонкурентной и глобализированной мировой экономике.

В каждой области экономики знаний (табл. 1) существуют свои межстрановые сравнительные исследования, которые показывают ее влияние на долговременный экономический рост. Например, для второй области экономики знаний Роберт Барро [2] в начале 90-х годов прошлого века, используя данные ВВП на душу населения для 98 стран (1960 – 1985 гг.) и данные за 1960 г. по охвату начальным и средним образованием как показатель начального человеческого капитала, нашел, что обе переменные ста-

тистически значимо влияют на рост ВВП на душу населения. Подобно этому Даниель Коген и Марчелло Сото [3] через десять лет, используя страновые временные ряды по среднему количеству лет, проведенных в школе, обнаружили аналогичное статистически значимое влияние этого показателя на экономический рост.

В это же время Эрик Ганушек и Денис Кимко [4] предложили альтернативный подход, чтобы учесть влияние качества образования на экономический рост. Используя международные тестовые испытания школьников как показатель качества образовательных систем, они обнаружили, что качество образования оказывает положительное влияние на экономический рост.

Что касается создания эффективных инновационных систем, то следует отметить исследование Даниеля Ледермана и Уильяма Малони [5], которые, используя регрессионный анализ на основе пятилетних средних данных за период с 1975 по 2000 год для 53 стран, нашли, что однопроцентное увеличение в отношении общие расходы на НИОКР к ВВП (известный в западной литературе показатель, называемый интенсивностью НИОКР) приводит к увеличению роста ВВП на 0,78%. Другие исследователи – Доминик Гуеллек и Бруно ванн Поттелсберг [6] – исследовали долговременные воздействия различных типов НИОКР на мультифактор продуктивности роста (multifactor productivity growth), используя панельные данные по странам ОЭСР за период 1980 –

1998 гг. Они обнаружили, что предпринимательские, общественные и иностранные НИОКР, все и каждые в отдельности, имеют статистически значимый положительный эффект на продуктивность роста. Отметим, что здесь под общественными НИОКР понимаются НИОКР, выполненные в государственном секторе и секторе высшего образования, а под иностранными НИОКР – предпринимательские НИОКР, выполненные за пределами 15 стран ОЭСР. Кроме того, Джеймс Адамс в 1990 г. [7], используя данные по количеству научных статей в девяти различных научных областях как один из показателей накопления знаний, нашел, что научно-техническое знание внесло значительный вклад в общий фактор продуктивного роста промышленных отраслей США в период с 1953 по 1980 г.

Имеется также много работ, указывающих на положительное влияние информационной инфраструктуры на экономический рост. То же самое следует отметить и для первой области экономики знаний.

Теперь перейдем к рассмотрению двух типов табло (scorecard), используемых в КАМ. Наиболее часто используется «базовое табло» (basic scorecard). Оно включает 14 стандартных переменных: две переменные общего исполнения стран и 12 переменных экономики знаний (по 3 из каждой области знаний). Самый старый год сравнения в КАМ – 1995 г. В табл. 2 приведена версия такого табло на уровень 2005 г.

Таблица 2

КАМ Basic Scorecard (2005)

Группы переменных	Названия переменных
Общее исполнение	Среднегодовой рост ВВП, %
	Индекс человеческого развития (HDI)
Экономические стимулы и институциональный режим	Тарифные и нетарифные барьеры
	Качество регулирования
	Законодательные нормы
Образование и человеческие ресурсы	Грамотность взрослого населения (в %, возраст 15 лет и выше)
	Охват средним образованием, %
	Охват высшим образованием, %
Инновационная система	Количество исследователей, занятых в НИОКР в расчете на 1 млн жителей
	Количество патентов, выданных патентным ведомством США в расчете на 1 млн жителей
	Количество журнальных научных и технических статей в расчете на 1 млн жителей
Информационная инфраструктура	Количество телефонов (стационарных и мобильных) в расчете на 1 000 жителей
	Количество компьютеров в расчете на 1 000 жителей
	Количество пользователей сети Интернет в расчете на 10 000 жителей

Результаты расчетов по КАМ иллюстрируются радиальными (14 переменных) и ромбовидными (4 агрегированные переменные, соответствующие четырем областям экономики знаний). В первом случае, чем полнее диаграмма (лучшее приближение к вписанному в окружность равностороннему четырнадцатигульнику), тем лучше страна продвинулась в построении экономики знаний.

В качестве интегрального показателя в КАМ-2005 использовался Knowledge Economy Index (KEI), который суммирует страновое исполнение по четырем областям экономики знаний и вычисляется как среднеарифметическое значение по 12 нормализованным индикаторам знаний базового табло. Поэтому базовое табло может рассматриваться как дисагрегированное представление KEI.

Разработана также диагностическая диаграмма для КЕИ в координатах 1995 г. и последнего года расчетов, на которой наносятся страны мира. Если координата страны находится выше диагонали квадрата, то исполнение страны в отношении перехода ее к экономике знаний улучшилось, и наоборот. Наблюдаются три кластера точек стран: в районе верхней части диагонали – развитие страны, в районе средней части диагонали – среднеразвитые страны, в районе нижней части диагонали – слаборазвитые страны.

Второй тип табло называется Custom Scorecards. Это так называемое заказное табло, которое может строиться пользователями в интерактивном онлайн-режиме при любом сочетании исходных переменных. Такие возможности не дают близкие по сути Trend Chart и GCI-методологии. Начиная с версии КА-методологии за 2008 г. (КАМ-2008), дополнительно к интегральному показателю КЕИ рассматривается интегральный показатель КИ (Knowledge Index), который строится аналогичным образом, как среднеарифметическое значение по 9 переменным, входящим в три области экономики знаний (образование и человеческие ресурсы, инновационная система, информационная инфраструктура). Последняя область экономики знаний здесь называется как «информационно-коммуникационные

технологии». Также вводятся агрегированные индексы, отвечающие за каждую из четырех областей знаний.

Универсальное инновационное табло для стран БРИКС и Ирана, построенное на основе методологии Оценки экономики знаний.

Выше была детально рассмотрена Knowledge Assessment-методология, которая позволяет без каких-либо затруднений и пересчетов строить универсальные инновационные табло для любых групп стран. В то же время удалось определить два аспекта, в которых данная методология может быть развита [8].

Во-первых, следует отметить, что используемые в КАМ, как частные нормированные, так и агрегированные индикаторы (индексы) изменяются от 0 до 10. В связи с этим может быть введена равномерная пятиуровневая классификационная шкала для этих показателей (табл. 3). Она может лечь в основу формализованного SWOT-анализа в части количественной оценки сильных и слабых сторон экономики знаний стран мира. Во-вторых, в КАМ никак не обосновывается выбор трех индикаторов в каждой области экономики знаний, а ведь от этого существенно зависят значения агрегированных и интегральных показателей.

Таблица 3

Классификационная шкала уровней развития стран по показателям КАМ

Изменение показателя	Уровень развития
$0 \leq I < 2$	Очень низкий
$2 \leq I < 4$	Низкий
$4 \leq I < 6$	Средний
$6 \leq I < 8$	Высокий
$8 \leq I \leq 10$	Очень высокий

Поэтому при более детальных расчетах необходимо учитывать все имеющиеся частные индикаторы, как это делается в GCI-методологии.

Предложенный разработчиками КАМ инструмент Custom Scorecards позволяет это сделать. Такие расчеты для стран MEDEA и ASEAN проделывались в работе [8]. Ниже расчеты по Basic Scorecard будут проделаны для стран БРИКС и Ирана. Выбор стран БРИКС обусловлен тем, что страны этой группировки представляют собой крупные рынки с быстро развивающимися экономиками (Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южно-Африканская республика). Важно также то, что эта группировка была создана для противодействия американской политической и экономической экспансии, а присоединение к ней Ирана, на наш, взгляд, может значительно усилить потенциал этой группировки. Причем, как ни странно, мы здесь подразумеваем усиление инновационного потенциала или потенциала экономики и знаний, учитывая амбициозные планы Ирана по развитию своей научно-исследовательской системы. Уже сейчас эта страна создала высококлассные сети университетов и научных журналов.

На основе КАМ-2011 построено базовое табло

для агрегированных и интегральных показателей экономики знаний стран БРИКС и Ирана (табл. 4).

К агрегированным показателям относятся показатели, входящие в четыре области знания, а к интегральным – индексы КЕИ и КИ [8]. В таблице 4 для сравнения приведены показатели из КАМ 1995 и изменения мировых рангов по индексу КЕИ рассматриваемых стран за интервал времени, соответствующий оценкам показателей в КАМ 2011 и КАМ 1995.

В целом варьирование ранга было небольшим. Помимо стран БРИКС и Ирана в ранжированном порядке по индексу КЕИ поставлены страны сравнения (Германия Австралия, США) и группы стран с разным уровнем доходов (табл. 4). Из табл. 4 видим, что по большинству показателей лидируют Россия и Бразилия.

Если распределить все страны БРИКС и Ирана согласно классификационной шкале уровней развития стран по показателям КАМ (табл. 3), то придем к следующей классификационной матрице (табл. 5).

Таблиця 4

«Basic Scorecard» для агрегированных и интегральных показателей стран БРИКС и Ирана, стран сравнения и стран с разным уровнем доходов

Ранг КЕИ	Изменение ранга КІ	Взвешенные показатели												
		Страна	КЕИ		КІ		Экономические стимулы и институциональный режим		Инновации		Образование		ИКТ	
			2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995
8	+7	Германия	8,90	8,91	8,83	8,88	9,10	9,03	9,11	9,20	8,20	8,52	9,17	8,92
9	-3	Австралия	8,88	9,27	8,98	9,43	8,56	8,80	8,92	8,92	9,71	9,88	8,32	9,49
12	-8	США	8,77	9,53	8,89	9,61	8,41	9,30	9,46	9,55	8,70	9,44	8,51	9,84
		С высоким доходом	8,60	8,35	8,67	8,48	8,39	8,29	9,16	8,97	8,46	7,68	8,37	8,99
55	+9	Россия	5,78	5,67	6,96	6,69	2,23	2,60	6,93	5,64	6,79	7,84	7,16	6,60
60	-1	Бразилия	5,58	5,08	6,05	5,17	4,17	4,83	6,31	5,98	5,61	3,35	6,24	6,17
67	-15	ЮАР	5,21	6,05	5,11	6,82	5,49	3,74	6,89	7,26	4,87	6,33	3,58	6,89
		С доходом выше среднего	5,10	5,90	5,07	6,23	5,18	4,98	6,21	5,08	4,72	5,59	4,28	7,24
84	+7	Китай	4,37	3,99	4,57	4,17	3,79	3,46	5,99	4,07	3,93	3,68	3,79	4,77
94	+1	Иран	3,91	3,59	4,97	4,58	0,73	0,63	5,02	2,86	4,61	4,47	5,28	6,41
		С доходом ниже среднего	3,42	4,27	3,45	4,65	3,32	3,03	4,90	3,55	2,84	3,64	2,62	5,41
110	-6	Индия	3,06	3,57	2,89	3,57	3,57	3,57	4,50	3,70	2,26	2,51	1,90	4,50
		С низким доходом	1,58	2,83	1,58	3,05	1,61	1,93	2,13	2,37	1,54	1,85	1,05	4,54
Ранг КЕИ	Изменение ранга КІ	Невзвешенные показатели												
		Страна	КЕИ		КІ		Экономические стимулы и институциональный режим		Инновации		Образование		ИКТ	
			2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995
3	+6	Германия	9,07	9,06	9,05	9,07	9,10	9,03	9,78	9,79	8,20	8,52	9,17	8,92
6	-3	Австралия	8,93	9,32	9,05	9,49	8,56	8,80	9,12	9,10	9,71	9,88	8,32	9,49
9	-7	США	8,90	9,64	9,07	9,76	8,41	9,30	10,0	10,0	8,70	9,44	8,51	9,84
		С высоким доходом	8,60	8,44	8,67	8,60	8,39	8,29	9,16	9,18	8,46	7,68	8,37	8,99
46	+11	Россия	6,25	6,14	7,59	7,32	2,23	2,60	8,83	7,52	6,79	7,84	7,16	6,60
49	-3	Бразилия	6,14	5,66	6,79	5,94	4,17	4,83	8,54	8,32	5,61	3,35	6,24	6,17
61	-13	ЮАР	5,46	6,28	5,45	7,13	5,49	3,74	7,92	8,17	4,87	6,33	3,58	6,89
67	+2	Китай	5,26	5,11	5,75	5,65	3,79	3,46	9,54	8,51	3,93	3,68	3,79	4,77
		С доходом выше среднего	5,10	6,13	5,07	6,53	5,18	4,98	6,21	6,93	4,72	5,59	4,28	7,24
86	+9	Иран	4,33	3,99	5,53	5,11	0,73	0,63	6,71	4,45	4,61	4,47	5,28	6,41
91	-5	Индия	4,13	4,64	4,31	4,99	3,57	3,57	8,78	7,96	2,26	2,51	1,90	4,50
		С доходом ниже среднего	3,42	4,71	3,45	5,24	3,32	3,03	4,90	6,23	2,84	3,64	2,62	5,41
		С низким доходом	1,58	2,98	1,58	3,25	1,61	1,93	2,13	3,64	1,54	1,85	1,05	4,54

Из этой матрицы видно, что практически все страны БРИКС по всем шести показателям экономики знаний расположены на низком, среднем и высоком уровнях развития.

Индикаторы экономики знаний стран БРИКС и Ирана для взвешенных показателей (табл. 4) представлены также в виде радиальных диаграмм (рис. 1).

Таблица 5

Матрица уровней развития стран БРИКС и Ирана по показателям КАМ (взвешенные показатели)

	Очень низкий	Низкий	Средний	Высокий	Очень высокий
KEI		Индия, Иран	Бразилия, Россия, Китай, ЮАР		Германия, Австралия, США
KI		Индия	Иран, Китай, ЮАР	Россия, Бразилия	Германия, Австралия, США
The Economic Incentive and Institutional Regime Index	Иран	Россия, Индия, Китай	Бразилия, ЮАР		Германия, Австралия, США
Education Index		Индия, Китай	Бразилия, ЮАР, Иран	Россия	Германия, Австралия, США
Innovation Index			Индия, Китай, Иран	Бразилия, Россия, ЮАР	Германия, Австралия, США
ICT Index	Индия	Китай, ЮАР	Иран	Бразилия, Россия	Германия, Австралия, США

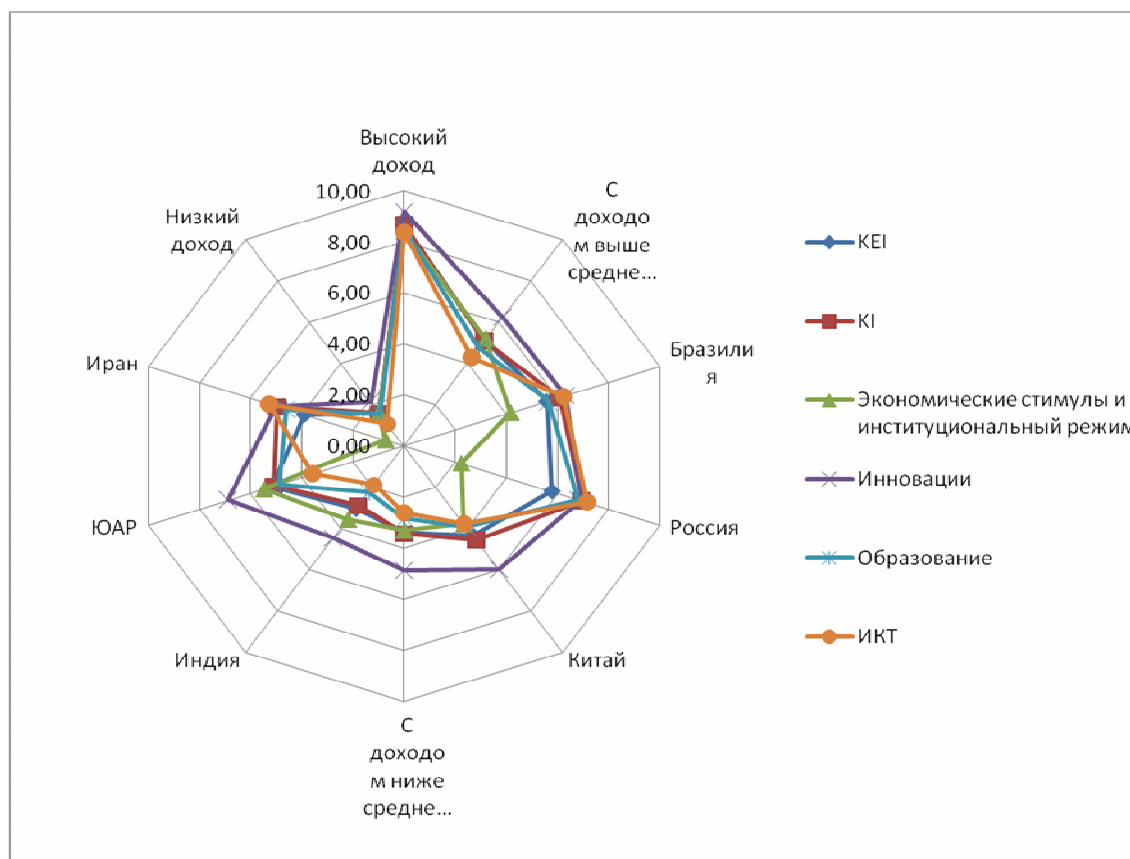

Рис. 1. Радиальные диаграммы взвешенных индикаторов экономики знаний для стран БРИКС и Ирана и групп стран с разным доходом, 2011 г.

Построим теперь на основе КАМ-2011 базовое табло («Basic Scorecard») для частных индикаторов (табл. 6). Такое табло включает 12 переменных экономики знаний (по три из каждой области знаний).

По сравнению с Basic Scorecard 2005 года (табл. 2) в базовом табло 2011 г. произошли изменения в выборе частных индикаторов из всего набора индикаторов КАМ.

На основе вышеуказанной таблицы для частных индикаторов (табл. 6) построена матрица сильных и слабых сторон экономики знаний рассматриваемых стран (табл. 7), по девяти переменным, входящих в три области экономики знаний (образование и человеческие ресурсы, инновационная система, информационная инфраструктура).

Таблица 6

«Basic Scorecard» для частных индикаторов стран БРИКС и Ирана

	Названия переменных	Бразилия	Россия	Индия	Китай	ЮАР	Иран
	Тарифные и нетарифные барьеры	2,17	1,68	1,12	2,66	4,34	0,07
	Качество регулирования	5,14	2,67	3,77	3,97	6,23	0,27
	Законодательные нормы	5,21	2,33	5,82	4,73	5,89	1,85
КИ	Среднее число лет обучения	3,23	6,54	1,26	4,17	4,72	4,09
	Охват средним образованием, %	8,55	4,69	2,55	3,66	6,69	4,41
	Охват высшим образованием, %	5,04	9,15	2,98	3,97	3,19	5,32
	Роялти-платежи и поступления (USD/млн. жителей)	6,08	6,64	3,12	5,52	6,72	-
	Количество патентов, выданных патентным ведомством США в расчете на 1 млн жителей	6,10	6,92	5,82	6,51	7,47	3,36
	Количество журнальных научных и технических статей в расчете на 1 млн жителей	6,76	7,24	4,55	5,93	6,48	6,69
	Количество телефонов (стационарных и мобильных) в расчете на 1 000 жителей	4,97	9,59	1,86	3,24	4,34	4,69
	Количество компьютеров в расчете на 1 000 жителей	7,47	5,34	1,99	3,22	3,84	5,07
	Количество пользователей сети Интернет в расчете на 1 000 жителей	6,28	6,55	1,86	4,90	2,55	6,07

Таблица 7

Сильные ($I \geq 6$) и слабые ($I < 4$) стороны экономики знаний стран БРИКС, построенные на основе «Basic Scorecard 2011» (КИ(9), взвешенные показатели)

	Сильные стороны	Слабые стороны
Бразилия	Охват средним образованием; Роялти-платежи и поступления; Количество патентов, выданных патентным ведомством США; Количество журнальных научных и технических статей; Количество компьютеров; Количество пользователей сети Интернет.	Среднее число лет обучения.
Россия	Среднее число лет обучения; Охват высшим образованием; Роялти-платежи и поступления; Количество патентов, выданных патентным ведомством США; Количество журнальных научных и технических статей; Количество телефонов; Количество пользователей сети Интернет.	Отсутствуют
Индия	Отсутствуют	Среднее число лет обучения; Охват средним образованием; Охват высшим образованием; Роялти-платежи и поступления; Количество телефонов; Количество компьютеров.

Продолжение табл. 7

Китай	Количество патентов, выданных патентным ведомством США.	Охват средним образованием; Охват высшим образованием; Количество телефонов; Количество компьютеров.
ЮАР	Охват средним образованием; Роялти-платежи и поступления; Количество патентов, выданных патентным ведомством США; Количество журнальных научных и технических статей.	Охват высшим образованием; Количество компьютеров; Количество пользователей сети Интернет.
Иран	Количество журнальных научных и технических статей; Количество пользователей сети Интернет.	Количество патентов, выданных патентным ведомством США.

Наибольшее количество сильных сторон имеют Россия и Бразилия, а наименьшее – Иран и Индия, что коррелирует с их показателями КЕИ и КИ в табл. 4.

Заключение. Рассмотрена методология оценки экономики знаний Всемирного банка и лежащие в ее основе эмпирические исследования. На ее основе построено Basic Scorecard для агрегированных и интегральных показателей стран БРИКС и Ирана, которое показало на лидерство в нем России и Бразилии. На основе этого табло и классификационной шкалы уровней развития стран по взвешенным показателям КАМ построена матрица уровней развития стран БРИКС и Ирана по этим показателям.

Аналогичное Basic Scorecard построено для частных индикаторов стран БРИКС и Ирана, которое

позволило построить матрицу сильных и слабых сторон экономики знаний рассматриваемых стран по девяти переменным, входящих в три области экономики знаний. Наибольшее количество сильных сторон имеют Россия и Бразилия, а наименьшее – Китай и Индия, что коррелирует с их показателями КЕИ и КИ.

Вытекающие из Basic Scorecard неожиданные результаты, связанные с большим отставанием Китая от России и Бразилии, и отставанием Китая и Индии от Ирана (по показателю КИ) объясняется субъективностью выбора трех частных индикаторов из трех областей знаний. Выход видится в учете всех частных индикаторов экономики знаний стран и построении Common Scorecard, как это предлагалось в работе [8].

Список использованных источников:

1. Chen, D.H.C., Dahlman, C.J. *The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations*. Washington, DC: The World Bank. – 2005. – 33 p. (http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.pdf).
2. Barro, Robert J. *Economic Growth in a Cross-Section of Countries* // *Quarterly Journal of Economics*. – 1991. – Vol. 106, № 2. – P. 407-443.
3. Cohen, Daniel, Soto, Marcelo. *Growth and human capital: good data, good results* // *Journal of Economic Growth*. – 2007. – Vol. 12, №1. – P. 51-76.
4. Hanushek, Eric A., Kimko, Dennis D. *Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations* // *American Economic Review*. – 2000. – Vol. 90, № 5 (December). – P. 1184-1208.
5. Lederman, Daniel, Maloney, William F. *R&D and Development: Policy Research Working Paper № 3024, The World Bank*. – 2003. – 39 p.
6. Guellec, Dominique, Bruno van Pottelsberghe de la Potterie. *R&D and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries. STI Working Papers 2001/3. Organisation for Economic Cooperation and Development*. – 2001. – 25 p.
7. Adams, James D. *Fundamental Stocks of Knowledge and Productivity Growth* // *Journal of Political Economy*. – 1990. – Vol. 98, № 4. – P. 673-702.
8. Moskovkin V.M., Delyuks, Teng. *Razvitiye metodologii ocenki ekonomiki znaniy Vsemirnogo banka i yeye prilozheniya (na primere stran ASEAN i MEDA)* // *Mezhdunarodnaya ekonomika*. – 2011. – № 4. – S. 59-76.

Summary

Vladimir Moskovkin, Svetlana Samsonova. BENCHMARKING INNOVATION DEVELOPMENT OF BRICS AND IRAN ON THE BASIS OF KAM.

The Knowledge Assessment Methodology (KAM) of the World Bank and the underlying empirical research is considered. On its basis the Basic Scorecard for aggregated and integrated indicators BRICS countries and Iran is built, which showed on Russia and Brazil leadership. On the basis of the scorecard and scale levels classification of development of countries by weighted KAM-indicators matrix of levels of BRICS countries and Iran on these indicators is constructed. From this matrix, it can be seen that almost all the BRICS countries on all six indicators of the knowledge economy are found on low, medium and high levels of development.

A similar Basic Scorecard built for partial indicators for BRICS and Iran, which allowed us to construct a matrix to show strengths and weaknesses of the knowledge economy in nine countries on the selected variables, which are in-

cluded in the three areas of the knowledge economy. The strongest sides are Russia and Brazil, and the weakest are - China and India, which correlates with the indicators KEI and KI.

Arising from Basic Scorecard unexpected results related to the large gap between China and Russia and Brazil, and the gap between China and India from Iran (in terms of KI) explained of subjective choice of three partial indicators from the three areas of knowledge. Thus, in the Basic Scoreboard-2005 absolutely different partial indicators from the three areas of knowledge economy were selected. Output is seen in the account of all partial indicators of the knowledge economy and the construction of Common Scorecard, as we suggested in the other papers.

Keywords: benchmarking, innovative development, Knowledge Assessment Methodology, Basic Scorecard, BRICS, Iran.

УДК 528.92:911.3

Едуард Бондаренко

ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОСТОРОВИХ ДАНИХ У ВИРІШЕННІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНУ

Стаття присвячена розгляду питань застосування інфраструктур просторових даних (ІПД) як нового класу комп'ютерних географічних інформаційних ресурсів у теорії і практиці досліджень, спрямованих на вирішення сучасних проблем регіону. Визначено особливості складу (включають базові набори просторових даних, профільні набори даних, метадані, географічні інформаційні вузли) регіональних ІПД. Обґрунтовано загальні вимоги до них (територіальна прив'язка, дворівневий інформаційний обмін, єдина географічна прив'язка, інтеграція з ГІС) та етапи їх створення (концептуальний, підготовчий, логічний, фізичний).

Ключові слова: інфраструктури просторових даних, ІПД, географічні інформаційні ресурси, базові набори просторових даних, профільні набори даних, метадані, сучасні проблеми регіону.

Едуард Бондаренко. ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ В РЕШЕНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМ РЕГИОНА. В статье рассматриваются вопросы использования инфраструктур пространственных данных (ИПД) как нового класса компьютерных географических информационных ресурсов в теории и практике исследований, направленных на решение современных проблем региона. Определены особенности состава (включают базовые наборы пространственных данных, профильные наборы данных, метаданные, географические информационные узлы) региональных ИПД. Обоснованы общие требования к ним (территориальная привязка, двухуровневый информационный обмен, единая географическая привязка, интеграция с ГИС) и этапы их создания (концептуальный, подготовительный, логический, физический).

Ключевые слова: инфраструктуры пространственных данных, ИПД, географические информационные ресурсы, базовые наборы пространственных данных, профильные наборы данных, метаданные, современные проблемы региона.

Eduard Bondarenko. SPATIAL DATA INFRASTRUCTURE SOLUTIONS TO CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE REGION. The article examines the use of spatial data infrastructures (SDI) as a new class of computer geographic information resources in the theory and practice of research aimed at solving contemporary problems of the region. There features of components (include basic spatial data sets, specialized data sets, metadata, geographical information nodes) of the regional SDI are identified. The general requirements (territorial binding, two-level information exchange, the only geo-referencing, integration with GIS) and stages of its creation (conceptual, preparatory, logical, physical) are grounded in this article.

Keywords: spatial data infrastructure, SDI, geographic information resources, basic spatial data sets, specialized data sets, metadata, contemporary problems of the region.

Постановка проблеми. Географічні інформаційні ресурси завжди представляли собою значний науково-практичний інтерес. Зокрема, в розвитку та освоєнні територій визначальну роль відіграли традиційні географічні карти, їх серії, а також комплексні географічні атласи. Разом з прикладною роллю вказані твори мають пізнавально-аналітичне значення, являючись засобом отримання та передавання інформації про економічну, соціальну, політичну, екологічну, демографічну ситуацію на певній території, у певному регіоні.

З впровадженням у географічні науки комп'ютерних і геоінформаційних технологій відкрились нові шляхи та можливості для розвитку і удосконалення використання географічних інформаційних ресурсів шляхом створення та функціонування у відповідному середовищі електронних картографічних творів різних територіальних рівнів.

Із-за відмінностей у географічному положенні,

забезпеченості трудовими, природними, фінансовими ресурсами, кожна територія володіє набором власних, унікальних конкурентних переваг, оцінка та практичне використання яких приводить до зростання ефективності територіальної організації економіки та населення. Це може бути забезпечено за рахунок використання означених картографічних творів, що дозволяють оцінити: ефективність використання усіх видів місцевих ресурсів (природно-географічних, соціальних, демографічних, інфраструктурних тощо); вирішення проблеми зайнятості населення; залучення власних та зовнішніх інвесторів; територіальну стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку; ефективність територіальної організації малого та середнього підприємництва в регіоні тощо.

Подальший розвиток геоінформаційних систем та технологій, збільшення обсягів різноманітних географічних інформаційних ресурсів, які відрізняються територіальним охопленням, предметною спеціалізацією і проблемним спрямуванням та залуча-

ються до створення електронних картографічних творів (як наочного представлення результатів проведених досліджень) привів до появи принципово нового їх класу – інфраструктур просторових даних (ПД) – сукупності стандартизованих наборів цифрової просторової та атрибутивної інформації, збереженої в комп'ютерному середовищі для вільного доступу до них з боку різних суб'єктів господарювання, дослідників, пересічних громадян, а також зручності взаємодії між розробниками даних та їх користувачами.

Створення та впровадження ПД на різних територіальних рівнях, в тому числі і для картографування з метою сприяння вирішенню означених вище проблем регіону, потребує мобілізації значних фінансових, організаційних та інтелектуальних ресурсів і є незворотним процесом. Тому, наукове обґрунтування та розробка ПД у практиці створення/використання карт, відносяться сьогодні до важливих напрямів розвитку картографічної та географічної науки в Україні. Удосконалення системи забезпечення потреб держави, її регіонів і суспільства в усіх видах картографічної інформації та картографічної продукції, підвищення ефективності застосування просторових даних і геоінформаційних технологій є актуальним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досягнень та публікацій.

Питання наукового обґрунтування та розробки ПД різних територіальних рівнів та регіонів з кінця ХХ століття розглядаються у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників (І. Вільямсона [12], І. Мессера [10], Д. Неберга [11], В.Ю. Андріанова [1], Б. Белецького [2], О.В. Кошкарьова, [8]; Ю.О. Карпінського, А.А. Ляшенка [4, 5], Л.Г. Руденка, Т.І. Козаченко [9] та ін.). Їх аналіз дозволив вказати на розподіл ПД за стадіями впровадження (функціонуючі; ті, що знаходяться в стадії реалізації; ті, що знаходяться в стадії проектування (із наявністю концепції і на етапі її розробки)) та за територіальними рівнями (глобальна; міжнаціональна; національна (державна); регіональні (різних адміністративно-територіальних одиниць).

В публікаціях [1, 3] також визначено головні особливості функціонуючих державних ПД, що характеризуються їх чітким розподілом на три територіальні рівні (національний, регіональні, муніципальні); а також комплексним характером включеної до їх складу просторової і атрибутивної інформації.

У роботі [7] виявлено, що передумови взаємодії геоінформаційних систем і технологій для створення інфраструктур просторових даних на різних територіальних рівнях були викликані:

- розвитком мережі Інтернет;
- подальшим удосконаленням функціональних можливостей геоінформаційного програмного забезпечення та;
- сформовані в середині 90-х років ХХ століття.

Авторами [3] вказано, що головним мотивом створення ПД крім забезпечення вільного та легкого доступу до географічної інформації усіма зацікавленими користувачами, зручності взаємодії між ними

та розробниками і постачальниками даних є ліквідування відомчих інформаційних бар'єрів та дублювання збору просторових даних.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Автору не відомі публікації, в яких здійснено розгляд можливостей впровадження ПД як нового класу географічних інформаційних ресурсів у теорію і практику економічної та соціальної географії, тому підхід до формулювання теоретико-методологічних і методичних аспектів розробки ПД для сприяння вирішенню сучасних проблем регіону є новим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розгляд питань створення та застосування інфраструктур просторових даних як нового класу комп'ютерних географічних інформаційних ресурсів у теорії і практиці досліджень, спрямованих на вирішення сучасних проблем регіону. На основі встановленої мети доцільно послідовно виконати наступні задачі:

- провести огляд стану розробки та впровадження ПД в країні, її окремих регіонах;
- вказати на особливості складу та структури регіональних ПД;
- висунути загальні вимоги до регіональних ПД, які визначають їх специфіку;
- обґрунтувати етапи створення регіональних ПД, результати їх використання та роль у процесі вирішення сучасних проблем регіону.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі проведення наукових досліджень, спрямованих на вирішення існуючих проблем регіону, зараз досить гостро стоїть завдання систематизації та організації пошуку, одержання і надання великих обсягів даних, що мають просторову прив'язку, а також повної і достовірної статистичної інформації. Існуючих засобів географічних інформаційних систем для цього вже недостатньо, у зв'язку з чим логічним є необхідність створення інфраструктур просторових даних. Особливо великого значення вони набувають у контексті проведення досліджень локального та регіонального характеру, коли відбувається збір первинних просторових даних про географічні об'єкти (явища, процеси) та одержання на їх основі похідної інформації.

Сьогодні, на жаль, державна ПД України відсутня, знаходячись у стадії проектування на рівні наявності Концепції, існування окремих нормативних актів, проекту Закону України "Про національну інфраструктуру геопросторових даних" [6]. Заявленою головною метою її створення є забезпечення широкого доступу до наборів базових просторових даних, в першу чергу до державних загальногеографічних карт, які сформуєть точну та достовірну цифрову географічну основу для проведення тематичних досліджень. Зважаючи на перспективну розробку державної ПД, географічні дослідження на регіональному рівні потребують створення своїх регіональних інфраструктур, що відображатимуть специфіку об'єкта та змісту цих досліджень.

Проведений аналіз ситуації в галузі створення ІПД (різних за типом, територіальним рівнем і характером формування їх складових), дозволив виявити головні їхні особливості та обґрунтувати необхідність створення спеціалізованих ІПД, що забезпечать тематичними наборами даних наукові дослідження. Тип інфраструктури визначається завданнями, для яких створюється система, її рівень – просторовим охопленням надання географічних інформаційних ресурсів, а характер – їх змістом.

Склад регіональної ІПД визначають її компоненти: набори базових просторових даних, профільні набори даних, метадані, географічні інформаційні вузли (геопортали).

Базові просторові дані представляють собою дані про базові просторові об'єкти, що слугують основою для позиціонування інших просторових об'єктів, включають набори даних загальногеографічного характеру, мають гарантовані якість і доступність, являючись ядром інфраструктури.

Профільні набори даних складаються із частин, що характеризують тематичну (дані про навколишнє природне середовище, соціально-економічні характеристики) та спеціальну (земельний та інші види кадастрів, дані про інженерні комунікації тощо) інформаційні складові.

Метадані (відомості про дані) використовуються для опису та каталогізації різних видів географічних інформаційних ресурсів і формуються на основі міжнародних стандартів.

Геопортали через веб-сайти надають засоби пошуку, отримання та надання вказаних ресурсів за допомогою каталогів метаданих, геоінформаційних веб-сервісів і динамічних електронних інтерактивних карт (створених користувачами на основі інтеграції та взаємодії базових і профільних наборів даних).

Базуючись на головних принципах розробки державної ІПД [6] (*пріоритетності* завдань щодо соціально-економічного розвитку, охорони навколишнього природного середовища, державного управління, національної безпеки та оборони держави; *узгодженості* завдань ІПД із Національною програмою інформатизації; *інтероперабельності* як здатності різних програм, систем та мереж до ефективної спільної роботи, обміну інформацією та її використання; *етапності* у створенні і розвитку; *безтровоковості* функціонування; *відкритості* та *доступності* базового набору просторових даних і метаданих; *додержання* прав інтелектуальної власності на результати створення наборів просторових даних і метаданих; *координації* діяльності суб'єктів забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування для ефективного використання просторових даних та їх сервісів), сформульовано загальні вимоги, які визначають специфіку регіональних ІПД:

– *територіальна прив'язка* регіональної ІПД до території дослідження, що виражається у забезпеченні системи базовими просторовими даними на відповідний регіон;

– *дворівневий інформаційний обмін*: описо-

вою інформацією про геоінформаційні ресурси, доступною всім користувачам мережі Інтернет і оригінальними цифровими даними, доступними лише учасникам (виконавцям) дослідження;

– *єдина географічна прив'язка* в загальній системі всіх географічних інформаційних ресурсів, що використовують різні системи координат;

– *інтеграція* з ГІС (як програмними продуктами) за рахунок використання загальноприйнятих відкритих стандартів обміну географічною інформацією.

Базові набори даних повинні мати детальність, що відповідає змісту оглядово-географічних карт масштабу 1:200 000. Перехід від одного масштабу до іншого (від більшого до дрібнішого) здійснюється шляхом інтерактивного підключення географічних основ похідних масштабів (наприклад, 1:750 000, 1:1 000 000 і т. д.). Базові та профільні набори даних повинні зберігатись на сервері і бути забезпечені веб-сервісами для одночасного доступу до них з боку користувачів на основі відкритих стандартів (наприклад, WMS (з англійської – Warehouse Management System, система управління сховищем). Об'єднання профільних наборів даних з базовими повинно проводитись на основі кодів адміністративно-територіального устрою країни.

Для метаданих регіональної ІПД необхідна розробка спеціального профілю, що визначить структуру їх зберігання в пам'яті комп'ютера, а також структуру представлення користувачеві. Перша структура логічно визначається на основі міжнародних стандартів ISO 19115:2003 та ISO 19139:2007 [9], друга – шляхом адаптації структури зберігання у відповідності до використання географічної термінології та особливостей дослідження. Структура зберігання метаданих визначається за допомогою мови розширеної розмітки (XML) та подається у вигляді UML-діаграм (написаних на універсальній мові моделювання).

Забезпечення дворівневого інформаційного обміну в системі здійснюється шляхом виділення в структурі геопорталу регіональної ІПД сегментів: зовнішнього (є доступним усім користувачам мережі Інтернет) та внутрішнього (обмежений локальною мережею організації, що проводить дослідження). Відповідно до цього, головною задачею зовнішнього сегмента є обмін метаданими, а внутрішнього – доступ до базових наборів даних. В основі геопорталу лежить сховище базових і профільних наборів даних, а також метаданих.

Процес створення регіональної ІПД пропонується розподілити на чотири етапи: концептуальний, підготовчий, логічний та фізичний.

Концептуальний етап створення регіональної ІПД характеризується визначенням завдань та функцій системи, її загальної структури та принципів функціонування і розмежування доступу до ресурсів інфраструктури.

На *підготовчому* етапі проводиться обґрунтування вибору програмної платформи для обробки базових і профільних наборів даних, здійснюється вибір матеріально-технічної бази системи (серверно-

го обладнання, локальної мережі з виходом в Інтернет), відбувається інсталяція на серверному обладнанні програмного забезпечення, необхідного для обробки базових та профільних наборів даних і метаданих.

Логічний рівень створення регіональної ПД передбачає розробку структури базових і профільних наборів даних, профілю метаданих, визначення технологій для реалізації теоретико-методичних підходів формування ПД.

На фізичному рівні відбувається збір базових і профільних наборів даних, постачання їх метаданими, завантаження перших та других до багатокористувачького сховища, а також кінцеве формування усіх елементів інфраструктури.

Одним із результатів взаємодії компонентів регіональної ПД слугують динамічні електронні картографічні твори, що показують стан, структуру, взаємозв'язки досліджуваних об'єктів, явищ і процесів та спрямовані на забезпечення прийняття рішень.

Роль ПД (за умови їх практичного функціонування) у вирішенні значущих сучасних проблем регіону, виходячи з головних принципів їх створення, загальних вимог до структури та складу визначається їх комплексністю та фундаментальністю з точки зору можливостей використання як доступного географічного інформаційного ресурсу, що складає основу стандартизованих баз даних, які містять просторові та атрибутивні властивості об'єктів; стандарти їх використання, повну характеристику даних.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Проведення географічних наукових розробок на регіональному рівні з використанням великих обсягів географічних інформаційних ресурсів логічно вимагає їх систематизації у вигляді регіональних інфраструктур просторових даних, які відображатимуть специфіку об'єкта та змісту дослідження.

За складом регіональні ПД повинні формуватися із чотирьох компонентів (наборів базових просторових даних, профільних наборів даних, метаданих та географічних інформаційних вузлів (геопорталів)), кожен з яких має свою структуру (зберігання в пам'яті комп'ютера та представлення користувачеві).

Висунуто загальні вимоги до регіональних ПД, які визначають їх специфіку (територіальна прив'язка до регіону дослідження; дворівневий інформаційний обмін описовою інформацією про геоінформаційні ресурси, доступною всім користувачам мережі Інтернет і оригінальними цифровими даними, доступними учасникам дослідження; єдина географічна прив'язка в загальній системі всіх геоінформаційних ресурсів, що використовують різні системи координат; інтеграція з ГІС за рахунок використання загальноприйнятих відкритих стандартів обміну географічною інформацією.

Обґрунтовано етапи створення регіональних ПД (концептуальний, підготовчий, логічний, фізичний), результати їх використання та вказано на роль у процесі вирішення сучасних проблем регіону.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на практичну реалізацію висунутих теоретичних положень розробки регіональної ПД.

Список використаних джерел:

1. Andrianov V.Yu. *Infrastruktura prostranstvennykh danykh [Elektronnyj resurs]* / V.Yu. Andrianov // *ArcReview*. – 2006. – № 2 (37). – С. 1-3. – *Rezhym dostupa*: http://www.dataplus.ru/Arcrev/Number_37/1_SDI.html
2. Beletskiy B.A. *Bazovye prostranstvennye dannye* / B.A. Beletskiy // *Prostranstvennye dannye*. – 2005. – № 2. – С. 6-13.
3. Bondarenko E.L. *Invariantni skladovi infrastruktur prostorovykh danykh dlya riznykh terytorialnykh rivniv geoinformaciyного kartografuvannya* / E.L. Bondarenko, O.V. Korenets // *Problemy bezpererivnoyi geografichnoyi osvity i kartografiyi: zb. nauk. prats.* – 2010. – Vyp. 11. – С. 30-36.
4. Karpinskyj Yu.O. *Konceptualni zasady stvorennya nacionalnoyi infrastruktury geoprostorovykh danykh Ukrainy* / Yu.O. Karpinskyj, A.A. Lyashchenko // *Zb. nauk. prats. [“Suchasni dosyahnennya geodezychnoyi nauky ta vyrobnytstva”]*. – Lviv: *Nac. un-t “Lvivska politehnika”*, 2005. – С. 295-301.
5. Karpinskyj Yu. O. *Strategiya formuvannya nacionalnoyi infrastruktury prostorovykh danykh v Ukraini* / Yu.O. Karpinskyj, A.A. Lyashchenko. – K.: *UkrDAGP*, 2006. – 107 s.
6. *Konceptsiya proektu Zakonu Ukrainy “Pro nacionalnu infrastrukturu geoprostorovykh danykh” [Elektronnyj resurs]*. – *Rezhym dostupu*: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_12_03/JF46700A.html/
7. Korenets O.V. *Naukovo-metodychni zasady geoinformaciyного kartografuvannya na osnovi infrastruktur prostorovykh danykh* / O.V. Korenets // *Avtoreferat disertaciyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata geografichnykh nauk za specialnistyu 11.00.12 (geografichna kartografiya)*. – K., 2013. – 20 s.
8. Koshkarev A.V. *Infrastruktury prostranstvennykh danykh* / A.V. Koshkarev // *GIS-obozreniye*. – 2000. – № 3-4. – С. 5-10 (nachalo); – 2001. – № 1. – С. 28-32 (okonchaniye).
9. Rudenko L.H. *Geoinformaciyne kartografuvannya v Ukraini: konceptualni osnovy i napryamky rozvytku* / L.H. Rudenko, T.I. Kozachenko, D.O. Lyashenko, A.I. Bochkovska. – K.: *NVP “Vydavnytstvo “Naukova dumka” NAN Ukrainy”*, 2011. – 103 s.
10. Masser I. *Building European Spatial Data Infrastructures* / Ian Masser. – Redlands. – CA: *ESRI Press*, 2007. – 108 p.
11. Nebert D.D. *Developing Spatial Data Infrastructures: The SDI cookbook* / Douglas D. Nebert. – 2004. – 171 p. [Elektronnyj resurs]. – *Rezhym dostupu*: <http://www.gsdi.org/docs2004/Cookbook/cookbookV2.0.pdf>.
12. Williamson I. *Developing Spatial Data Infrastructures, from concept to reality* / I. Williamson, A. Rajabifard, M. – E.F. Feeney. – New York: *Taylor&Francis*, 2003. – 57 p.

Summary

Eduard Bondarenko. SPATIAL DATA INFRASTRUCTURE SOLUTIONS TO CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE REGION.

Conducting of geographic research development at the regional level with using huge capacity of geographic information resources logically demands of their systematization as a regional spatial data infrastructure (SDI) which reflect particularity of an object and content of the study.

Regional SDI composition should be formed of four components (sets of basic spatial data, sets relevant data and metadata for geographic information nodes (geoportals)), which of them has its own structure (storing data in computer memory and providing to user).

The writer of this article is defining the general requirements for regional SDI that determine their specificity (territorial binding to the region's research; two-level information exchange of descriptive information about GIS resources are available to all Internet users and original digital data are available to research participants; the unified geo – reference to the general geographic information system of all resources that use different coordinate systems; integration of GIS through the use of open standards generally sharing geographic information.

The current article presents a substantiation of the stages of the regional SDI creation (conceptual, preparatory, logical, physical), of the results of their use and indicates a role in the process of solving today's problems in the region.

Keywords: spatial data infrastructure, SDI, geographic information resources, contemporary problems of the region.

УДК 911.3:314(447)

Леся Заставецька

ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ПОВЕРХОНЬ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗСЕЛЕНСЬКИХ МЕРЕЖ

У статті розглянуто особливості використання статистичних поверхонь для характеристики поселенських мереж. Побудовано статистичні поверхні щільності населення України, створено регресійні моделі залежності середньої щільності сільських поселень і відстані між ними та залежності між рівнем урбанізації та щільністю населення в областях України. Залежно від рівня і виду господарського освоєння території сформувалися обласні системи з різним рівнем урбанізації, неоднаковою щільністю населення і поселень, їх взаєморозміщенням. Зважаючи на це, виділено групи систем за рівнями урбанізації та чисельністю міських поселень.

Ключові слова: розселення населення, математичні методи, урбанізація, щільність населення, статистична поверхня.

Леся Заставецька. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ПОВЕРХНОСТЕЙ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАССЕЛЕНЧЕСКИХ СЕТЕЙ. В статье рассмотрены особенности использования статистических поверхностей для характеристики поселенческих сетей. Построены статистические поверхности плотности населения Украины, создан регрессионные модели зависимости средней населения сельских поселений и расстояния между ними и зависимости между уровнем урбанизации и плотности населения в областях Украины. В зависимости от уровня и вида хозяйственного освоения территории сформировались областные системы с разным уровнем урбанизации, неодинаковой плотностью населения и поселений, их взаиморасположение. Учитывая это, выделены группы систем по уровням урбанизации и численности городских поселений.

Ключевые слова: расселение населения, математические методы, урбанизация, плотность населения, статистическая поверхность.

Lesia Zastavetska. USING STATISTICS TO CHARACTERIZE NETWORKS SURFACE SETTLEMENT POPULATION. The paper considers the use of statistical features to characterize the surface settlement network. Powered statistical surface density of the population of Ukraine, created regression models depending on the average population in rural settlements and the distance between them and the relationship between urbanization and population density in the regions of Ukraine. Depending on the level and type of economic development in the regional system emerged with different levels of urbanization, population density and uneven settlements, their placement relative to one another. Given this, the selection of the levels of urbanization and the urban settlements.

Keywords: population settlement, mathematical methods, urbanization, population density, statistical surface.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку географічної науки відбувається широке застосування математично-статистичних моделей для вивчення природних та суспільних об'єктів чи явищ. Розселення – це процес концентрації населення і населених пунктів на певній території. Математично його можна представити у вигляді статистичних поверхонь, які є уявними образами географічного поля (поля розселення). Тому важливим напрямом математичного моделювання розселення може стати

створення статистичних поверхонь і операції з ними.

Стан вивчення проблеми. У сучасній географічній науці широко поширюються різноманітні математичні методи, за допомогою яких моделюються природні та суспільні об'єкти та явища. Цими питаннями активно займаються вчені – суспільно-географи (М. Барановський, А. Голіков, В. Грицевич, В. Джаман, К. Мезенцев, К. Немець, Л. Немець, А. Трофимов, І. Черваньов, О. Шаблій та ін).

Мета дослідження. Показати особливості застосування методів одновимірного математичного

аналізу у вивченні розселення населення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основним атрибутом розселення є поселенська мережа, вона складається із населених пунктів – «геопросторово цілісної і компактної концентрації населення разом із засобами його життєдіяльності» [4, с. 186]. Основними кількісними показниками, які їх характеризують, є людність, середня відстань між поселеннями, дисперсія поселень та ін. Моделями географічної концентрації поселень та населення в них є скалярні поверхні густоти (або щільності). Серед них: 1) поверхні густоти населених пунктів або населення, розраховані на одиницю площі; 2) поверхні густоти кількісної ознаки явища, або його вираженості у системі розселення вищого таксономічного рангу (показники урбанізації та урбанізованості, дисперсія посе-

лень, ентропія та ін.).

На основі побудови і вивчення статистичних поверхонь щільності населення України (рис. 1), встановлено, що вона має значні відмінності у різних регіонах України, залежно від рівня і виду її господарської освоєння, природних умов. Найвищі показники щільності мають промислові регіони (Донецька, Луганська, Дніпропетровська області), що мають густу мережу поселень, близькі до пересічно українських – західні і центральні регіони, а дещо нижчі – північні і південні регіони.

Квадратична модель щільності населення має вигляд:

$$D=0,118 (U-61)^2 + 48,7$$

Її трендове поле представлено на рис.1, а залишкове поле щільності населення подане на рис. 2.

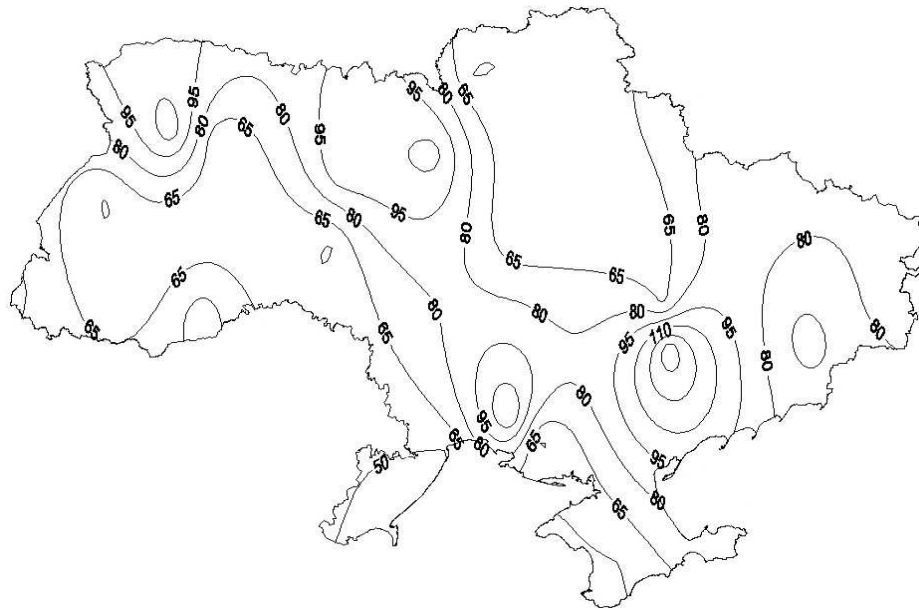

Рис. 1. Трендове поле квадратичної моделі щільності населення

Як видно з нього, найбільші відхилення показників у бік збільшення має Луганська область, а у бік зменшення – Львівська і Київська області. Всі інші області мають незначне відхилення фактичної щільності населення від трендової.

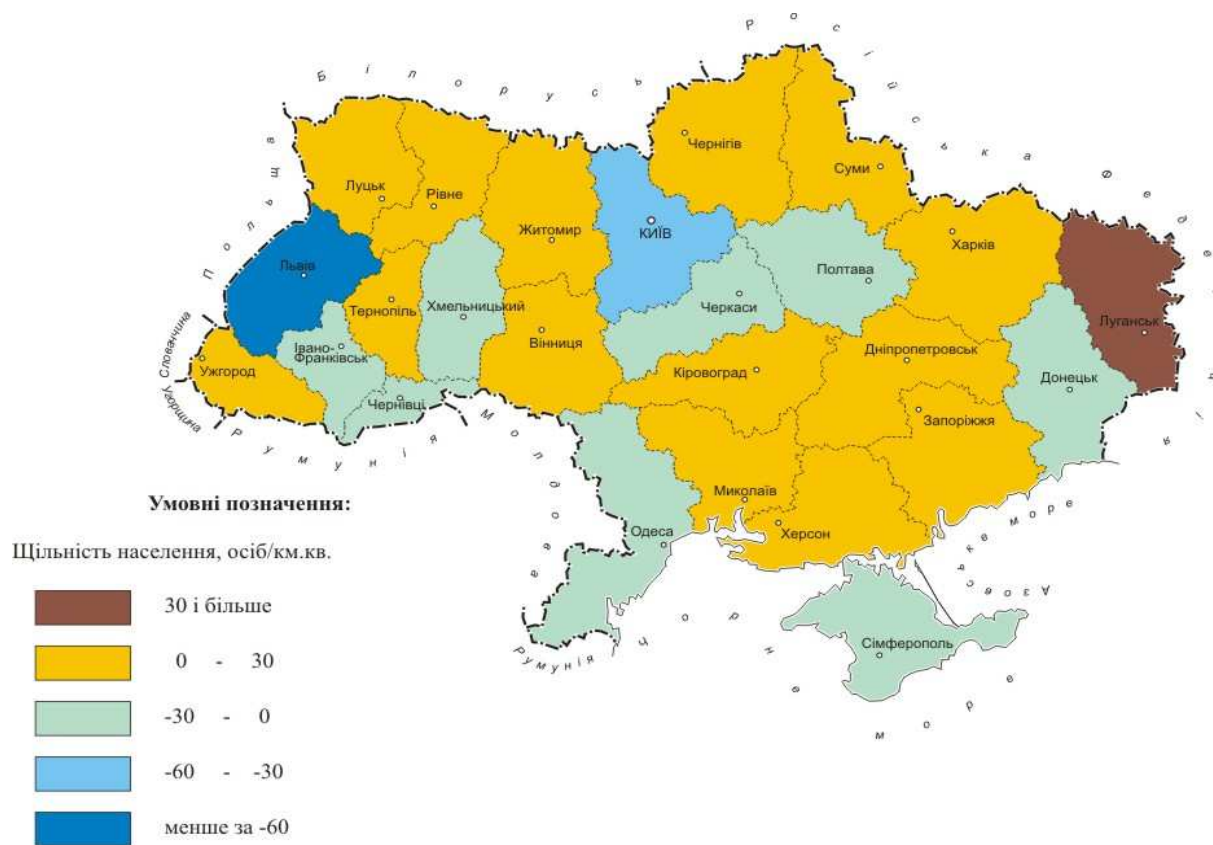
Обласні системи розселення сформувалися в межах територіальних спільностей із різними природними умовами, видом господарського освоєння території. І тому вони мають неоднакову щільність населення і поселенської мережі. За цими показниками виділяються лісостепові області Поділля, Полтавська, Сумська і Львівська області. Це - регіон із комфортними умовами для життя людей, з історично складеною густою мережею поселень, переважно сільських, а тому й високою щільністю населення.

Найрідшу мережу сільських поселень мають системи розселення східних, центральних і південних регіонів України, а також Закарпатська область. Висока щільність населення у деяких з них досягається великою людністю поселень, а низька – невеликою людністю поселень (Чернігівська, Кіровоградська), дуже рідкою їх мережею (південні області), або впливом рельєфу (Закарпатська).

Щільність поселенської мережі відображають також показники дисперсії поселень. Вони є найбільшими у північно-східних та західних регіонах України (крім Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей), що свідчить про дрібноселенний тип розселення (наявність великої кількості малих і середніх сіл). Найменша дисперсія поселень характерна для південних регіонів, що свідчить про перевагу у поселенській мережі великих сіл.

Густоту поселенської мережі ілюструє також показник середньої відстані між поселеннями. В Україні загалом він становить 4,6 км, його значення коливається від 3,1 км (Чернівецька система розселення) до 5,9 км (Чернігівська система розселення). Найвищі показники мають степові, поліські і північно-східні області, а найнижчі – західні, див. табл.

Існує певна залежність між середньою людністю сільських поселень (P) і середньою відстанню між поселеннями (L). Точковий графік статистичної залежності між цими показниками представлений на рис. 3.

ЗАЛИШКОВЕ ПОЛЕ ЩІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Рис. 2. Залишкове поле щільності населення

Таблиця 1

Розподіл обласних систем розселення за щільністю населення і густотою поселенської мережі, станом на 1.01.2012 р.*

Густота поселень, одиниць/1000 км ²	Щільність населення, осіб/км ²				
	понад 120	120-101	71-100	51-70	менше 50
найбільша (понад 70)		Львівська	Тернопільська		
значна (61-70)				Полтавська Сумська Хмельницька	
середня (51-60)		Івано-Франківська Чернівецька	Харківська	Вінницька Волинська Рівненська	Житомирська
низька (40-50)	Донецька	Дніпропетровська	Закарпатська	Київська Черкаська	Кіровоградська Чернігівська
дуже рідка (менше 40)			Луганська Одеська	Запорізька	Миколаївська Херсонська

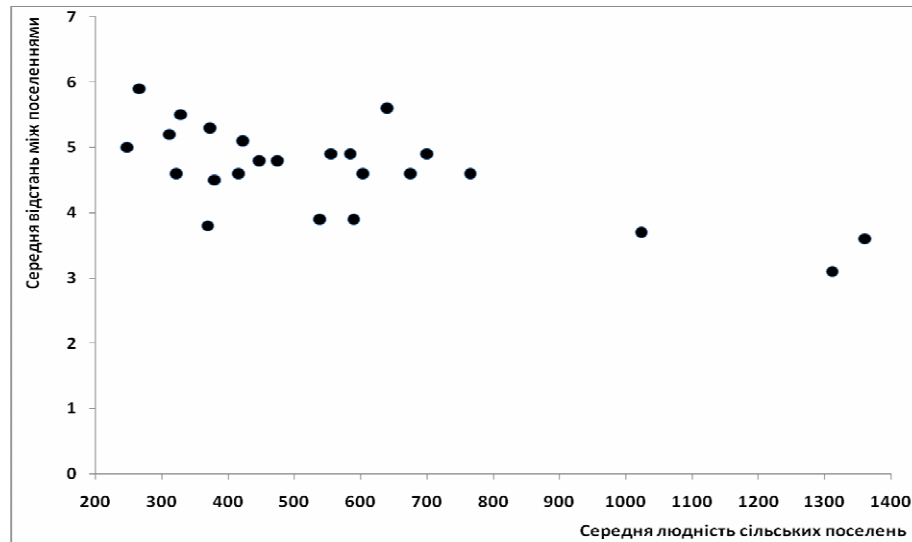
*Складено за даними Державної служби статистики України

Візуально очевидно, що є лінійна обернена залежність між показниками і відповідна регресійна модель має вигляд:

$$L = -0,0015 \cdot P + 5,5$$

Модель означає, що із збільшенням середньої людності сільських поселень на 1000, середня від-

стань між поселеннями зменшується в середньому на 1,5 км. Вона представлена на рис. 4, з яких видно найменші і найбільші відхилення показників середньої відстані між поселеннями від пересічно українських показників.

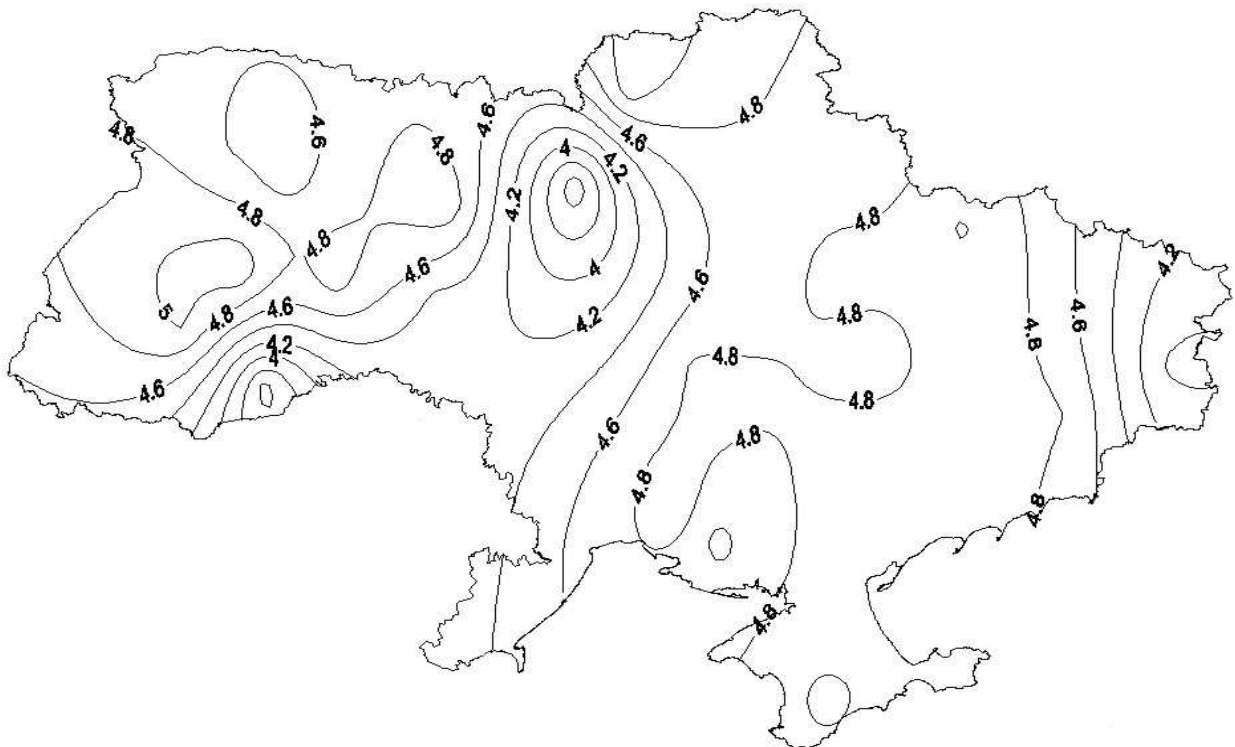

Рис. 3. Регресійна модель залежності середньої людності сільських поселень і відстані між ними в областях України

Залежно від рівня і виду господарського освоєння території сформувалися обласні системи з різним рівнем урбанізації, неоднаковою щільністю населення і поселень, їх взаєморозміщенням. Зважаючи на це, нами виділено групи систем за рівнями урбанізації та чисельністю міських поселень (табл. 2).

Як видно із таблиці, переважно області з найвищим рівнем урбанізації, мають і значну кількість міських поселень. Це – передусім високоіндустрі-

альні області Донецького і Придніпровського регіонів, серед них гіперурбанізована Донецька область, що має рівень урбанізації 90,6%, який формують 183 міських поселення. Високий рівень урбанізації у Київській і Харківській областях досягається переважно за рахунок міст-мільйонників – Києва (2814 тис. жителів) і Харкова (1441 тис. жителів), а Луганської, як і Донецької області, за рахунок великої кількості міст та селищ міського типу (146).

Рис. 4. Трендові поле середньої відстані між поселеннями

Таблиця 2

Розподіл обласних систем розселення за рівнем урбанізації і кількістю міських поселень станом на 1.01.2012 р.*

Рівень урбанізації	Кількість міських поселень					
	понад 150	100-150	71-100	51-70	30-50	менше 30
найвищий (понад 80%)	Донецька	Луганська	Харківська Дніпропетровська	Київська		
високий (70-80%)						
середній (50-70%)			Львівська АР Крим	Волинська Житомирська Одеська	Чернігівська Черкаська Хмельницька Вінницька Кіровоградська Полтавська Сумська Херсонська	Миколаївська
низький (менше 50%)			Запорізька		Закарпатська Івано-Франківська Тернопільська	Чернівецька Рівненська

* Складено за даними Державної служби статистики України

Існує залежність між рівнем урбанізації (U) і щільністю населення (D).

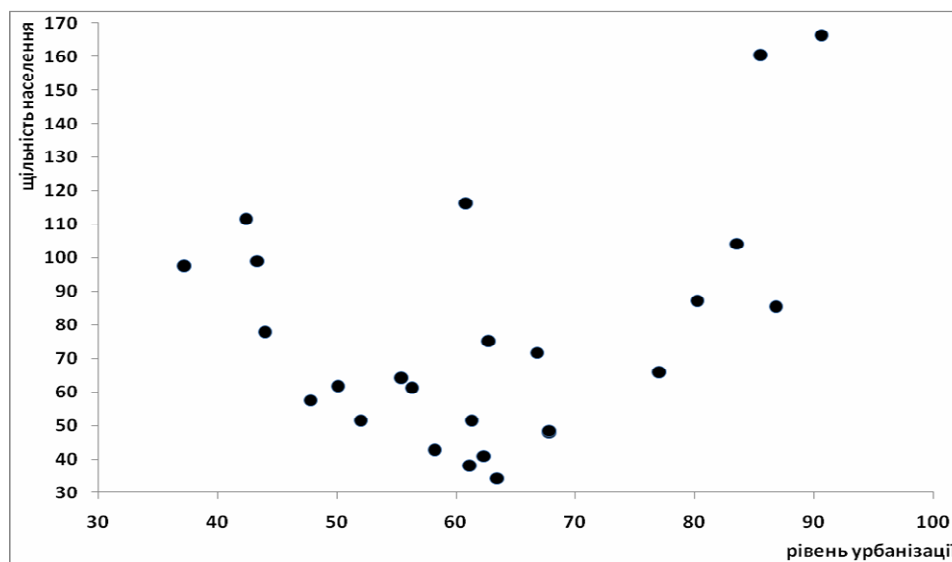
Точковий графік статистичної залежності між цими показниками представлено на рис. 5.

Візуально очевидно, що є квадратична (параболічна) залежність між показниками і відповідна регресійна модель має вигляд:

$$D = 0,118 \cdot (U - 61)^2 + 48,7.$$

Модель відображає той факт, що при рівні ур-

банізації меншому за 61%, щільність населення обернено залежить від рівня урбанізації, а при рівні урбанізації більшому за 61%, щільність населення залежить від нього прямо. Це означає, що при низьких рівнях урбанізації щільність населення визначається сільським розселенням, а при високих рівнях – міським. На графіку окремо виділяється Львівська область, яка не вписується в загальну закономірність.

Рис. 5. Регресійна модель залежності між рівнем урбанізації та щільністю населення в областях України

Пересічноукраїнські показники урбанізації мають переважно агропромислові регіони, в яких незначна кількість міських поселень (30-70), виняток становить тільки Львівська та Кримська обласні системи розселення. Найнижчі показники урбанізації і кількості малих міст мають західні області (менше 50).

Висновки. Побудовані моделі статистичних поверхонь щільності населення України дають змогу встановити, що вона має значні відмінності у різних регіонах України, залежно від рівня і виду її господарської освоєння, природних умов. Найвищі показники щільності мають промислові регіони (Донецька, Луганська, Дніпропетровська області), що мають

густу мережу поселень, близькі до пересічно українських – західні і центральні регіони, а дещо нижчі – північні і південні регіони.

Залежно від рівня і виду господарського освоєння території сформувалися обласні системи з різним рівнем урбанізації, неоднаковою щільністю на-

селення і поселень, їх взаєморозміщенням. Зважаючи на це, виділено групи систем за рівнями урбанізації та чисельністю міських поселень.

Залежність між рівнем урбанізації та щільністю населення в областях України знайшла відображення у розробленій регресійній моделі.

Список використаних джерел:

1. *Dzhaman V.O. Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty [monohrafiya] / V.O. Dzhaman. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – 392 s.*
2. *Mezentsev K.V. Suspilno-geografichne prognozuvannya regionalnoho rozvytku: [monohrafiya] / K.V. Mezentsev. – Kyiv: NVTs «Kyivskyy universytet», 2006. – 253 s.*
3. *Shabliy O.I. Matematychni metody v socialno-ekonomichniy geografiyi / O.I. Shabliy. – Lviv: Svit, 1994. – 359 s.*
4. *Shabliy O.I. Osnovy zahalnoyi suspilnoyi geografiyi: [monohrafiya] / O.I. Shabliy. – Lviv: Vyd. tsentr LNU, 2003. – 444 s.*

Summary

Lesia Zastavetska. USING STATISTICS TO CHARACTERIZE NETWORKS SURFACE SETTLEMENT POPULATION.

At the present stage of development geography is widely used mathematical and statistical models for the study of natural and social objects or phenomena. Resettlement - a process of concentration of population and settlements in a particular area. Mathematically it can be represented as a statistical surfaces that have a mental image of the geographical field (field settlement). Therefore, an important area of mathematical modeling of settlement may be the creation of statistical surfaces and operations with them.

The paper considers the use of statistical features to characterize the surface settlement network. Powered statistical surface density of the population of Ukraine, created regression models depending on the average population in rural settlements and the distance between them and the relationship between urbanization and population density in the regions of Ukraine. Depending on the level and type of economic development in the regional system emerged with different levels of urbanization, population density and uneven settlements, their placement relative to one another. Given this, the selection of the levels of urbanization and the urban settlements.

The relationship between urbanization and population density in the areas of Ukraine is reflected in the regression model is developed.

Keywords: population settlement, mathematical methods, urbanization, population density, statistical surface.

УДК 911:004 (075.8)+911.3

Sergiy Kostrikov, Kateryna Segida

HUMAN GEOGRAPHY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS

The purpose of this paper is to represent that a GIS in human geography is not only a straightforward tool for generating and spatially analysing maps and graphics, but also is intended to identify certain spatial samples and to form new spatial derivative data for reaching advances in human geography research. Digital maps introduced as a paper map effective alternative made possible by GIS. Once introduced by the authors environmental geography concept is additionally discussed purely of human geography contribution to this field by geographical information systems. Traditional quantitative geography is explained to be a key basic for all following GIS applications in geographic sciences. The conclusion is made this field is highly essential for the further GIS-expansion within human geography. Few examples of original software with respect of city key element extraction are suggested for the urban system analysis.

Keywords: geographical information system, human geography, environmental geography, quantitative , geography, urban system analysis.

Сергій Костриков, Катерина Сегіда. ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ. В статті подаються деякі складові геоінформаційної концепції в сучасній суспільній географії. При цьому геоінформаційна система розглядається не тільки та не стільки в якості інструменту перетворення традиційного картографічного матеріалу в цифровий формат, скільки потужним засобом впровадження новітнього методологічного підходу. Останній на підставі похідних даних і просторового аналізу, здатний вивести суспільну географію на принципово новий рівень досліджень. В цьому аспекті автори знову звертаються до запропонованої в попередній роботі новітньої предметної галузі – інвайронментальної географії. Традиційна математична географія розглядається в статті найсуттєвішою умовою всього різноманіття сучасних ГІС-застосувань. Роботу завершують приклади аналізу урбаністичних соціогеосистем за допомогою авторського програмного забезпечення ГІС.

Ключові слова: географічна інформаційна система, соціальна географія, інвайронментальна географія, математична географія, аналіз урбаністичних соціогеосистем

Сергей Костриков, Екатерина Сегидя. ГЕОИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ В СОЦИАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье излагаются некоторые элементы геоинформационной концепции в современной социальной географии. При этом геоинформационная система рассматривается не только и не только и не только в качестве инструмента преобразование обычного картографического материала в цифровой формат, сколько в качестве средства внедрения обеспечения использования новейшего методологического подхода. Последний на основании обработанных данных и пространственного анализа, способен вывести социальную географию на принципиально новый уровень исследований. В данном аспекте авторы снова обращаются к предложенной ими в предыдущей публикации новейшей предметной области – инвайронментальной географии. Традиционная же математическая география рассматривается в статье ключевым условием всего разнообразия современных ГИС-приложений. Работу завершают примеры анализа урбаністических социогеосистем с помощью авторского программного обеспечения ГИС.

Ключевые слова: географическая информационная система, социальная география, инвайронментальная география, математическая география, анализ урбаністических социогеосистем.

Introduction: GIS initialization in Human Geography through geoinformation science. For the time being geographical information systems (GIS) have applications in a wide variety of subject areas in Geography and Geology, from mineralogy, oil & gas geology and physical geography to human geography, urban studies, civil engineering, architecture, agriculture, forestry, environmental science, ecology, regional economics, demography, sociology and in many other fields.

New GIS-applications follow in the areas like disaster / catastrophe management, health care, telecommunications, facility management and social / human /environmental monitoring as well as research on advanced geographical problems like classification of processes in different ecosystems and sociogeosystems would be of major advance if the various and distributed information were readily available for effective processing with adequate and highly developed GIS-tools.

Some key scientists in the area state that “the GIS revolution” beginning from the late eighties has changed in our days from “GIS-systems” to “geoinformation science” [1-3]. In that very time geographical information systems have had a historically close relation with regional studies and human geography, since both mentioned fields were to the certain extent developed as

quantitative trends in the general geographical science. Nonetheless, despite understandable GIS-benefits in the contemporary human geography and continued rapid increase of its spatial and human / environmental information the resultant data is stored digitally in numerous different software systems, and they use heterogeneous data types and formats. These formats are often defined exclusively according to local necessities and temporary needs of a given project. Moreover, a recurring usage of this data is often impossible due to missing information about the data like the information which is stored, data representation and structure, data quality, the date to which data refers, the scale employed and other factors. All these circumstances normally lead to widely isolated GIS-databases used in the human geography field, if only the relevant basics of the geoinformation science are not involved..

The main research goal of this paper is to represent proceeding from the geoinformation science basics that a GIS in human geography is not only a straightforward tool for generating and spatially analysing maps and graphics, but also (first of all) is intended to identify certain spatial samples (for instance, in urban sociogeosystems) and to form new spatial derivative data for reaching advances in human geography research. The paper authors' ultimate aim is to emphasize, that when the geoinformation approach is used instead of the tradi-

tional one quite a few of unsolved tasks are resolved, new results are obtained and new research trends are defined by this connection between human geography and innovative technology.

Geographical answers with digital maps. It is widely accepted that a *digital map* is a crucial basic for GIS, due at least to that fact the enormous variety of them are on the Internet right now, and many these maps not only are a paid service, but they are available for free [4]. Just digital maps represent one of the basic GIS fundamentals that makes the geoinformation science as effective and powerful as it is, and a scientist or a ordinary computer user is really only limited by his / her own imagination.

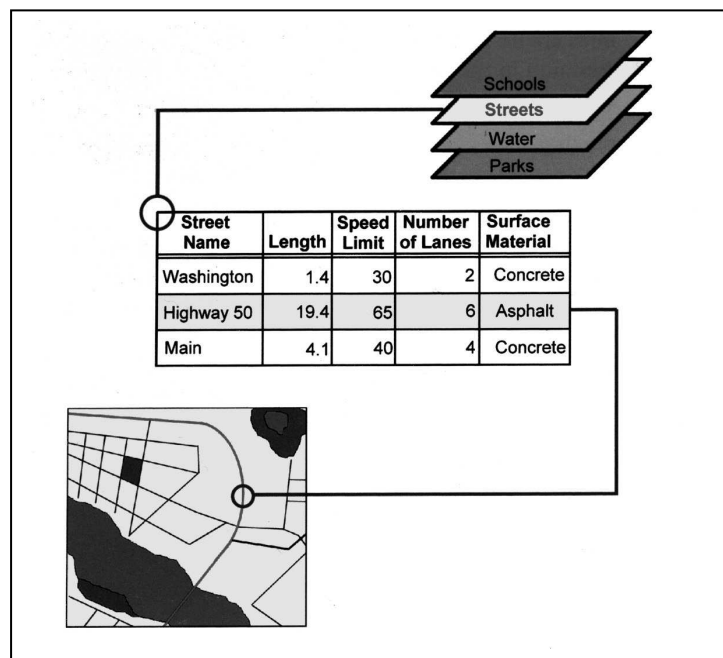
One of this paper authors once already thoroughly discussed both understanding digital maps, and finding answers with them in his textbook [5]. It was explained then that just with digital maps a GIS becomes an essential tool for both university teaching and applied research. For an advanced user a digital map is even easier to employ than a routine paper map. Comparatively with a paper map of a human geography content a visualizing procedure related to a digital map implies many similar symbols: dots visualize GIS-features such as cities, lines represents features-roads and other linear elements of technogenic infrastructure, polygon areas of a different size outline different census tracks. All features are neatly labeled, and their colors are just as bright as on usual paper maps.

Nonetheless upon all visualizing similarity computer maps have significant advantage just for data storage, that taking into account huge information volumes

in human geography can hardly be overvalued. The case is that a digital map takes significantly less space to be stored somewhere, because all its information is kept in a digital format, as a lot of ones and zeros. At that very time a digital map can possess the same valuable information as a paper map does: where a given factory is as a point GIS-feature, how long the main road is in the area, how many square kilometers the census track occupies and so on.

Finding answers with a digital map in human geography a scientist more often deals with two following classes of questions: *What is it? / Where is it? And How far is it?* Answering such kind of human geography questions is one of those issues a GIS with a digital map can do best of all.

In our geoinformation textbook mentioned [5] students learned that a user can think of digital geographical information, the ones and zeros, as being in a pack of layers behind a digital map exposed on a computer screen. All constituents of technogenic infrastructure must be sorted so that to belong to its own layer. Thus all highways must be in one layer, all roads in another one, all governmental institutions in the third layer and so on. To outline the essence of the digital information management we referred in our textbook mentioned above a very informative, from our point of view, visual, which illustrates that digital map layers are really produced of two different kind of information about each GIS-feature – its locational data and its descriptive characteristics. Due to the significance of the mentioned visuals we provide it in this paper too (Fig. 1):

Figure 1. Series of layers with geographical features, attribute table and a resulted 2D map (a figure draft is from [3, P. 28])

Computer files that store locational data allow a user finally to visualize GIS-feature such as, for instance, streets, agricultural fields, buildings, parks and census tracks. Often each file represents just one layer from the

series (see the figure above). The description of each GIS-feature is its attribute stored in a relevant attribute table. In this table they are stored in rows and columns. Attributes can be as complicated and numerous as a user

would like them to be. 2D digital map is normally actualized as a *theme* (a complex geographical map), while attributes, for example, in a layer of streets can include a street name, its total lengths, the speed limit along this street, road material, route number and other relevant characteristics.

It directly follows from the picture above that with the attribute table there is more to a GIS-feature than simply its shape and location, what can be involved in the human geography research. There are all else that may happen to be known about it. For a country it may include its system of government, population, capital, main import and export, natural and some specific human resources (e.g., highly qualified part of population). Particularly for a road (see Figure 1) it may be speed limit, a number of lanes on it, if it is paved or unpaved, if it is one-way or two-ways and so on. For instance, for the city management there is a great volume of information to be had about any GIS-feature, from a humble length of a sewer pipe to a whole city.

It may be understandable now why digital maps are key issues in urban system modeling nowadays. We touch this item somewhat more in details in another section of this paper.

Transitional research subject: towards Environmental Geography through Human Geography with GIS. This paper authors have introduced the Environmental Geography subject area concept recently [6]. We have traced with examples and proved why two existing contemporary fields – physical and human geography – have to contribute to one united subject area in the future – *Environmental Geography*. We specially emphasized then that one of the most significant peculiarities of this field that just concerns with human-natural interactions is a strong necessity of the modern technological tool involvement in it – a geographical information system. As it was stated in the paper referred: "...just such kind of software may be viewed as a key, which opens for "Orthodox Geography" that desired research subject of the environmental geography" [6, c. 7].

In the paper mentioned we introduced the environmental geography concept both within some peculiarities of its theory, and with few short examples of its applied tasks. It was strongly stressed that spatial laws, trends and fluctuations make the environmental geography subject up. That paper examined briefly some regularities of this new discipline formation, and once again it was underlined environmental geography would describe just *spatial aspects* of interactions between the humans and the natural environment, *what directly corresponds to the GIS-domain*.

According to the trend of geographical science becoming the environmental geography a definite research approach that would unite a strong spatial aspect of environmental researches with the GIS regional applications does directly relate to the domains of both physical and human geography. Since it was accepted that environmental geography draws upon geology, physical geography, geomorphology, hydrology and human geography [6], then providing corresponding information domains by GIS for each from these fields mentioned, let us outline so-called *Transitional Research Subject* of

GIS-application in human geography, which moves to the environmental geography core subject.

In this case we are discussing the original approach, which links computer modelling of natural landscape / human society processes with geoinformation technology. If methods of landscape / human society assessment follow from the environmental science / human geography research strategy, they can introduce complex numerical algorithms of system analysis with GIS [7]. Moreover, such methods allow not only generation of the information missing in the initial data sets, but also calculation of various, for example, demographic \ social indexes representing current conditions of the social medium [8]. A research technique like this may facilitate the solution of various problems concerning environment / human interactions, but upon the GIS presence only. Most of only a few existing efficient modelling systems of GIS technique have been elaborated either as inner GIS modules, or as external tools. All these systems, to a greater or lesser degree, employ either deterministic or stochastic approaches. According our environmental geography concept the set of geographical stochastic *environmental / human medium models* are mainly based on calculation of natural / social events and process probabilities, whereas the systems incorporating deterministic simulation models generally must proceed from two following principles. Firstly, it is a representative choice of functional interdependencies and parameters describing interrelations among physical components of geographical landscape and social ones of human medium. Secondly, it is a thorough choice of a solution procedure for differential equations, because the equations describing environmental / human medium systems (sociogeosystems) are featured by a very high order and strong non-linearity. It is evident that both of these somewhat unilateral approaches may distort some important characteristics of the environmental geography research area.

Actually, this paper authors represent an approach capable of minimising mentioned distortions occurred upon geographical research by modelling the appropriate information missing in an initial data set with employment of so-called "transitional research subject", which considers owing to a GIS both natural and human aspects of the environmental domain.

Quantitative Human Geography before and after "the GIS revolution". We have already mentioned M. Goodchild's "the GIS revolution" definition above in this paper. Geographical science has been rapidly changed in Ukraine if compared with traditional Soviet Geography since late eighties, but these alterations just concurred with market laws and rules introductions, accompanying by numerous external impact factors on university education and academic science. Thus some geographical departments of several universities in our country, which had such opportunity, attempted to shift human geography to an applied science. It became possible only due to that fact the soviet human geography once developed "quantitative geography approach", which does serve for the time being as a basic methodology for relevant research even for contemporary Russian geographers [9].

From another side, in world-wide geography even

in so-called “pre-GIS period” the quantitative geography subject field was efficiently developed too, what is more – it even more significantly contributed to the human geography area, than to the physical geography ones [10]. Human geography provided even several different types of human geography, including geographical simulation of many phenomenon in social medium [11]. In this paper referred the limitations of modeling research were accepted, while its author tried to prove that models were highly efficient tools to reveal complexities in many situations within social medium. Advanced urban and regional modeling even allowed in that “pure quantitative geography time” (without GIS yet) to develop that data driven computer simulation in information economy and introduce so-called “computational geography” as an innovative academic and educational discipline [12].

K. Yano once wrote that just before “the GIS revolution” quantitative research in human geography had two sides – deductive and inductive, academic and applied –and the GIS revolution just progressed under such circumstances [3].

Some key specialists of the world-wide GIS-community once introduced a point of view, according to which the GIS-revolution that happened in the first half of nineties managed to conduct strong relationship between *geographical information systems* and *spatial analysis* exactly thanks to the “classical” *quantitative geography* [13]. Normally it is not easy to define spatial analysis peculiarities when examining

its relationship with GIS. Well known broad definition of the spatial analysis indicates it to be a general ability to manipulate spatial data into different formats and exact supplementary values as a result. Tools addressing the inherent probabilistic nature of human geography phenomenon patterns and relationships are titled *statistical spatial analysis*, rather than forms of analysis that are purely *deterministic* [14]. This spatial analysis refers to the basic functions for a selective processing of spatial information within defined areas of interest, and for the computation, tabulation or mapping of different basic summary statistics for this information. The deterministic approach is more concerned with research of patterns in spatial data – in particular, in seeking possible relationships between such patterns and other attributes or GIS-features within the study region, and also with the modelling of such relationships for the goals of understanding or predicting [14].

Actually all relevant key publication in the contemporary GIS-modeling-spatial analysis domain illustrate how this spatial analysis and computer simulation within the framework of a certain GIS-shell can be applied to problems in human geography, where the emphasis is done largely but not exclusively on urban activities, land uses, networks, and populations [15-20]. In this area, human interactions with the environmental systems in the form of the planning strategy elaborated in advance always dominates. Hence, simulating models and spatial analyst tools do not always perform exclusively descriptive or predictive tasks, but they always contain some prescriptive or control elements in them [15, 16, 18]. It is worth to remark, that over last several decades, as simulating models in human geography have been slowly developed, a common idea appeared that in

general sense GIS-models for human geography domain should be predictive in structure but simultaneously imply some wider process of control or planning procedures. Mentioned processes can be expressed as *meta-models*, within which predictive models are employed to explore alternative decisions, that is, to pose “what if” scenarios [21].

In terms of links “classical quantitative geography tasks” to GIS and spatial analysis in human geography domain after “the revolution” mentioned above, it is worth noting that many corresponding models from these first originated some decades ago, but their today statement is thoroughly informed by contemporary GIS-software and by concepts and techniques that are fast coming to represent the geoinformation science. In the aspect mentioned we are introducing further in this paper rather typical example of a routine task solution with spatial analysis tool. What is more, this example of apportion data for non-coterminous polygons is a common and classical type of GIS-application in human geography. We conducted it on the base of ESRI educational software and initial data package issued for university students [22]. The example of such a task completion is like follows.

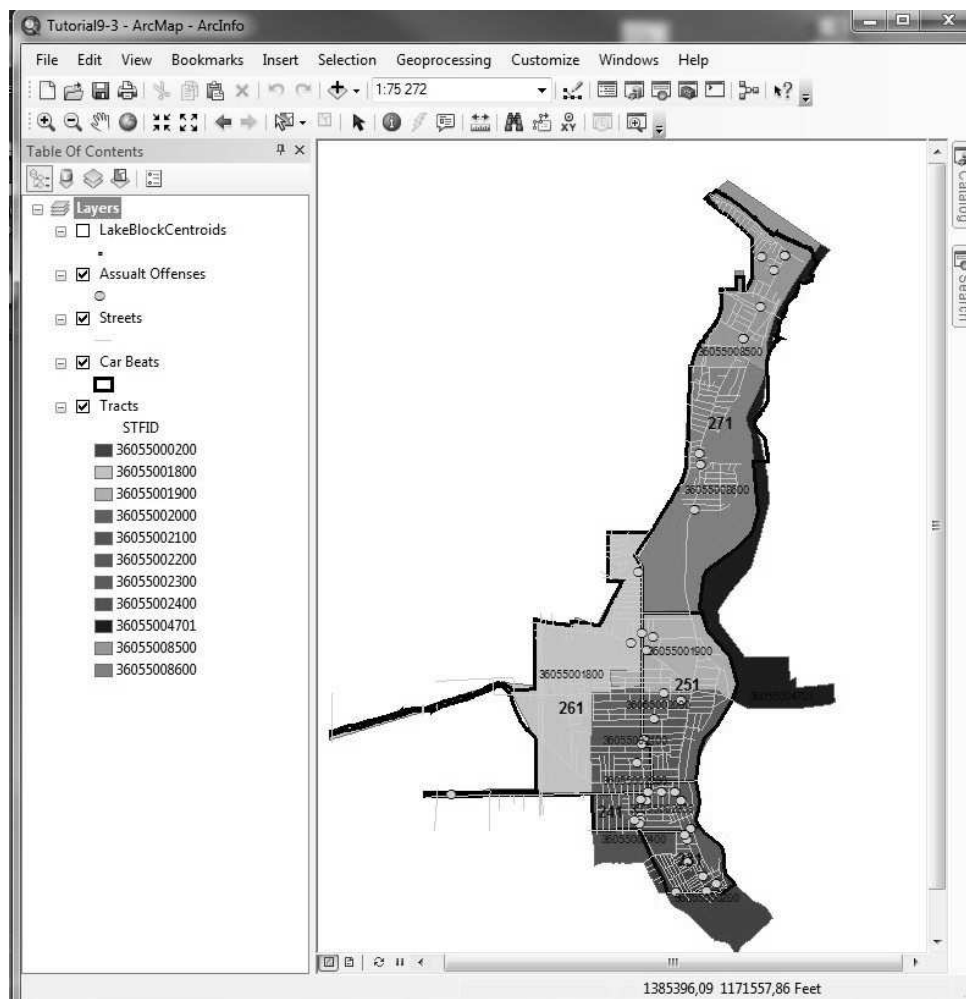
Quite often a computer user - a human geographer, who is either a manager, or a scientist, while dealing with city attribute information, will not have raw point data, but only aggregate data consisting of various polygons. A relevant example is *census data*, which is totaled for polygon layers from counties down to blocks. Nevertheless, a user necessity may be for much different types of polygon boundaries, namely, administrative areas, for a example, such as *police car beats* (areas served by patrol cars) [22]. We employed an educational project with initial data for the Rochester, New York, Police Department. This county designed its administrative areas to meet police needs and, consequently, car beat boundaries do not always follow census tract boundaries. If you need census data by car beats, you will have to apportion (make approximate splits) each tract’s data to two or more car beats. Initially a user has to complete a basic map of car beats and census tracts in the Lake precinct of the Rochester Police Department. After this completion a user will find several cases where car beats contain only portions of tracts (Figure 2).

Apportioning data from one set of polygons to another is a very complicated procedure, that hardly could be made in the quantitative human geography domain before “the GIS-revolution”. We have no space in this paper to introduce all steps necessary for its completion, but we shortly touch only basic components of this task algorithm.

In general there are several alternatives for apportioning data [22]. A user can make it by area, length of street network, or the *block centroids population*. The last method is most preferable, because it is one of the most accurate. A user has to assume that the variable being apportioned, in this case the number of people 25 or older who have less than a high school education, is spatially distributed within the census tract proportionally to general population aged 22 or older at the block level. Also a user has to employ in this case *block centroids* instead of *block polygons*, because the

blocks are relatively small and can be safely represented by points to make the spatial data processing easier. We are introducing summarized steps of this GIS-project

completion further according to the tutorial guide mentioned above [22].

Figure 2. Apportion data for non-coterminous polygons: initial map which includes car beats and census tracks in the Lake precinct of the Rochester Police Department, there are several cases in it, where car beats contain only portions of tracts

In the attribute table for block centroids, we create two new fields: the census tract ID for each block and the sum across age groups for the population of age 22 or older in each block; in the attribute table for block centroids, we sum the field for persons aged 22 or older by tract ID to create a new table; afterwards it is necessary spatially join the tract and car beats layers to create new polygons that each have a tract ID and car beat number; then we have to spatially overlay the joined layer of tracts and car beats onto the block centroids to assign all the tract attributes and car beat attributes to blocks; further we join the table from step 2 to block centroids in order to make the apportionment weight denominator, total population aged 22 or older by tract, available to each block centroid; for each block centroid, we create new fields to store apportionment weight and apportioned under-educated population values, then we calculate these values for the new fields; on the next step we sum the apportionment weights by tract as a check for accuracy (they should sum to 1.0 for each tract), then sum the undereducated population per car beat storing the results in new tables; finally we join the table containing undereducated population by car beat to the car beats layer, then symbolize

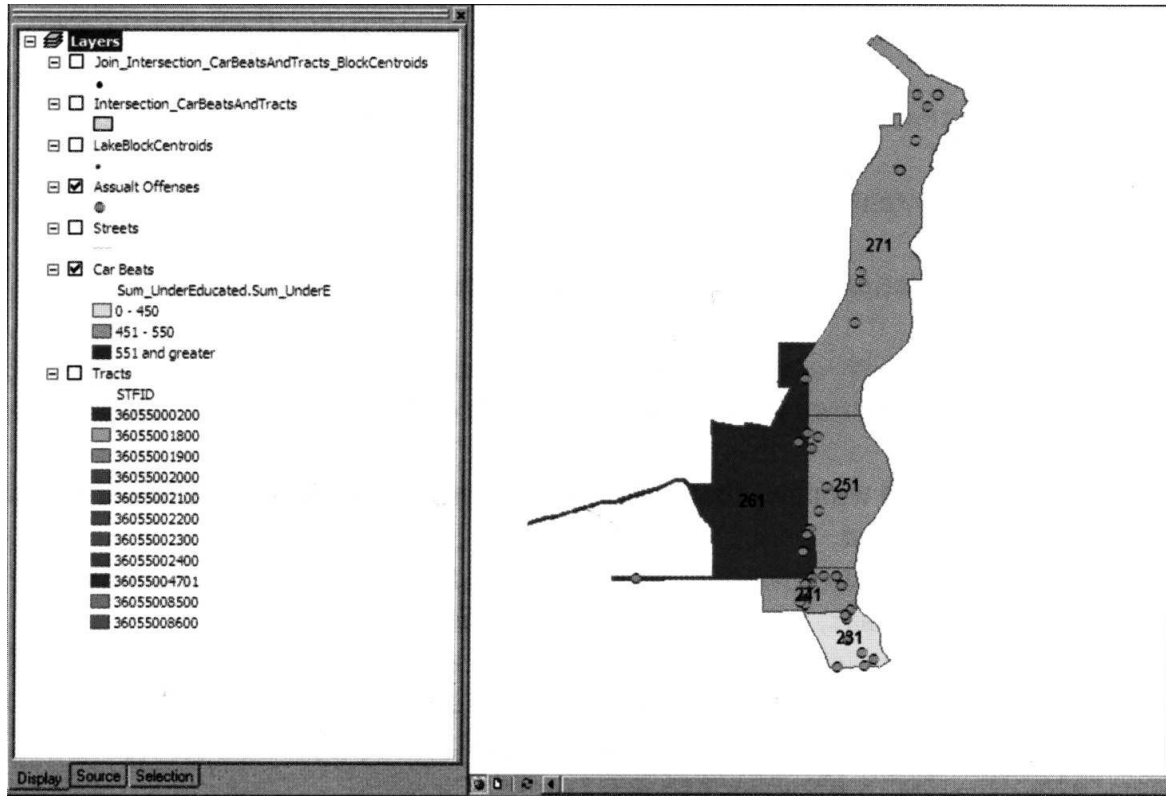
the data for map resulted display (Figure 3).

From urban digital models to “visible cities” under GIS environment. The quantitative human geography branch was traditionally involved for analysis of urban systems even in the “pre-GIS period” since late sixties of the past century [23]. It is obvious that innovative highly advances in this field had to appear after GIS-opportunities introduction in it, and they did. Even during first several years after “the GIS revolution” the components and processes, when a scientist use GIS for urban system analysis were defined [24]. The procedure normally begins with data input of a set of attributes so that to introduce the structural characteristics such as size, architecture peculiarities and other socio-economic and human geographical properties of each city. Such characteristics are all represented with points, lines and polygons under certain GIS-platform environment.

The concept of the urban system analysis traditionally possesses a number of strong constituents, but perhaps its main one is that it links together all research examining the relationship between city spatial components [23]. In the case of these linkages, a scientist faces

two ways to identify these points, lines and polygon. One is to input N-Dim data of realistic linkages to indicate the forms of interaction among one city census tracts (please refer to the previous section of this paper) and among several cities in terms of movements of population, data, goods, money, specific information and so on. Another way is to identify the linkages by calculating the available point data of possible characteristics

a given city. Finding a source of point data that describe a city, one can use the data of realistic interaction among city components directly, or he can also take the realistic data as direct flows (for example, coordinated and utilized live collections of airborne LiDAR range data), then calculate the indirect flows by some city models, and then summarize the direct and indirect flows into account together.

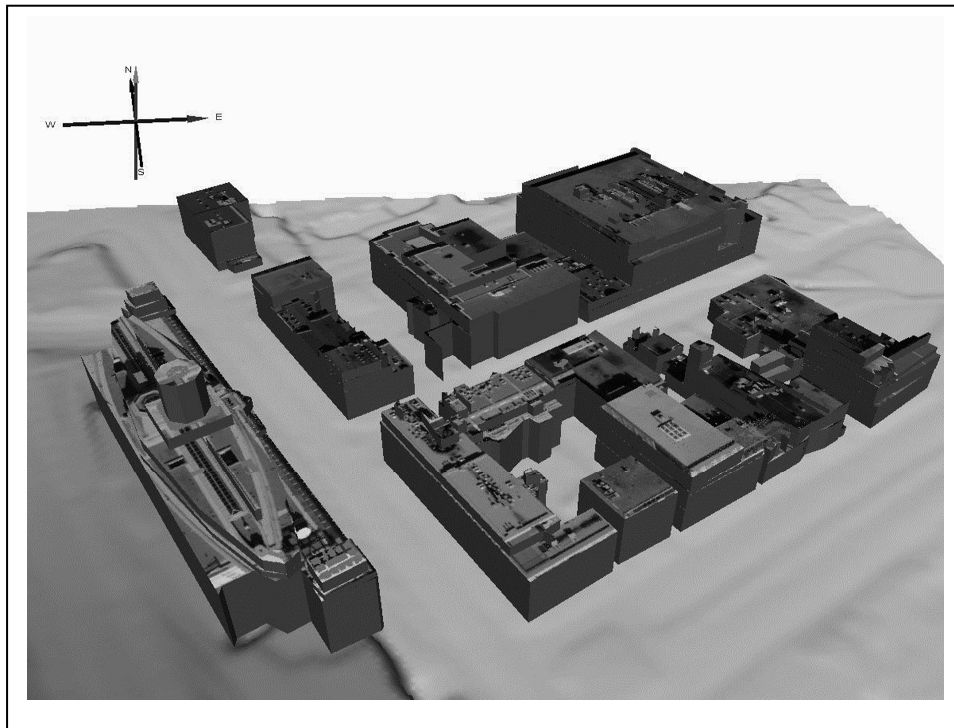

Figure 3. Apportion data for non-coterminous polygons: final map of undereducated population by car beat – a resulted map of GIS-project completion

There are now quite a few ways to obtain accurate locational, height, and appearance data for 3D urban features such as buildings, bridges, roads, sidewalks, pathways, highways and trees [25-]. Normally there are geocorrected imagery from aerial photography and satellites at high resolution (down to a meter or less) upon this process. This process produce ground-based close-up images of buildings, groups of buildings and other urban features for their analysis with GIS as elements of an urban system.

One from this paper authors is directly involved in the Three 2N company GIS-technology elaboration (www.Three2N.com), which processes LiDAR data so that to receive from initial LiDAR “point clouds” “a Visible City model” as an output. Point-cloud data volume of laser remote sensing and its derivative urban digital models proceed from the airborne laser range-finding systems, such as LiDAR, which permit an airplane to quickly collect a high-resolution height field for a small / average city in just a few hours, not more. Three 2N Automated Feature Extraction Technology (AFE) allows a user to be able to import, analyze, process and classify LiDAR data. AFE development will result in producing a software technology for: Automatic bare earth identification (*Ground Maker*) based on Air-

borne LiDAR point cloud data and Automatic building extraction (Urban Building Extractor - UBE). Produced software components will be structured in a way that should allow using them later for extended urban system analysis, and are intended to be used within the existing Three2N software to demonstrate the functionality, performance etc. Three2N UBE software lets a user much more rapidly build up urban databases, than it would be done with manual methods. The current software version is significantly faster, has more capabilities, and has been used to build several unique digital models of a “Visible City”. Nonetheless, we had to take into account that LiDAR provides city building heights at the resolution of fewer, than a meter for samples that can be as close as a one meter apart. However, the sides of buildings, especially taller ones, have much less details, although our UBE software finally provides rather effective initial elements for the urban system analysis in general and the city change managing procedure in particular (Figure 4):

Figure 4. The result of urban data acquisition within Three2N UBE software interface (UI)

Recent advances of our software concerning LiDAR data processing belong to different so-called *real-time applications*. For example, *rotorcraft operations within an urban area* and engaged in urban system analysis are challenged by several unique problems, such as unfamiliar landing and operational areas, brownout landing, low-altitude operational requirements, and off-shore operations. These challenges can only benefit from the availability of detailed, highly precise data, which is collected and processed in real time during the mission. Three2Ns 3D data processing and rendering technologies can provide added capabilities and enhancements for

rotorcraft navigation systems in both human navigation and auto-navigation scenarios.

Three2N 3D Geospatial Application Engine is software that provides a set of capabilities to embed 3D data within applications. Similar to game engines in design, it consists of a set of offline media converters that convert and compress 3D data such as urban terrain, 3D models, imagery, UI definitions, and fonts into binary formats that can be readily deployed to embedded and mobile environments. The latter are able to provide the urban system analysis with real-time data (Fig. 5).

Figure 5. Three2N software real-time data application display for the urban system analysis

Conclusions. This paper authors in their previous advances text have already emphasized that just Human issues must be accepted as the key domain of the novel subject field presented - environmental geography [6]. The latter must employ the social science professionals and some specialists from the humanities fields to solve numerous problems of contemporary humans / environmental interactions, but such an employment can not be definitely done without a geographical information system, which has already obtained nowadays this widely accepted definition as “a Tool-Science Continuum”. Contemporary geographical research in general, and an

investigation in human geography domain in particular, is *only made possible* by GIS, what is more the geoinformation science introduced a kind of High Technologies revolution in Human Geography. For example, current continuing trends of urbanization, metropolization and globalization – all human geography hot issues – can be made understandable exclusively by GIS. Moreover, a geographical information system, which was yesterday only a tool to convert a paper map into a digital map, becomes a unique methodology today, which will change academic human geography into Applied Human Geography.

References:

1. Goodchild M.F. *Geographical Information Science* / M.F. Goodchild // *International Journal of Geographic Information Science*. – 1992 – Vol. 6. – P. 31–46.
2. Goodchild M.F. *Towards a general theory of geographic representation in GIS* / M.F. Goodchild, M. Yuan, T.J. Cova // *International Journal of Geographical Information Science*. – 2007. – Vol. 21. – N. 3. – P. 239–260.
3. Yano K. *World of Geographical Information Systems: What's GIS?* / K. Yano. - Newton Press, Tokyo – 1999 (in Japanese with English summary) – 428 p.
4. Davis D.E. *GIS for Everyone. Third Edition* \ David E. Davis. – Redlands: ESRI Press, 2003. – 186 p.
5. Kostrikov S.V. *Praktychna geoinformatyka dlya menedzhmentu okhorony dovkil'ja: navchal'no-metodychnyi posibnyk* / S.V. Kostrikov, B.N. Vorobyov. – Kharkiv: Vyd-vo KhNU, 2003. – 102 s.
6. Kostrikov S., Segida K. *Towards the environmental geography concept* / S. Kostrikov, K. Segida // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii*. – Vyp. 14 (1). – Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU, 2013. – S. 5-11.
7. Barr R. *Data, information and knowledge in GIS* / R. Barr // *GIS Europe*. – 1996. – Vol. 5. – N. 3. – P. 14-15.
8. Hubbard P. *Key Texts in Human Geography* / P. Hubbard, R. Kitchin, and G. Valentine. – Eds. SAGE: Los Angeles, 2008. – 256 p.
9. Martynov V.L., Faybusovich Je.L. *Social'no-ekonomicheskyya geografiya sovremennogo mira* / V.L. Martynov, Je.L. Faybusovich. – M.: Akademiya, 2010. – 256 s.
10. Wrigley N., Bennett R. *Quantitative Geography: A British View* / N. Wrigley, Ryo Bennett Routledge & Kegan Paul, London – 1981. – 456 p.
11. Macmillan B. (ed.). *Remodelling Geography*. Basil Blackwell, Oxford, 1989. – 320 p.
12. Okabe A. *Overview of Academic Journals of GIS and Geographical Analysis* / A. Okabe // *Journal of Geography*. – 1999. – Vol.108. P. 673–677.
13. Goodchild M.F. *Geographic information systems and science: today and tomorrow* / M.F. Goodchild // *Annals of GIS*. – 2009. – Vol.15. – N.1. – 2009. – P. 3–9.
14. Bailey T. *A Review of Statistical Spatial Analysis in Geographical Information Systems* / T. Bailey // Fotheringham S., Rogerson P. (eds). *Spatial Analysis and GIS*. Taylor & Francis, London, 1994. – P.13-44.
15. Mitchel Je. *Rukovodstvo po GIS Analizu. Chast' I: Prostranstvennye Modeli i Vzaimosvjazi* / Je. Mitchell. – ECOMM Co: Kiev, 2000. – 179 s.
16. Maidment D.R. (editor). *Arc Hydro: GIS for Water Resources* / D. Maidment – Redlands: ESRI Press, 2003. – 205 p.
17. Shaner Dzh. *Redaktirovanie v ArcMap* / Dzh. Shaner, Dzh. Raishel. – ECOMM Co: Kiev, 2004. – 245 s.
18. Zeiler M. *Modelirovanie Nashego Mira. Posobie ESRI po proektirovaniyu baz geodannykh* / M. Zeiler. – ECOMM Co: Kiev, 2004. – 254 s.
19. Tomplinson R. *Dumaya o GIS. Planirovaniye geograficheskikh informacionnykh sistem: rukovodstvo dlya menedzherov* / R. Tomplinson. – M.: Data+, 2005. – 395 s.
20. Klark Dzh. *Postroyeniye baz geodannykh* / Dzh. Klark, B. But. – M.: Data+, 2005. – 287 s.
21. *GIS, Spatial Analysis and Modeling* / Editors: D. Maquire, M. Batty, M. Goodchild – Redlands: ESRI Press, 2005. – 478 p.
22. Corr W.L., Kurland K.S. *GIS-Tutorial. Workbook for ArcView 10* / W.L. Corr, K.S. Kurland. - Redlands: ESRI Press, 2010. – 354 p.
23. Simmons J.W. *The organization of the urban system* / J.W. Simmons // Bourne L.S., Simmons J.W. (eds). *Systems of Cities: Readings on Structure, Growth, and Policy*. – Oxford university Press, Oxford, 1978. – P. 61–69.
24. Du G.Q. *A Study on the relationship of regional urbanization and socio-economic structure in China* / G.Q. Du // *Annals of Japanese Association of Economical Geographers* – 1997. - Vol. 43. P. 151–164 (in Japanese with English abstract).
25. Brunn A., Weidner U. *Extracting Buildings from Digital Surface Models* / A. Brunn, U. Weidner // *IAPRS*. – 1997. – Vol. 32 (3-4W2). – P. 27-34.

26. Fruh C., Zakhor A. *Fast 3D Model Generation in Urban Environments* / C. Fruh, A. Zakhor // *Proceedings of International Conference on Multisensor Fusion and Integration for Intelligent Systems 2001*. - NY, 2001. P. 165-170.
27. Vosselman G., Dijkman S. *3D building model reconstruction from point clouds and ground plans* \ G. Vosselman, S. Dijkman // *IAPRS*. – 2003. – Vol. 36 (3W6) – P. 37-43.

Summary

Sergiy Kostrikov, Kateryna Segida. HUMAN GEOGRAPHY WITH GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS.

The paper purposes is to represent that a GIS in human geography is not only a straightforward tool for generating and spatially analysing maps and graphics, but also is intended to identify certain spatial samples and to form new spatial derivative data for reaching advances in human geography research.

The authors' ultimate goal is to emphasize, that when the GIS-approach is employed in Human Geography instead of the traditional one, then many tasks unsolved and uncompleted yet are resolved and successfully provided.

Digital maps introduced as a paper map effective alternative made possible by GIS. Finding answers with a digital map in human geography a scientist more often deals with two following classes of questions: "What is it? / Where is it?" and "How far is it?" Answering such kind of queries is one of those issues a GIS with a digital map can do best of all.

Once introduced by the authors environmental geography concept is additionally discussed purely of the human geography contribution to this field by geographical information systems. According to this contribution a definite research approach, which combines a strong spatial aspect of environmental researches with the GIS regional applications, directly relates to the domains of both physical and human geography.

Traditional quantitative geography is explained to be a key basic for all following GIS applications in geographic sciences. A corresponding example of a quantitative geography task solution by a GIS – spatial analysis for city management – is provided.

Few examples of original software with respect of city key element extraction are suggested for the urban system analysis.

The conclusion is made: contemporary geographical research is only possible with GIS, and the geoinformation science already introduced the high technologies revolution in Human Geography.

Keywords: geographical information system, human geography, environmental geography, quantitative, geography, urban system analysis.

УДК 911.3

Stefania Środa-Murawska, Daniela Szymańska

CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE LIGHT OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF LUXURY STORES – SOME PROBLEMS

This study analyses the characteristics and structure of luxury goods stores in Central and Eastern Europe (CEE). Studies dealing with the spatial distribution of services created for the super-rich people are relatively few. The authors of this article show luxury goods stores in CEE countries with respect to their locations (urban/rural), location factors, numbers, structure, and the differences between countries and regions. They also consider whether Central and Eastern Europe has space for luxury store networks to expand. The status and structure of luxury goods stores in CEE countries are analysed and evaluated based on secondary data on the authorised retailers of luxury goods. Using the k-mean method as one of its tools, the study shows that luxury goods are mainly offered in large cities (populated by more than 200,000 people). Moscow has been found to have the most extensive network of luxury stores, which gives her a special position among CEE cities. Sankt Petersburg, Prague, Kiev and other European cities with significantly smaller numbers of luxury stores rank lower.

Keywords: Central and Eastern Europe, luxury goods stores, city.

Стефанія Срода-Муравська, Данієла Шиманська. ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА У СВІТЛІ ПРОСТОРОВОГО ПОШИРЕННЯ МАГАЗИНІВ ПРЕДМЕТІВ РОЗКОШУ – ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ. Дослідження аналізує особливості та структуру магазинів предметів розкошу в Центрально-Східній Європі. Досліджень, присвячених просторовому поширенню послуг, створених для дуже багатих людей, відносно мало. Автори статті відображають магазини предметів розкошу в країнах Центрально-Східної Європи по відношенню до їх розміщення (міські/сільські), фактори розміщення, кількість, структуру та різницю між країнами і регіонами. Вони також розглядають питання, чи існує простір в Центрально-Східній Європі для розширення мережі магазинів предметів розкошу. Аналізуються статус та структура магазинів предметів розкошу в країнах Центрально-Східної Європи та оцінюються на основі вторинних даних авторизованих продавців предметів розкошу. Використовуючи метод k-середніх як один з інструментів, дослідження показує, що предмети розкошу переважно пропонуються у великих містах (з населенням понад 200 000 осіб). Виявлено, що Москва має найбільш розширену мережу магазинів предметів розкошу, яка дає їй особливе положення серед міст Центрально-Східної Європи. Санкт-Петербург, Прага, Київ та інші європейські міста із значно меншою кількістю магазинів предметів розкошу мають ранг нижче.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, магазини предметів розкошу, місто.

Стефанія Срода-Муравська, Данієла Шиманська. ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА В СВЕТЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ МАГАЗИНОВ ПРЕДМЕТОВ РОСКОШИ – НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ. Исследование анализирует особенности и структуру магазинов предметов роскоши в Центрально-Восточной Европе. Исследований, посвященных пространственному распространению услуг, созданных для очень богатых людей, относительно мало. Авторы статьи отображают магазины предметов роскоши в странах Центральной и Восточной Европы по отношению к их расположению (городские/сельские), факторы размещения, количество, структуру и различия между странами и регионами. Они рассматривают также вопрос, существует ли пространство в Центрально-Восточной Европе для расширения сети магазинов предметов роскоши. Анализируется статус и структура магазинов предметов роскоши в странах Центрально-Восточной Европы и оцениваются на основании вторичных данных авторизованных продавцов предметов роскоши. Используя метод k-средних как один из инструментов, исследование показывает, что предметы роскоши предлагаются преимущественно в крупных городах (с населением более 200 000 человек). Выведено, что Москва имеет наиболее широкую сеть магазинов предметов роскоши, которая дает ей особое положение среди городов Центрально-Восточной Европы. Санкт-Петербург, Прага, Киев и другие города Европы со значительно меньшим количеством магазинов предметов роскоши имеют рейтинг ниже.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, магазины предметов роскоши, город.

INTRODUCTION

This study analyses and evaluates the characteristics and structure of luxury goods stores in Central and East European countries. For the purpose of this research, their group will include Belarus, Bulgaria, the Czech Republic, Moldavia, Poland, Russia, Romania, Slovakia, Ukraine, Hungary, Estonia, Lithuania and Latvia. The countries were chosen taking account of various concepts defining Central and Eastern Europe [e.g. 14, 38, 59].

In fulfilling the purpose of the study, the authors analyse the locations of luxury goods stores in Central and Eastern Europe (by urban/rural area), their numbers, structure, the inter-country and interregional differences, as well as the determinants of their location. With the research results it can be established if Central and Eastern Europe still has space for the luxury store network to expand, and in which CEE country the network is the most extensive and diversified.

RETAIL AND LUXURY

This article is one of studies exploring the area of retail trade. The special character of this distribution channel of physical goods and intangible services makes it an interesting object of analysis for the representatives of many scientific disciplines. The range of subjects covered by retail studies includes chain stores [see 12, 2, 28], shopping centres [see 15, 7, 27], and retail networks in general [see 5, 22, 47, 41], in cities, countries and globally.

The literature shows that the interest in the retail sale of luxury goods started to increase significantly in early 1990s, with the rapid expansion of the market [49]. Studies on the retail sale of luxury goods mainly focus on sale management [see 32, 33, 35, 8], consumer behavior and reason [see 13, 57, 56], and the role of the flagship store [see 34, 9, 29, 36]. Relatively few studies [e.g. 11, 10] deal with the locations of luxury goods stores.

Until recently, luxury goods stores were mainly located in prestigious places and cities [37]. Manlow and

Nobbs [29] have observed, though, that in the early 1990s they started to be established also in secondary cities. One reason for this trend was that shareholders in the luxury industry sought greater returns. According to Chevalier and Gutsaz [3], between 2000 and 2009/2010 some producers of luxury goods even doubled the numbers of their new stores. All these developments justify studying which locations of luxury goods stores are the most desired by their producers, and what status CEE countries have in the delivery of luxury goods to a growing number of potential buyers, considering that after WWII the countries were practically blanks on the map of luxury stores.

This study analyses luxury goods stores and their locations in post-socialist countries in Europe, where the class of rich people has been observed to form for some time now. It therefore follows the line of research into the spatial distribution of luxury services created for the super rich recommended by Beaverstock, Hubbard, and Rennie Short [1].

Analysing the spatial distribution of luxury goods stores one has to be aware that a luxury good or a luxury brand does not have an unambiguous definition. The word *luxury* itself derives from Latin *luxus*, which stands for magnificence, sumptuousness and grandeur [40]. The meaning of the word changed many times over the centuries and its present definitions available in the literature are very subjective [24, 13]. There are several different concepts of luxury, which arise from different paradigms and schools of thought. Wiedmann, Heninngs and Siebels [57; as quoted in 6] argue therefore that “luxury is particularly slippery to define”. The literature prompts, however, that a luxury good is every product (or service) that involves fine craftsmanship, adequately high price [52, 51] and globally recognisable luxury brand, and purchased to make its owner feel special, unique and prestigious rather than to be simply owned (or use the service) [55, 4, 57, 8, 20].

The development of information and other technologies brings forth new luxury goods; at the same time, new groups of customers emerge to be targeted (e.g. show-business stars, politicians, actors, senior staff in the high-tech sector). With advancing globalisation luxury goods are increasingly divided into those intended for the mass consumer market (democratisation of luxury) and inaccessible luxury goods (for the super rich) [50].

LUXURY GOODS MARKETS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Global Industry Analysts, Inc., a company publishing the most accurate financial forecasts on more than 180 major industries, estimates in its report “*Luxury Goods: A Global Strategic Business Report*” that by 2015 the world market for luxury goods will amount to US\$ 307.3 billion. For the sake of comparison, the world market for electrical household appliances is estimated by the same firm at US\$ 242 billion [18].

Most luxury goods are produced by several huge concerns holding many luxury brands in their portfolios. These are, for instance, LVMH (Louis Vuitton Moët Hennessy – over 60 brands, including Tag Heuer, Christian Dior Watches, Bulgari, Louis Vuitton, Fendi, Donna Karan, Berluti, Givenchy, Marc Jacobs, Kenzo), PPR

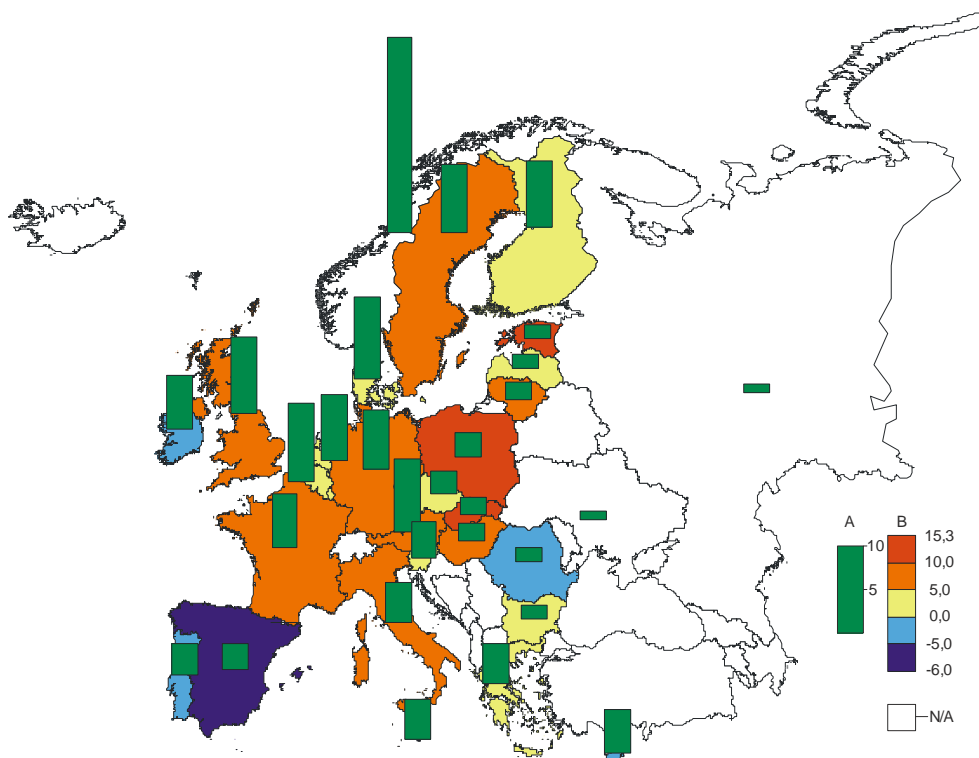
(Pinault-Printemps-Redoute – Gucci, Stella McCartney, Yves Saint Laurent, Balenciaga, etc.), Richemont (Jaeger-LeCoultre, Lange & Söhne, Cartier, Piaget, Van Cleef & Arpels, etc.), and Hermes.

The majority of the goods are still purchased in Europe that accounts for 30-40% of the receipts of concerns such as LVMH and Hermes, and the main buyers are Italians, the French, the British and Russians [23]. The authors of the “*Luxury Goods: A Global Strategic Business Report*” predict, however, that in the future the largest markets for luxury goods will be developing Asian countries, such as China and India [18].

The implosion of the Eastern Bloc (in the early 1990s) followed by transition processes in its members induced a range of socio-economic changes, one result of which is the emergence of the middle class in addition to the upper class. With the post-socialist societies becoming increasingly wealthy, the desire for luxury items has come to this part of Europe too. While before 1990 such items were scarcely available to consumers in the CEE domestic markets, in the recent years global luxury brands have been more and more present in the luxury stores and streets of Central-East European cities. The numbers of the stores and of luxury brands on offer are growing every year, because renowned firms come to the increasingly open CEE countries (a turning point was their accession to the EU [39]) to boost their receipts, and because of the rising financial status of some social groups in those countries. According to various reports, for instance the “*World Wealth Report 2008*”, between 2006 and 2007 the numbers of the super-rich were expanding the most dynamically in CEE (by 115.6%), the Middle East (1143%) and Latin America (112.2%). As regards the CEE countries alone, the group of the super-rich citizens increased between 2009 and 2010 (see “*European High Net Worth 2008*” and “*European High Net Worth 2010*”) by 5.9% (only Romania noted a decline in their number). In Western Europe the rate was somewhat smaller, amounting to 3.6% on average; in some countries the numbers of the most affluent persons even decreased, for instance in Spain, Ireland and Portugal (Fig. 1).

It is worth noting that a clear-cut financial criterion for identifying the richest people in the world has not been developed yet. In the PricewaterhouseCoopers Report [42], HNWI (High Net Worth Individuals) are people with disposable assets amounting to at least \$1m. Their group has been subdivided into VHNWIs (Very High Net Worth Individuals) with disposable assets estimated at \$5-50m and UHNWIs (Ultra-High Net Worth Individuals) controlling disposable assets in excess of \$50m.

It has been estimated that in 2010 Western Europe had slightly more than 7 HNWIs per 1,000 population on average (an exception was Luxemburg where the ratio is very high, as many as 113.5 HNWIs per 1,000 people), which contrasts with an average of 1.7 HNWI in CEE (11 CEE countries without Belarus and Moldavia on which the data were not available). In two countries, the Czech Republic and Poland, the ratios were 2.5 and 2.4, respectively, while the Ukrainian ratio was only 0.9 (the lowest across CEE; Fig. 1).

Figure 1. Changing numbers of the super-rich (HNWI) in European countries, 2009-2010

Explanations: A – HNWI per 1,000 population; Luxemburg – 113.5 HNWI/1000; Russia, Ukraine, Norway data from 2008; B – increase in the number of HNWIs between 2009 and 2010 (%); N/A – data not available.

Source: developed by the authors based on [30, 31, 53].

In Western Europe the lowest-ranking country was Spain (3 NHWIs).

DATA AND METHODS

This analysis and evaluation of luxury goods markets in Central and Eastern Europe is based on the authorised vendors of luxury goods. The non-authorised vendors, online sale and other channels of distribution, such as makeshift vendors (this pathology has been highlighted by [58] and [48], as well as by other authors), have been omitted. The research data have been obtained from the official websites of luxury goods producers, where the store locators are divided into flagship stores, boutiques, and multi-brand salons. A flagship store is special in that it is run by the manufacturer, it has same-brand items on offer, and the main reason for it to exist is to enhance the brand image (business considerations are secondary to making potential customers aware of the brand – authors' comment) [25]. A boutique is a small store carrying short lines of fashion clothing and a multibrand store has a variety of original brands on offer.

Because of the great number of luxury brands available in international markets today, this analysis concentrates on 145 most recognisable luxury brands [compiled from 26, 43] divided into three categories: cars (I), clothing (II), and watches and jewellery (III) – table 1.

The category 'cars' contains 16 luxury makes (e.g. Aston Martin, Bentley, Bugatti, Maserati, Maybach, Porsche), 'luxury clothing' consists of 82 brands (Ana Locking, Balenciaga, Faconnable, Gucci, Missoni, Ver-

sace, Valentino, etc.), and 'watches and jewellery' includes 47 brands (Audemars Piguet, Bulova, Garrard&Co., Mikimoto, Nooka, etc., - table 1).

RESEARCH RESULTS

It follows from the collected data that in CEE luxury goods stores locate in cities and towns (in 222 cities and towns compared with 5 villages that have been omitted from further analysis because their number is insignificant). At the end of 2010 3088 of the stores carried high-end items representing 118 brands (out of 145 covered by this analysis), mostly luxury clothing (59) and watches and jewellery (44); the remaining 15 brands were luxury cars (out of 16 analysed – a Lincoln dealer was not found). Stores for luxury brands such as Lincoln, Bottega Venetta, Victoria's Secret or Red or Dead have not been established so far.

Regarding luxury car makes available in CEE cities, as many as 14 out of 16 analysed had their dealers in Russia and 12 were represented in both Poland and the Czech Republic (Fig. 2). Moldavia and Belarus had the lowest the numbers of luxury car makes offered through authorised dealers (3 and 2, respectively).

Russia boasts most brands of luxury jewellery and watches (41 out of 47 analysed), more than half of luxury jewellery brands are available in Bulgaria, the Czech Republic, Poland, Romania and Ukraine, but only six are sold in Moldavia, which ranks last in this category.

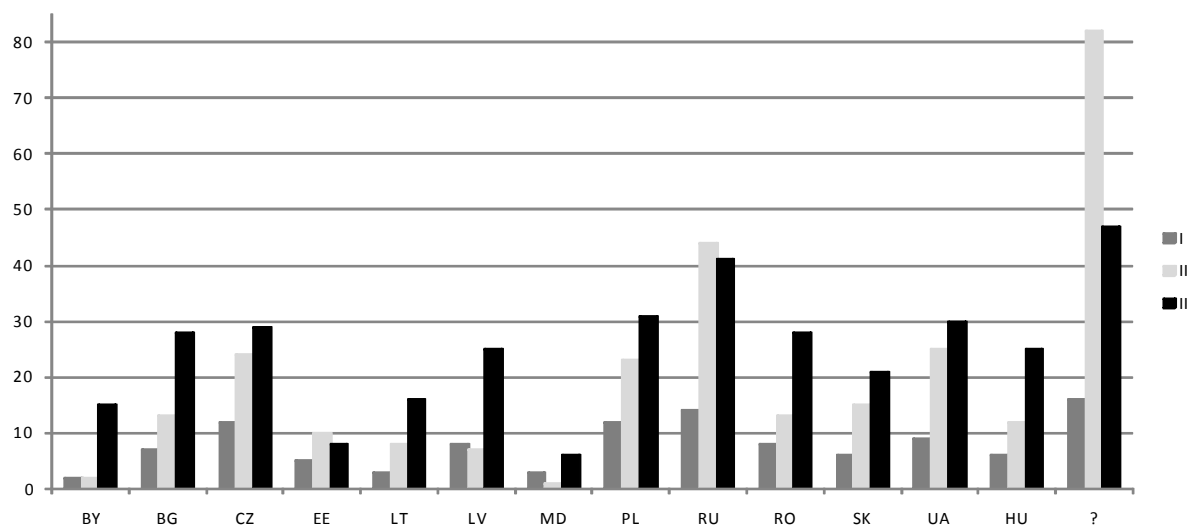
Table 1

The categories of luxury brands by product

Luxury good category		
I	II	III
Aston Martin, Bentley, BMW, Bugatti, Cadillac, Corvette, Ferrari, Infinity, Jaguar cars, Lexus, Lincoln, Maserati, Maybach, Mercedes-Benz, Porsche, Rolls-Royce	Aleksander McQueen, Ana Locking, Andrew Marc, Antropologie, Armani, Balenciaga, Bontoni, Bottega Veneta, Brioni, Burberry, Calvin Klein, Carlo Palazzi, Cesare Paciotti, Chanel, Charvet, Chloe, Christian Dior, Christian Louboutin, Corneliani, Dolce&Gabbana, Donna Karan, Dunhill, Eley Kishimoto, Ermenegildo Zegna, Escada, Faconnable, Fendi, Francesco Biasia, Givenchy, Gravati, Gucci, Hackett, Hamilton Shirts, Henry Poole&Co., Hermes International, Hidesing, Hield Brothers, Hogan, Hugo Boss, J. Barbour&Sons, Jean Paul Gaultier, Jimmy Choo, John Lobb, Joop, Judith Leiber, Karl Kani, Karl Lagerfeld, Kenzo, La Maison Goayrd, Lacoste, Linea Pelle, Loewe, Longchamp, Louis Vuitton, Mandarina Duck, Manolo Blahnik, Marc Jacobs, Marina Rinaldi, Marithe Francois Girbaud, MaxMara, Missoni, Mulberry, Pal Zileri, Pehaligon`s, Perry Ellis, Polo Ralph Lauren, Prada, Red or Dead, Roberto Cavalli. Salvatore Ferragamo, Santoni, Sean John Clothing, Sergio Rossi, Shanghai Tang, T.M. Lewin, Tommy Hilfiger, Trands, Turnbull&Asser, Valentino, Versace, Victoria`s Secret, Yves Saint Laurent	A.Lange&Söhne, Audemars Piguet, Blancpain, Boucheron, Breguet, Breitling, Bvlgari, Bulova, Cartier, Chopard, David Yurman, Dyrberg&Kern, Folli Follie, Buccelatti, Frey Wille, Garrard&Co., Girard-Perregaux, Greubel Forsey, Gucci, Harry Winston, IWC, Jaeger-LeCoultre, Jean Lassale, Maitres du Temps, Maurice Lacroix, MB&F, Mikimoto, Montblanc International, Nooka, Officine Panerai, Patek Philippe &Co., Piaget, Preciosa, Rado, Raymond Weil, Roberto Coin, Rolex, Swarovski, TAG Heuer, TechnoMarine, Tiffany&Co., Ulysee Nardin, Urwerk, Vacheron Constantin, Van Cleef&Arpels, Zenith, Tiffany&Co.

Explanations: I- cars, II - clothing, III – watches and jewellery.

Source: developed by the authors based on [26] and the data obtained from the official websites of luxury goods producers.

Figure 2. The numbers of luxury brands available in CEE countries by category

Explanations: BY – Belarus, BG – Bulgaria, CZ – Czech Republic, EE – Estonia, LT – Lithuania, LV – Latvia, MD – Moldova, PL – Poland, RU – Russian Federation, RO – Romania, SK – Slovakia, UA – Ukraine, HU – Hungary, Σ – all luxury brands; I – cars, II – clothing, III – watches and jewellery.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods producers.

Besides, Russia has the greatest number of luxury brands of clothing (44 out of 82 analysed), while only slightly more than 20 can be purchased in the Czech Republic, Poland and Ukraine (Fig. 2).

As far as the per-country numbers of luxury goods stores are concerned, Russia having more than half of them (1585; 51.3%) ranks first again. The remaining 1503 can be found in Poland (307; 9.9%), Ukraine (285; 9.2%), the Czech Republic (282; 9.1%), Romania (125; 4.1%), Hungary (114; 3.7%), Bulgaria

(102; 3.3%), Slovakia (89; 2.9%), Lithuania (61; 2.0%), Latvia (56; 1.8%), Estonia (42; 1.4%), Belarus (30; 1.0%), Moldavia (10; 0.3%). The highest numbers of the stores per 100,000 population aged 15 years and older were noted for the Czech Republic, Estonia and Latvia (respectively 3.1; 3.7 and 2.9), while Belarus and Moldavia accounted for less than 0.4 – table 2.

Estonia ranks first for the number of luxury goods stores per HNWI (21), followed by the Czech Republic, Russia and Latvia (each having slightly more than 10).

Poland and Romania with less than 3.8 luxury stores per one HNWI are the last in the ranking (table 2).

An interesting question to be answered in analysing the number and structure of luxury goods stores in Central and Eastern Europe is whether their spatial dis-

tribution is related to the number of HNWIs, the number of the population aged 15 years and older (assuming that most luxury goods are purchased by adults), and GDP per capita.

Table 2

Luxury goods stores by CEE country

	BY	BG	CZ	EE	LT	LV	MD	PL	RU	RO	SK	UA	HU	Σ
1	30	102	282	42	61	56	10	307	1585	125	89	285	114	3089
2	0.4	1.6	3.1	3.7	2.2	2.9	0.3	0.9	1.3	0.7	1.9	0.7	1.3	1.2
3	N/A	8.3	10.7	21.0	9.8	16.0	N/A	3.3	10.8	3.8	8.8	6.5	5.9	7.8
4	0.005	0.016	0.015	0.003	0.006	0.005	0.006	0.025	1.518	0.017	0.006	0.095	0.009	0.005

Explanations: BY- Belarus, BG- Bulgaria, CZ- Czech Republic, EE- Estonia, LT- Lithuania, LV- Latvia, MD- Moldova, PL- Poland, RU- Russian Federation, RO- Romania, SK- Slovakia, UA- Ukraine, HU- Hungary, Σ- all countries, 1- number of luxury goods stores, 2- number of luxury goods stores per 100 000 population aged 15 years and more, 3- number of luxury goods stores per 1000 HNWI, 4- number of luxury goods stores per GDP per capita, N/A – data not available.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods producers and [19].

The number of luxury goods stores has been found to be strongly and positively correlated with the number of the population aged 15+ ($r=0.97$) and with the number of HNWIs ($r=0.90$; Belarus and Moldavia were omitted for lack of data), but negatively with per capita GDP ($r= -0.39$). This relatively low correlation may be attributed to the use of national GDPs instead of their local amounts (for the Moscow District, the capital city of Prague; Mazowieckie voivodeship in Poland, etc.).

When the numbers and structure of luxury goods stores are analysed by location (urban/rural) two questions need to be answered: 1) are they only available in cities/towns of a particular size?; and 2) is there is a size threshold that makes a city or a town attractive as a location of particular categories of luxury goods stores?

The answer to the first question is in the affirmative. It has been found that luxury goods stores are mostly established in cities and towns that represented 222 localities in the sample of 227.

This finding is also confirmed by the correlation

between the number of luxury goods stores and the size of a city/town ($r=0.95$).

As regards the second question, the answer is not explicit. Cities populated by more than 1,000,000 people had stores carrying all categories of luxury goods. Luxury watches and jewellery could be purchased in 86-95% of cities populated by 200,000 -1,000,000 people, but luxury car makes were available only in 60-75% of cities in that size category. Luxury clothing was sold in 70.3% of cities with populations between 500,000 and 1,000,000 people, but only in 40% of those whose populations ranged between 200,000 and 500,000. Generally, the availability of luxury clothing decreases with the declining size of a city or a town (only 5-11% cities with populations below 200,000 people had stores carrying such items) and the probability that a town populated by fewer than 50,000 inhabitants will have a luxury cars dealer is low (such dealers were found in every fifth town of that size) – table 3.

Table 3

Cities/towns in Central and Eastern Europe by size and the category of available luxury goods

c	I		II		III		Σ	
	a	b	a	b	a	b	a	c
1	7	20.6	3	8.8	25	73.6	34	15.3
2	16	57.1	3	10.7	20	71.4	28	12.6
3	21	56.8	2	5.6	28	77.8	37	16.7
4	39	60.0	26	40.0	56	86.2	65	29.3
5	27	75.0	26	70.3	35	94.6	36	16.2
6	19	100.0	19	100.0	19	100.0	19	8.5
7	2	100.0	2	100.0	2	100.0	2	0.9
8	1	100.0	1	100.0	1	100.0	1	0.5
Σ	-	-	-	-	-	-	222	100

Explanations: c – the size categories of cities and towns: 1 - <50, 000, 2- 50,000-100,000, 3- 100,000-200,000, 4- 200,000-500,000, 5- 500,000-1,000,000, 6- 1,000,000-2,000,000, 7- 2,000,000-10,000,000, 8- > 10,000,000, I- cars, II - clothing, III – watches and jewellery, a- number of cities, b- towns and cities as percentage of a given size category, c- towns and cities as percentage of the total number.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods Producers and [16, 17, 53, 54].

The data show that the sampled cities and towns differ considerably both in the numbers of luxury goods stores and in the ranges of luxury goods available in particular categories. To analyse the differences, the cities and towns were classified using the k-mean method, which is a non-hierarchical method of cluster analysis seeking homogeneous subsets in a heterogeneous set of objects.

The variables used as diagnostic properties (differentiating the selected cities and towns), i.e. X_1 – the number of the population; X_2 – the number of luxury goods stores per 10,000 population; X_3 – the number of luxury goods stores per luxury brand; X_4 – luxury car dealers as a percentage of the total number of luxury

goods stores; X_5 – luxury clothing stores as a percentage of the total number of luxury goods stores; and X_6 – luxury watch and jewellery stores as a percentage of the total number of luxury goods stores, yielded a 6 (diagnostic properties) $\times$ 222 (cities and towns) matrix. A coefficient of variation (CV) was then calculated for each property, whose value shows the range of variation of the property. It is widely assumed that a CV greater than 0.2 makes a property suitable for analysis. Because all properties had CV values greater than 0.2 (X_1 - 2.1; X_2 - 1.6; X_3 - 0.4; X_4 - 1.4; X_5 - 1.8; X_6 - 0.5), they were standardised and the IBM SPSS software was instructed to create seven clusters (table 4).

Table 4

The differentiation of CEE cities and towns by the spatial distribution and structure of luxury goods stores

	c	Cities and towns
I	1	Velké Bílovice (CZ)
	2	Karlovy Vary (CZ)
II	1	Wisla (PL); Dubi, Hodonin, Kamenický Šenov, Luhačovice, Mnichovo Hradiště, Roudnice nad Labem, Říčany, Strážnice, Sušice, Trhové Sviny (CZ), Abrud (HU)
	2	Teplice, Zlín (CZ)
III	1	Nowe Skalmierzyce, Sopot (PL); Ovidiu, Sibiu (RO); Dunajská Streda (SK); Budaörs (HU)
	2	České Budějovice (CZ); Lubin (PL); Mineralnyje Vody (RU); Hunedoara (RO); Poprad, Prešov (SK); Kaposvár (HU)
	3	Pleven (BG); Liberec (CZ), Plock, Rzeszow, Zabrze (PL); Târgu Mures (RO); Kecskemét, Pécs, Székesfehérvár (HU);
	4	Szczecin, Torun (PL); Kursk, Stary Oskol (RU); Oradea, Galați (RO); Kremenchuk (UA)
	5	Naberezhnye Chelny (RU)
IV	1	Palanga (LT), Konstancin-Jeziorna (PL), Salekhard (RU)
	2	Hradec Králové (CZ)
	3	Kislovodsk (RU)
	4	Bryansk, Taganrog, Yakutsk (RU)
	5	Astrakhan (RU)
V	4	Brno (CZ), TALLINN (EE), Bialystok, Bydgoszcz, Gdansk, Gdynia, Katowice, Lublin (PL); Kaliningrad, Surgut (RU); Constanța (RO); BRATISLAVA (SK), Cherkassy, Kherson, Simferopol (UA); Debrecen (HU)
	5	VILNIUS (LT); RIGA (LV); Krakow, Lodz, Poznan, Wroclaw (PL); Barnaul, Khabarovsk, Krasnodar, Krasnoyarsk, Makhachkala, Perm, Saratov, Tula, Voronezh (RU); Donetsk (UA)
	6	MINSK (BY), SOFIA (BG), PRAGUE (CZ), WARSAW (PL), Chelyabinsk, Kazan, Nizhny Novgorod, Novosibirsk, Omsk, Samara, Rostov-on-Don, Ufa, Volgograd Yekaterinburg (RU); BUCHAREST (RO); Dnepropetrovsk, Kharkov, Odessa (UA); BUDAPEST (HU)
	7	Sankt Petersburg (RU), KIEV (UA),
VI	8	MOSKVA (RU)
VII	1	Sandanski (BG), Blansko, Cheb, Jablonec nad Nisou, Klatovy, Tábor (CZ); Cieszyn, Piaseczno (PL); Galanta, Piešťany, Šaľa, Topoľčany (SK);
	2	Veliko Tarnovo (BG), Chomutov, Děčín, Havířov, Pardubice, Ústí nad Labem (CZ); Narva (EE); Jūrmala (LV), Siedlce (PL), Banská Bystrica, Nitra, Trenčín, Trnava, Žilina (SK); Yalta (UA); Békéscsaba, Veszprém (HU)
	3	Burgas, Ruse (BG); Olomouc, Plzeň (CZ); Tartu (EE); Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai (LT); Bielsko-Biala, Koszalin, Olsztyn, Opole, Zielona Gora (PL); Kolomna, Mytishchi, Norilsk, Noyabrsk, Petropavlovsk-Kamchatsky Pyatigorsk (RU); Arad, Piatra Neamt, Pitești (RO); Uzhhorod (UA), Győr, Miskolc, Nyíregyháza, Szeged (HU)
	4	Brest (BY), Plovdiv, Varna (BG); Ostrava (CZ); Kaunas (LT), Czestochowa, Kielce, Radom, Sosnowiec (PL); Arkhangelsk, Blagoveshchensk, Cheboksary, Ivanovo, Kaluga, Kirov, Kostroma, Lugansk, Magnitogorsk, Murmansk, Nizhnekamsk, Nizhnevartovsk, Nizhny Tagil, Novorossiysk, Sochi, Stavropol, Syktyvkar, Tver, Vladikavkaz, Vologda (RU); Braşov, Cluj-Napoca, Iași, Ploiești, Timișoara (RO); Košice (SK), Mariupol, Poltava, Sevastopol, Vinnytsia (UA);
	5	CHIȘINĂU (MD); Irkutsk, Izhevsk, Kemerovo, Lipetsk, Nikolaev, Novokuznetsk, Orenburg, Penza, Ryzan, Tolyatti, Tomsk, Tyumen, Yaroslavl, Vladivostok, (RU); Kryvyi Rih, Lviv, Zaporozhye (UA)

Explanations: I, II...VII- cluster, c – the size categories of cities and towns: 1 - <50, 000, 2- 50,000-100,000, 3- 100,000-200,000, 4- 200,000- 500,000, 5- 500,000-1,000,000, 6- 1,000,000-2,000,000, 7- 2,000,000-10,000,000, 8- > 10,000,000, BY- Belarus, BG- Bulgaria, CZ- Czech Republic, EE- Estonia, LT- Lithuania, LV- Latvia, MD- Moldova, PL- Poland, RU- Russian Federation, RO- Romania, SK- Slovakia, UA- Ukraine, HU- Hungary.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods producers and [16, 17, 53, 54].

Cluster I is made of two Czech towns (Velké Bílovice and the health resort Karlovy Vary in the south-eastern part of the country). Cluster II consists of fourteen towns in the Czech Republic (12), Poland (1) and Hungary (1), all with populations below 100,000. Cluster III has 30 cities/towns populated by less than 500,000 inhabitants (an exception is Naberezhnye Chelny). Cluster V consists of 53 cities and towns (including 11 capital cities – Bratislava, Budapest, Bucharest, Kiev, Minsk, Prague, Riga, Sofia, Tallinn, Vilnius and Warsaw). A separate, one-element Cluster VI is Moscow, the capital city of Russia. The largest Cluster VII encompasses 113

cities and towns.

To examine the structure of each cluster and find out which property contributed to its formation, a structure indicator ($W_s = x_i/x$) was constructed by first calculating the arithmetic means of all diagnostic properties in the matrix ($x_1 = 432,931.33$; $x_2 = 0.37$; $x_3 = 1.15$; $x_4 = 23.87$; $x_5 = 10.91$; $x_6 = 65.21$ – table 5). Then the arithmetic means of particular properties were calculated for each cluster (x_i). A structure indicator (W_s) greater than 1.0 would show that the property plays a dominant role in the cluster.

Table 5

Cluster similarity with respect to a diagnostic property

		x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
x		432,931.33	0.37	1.15	23.87	10.91	65.21
x_i	I	27,496.50	5.02	1.07	2.00	4.00	94.00
	II	17,404.14	1.30	1.10	0.89	1.79	97.32
	III	145,291.90	0.23	1.02	98.67	0.00	1.33
	IV	195,925.67	0.22	1.06	5.56	87.96	6.48
	V	936,054.36	0.36	1.33	17.71	25.53	56.76
	VI	11,514,330.00	0.60	6.83	9.13	27.25	63.62
	VII	252,785.88	0.22	1.06	11.73	1.93	86.34
$W_s = x_i/x$	I	0.06	13.71	0.93	0.08	0.37	1.44
	II	0.04	3.55	0.96	0.04	0.16	1.49
	III	0.34	0.63	0.89	4.13	0.00	0.02
	IV	0.45	0.60	0.92	0.23	8.06	0.10
	V	2.16	0.99	1.16	0.74	2.34	0.87
	VI	26.60	1.64	5.96	0.38	2.50	0.98
	VII	0.58	0.59	0.92	0.49	0.18	1.32

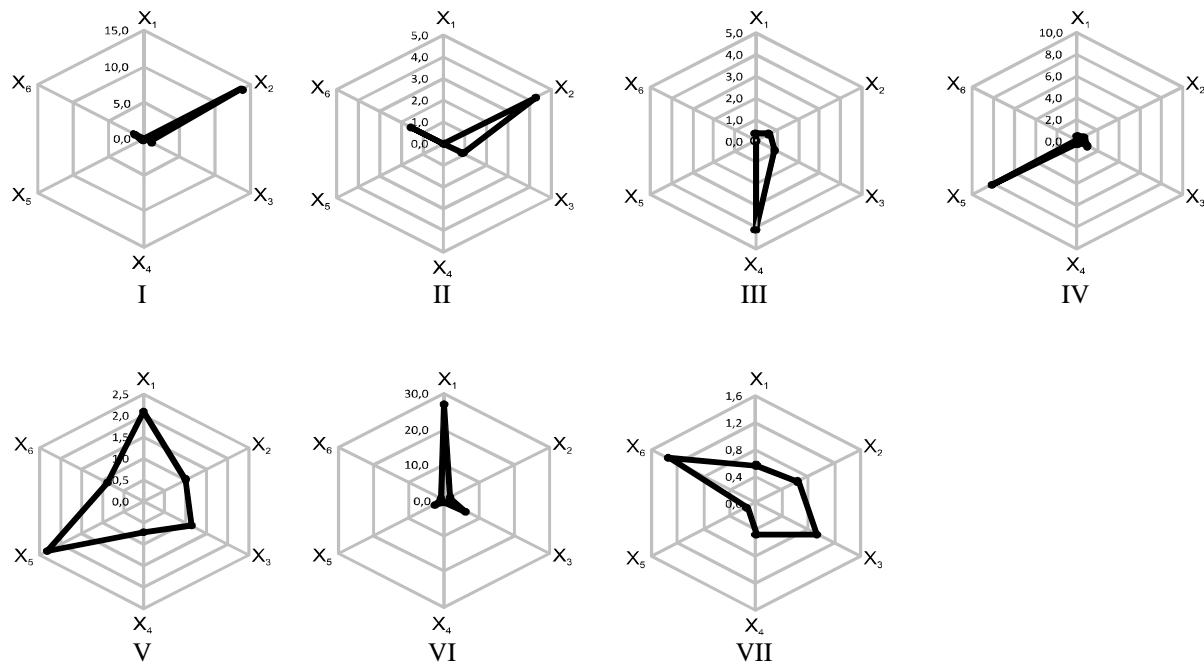
Explanations: I, II...VII- cluster, x_1 – the number of the population; x_2 – the number of luxury goods stores per 10,000 population; x_3 – the number of luxury goods stores per luxury brand; x_4 – luxury car dealers as a percentage of the total number of luxury goods stores; x_5 – luxury clothing stores as a percentage of the total number of luxury goods stores; and x_6 – luxury watch and jewellery stores as a percentage of the total number of luxury goods stores, x – the arithmetic mean of particular diagnostic properties; x_i – the arithmetic mean of successive clusters.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods producers and [16, 17, 53, 54].

The research findings revealed that particular clusters are dominated by the following properties: Cluster I – variables x_2 and x_6 (the number of luxury goods stores per 10,000 population (5.02) and the percentage of luxury jewellery stores (94 %)); Cluster II – variables x_2 and x_6 (the number of luxury goods stores per 10,000 population (1.56) and the percentage of luxury jewellery stores (97.3 %)), as well as the smallest average size of a city/town in the sample – 17404.1; Cluster III – variable x_4 (luxury cars dealers as a percentage of the total number of luxury goods stores (98.7 %)); Cluster IV – variable x_5 (luxury clothing stores as a percentage of the total number of luxury goods stores (88 %)); Cluster V – variables x_1 , x_3 , and x_5 (the number of the population

(above 900,000), the number of luxury goods stores per luxury brand (1.33), and luxury clothing stores as a percentage of the total number of luxury goods stores (25.5)); Cluster VII – variable x_6 (the percentage of luxury jewellery stores (86.3%)).

Cluster VI missing from the above list is Moscow. It essentially owes its existence to diagnostic variables x_1 (the number of the population (11.5m)) and x_3 (the number of luxury goods stores per luxury brand (6.83)) and, although to a lesser degree, to variables x_2 and x_5 (the number of luxury goods stores per 10,000 population (0.6) and luxury clothing stores as a percentage of the total number of luxury goods stores (27.3%)).

Figure 3. Radial diagrams presenting the structure indicators of diagnostic properties describing the spatial distribution and structure of luxury goods stores in CEE cities and towns

Explanations: as in table 5.

Source: developed by the authors based on the data obtained from the official websites of luxury goods producers and [16, 17, 53, 54].

CONCLUSION

The study has revealed a fairly irregular distribution of luxury goods stores across Central and Eastern Europe, as well as clearly different positions of particular CEE countries in that respect. More than half of the stores, 51.3%, have been established in Russia, 9.9% in Poland, 9.2% in Ukraine, and 9.1% in the Czech Republic (Fig. 2).

Following the example of the super-rich individuals in the world, the financial aristocracy in this part of Europe frequently manifests its wealth not only through luxury cars, yachts, jewellery, but also by choosing to live in exclusive neighbourhoods and suburban areas, such as Rublowka in Russia [44].

As far as the spatial distribution of the stores is concerned, the special position of Moscow among CEE cities and towns must be stressed, where their network is particularly extensive. Sankt Petersburg, Prague and Kiev rank immediately behind it, while other cities and towns have considerably lower numbers of luxury stores. This means that the cities and towns in Central and Eastern Europe have growth potential for the producers of luxury goods and that most of them have room for services (sale of luxury items) addressed mainly to the most affluent class.

That luxury goods stores choose large cities for their locations is related to the cities' position in their global network incorporating also state capitals, rather than to their demographic potential [45]. A case in point is Moscow where all major firms and luxury brands are

represented. This means that the presence of luxury goods stores may be another attribute in determining global metropolises [21, 46].

The analysis of the number and structure of luxury goods stores in terms of location has disclosed their urban-centric character. They gravitate mainly to large cities, while other localities are somewhat less attractive locations for them. When affluent persons living in smaller towns and villages want to purchase luxury items they have to seek them in large cities.

The research has shown that Central and Eastern Europe is slowly reducing the distance to countries in Western Europe and North America regarding the production, distribution and use of consumer goods. The socio-economic transformations in CEE countries have markedly increased the openness of their economies, encouraging also the producers of luxury goods to become more active in those markets (in November 2011 Wolf Brack opened a luxurious shopping arcade in Warsaw, with YSL, Gucci, Bottega Veneta, and Giorgio Armani boutiques opened for the first time in Poland).

Finally, it is important to note that the luxury goods sector in Central and Eastern Europe has been rarely explored so far. This scarcity of studies is due to two factors. One is the problems with obtaining reliable data from producers of such goods, who decline to provide statistical institutions with information for commercial secrecy reasons. The other one is the limited knowledge of the development and spatial distribution of services addressed to the super-rich.

References:

1. Beaverstock, J.V., P. Hubbard, and J. Rennie Short. (2004). *Getting away with it? Exposing the geographies of the super-rich. Geoforum* 35, no. 4: 401–407.

2. Burt, S., and U. Johansson, and Å. Thelander. (2011). *Standardized marketing strategies in retailing? IKEA's marketing strategies in Sweden, the UK and China. Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 18: 183–193.
3. Chevalier, M., and M. Gutsatz. (2012). *Luxury Retail Management: How the World's Top Brands Provide Quality Product and Service Support*, John Wiley & Sons, Singapore.
4. Chevalier, M., and G. Mazzalovo. (2008). *Luxury brand management: a world of privilege*, John Wiley & Sons (Asia), Singapur.
5. Coles, T. (1997). *Trading places – the evolution of the retail sector in the new German Länder since unification. Applied Geography* 17, no. 4: 315–333.
6. Cornell, A. (2002). *Cult of luxury: The new opiate of the masses. Australian Financial Review*, 47.
7. Dennis, C., D. Marsland, and T. Cockett. (2002). *Central place practice: shopping centre attractiveness measures, hinterland boundaries and the UK retail hierarchy. Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 9: 185–199.
8. Dion, D., and E. Arnould. (2011). *Retail Luxury Strategy: Assembling Charisma through Art and Magic. Journal of Retailing* 87, no. 4: 502–520.
9. Doyle, S.A., C.M. Moore, A.M. Doherty, and M. Hamilton. (2008). *Brand context and control: the role of the flagship store in B&B Italia. International Journal of Retail & Distribution Management* 36, no. 7: 551–563.
10. Fernie, J., C.M. Moore, and A. Lawrie. (1998). *A tale of two cities: an examination of fashion designer retailing within London and New York Journal of Product & Brand Management* 7, no. 5: 366–378.
11. Fernie, J., C. Moore, A. Lawrie, and A. Hallsworth. (1997). *The internationalization of the high fashion brand: the case of central London. Journal of Product & Brand Management* 6, no. 3: 151–162.
12. Gerhard, U., and B. Hahn. (2005). *Wal-Mart and Aldi: Two retail giants in Germany. GeoJournal*, no. 62: 15–26.
13. Godey, B., J. Lagier, and D. Pederzoli. (2009). *A measurement scale of “aesthetic style” applied to luxury goods stores. International Journal of Retail & Distribution Management* 37, no. 6: 527–537.
14. Haggett, P., (Ed.). (2002). *Encyclopedia of World Geography: Eastern Europe (2 ed.)*. Andromeda Oxford Ltd, Oxford.
15. Hahn, B. (2000). *Power centres: a new retail format in the United States of America. Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 7: 223–231.
16. <http://pop-stat.maske.org>
17. <http://www.citypopulation.de>
18. <http://www.prweb.com>
19. <http://www.worldbank.org>
20. Hung, K., A.H. Chen, N. Peng, C. Hackley, R.A. Tiwusakul, and C. Chou. (2011). *Antecedents of luxury brand purchase intention. Journal of Product & Brand Management* 20, no. 6: 457–467.
21. Jałowiecki, B. (2005). *Polskie miasta w procesie metropolizacji. Studia Regionalne i Lokalne* 19, no. 1: 5–15.
22. Jones, K., and M. Doucet. (2000). *Big-box retailing and the urban retail structure: the case of the Toronto area. Journal of Retailing and Consumer Services*, no. 7: 233–247.
23. Jones Lang LaSalle. (2011). *Glitter and glamour shining brightly. Advance Luxury shopping streets Europe. <http://www.joneslanglasalle.be>*.
24. Kemp, S. (1998). *Perceiving luxury and necessity. Journal of Economic Psychology*, 19: 591–606.
25. Kozinets, R.V., J.F. Sherry, B. DeBerry-Spence, A. Duhachek, K. Nuttavuthisit, and D. Storm. (2002). *Themed flagship brand stores in the new millennium: theory, practice, prospects. Journal of Retailing* 78, no. 1: 17–29.
26. KPMG. (2010). *The Luxury Goods Market in Poland, <http://www.kpmg.com>*
27. Kubis, A., and M. Hartmann. (2007). *Analysis of Location of Large-area Shopping Centres. A Probabilistic Gravity Model for the Halle–Leipzig Area. Jahrbuch für Regionalwissenschaft*, no. 27: 43–57.
28. Li, Y., and L. Liu. (2012). *Assessing the impact of retail location on store performance: A comparison of Wal-Mart and Kmart stores in Cincinnati. Applied Geography*, no. 32: 591–600.
29. Manlow, V., and K. Nobbs. (2013). *Form and function of luxury flagships. An international exploratory study of the meaning of the flagship store for managers and customers. Journal of Fashion Marketing and Management* 17, no. 1: 49–64.
30. MDRC. (2008). *Research brief MDRC European high net worth 2008. <http://www.mdrc-global.com/publications.htm>*
31. MDRC. (2010). *Research brief MDRC European high net worth 2010. <http://www.mdrc-global.com/publications.htm>*.
32. Moore, C.M., and G. Birtwistle. (2004). *The Burberry business model: creating an international luxury fashion brand. International Journal of Retail & Distribution Management* 32, no. 8: 412–422.
33. Moore, C.M., and G. Birtwistle. (2005). *The nature of parenting advantage in luxury fashion retailing – the case of Gucci group NV. International Journal of Retail & Distribution Management* 33, no. 4: 256–270.
34. Moore, C.M., A.M. Doherty, and S.A. Doyle. (2010). *Flagship stores as a market entry method: the perspective of luxury fashion retailing. European Journal of Marketing* 44, no. 1/2: 139–161.
35. Moore, C.M., and S.A. Doyle. (2010). *The evolution of a luxury brand: the case of Prada. International Journal of Retail & Distribution Management* 38, no. 11/12: 915–927.
36. Nobbs, K., C.M. Moore, and M. Sheridan. (2012). *The flagship format within the luxury fashion market. International Journal of Retail & Distribution Management* 40, no. 12: 920–934.
37. Okonkwo, U. (2007). *Luxury Fashion Branding: Trends, Tactics, Techniques*. Palgrave Macmillan, Hampshire.

38. Otok, S. (2009). *Geografia polityczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
39. Petcu, O. (2009). *Eastern Europe, an untapped market with many resources for luxury brands*. http://www.cpp-luxury.com/en/eastern-europe--an-untapped-market-with-many-resources-for-luxury-brands_425.html
40. Plezi, M., (Ed.). (1998). *Słownik taciński-polski. Tom III*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
41. Pojani, D. (2011). *Urban and suburban retail development in Albania's capital after socialism*. *Land Use Policy*, no. 28: 836–845.
42. PricewaterhouseCoopers. (2007). *Global Private Banking/Wealth Management Survey 2007: Executive Summary*. <http://www.privatebankinginnovation.com/en/private-banking-library/>
43. Reddy, M., N. Terblanche, L. Pitt, and M. Parent. (2009). *How far can luxury brands travel? Avoiding the pitfalls of luxury brand extension*. *Business Horizons*, no. 52: 187–197.
44. Szymańska, D. (2004). *Some problems of urbanization in Russia*. *Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe* 19, no. 2: 75-99.
45. Szymańska, D. (2007). *Urbanizacja na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
46. Szymańska, D. (2009). *Geografia osadnictwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
47. Środa-Murawska, S. (2007). *Selected aspects of changes in trade network in the period 1995-2003 from the perspective of Polish small towns*. *Bulletin of Geography. Socio-economic series*, no. 8: 151-161.
48. Thomas, D. (2010). *Lüks, dlaczego stracił swój blask*. MUZA SA., Warszawa.
49. Truong, Y., G. Simmons, R. McColl, and P.J. Kitchen. (2008). *Status and Conspicuousness – Are They Related? Strategic Marketing Implications for Luxury Brands*. *Journal of Strategic Marketing* 16, no. 3: 189-203.
50. Tungate, M. (2009). *Luxury world, the past, present and future of luxury brand*. MPG Books Ltd., Bodmin.
51. Turunen, L.L.M., and P. Laaksonen. (2011). *Diffusing the boundaries between luxury and counterfeits*. *Journal of Product & Brand Management* 20, no. 6: 468–474.
52. Tynan, C., S. McKechnie, and C. Chhuon. (2010). *Co-creating value for luxury brands*. *Journal of Business Research*, no. 63: 1156–1163.
53. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2009). *Demographic Yearbook 2008*. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2008.htm>
54. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2011). *Demographic Yearbook 2009-2010*. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2009-2010.htm>
55. Vigneron, F., and L.W. Johnson. (1999). *A Review and a Conceptual Framework of Prestige-Seeking Consumer Behavior*. *Academy of Marketing Science Review* 1999, no. 1: 1-15.
56. Wen, C.-H., S.-H. Liao, W.-L. Chang, and P.-Y. Hsu. (2012). *Mining shopping behavior in the Taiwan luxury products market*. *Expert Systems with Applications*, no. 39: 11257–11268.
57. Wiedmann, K.-P., N. Hennigs, and A. Siebels. (2009). *Value-Based Segmentation of Luxury Consumption Behavior*. *Psychology & Marketing* 26, no. 7: 625–651.
58. Witońska, A. (2008). *Jak koncerny walczą z podróbkami*. *Gazeta finansowa online*. <http://www.gazetafinansowa.pl/index.php/component/content/article/248-jak-koncerny-walcz-z-podrobkami.html>
59. World Bank. (2008). *Unleashing Prosperity: Productivity Growth in Eastern Europe and the Former Soviet Union* Washington.

Summary

Stefania Środa-Murawska; Daniela Szymańska. CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE LIGHT OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF LUXURY STORES – SOME PROBLEMS.

This study analyses the characteristics and structure of luxury goods stores in Central and Eastern Europe (CEE). Studies dealing with the spatial distribution of services created for the super-rich people are relatively few. The authors of this article show luxury goods stores in CEE countries with respect to their locations (urban/rural), location factors, numbers, structure, and the differences between countries and regions. They also consider whether Central and Eastern Europe has space for luxury store networks to expand. The status and structure of luxury goods stores in CEE countries are analysed and evaluated based on secondary data on the authorised retailers of luxury goods. Using the k-mean method as one of its tools, the study shows that luxury goods are mainly offered in large cities (populated by more than 200,000 people). Moscow has been found to have the most extensive network of luxury stores, which gives her a special position among CEE cities. Sankt Petersburg, Prague, Kiev and other European cities with significantly smaller numbers of luxury stores rank lower.

Keywords: Central and Eastern Europe, luxury goods stores, city.

УДК 911.3

Ihor Smyrnov, Oksana Shmatok

LOGISTICS IN AGRIBUSINESS' ACTIVITY IN UKRAINE

Agrologistics is one of the industries most dynamic in Western Europe. In Ukraine, agrologistics, in contrast to the overall and transport logistics, is in the initial stage of its development, but it is a very promising direction. Logistics are extremely effective, particularly in the case of agricultural holdings or large vertically integrated corporate structures in agribusiness. In Ukraine these are the «Nibulon», «Mironivskyi Hliboproduct», «Terra food», etc., as well as companies with foreign capital – AMACO, «Agro-Maas NV», «Kernel-Trade» and others. Development of agrologistics will help to bring the country's agriculture to a new, world level of its development and efficiency.

Keywords: logistics, agrologistics, transport, agricultural holdings, logistics experience, agriculture.

Ігор Смирнов, Оксана Шматок. ЛОГІСТИКА В АГРОБІЗНЕСІ УКРАЇНИ. Агрологістика — одна з галузей, що найбільш динамічно розвиваються в Західній Європі. В Україні агрологістика, на відмічу від загальної та транспортної логістики, перебуває на початковому етапі свого розвитку, але є надзвичайно перспективним напрямком. Логістика є надзвичайно ефективною, зокрема, у випадку агрохолдингів, тобто великих вертикально інтегрованих корпоративних структур у агробізнесі. В Україні до них відносяться «Нібулон», «Міронівський хлібопродукт», «Терра фуд» тощо, а також компанії з іноземним капіталом АМАСО, «Агро-Маас NV», «Kernel-Trade» та інші. Розвиток агрологістики дасть можливість вивести сільське господарство країни на принципово новий, світовий рівень розвитку та ефективності.

Ключові слова: логістика, агрологістика, транспорт, агрохолдинги, логістичний досвід, сільське господарство.

Ігорь Смирнов, Оксана Шматок. ЛОГИСТИКА В АГРОБИЗНЕСЕ УКРАИНЫ. Агрологистика – одна из отраслей, наиболее динамично развивающихся в Западной Европе. В Украине агрологистика, в отличие от общей и транспортной логистики, находится на начальном этапе своего развития, но является чрезвычайно перспективным направлением. Логистика является особенно эффективной, в частности, в случае агрохолдингов, то есть крупных вертикально интегрированных корпоративных структур в агробизнесе. В Украине к ним относятся «Нибулон», «Мироновский хлебопродукт», «Терра фуд», а также компании с иностранным капиталом АМАСО, «Агро-Маас NV», «Kernel-Trade» и другие. Развитие агрологистики позволит вывести сельское хозяйство страны на принципиально новый, мировой уровень развития и эффективности.

Ключевые слова: логистика, агрологистики, транспорт, агрохолдинги, логистический опыт, сельское хозяйство.

Today in Ukraine in the sphere of agrilogistics there are about 35 major companies. For agriholdings is easier to implement the logistic approaches in their business because they have greater financial opportunities connected with the use of the company founders money, their own banks, credit unions and possibilities being able to attract foreign capital. It should also be noted that agricultural holdings are often engaged as in growing agricultural products as well as in their processing and food production. Under these conditions, there are a lot of opportunities to implement logistics systems and approaches to inventory management in supply-chain «supplier-manufacturer-customer».

Thus, one of the largest agriholdings of Ukraine PJSC "Myronivskyi hliboproduct" (MHP) also has its own logistics chain in the production system. This group of companies was created in 1995, now it consists of 19 companies, which are incorporated in the production capacity of the whole process chain of poultry, crops and other agricultural activities. PJSC "MHP" occupies about 40% of Ukraine's broiler meat market and has trade marks as "Nasha Ryaba", "Certified Angus", "Foie Gras", "Legko". It has four broiler farms, two farms with livestock breeding and egg production, three feed mills and a number of silos for storage of sunflower oilseeds, cereals and oilseeds. In each of the poultry farms processing plant operates 11 distribution centers in Kyiv, Cherkasy, Kherson, Dnipropetrovsk, Vinnytsia, Donetsk, Ivano-Frankivsk regions and Crimea and 2600 branded franchise outlets are provided timely with produced goods thanks to the 500 trucks with refrigerators. Additional activities are gardening, crops and

agribusiness.

It should also be noted such company as "Agro Invest Ukraine" which has only five years of presence in Ukraine. This company was able to increase its land holdings to 40 hectares. All profits of the company currently are working on future outcome – as in the future it intends to increase its land bank of 120 hectares and build a network of elevators in Ukraine. Overall strategic vision of "Agro Invest Ukraine" is to build one huge elevator for each the land bank of 15-20 hectares. The company is also involved in the production of forage crops for livestock and it owns two farms. The Supervisory Board Chairman of the company "Agro Invest Ukraine" Zeljko Ertseha " considers that no elevator and no logistics there is no sense to develop agriculture.

Agriholding "NIBULON" was created in 1991 as a joint Ukrainian-Hungarian-British agricultural enterprise. In 2003 the company changed its legal form to "NIBULON limited"("NIBULON Ltd"). For many years, it is a manufacturer (21 agricultural enterprises) and exporter of grains and oilseeds and also - the only vertically integrated company in Ukraine, which provides control over all links of a "field-port chain", which includes growing, harvesting and transporting (with using of their own equipment), storage (with total elevators capacity of 453.5 thousand tons) and shipping through a freight terminal with using of its own fleet to transport the harvest (company's fleet consists of 28 barges and 5 tugboats). Representative offices of the company are in Kharkiv, Poltava, Lugansk, Mykolayiv, Cherkasy, Khmelnytsky, Vinnytsia regions. The main strategic goal of "NIBULON" is to create locked logistics cycle – from agricultural production and processing to delivery and sale to the final consumer,

including foreign, and as well to achieve effective vertical integration in its agribusiness. Therefore this company builds elevators on riverbanks next to major ports, which enables efficient and quick logistics. Now "NIBULON" includes 22 logistics objects that are terminals for transshipment of grain and oilseeds by river transport. Basically they are on the banks of the Dnieper River – the largest river in Europe and Ukraine. In July 2012 the company has built in record time (three months) 22-nd terminal "Pereyaslav" in Pereyaslav-Khmelnytsky district of Kiev region. This is the second "NIBULON" terminal in Kyiv region (first was "Dnyhivskiy" in Tetiyiv district) and third terminal – in Kagarlyk area on riverbank just opposite Pereyaslav-Khmelnytsky. In the construction of the terminal "Pereyaslav" 170 mln UAH was invested with expected payback period – 7-8 years. It is large terminal designed to receive 8 thousand tons of grain and keeping 75 thousand tons of grain daily and shipping daily 10-thousand tons of grain with river transport. To implement a large-scale investment projects "NIBULON" attracted financial resources from such international institutions as the World Bank, EBRD, IFC and the governments of Denmark, Sweden, the Netherlands, the United States through their export credit funds.

The goal of company logistics is to recover the Dnieper status as one of the most important transport arteries in Europe. It will be a powerful stimulus for the economy development of several regions of Ukraine, including Kyiv, Poltava, Kherson and other areas. Considering that river transport is the cheapest one its revival will reduce the retail prices of many product groups. In addition, the shift of traffic on waterways will decrease the load on the road and rail infrastructure. So if from Pereyaslav by barge down the Dnieper will go 250 thousand tons of grain this would mean no traffic of several thousand trucks. If to trucks flows are added in the future active passenger flows it will restore transport activity across the whole Dnieper – river and will give thousands of jobs in associated infrastructure and related industries. No wonder that considering successful agrilogistical experience of "NIBULON", governors of Kyiv, Poltava and Kherson regions requested the Prime Minister of Ukraine to include to the list of national restoration projects cargo and passenger shipping along the Dnieper. According to O. Vadaturskyy, CEO of the "NIBULON", in 2013 the company plans to continue its active development, including the implementation of a large-scale project to revive the Dnieper and the Southern Buh as key river shipping arteries of Ukraine. Firstly, it plans to increase twice the amount of river transportation of grain (from 800 thousand tons in 2012 to 1.5 million tons in 2013). Secondly, beginning from 2013 the company will resume construction of sea and river transshipment terminals. For example, now with support of the Kiev and Kherson regional administrations "NIBULON" is working on question of land allocation for construction of such facilities at the Dnieper and the Sea of Azov. Thirdly, the company plan to develop the shipbuilding business activity. So in 2013 one of the most productive floating cranes in the Black Sea basin will be put into operation. Crane's

construction is carried out now at the Constancia shipyard in Romania. After that we can talk about the annual handling by company's capacity over three million tons of grain. Also there are plants to begin reconstruction of NIBULON shipyard, which the company acquired in 2012 in port of Mykolayiv. After this renovation is completed in 2014, the company plans to start production of whole – complete cargo ships. The NIBULON medium-term plans include the construction of speed passenger hydrofoils. It will be a new ideology of passenger traffic as ships will be equipped with new appliances and will vary considerably to the best site from that of many familiar Soviet "rockets."

Another company that develops quickly in the logistics sphere of Ukraine is AMACO (American Machinery Company). It began operations in Ukraine in 1992 and now is part of a large international network of companies operating in the U.S., Europe, Africa and the Middle East. AMACO main activities include technological solutions in the areas of agriculture, construction equipment and commercial vehicles. AMACO partner's network has row 33 dealerships and 29 regional centers in the CIS. Other powerful agrilogistics actors in Ukraine such as «Agro-Maas NV», «TERRA FOOD» and others are also agricultural holdings, which represent single closed system of production. Another company "Kernel-Trade" (created in 2001 under the name "Unigrain" Ltd.) specializes in procurement of grains and oilseeds, their logistics, processing, exporting. The company is presented in 13 regions of Ukraine and includes which consists Prykolyotnyanskyy and Poltava oilseed factors, 23 elevators (with total storage capacity 1.7 million tons), three autotransport companies. In 2006 the company bought the assets of "Eurotech", agriholding which had 25.8% of oil market are 15 % share of sunflower seeds market of Ukraine.

Large operators on the market of agricultural logistics are such companies as JSC "Ukrainian Agrarian Investments" (Russian company "Renaissance Capital), JSC" Rise "(in the market since 1992, city of Rivne). Ukraine has borrowed considerable experience in inventory logistics management, including experience of metal storage construction. For example production of metal grain storage facilities are now in Mikolayw (enterprise "Project Contact Service", firm "Lord," "Nibulon Ltd"), in Poltava (JSC "Karlivs'kyi Machine Works") in Kyiv region – in Obukhov (company "UK-Supply") and others. Metal storages of foreign production acquired extensive use in Ukraine. For example Mfs / York / Stormor – one of the most famous manufacturers of metal storage in the U.S. has built a repository for JSC "Agro-Soyuz" in Dnipropetrovsk region as well as for company "Kyiv-Atlantic" in Kyiv region. Using foreign experience of storing grain in bags-sleeves started lately. This technology of grain storage in bags - sleeves was developed by Argentine company "Akron." This technologies for grain storage are used by a number of countries like the U.S. and Canada. Experience in storing grain under this technology exists also in Ukraine (in Kirovograd, Kherson and Khmelnytsky regions).

For example in Kirovohrad region Canadian-

Ukrainian project is under operation in order to study the experience of storing grain in special bags-sleeves in Ukrainian agriculture conditions. Today Ukraine is actively building warehouses of high quality, with participation of foreign technology and investors. For example, Ukrainian company "Coast group" has built the new logistics center in Kyiv region, offering products storage services with a certain temperature regime, and the Belgian company «Agro-Maas NV» plans to build in Kremenchuk cross-docking terminal for grain storage with capacity of 30 tons and with possibility of discharge to river transport 700-800 tons per hour. It should also be added the construction of elevators in cities Globino and Romodan in Poltava region with using Danish and U.S. equipment. However, warehouses capacity for storage in Ukraine are still insufficient and that leads to losses of grain yields about 8 million tons per year with the production of 30-40 million tons annually (that of 20% of gross harvest). In Europe and America these losses represent only 1-2%. Significant losses occur during storage of other agricultural production, for example in potato and fruit-vegetable subcomplexes they constitute 40-50% of production, sugar beet – more than 30 %, which, in our opinion, is clear evidence of storage space lack in general and lack of facilities that create

appropriate storage of agricultural products in particular (storage of agricultural products in chilled and frozen conditions). In Japan, for example, to keep the high quality of agricultural products logistics centers are created and they coordinate the activities of products storage in frozen form, namely: first they conduct pre-cooling of finished products, then their freezing and transportation to the end consumer. As for the modern means of special transportation, only some big Ukraine companies can afford such weekles with GPS navigators, refrigeration equipment etc. (for example, JSV «Myronivsky hliboproduct»).

As for different agrilogistics needs Ukrainian producers do not produce the proper equipment, it must be bought up from abroad, at high prices plus high customs duties. Complementarity of industries leads to material supply optimization and, thus, to volume of stocks optimization. Ukraine has also adopted this experience: the country has a management and productin company TERRA FOOD, which is engaged in production and processing of grain and sugar beets, livestock and food production. In this company suppliers of raw materials determine residues stocks and offer optimal supply schemes that suit processors.

References:

1. Oliynyk Y.B., Smyrnov I.H. *Mizhnarodna logistyka: Navch. pos.* / Y.B.Oliynyk, I.H.Smyrnov. – K.: Obriyi, 2011. – 544 p.
2. Kalchenko A.H. *Osnovy logistyky: Navch. pos.* / A.H.Kalchenko. – K.: Znannya, 1999. – 240 p.
3. Vadaturskyi A. *Klub ekspertiv / A.Vadaturskyi // Komentari.* - № 50. – 28.12.2012. – P. 6.

Summary

Ihor Smyrnov, Oksana Shmatok. LOGISTICS IN AGRIBUSINESS' ACTIVITY IN UKRAINE.

Logistics is a new scientific and practical direction with high efficiency, which has developed in the world and in Ukraine in the late twentieth century. Logistics is divided into many sectoral and functional areas, including one of the most promising – Agrilogistics, that involves the application of logistics theory and practice in the field of agribusiness. The latter is known to include sectors such as manufacturing (agriculture), processing (food industry), trade (consumer). They are very closely related to various types of internal relations - industrial, technological, economic, informational, financial, labor and so on. Because these types of links and the corresponding flows is the subject of study logistics, then Agrilogistics task is to investigate and optimize all types of internal and external linkages of agriculture, including the relations with the supply and distribution, as belonging to the agribusiness as a whole and to its individual units. In a market restructuring of agriculture in Ukraine special role is played by agricultural holdings - powerful vertically integrated corporate structures in agribusiness. Examples of such companies in Ukrainian are "Nibulon", "Mironivsky Hliboproduct", "Terra food", etc., and with the participation of foreign capital – AMACO, «Agro-Maas NV», "Kernel-Trade" and so on. In their business activities logistics plays an important role, which can be seen from the experience of "NIBULON", that created the logistic chain of production, processing and distribution of grain products, including for export. This chain includes more than 20 elevators, that are located on the banks of the Dnieper and Southern Bug rivers. Since "Nibulon" created a river fleet for transportation of grain, together with the development of agrilogistics it helps to restore freight shipping on the largest rivers of Ukraine. Thus, the activity of agricultural holdings in agrilogistics in Ukraine does not only fulfill business functions to improve efficiency and profitability, but also contributes to the economic development of certain regions and the entire economy of Ukraine.

Keywords: logistics, agrilogistics, transport, agricultural holdings, logistics experience, agriculture.

Наукові повідомлення

УДК 911.3 (477.52)

Олеся Корнус, Анатолій Корнус

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА СУМИ

У статті охарактеризовано сучасний стан промисловості м. Суми. Проаналізовано галузеву структуру та визначено провідні галузі промислового комплексу міста, серед яких машинобудування, хімічна та хіміко-фармацевтична (фармацевтичний завод, державна біологічна фабрика), легка (текстильна, швейна та взуттєва галузі) і харчова (хлібопекарська, кондитерська, лікєро-горілчана, пивобезалкогольна, молочна) промисловість. Подано характеристику (історія, виробництво, продукція та географія зовнішньоекономічних зв'язків) найбільших промислових підприємств міста Суми.

Ключові слова: промисловий вузол, галузі промисловості, машинобудування, хімічна, фармацевтична, легка, харчова промисловість.

Олеся Корнус, Анатолій Корнус. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ГОРОДА СУМЫ. В статье дана характеристика современного состояния промышленности г. Сумы. Проанализирована отраслевая структура и определены ведущие отрасли промышленного комплекса города, среди которых машиностроение, химическая и химико-фармацевтическая (фармацевтический завод, государственная биологическая фабрика), легкая (текстильная, швейная и обувная отрасли) и пищевая (хлебопекарная, кондитерская, ликероводочная, пивобезалкогольная, молочная) промышленность. Дана характеристика (история, производство, продукция и география внешнеэкономических связей) крупнейших промышленных предприятий города Сумы.

Ключевые слова: промышленный узел, отрасли промышленности, машиностроение, химическая, фармацевтическая, легкая, пищевая промышленность.

Olesya Kornus, Anatoliy Kornus. CURRENT STATUS OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF THE SUMY CITY. The article provides a description of current state the industry of the Sumy city. The leading branches of industry: mechanical engineering, chemical and pharmaceutical (a pharmaceutical factory, a state biological factory), light industry (textile, clothing and footwear industry) and food (baking, confectionery, alcoholic beverage, brewing, dairy) industry are analyzed and identified. The characteristics (history, production, products and geography of foreign economic relations) of the largest industrial enterprises in the Sumy city are given.

Keywords: industrial hub, industry, machinery, chemical, pharmaceutical, light and food industries.

Актуальність теми. Промисловість є однією з найважливіших галузей національного господарства, яка утворює основну частину національного доходу. Промислове виробництво дає близько 30% ВВП України і зосереджене переважно у містах. Однак, більшість промислових підприємств були створені ще за Радянського Союзу і за останні роки галузева структура промисловості зазнала суттєвих змін. Економічна криза, яка спіткала Україну, негативно позначилася й на розвитку промисловості. Крім того, багато галузей не витримало конкуренції на відкритому ринку і були вимушені закритися. Такий стан речей спостерігається по всій Україні, не є винятком і Сумська область. Тому, метою статті було проаналізувати сучасний стан галузевої структури м. Суми, що функціонує не лише як адміністративний центр та центр обласної і районної систем розселення, а й активно діє як багатогалузевий промисловий центр. Промисловість є провідною галуззю економіки міста, як за чисельністю зайнятих, так і за обсягами надходжень до міського бюджету. Розвиток промисловості у Сумах був зумовлений природними, історичними, економічними та соціальними умовами і найбільш активно відбувався у 1950-1960 роках. Разом з тим, за останні 20 років промисловий комплекс міста зазнав істотних змін, які в основному стосувалися закриття підприємств і навіть цілих галузей. У зв'язку з цим важливо оцінити сучасну галузеву структуру промисловості м. Суми, визначити провідні галузі

промисловості.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій. Дослідження територіальної структури господарства є важливим напрямом суспільної географії в Україні. Вагомий внесок у розвиток теорії організації й територіальної структури виробництва зробили А.П. Голіков, М.І. Долішній, В.П. Нагірна, М.М. Паламарчук, Ю.І. Пітюренко, К.О. Ташук, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій та ін. Промислового комплексу м. Суми присвячено кілька економіко-географічних праць. Одну з перших згадок про нього ми зустрічаємо у роботі К.І. Залеського [3], де зазначається, що наслідком розвитку буряко-цукрової промисловості „...стало надзвичайне зростання повітового міста Суми, яке за 10 років із занепалого з неможливими вулицями перетворилося в місто з 40-тисячним населенням, електричним освітленням, водопроводом та ін.”. Певною мірою Сумський промисловий вузол описано у пізнішій роботі П.А. Гудзенка [2]. Вагомий внесок у дослідження промислового комплексу м. Суми зробила у своїх публікаціях Г.Г. Леонтєва [1; 4].

Виклад основного матеріалу. Суми – багатогалузевий промисловий центр північного сходу України, у якому нараховується 309 промислових підприємств [5]. Найрозвиненішими галузями є машинобудування, хімічна, легка та харчова галузі промисловості, які володіють значним експортним потенціалом (45 підприємств міста експортують 96,6% загальнообласного обсягу промислової продукції, 76,6% загальнообласного обсягу прямих інозе-

мних інвестицій здійснюється саме у промисловість міста). У 2011 р. найбільший приріст реалізованої продукції промисловості спостерігається у машинобудуванні – 146% до минулого року та хімічній промисловості – 128,6% [5].

Машинобудування є провідною галуззю спеціалізації м. Суми. Основними її підприємствами є ПАТ „Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе”, ПАТ „Сумський завод „Насосенергомаш” і концерн „Укрросметал”, які забезпечують майже 70% загального обсягу виробництва промислової продукції та є основними бюджетоутворюючими підприємствами.

Створене у 1896 році ПАТ «Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе» на даний час є одним із найбільших в Європі машинобудівних комплексів з випуску устаткування для нафтової, газової, атомної та хімічної промисловості. Це – містоутворююче підприємство з чисельністю працюючих 14 тис. осіб, яке виробляє компресори та газоперекачувальні агрегати, унікальні види хімічної апаратури, центрифуги, насоси і газову трубопровідну арматуру, нафтопромислове обладнання та газозаправні станції, установки комплексної підготовки газу. Обсяг реалізованої продукції на 2011 р. становить 450 млн. дол. 60-70% продукції йде на експорт. З 2007 р. об'єднання входить у фінансово-промислову групу «Енергетичний стандарт» і підтримує ділові контакти з партнерами в Україні, країнах СНД, Європи, Азії, Африки і Америки.

ПАТ „Сумський завод „Насосенергомаш”, що виникло у 1949 р. на базі цеху центрифуг машинобудівного заводу ім. М.В. Фрунзе, спеціалізується на виробництві насосного обладнання, силових агрегатів і складних гідравлічних систем для різних галузей промисловості, енергетики, металургії, трубопровідного транспорту, водного господарства та ЖКГ, яке виробляє понад 600 найменувань серійної продукції. У 2011 р. завод реалізував продукції на 881,7 млн. грн., що на 573 млн. грн. більше, ніж у 2010 р. Зростання обсягів виробництва склало 285,6%.

Компанія експортує товари в наступні країни: Алжир, Азербайджан, Австрію, Вірменію, Боснію і Герцеговину, Болгарію, Білорусь, Китай, Естонію, Грузію, Угорщину, Індію, Індонезію, Іран, Казахстан, Литву, Молдову, Росію, Сербію, Сирію, Таджикистан, Македонію, Великобританію, Сполучені Штати Америки.

Концерн „Укрросметал” – багатопрофільна компанія, яка об'єднує підприємства, розміщені в Україні, Росії, Білорусі та Казахстані. Розташовані у місті Суми підприємства концерну виробляють компресорні станції та установки різних модифікацій, автомобільні газонаповнювальні компресорні станції, спеціальну кульову арматуру для роботи в агресивних середовищах, маслоочисне обладнання, теплообмінну апаратуру, роторні компресори, насосні та зварювальні агрегати, вузли і запасні частини для більш ніж 2000 типів парових турбін ТЕЦ і ТЕС, продукцію ливарного виробництва. До складу концерну входить АТ „НВАТ ВНДІкомпресормаш”, що є головною організацією в Україні з розробки та впровадження передових технологій у компресоро-

будуванні.

Разом з тим, машинобудівний комплекс міста Суми наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зазнав і суттєвих втрат. Найбільш вагомою з них стала зупинка ВАТ SELMI („Сумські електронні мікроскопи”), яке серійно випускало дослідницькі й аналітичні прилади та наукомістке технологічне устаткування та забезпечувало робочими місцями понад тисячу населення. Також зупинилися й дрібніші машинобудівні підприємства міста: заводи ВАТ „Сумсільмаш” – одне з найстаріших підприємств м. Суми, засноване у 1901 р. (на його місці планується збудувати 100 тис. м² житла), ДП Сумський ремонтно-механічний завод, авторемзавод, АТ завод „Метал”.

Серед інших втрат варто виділити зупинку чавунолivarного виробництва на ВАТ „Центролит” – єдиному у Сумській області підприємстві металургії, що мало потужність 91 тис. т. чавуну на рік. Зараз ця галузь представлена виробництвом обважнювальних бурильних і ведучих труб у складі ПАТ „Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе” та ливарними цехами на названих вище машинобудівних підприємствах. Таким чином з економічної карти міста зникла чорна металургія, яка раніше давала до 2% загального обсягу промислового виробництва.

Хімічна та хіміко-фармацевтична промисловість є іншою галуззю спеціалізації Сумського промислового комплексу. Одне із провідних підприємств цієї галузі – ПАТ „Сумхімпром”, засноване у 1954 р. спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, коагулянтів та добавок до цементу, кислот, двоокису титану, пігментів та інших видів хімічної продукції. Це також містоутворююче підприємство, де працює близько 5 тис. осіб.

Хіміко-фармацевтична промисловість представлена біологічною фабрикою – одним з трьох державних підприємств в Україні, що виробляє весь спектр продукції для захисту тварин від таких небезпечних захворювань як сибірка, сказ, туберкульоз, чума свиней, чума птиці, лептоспіроз, хламідіоз та інші. Сумська біологічна фабрика, заснована у 1931 р. та має стратегічне значення для забезпечення стабільної епізоотичної ситуації у тваринництві, біологічної безпеки країни у цілому, забезпечення населення високоякісними продуктами харчування. У 90-х роках ХХ ст. на фабриці працювало понад 800 осіб, а станом на 2012 р. – тільки 130 осіб. У 2000 р. фабрика випускала 56 найменувань продукції, а сьогодні лише близько 20. Однак, незважаючи на це, серед перспективних напрямків роботи біофабрики є виробництво біодобрива для ґрунтів та вихід на міжнародні ринки збуту. Фабрика веде переговори з постачання своєї продукції до Казахстану.

У 2009 р. на промисловій карті міста з'явився новий фармацевтичний завод ТОВ „КусумФарм”. Це сучасне підприємство з виробництва із випуску кардіологічних, гастроентерологічних та ендокринологічних (антидіабетичних) нестерильних лікарських засобів, протизапальних, жарознижувальних препаратів, а також препаратів для педіатричної практики у вигляді сиропів і суспензій. Підприємство спроектовано і побудовано у відповідності до стандартів EU GMP. На заводі встановлено сучасне обладнання

для випуску медичних препаратів (таблетки, суспензії, капсули, гранули) та сучасне пакувальне обладнання, що дозволяє пакувати препарати в блістери, стрипи, саше, флакони. Продукція заводу в основному орієнтована на ринок України та країн СНД.

Однак і ця галузь спеціалізації не уникала втрат. Зупинився завод гумотехнічних виробів – велике підприємство гумової промисловості України, який став до ладу у 1956 р. На основі привізної сировини тут було налагоджено виробництво, регенерат-продукту переробки зношених шин, бризолу, реліну, манжет, муфт та іншої гумової продукції. Зараз на місці зруйнованих корпусів цього заводу створене нове підприємство будівельної промисловості – компанія „Керамея”.

Порцеляново-фаянсова промисловість у місті була представлена ПАТ «Сумський фарфоровий завод», який випустив свою першу продукцію (сервізи, кухлі, сувенірно-подарункові вироби) у 1965 р. Підприємство експортувало свої товари Росії, Грузії, Білорусі, Молдови та Азербайджану та було брендом фарфорової промисловості України, виробляючи близько 150 найменувань фарфорової продукції. Однак, у 2013 р. виробництво на фарфоровому заводі було зупинене.

Легка промисловість представлена текстильною, швейною та взуттєвою галузями.

Відносно молодим підприємством, яке працює з 1987 р. є ТОВ „Сумикамволь” – єдине підприємство в Україні, що спеціалізується на виробництві напіввовняної трикотажної пряжі. Також продукцією заводу є чистошерстяна, напівшерстяна і синтетична пряжа, ковдри, ватин та інше.

Донедавна у місті працювала суконна фабрика, продукція якої відома на ринку пальтових тканин з 1913 р. У 2006 р. вона збанкрутіла і була викуплена ТОВ „Ланатекс”, яке можна вважати правонаступником традицій сумського текстилю. Підприємство випускає більше 50-ти найменувань тканин з різною структурою і колірною палітрою. Виробництво перевели на територію ТОВ „Сумикамволь”, частину приміщень якої „Ланатекс” викупив, а частину орендує. У планах підприємства перевести два цехи фабрики з трьох – апаратно-прядильний і ткацький – до Нижньої Сироватки (яка таким чином увійде до Сумського промвузла) у приміщення колишнього консервного заводу. Оздоблювальне ж виробництво залишиться в Сумах.

Виробництво взуття у Сумах здійснює ТОВ „Преміум Стар” (колишня взуттєва фабрика). Фабрика працює виключно на експорт, виготовляючи шкіряне взуття, кросівки і мокасини під маркою іта-

лійської фірми „Grisport” за замовленнями з ЄС. Сировину для своєї продукції підприємство також імпортує з країн Європи. Зусиллями близько 400 працівників у 2011 р. тут вироблено 732 тис. пар взуття. Виробництвом невеликих партій шкіряного взуття займається ВАТ Фабрика „Ремвзуття”.

Харчова промисловість, з одного боку, представлена великою кількістю підприємств, а з іншого – зазнала чи не найбільших втрат. До останніх слід віднести зникнення виробництва колись республіканського значення – цукрової промисловості, яка була представлена рафінадним заводом і двома цукровими у приміських смт. Степанівка і Низи. Зникли або зупинилися пивзавод, плодоовочеконсервний завод, м'ясокомбінат та багато інших.

Важливими галузями харчової промисловості у місті залишаються хлібопекарська (ВАТ „Сумський хлібокомбінат”, де на базі традиційних та сучасних технологій виробляється близько 100 найменувань продукції), кондитерська (ВАТ „Сумська кондитерська фабрика”, заснована у 1975 р. і спеціалізується на виготовленні зефіру, мармеладу, вафель, карамелі, драже, солодоців, ірису, гірчиці та харчових концентратів), лікєро-горілчана (ТОВ „Горобина” – підприємство, що бере початок від приватної гуральні 1897 р., і є єдиним виробником лікєро-горілчаної продукції у Сумській області), пивобезалкогольна (ТОВ „Завод „ЕКО-Продукт” у с. Іволжанське Сумського району, що спеціалізується на виробництві мінеральної води „Іволжанська”, виготовленні безалкогольних напоїв та пива), молочна (Сумський молочний завод, який є філією ДП „Аромат” компанії „Мілкіленд-Україна”).

Крім того, у м. Суми в 1990 р. створено високотехнологічне підприємство з італійськими інвестиціями „Guala Closures Ukraine”, що спеціалізується на виготовленні широкого асортименту коркувальних засобів, які використовуються у харчовій промисловості. Підприємство експортує свою продукцію до 20 країн світу.

Висновки. Отже, місто Суми є великим промисловим центром. Незважаючи на певні втрати, він у цілому зберіг свої традиційні галузі спеціалізації, такі як машинобудування, хімічну, легку та харчову галузі промисловості та достатньо динамічно розвивається (за 2011 р. реалізація промислової продукції на 1 особу збільшилася більш, ніж у 1,5 рази проти 2010 р.). Разом з тим, у структурі промислового комплексу міста відбулися помітні негативні зміни, до яких слід віднести закриття підприємств і втрати цілих галузей: чорної металургії, цукрової, м'ясної та порцеляново-фаянсової промисловості.

Список використаних джерел:

1. Borisenko G.G. . *Sumy: ekonomiko-geograficheskaya kharakteristika* / G.G. Borisenko, T.A. Yeremenko. – Sumy, 1991. – Dep. v UkrNIINTI 04.09.1991. – № 493. – Uk-91.
2. Hudzenko P.A. *Sumska oblast (geografichnyj narys)* / P.A. Hudzenko. – K.: Rad. shkola, 1958. – 123 s.
3. Zalesskiy K.I. *Ocherk prirody i naseleniya Sumskogo uyezda Kharkovskoy gubernii* / K.I. Zalesskiy. – Kharkov, 1915. – 19 s.
4. Leontyeva H.H. *Sumsky promyslovy vuzol: [navchalnyj posibnyk]* / H.H. Leontyeva. – Sumy: Vyd-vo «Slobozhanshchina», 1996. – 64 s.
5. *Socialno-ekonomichne stanovysche m. Sumy za 2011 rik (povidomlennya Holovnoho upravlinnya statystyky) [vidp. za vyp. L.I. Olekhnyvych]*. – Sumy: Holovne upravlinnya statystyky u Sumskiy oblasti, 2012. – 3 s.

Summary

Olesya Kornus, Anatoliy Kornus. CURRENT STATUS OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF THE SUMY CITY.

Industry is the leading sector of the national economy. Industrial development in the Sumy city influenced by the following factors: natural, historical, economic and social. The most active industry was developed in 1950-1960 of the twentieth century. Now the Sumy city is a diversified industrial center in the north-east part of Ukraine. The city has 309 industrial enterprises. The most important industries are mechanical engineering, chemical, light and food industries, which have considerable export potential. Mechanical engineering is a major industry specialization in the city of Sumy. The city has also chemical and pharmaceutical industry. Light industry is represented by the textile, clothing and footwear industries. Important sectors of the food industry are the bakery, confectionery and alcoholic beverages. Over the past 20 years the Sumy city industrial complex has undergone significant changes. Were closed 5 plants and cloth factory. Metallurgy, sugar and meat industry were disappeared. But, there are new companies: venture with Italian investment "Guala Closures Ukraine", which produces a wide range of packaging solutions. In 2009 opened a pharmaceutical plant "KusumPharm". The company designed and built in accordance with the standards of EU GMP.

Keywords: industrial hub, industry, machinery, chemical, pharmaceutical, light and food industries.

УДК 911.3

Зоя Бойко

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглядаються особливості функціонування трудових ресурсів Дніпропетровської області в порівнянні з іншими областями України. Виявлено, що до основних особливостей функціонування трудових ресурсів належать: структура за видами зайнятості, економічна активність населення, безробіття, особливості економічно неактивного населення. Проведено аналіз динаміки цих показників, враховуючи чисельність населення. Побудовано картосхеми, що відображають безробіття та рівень зареєстрованого безробіття за регіонами України, працевлаштування безробітних (у % до загальної кількості осіб, що перебувають на обліку) у Дніпропетровській області, зайнятість та рівень зайнятості населення за регіонами України.

Ключові слова: трудові ресурси, ринок праці, безробіття, рівень зайнятості, працевлаштування, економічне активне населення.

Зоя Бойко. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматриваются особенности функционирования трудовых ресурсов Днепропетровской области по сравнению с другими областями Украины. Выведено, что к основным особенностям функционирования трудовых ресурсов относятся: структура по видам занятости, экономическая активность населения, безработица, особенности экономически неактивного населения. Проведено анализ динамики этих показателей, учитывая численность населения. Построены картосхемы, которые отображают безработицу и уровень зарегистрированной безработицы по регионам Украины, трудоустройство безработных (в % от общего количества лиц, которые находятся на учете) в Днепропетровской области, занятость и уровень занятости населения по регионам.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рынок труда, безработица, уровень занятости, трудоустройство, экономически активное население.

Zoe Boiko. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LABOR RESOURCES IN DNIPROPETROVSK REGION. The article considers the peculiarities of the functioning of the labour resources of the Dnepropetrovsk region compared to other regions in Ukraine. It was revealed that the main features of the functioning of the labor resources include: the structure of employment, economic activity of the population, unemployment, especially of the economically inactive population. The analysis of the dynamics of these indicators, given the population. Built maps that display unemployment and unemployment rate by regions of Ukraine, employment of unemployed (in % of the total number of persons who are registered in Dnipropetrovsk region, employment and level of employment of the population in the regions.

Key words: labour resources, labour market, unemployment, employment, of economically active population.

Постановка проблеми. В регіональному розрізі основними показниками, що характеризують особливості функціонування трудових ресурсів (ТР) є: їх структура за видами зайнятості, економічна активність населення, безробіття, особливості економічно неактивного населення. Аналіз динаміки цих показників, враховуючи чисельність населення, дозволяють виявити проблеми особливостей функціонування трудових ресурсів регіону і обґрунтувати шляхи їх вирішення [4, 5, 6, 7].

Для більш глибокого аналізу виникає необхідність визначити місце Дніпропетровської області в

порівнянні з іншими областями України.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні та практичні аспекти особливостей трудових ресурсів досліджувались в роботах С. Бандура, Д. Богині, С. Злупко, Е. Лібанової та інших вчених. Особливості дослідження трудового потенціалу та ринку праці розглядалися в працях суспільних географів А. Доценка, Ю. Заволоки, Н. Мезенцевої, І. Мельник, М. Ловгінова, О. Хомри та інших вчених. На наш погляд, проблема особливостей функціонування трудових ресурсів недостатньо вивчена і потребує інтерпретації з позицій саме географічної науки.

Мета статті – дати суспільно-географічну ха-

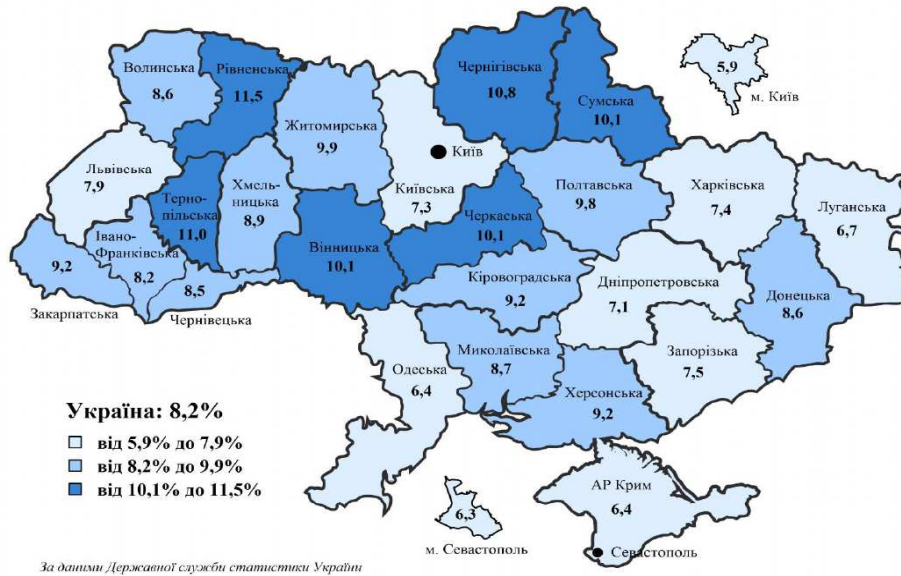

рактику особливостей функціонування трудових ресурсів Дніпропетровської області у порівнянні з іншими областями України.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні ситуація на ринку праці України залишається досить напруженою. В деяких областях вона наближається до кризового стану, який характеризується помітною тенденцією до погіршення самовідтворення, відсутністю механізму «саморегуляції» тощо. Оздоровленню регіональних ТР перешкоджають інерційні процеси: повільна ротація безробітних, обмежена

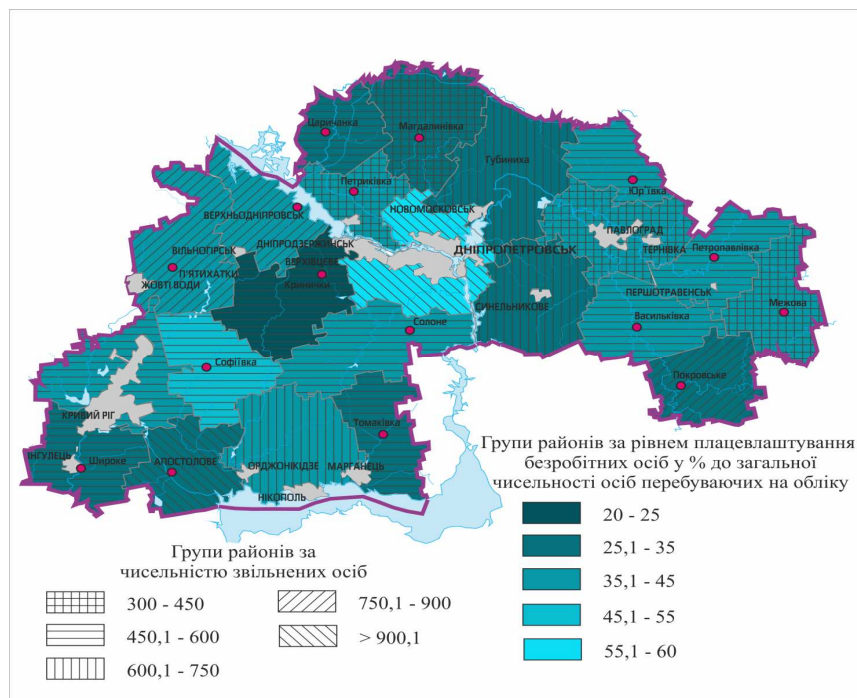
пропозиція робочих місць, значна тривалість безробіття. У 2010 р. в Україні було зареєстровано 1785,6 тис. безробітних у віці від 15 до 70 років, що на 173,2 тис. осіб менше ніж у 2009 р. (рис. 1). Дніпропетровська область має значну кількість безробітного населення (117,7 тис. осіб) після Донецької області (182,7 тис. осіб), хоча показник рівня безробіття в Дніпропетровській області дещо нижчий (7,1 %) від загальнодержавного (8,1 %), що пояснюється значною кількістю населення в області.

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у середньому за I півріччя 2011 року, (%)

За даними Державної служби статистики України

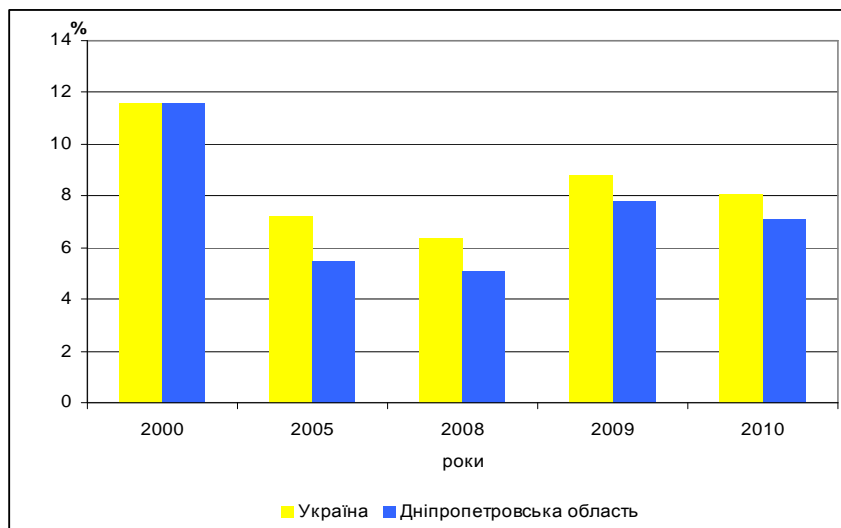
Рис. 1. Безробіття та рівень зареєстрованого безробіття за регіонами України, 2010 р. [2]

Рис. 2. Працевлаштування безробітних (у % до загальної кількості осіб, що перебувають на обліку) у Дніпропетровській області, 2010 р. (побудовано автором за даними [3])

В середньому по Україні рівень безробіття населення у віці від 15 до 70 р. у 2010 р. становив 8,1 %. Зниження рівня безробіття відбулося в усіх регіонах України в середньому на 0,7 %. До регіонів з найбільшим рівнем безробіття у 2010 р. належать Рівненська (11,4 %), Сумська (10,6 %), Тернопільська та Чернігівська (по 10,5 %) області [3].

Розглядаючи динаміку рівня безробіття населення в цілому по Україні та окремо по Дніпропетровській області за останні 10 років, слід зазначити, що у порівнянні з 2000 р. цей показник по області зменшився на 4,5 % і є дещо меншим за загальнодержавний (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка рівня безробіття населення по Україні та Дніпропетровській області за 2000-2010 рр. (побудовано автором за даними [2])

Помітні зміни протягом досліджуваного періоду відбулись у сфері зайнятості населення. Чисельність зайнятого населення у віці від 15 до 70 р. в середньому по Україні становила 20266,0 тис. осіб, що на 74,5 тис. більше ніж у 2009 р. (рис. 4). Показник рівня зайнятості населення у віці від 15 до 70 р. в середньому по Україні у 2010 р. у порівнянні з 2009 р. збільшився на 0,8 %, у порівнянні з 2000 р. – на 2,7 % [2].

Показники рівня зайнятості населення Дніпропетровської області також мають позитивний характер. У порівнянні з 2009 р. рівень зайнятості

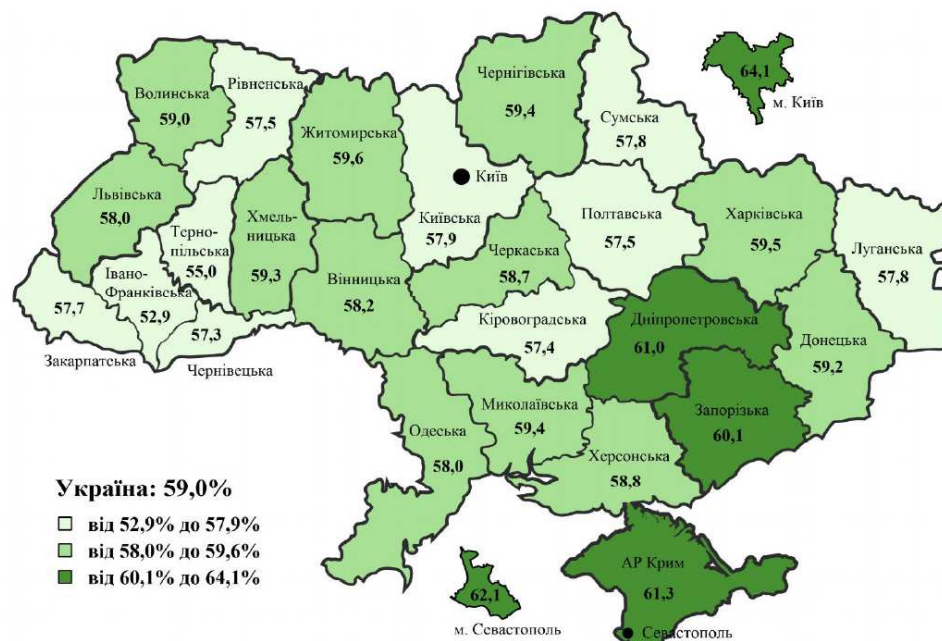
населення збільшився на 1 % і є одним з найвищих серед регіонів України, перевищує загальнодержавний показник на 1,8 % (рис. 4).

У всіх регіонах України показник зайнятості населення, починаючи з 2000 р., почав збільшуватися і тільки у 2009 р. в більшості областей ситуація погіршилася. Найбільші показники рівня зайнятості населення відмічаються у м. Києві (63,6 %), м. Севастополі (62 %), Автономній Республіці Крим (60,5 %), Дніпропетровській області (60,3 %) (рис. 5).

Рис. 4. Динаміка рівня зайнятості населення по Україні та Дніпропетровській області за 2000-2010 рр. (побудовано автором за даними [2])

**Рівень зайнятості населення
у середньому за I півріччя 2011 року, (%)**

Рис. 5. Зайнятість та рівень зайнятості населення за регіонами України, 2010 р. [2]

У 2010 р. економічно активне населення в середньому по Україні становило 22051,6 тис. осіб, що на 98,7 тис. осіб більше ніж у попередньому році та на 779,2 тис. осіб менше ніж у 2000 р. У Дніпропетровській області економічно активне населення у 2010 р. становило 1659,6 тис. осіб, що на 6,9 тис. осіб перевищує показники 2009 р., але менше на 76,2 тис. осіб показника 2000 р.

Рівень економічної активності населення в середньому по Україні у 2010 р. становив 63,7 %, що більше на 0,4 % показника 2009 р. У Дніпропетровській області рівень економічної активності населення у віці від 15 до 70 р. доволі високий у порівнянні з іншими регіонами України і становить 64,9 % (більший на 0,7 % ніж у 2009 р.), а для населення працездатного віку він збільшився з 74,9 % до 75,2%. Найвищий рівень економічної активності був характерним для осіб віком 40-49 р. (88,2%), найнижчий – для громадян віком 15-29 р. та 60-70 р. – 58,1% та 17,5% відповідно [2].

В регіональному розрізі, найбільший рівень економічної активності населення спостерігається у м. Києві та м. Севастополі, Чернігівській та Житомирській областях, найменший – Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Отже, аналізуючи ТР України в цілому, можна визначити існування гострих проблем. Стан ТР є похідною від стану економіки держави в цілому. Тому, ТР в Україні залежить від останніх негативних подій в економіці: падіння ВВП більше як на 30%, особливо в галузях промисловості та будівництва, рецесія економіки, інфляційні процеси, різке коливання курсів валют, зменшення доходів населення та

купівельної спроможності громадян. Всі ці фактори в 2008- 2009 рр., так чи інакше, вплинули на стан ТР в Україні [1].

При цьому у 2009-2010 рр. можна виявити наступні особливості функціонування ТР: значний спад за період реформ економічної активності населення внаслідок трудоєміграційних процесів і скорочення природного приросту населення, реструктуризація діяльності підприємств, скорочення державного сектора, зростання сфери послуг, недостатня інвестиційна активність і збереження при цьому значної частки фізично і морально застарілих основних засобів виробництва, дотаційність праці в більшості галузей економіки [2].

В результаті відбувалося скорочення зайнятості при зростанні безробіття у 2010 р. у порівнянні з 2009 р., особливо в сільській місцевості, зростання тривалого безробіття, переважання чисельності зайнятих в особистому підсобному господарстві, значна частка ручної праці, наявність прихованих форм зайнятості і безробіття. Разом з тим, за останні 6 років попит на ТР дещо зріс, а навантаження на 1 вільне робоче місце суттєво знизилася.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що структурні зрушення зайнятості населення в Дніпропетровській області відбувались в умовах реформування економіки та глобальної економічної кризи. Перехід державних форм власності в приватну, розширення сфери послуг та торгівлі призвело до зростання чисельності власників, тому збільшилась частка осіб найманої праці. На зрушення галузевої структури

зайнятості населення впливають нові форми функціонування підприємств. Тому аналізуючи структуру зайнятості населення в Дніпропетровській області у 2010 р. маємо скорочення зайнятості в основних галузях матеріального виробництва через скорочення обсягів виробництва, загальну тенденцію до зростання питомої ваги невиробничої сфери. Су-

часна структура зайнятості за секторами економіки та за професійним складом зайнятих не повною мірою відповідає завданням розвитку економіки про що свідчать процеси попиту і пропозиції на ТР. В області існують проблеми стосовно перерозподілу зайнятості на користь некваліфікованих працівників.

Список використаних джерел:

1. Demush O.B. *Suchasni teoretyko-metodychni osnovy formuvannya rynku pratsi* / O.B. Demush // *Ukrayinska nauka: mynule, suchasne, maybutne*. – Ternopil: *Ekonomichna dumka*, 2005. – S. 113-122.
2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny*. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. *Ekonomichna aktyvnist naseleennya Dnipropetrovskoyi oblasti u 2010 rotsi: Statystychnyj zbirnik* / Vidp. za vypusk L.M. Shirikina. – Dnipropetrovsk: *Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti*, 2011. – 129 s.
4. Lich V. *Ekonomichna aktyvnist silskoho naseleennya* / V. Lich // *Ukrayina: aspekty pratsi*. – 2004. – № 4. – S. 8-14.
5. Nemets L.M. *Mistse Dnipropetrovskoyi oblasti v suspilno-geografichnomu protsesi Ukrayini* / L.M. Nemets, Z.V. Boyko // *Region-2011: strategiya optimalnoho rozvytku: Materialy naukovo-praktychnoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 10-11 lystopada 2011 r.)* / Hol. red. kolegiyi V.S. Bakirov. – Kharkiv: *Kharkivskiy nacionalnyj universytet imeni V.N. Karazina*, 2011. – S. 158 – 160.
6. Nemets L.M. *Prostorova organizaciya socialno-geografichnyh procesiv v Ukrayini* / Nemets L.M., Oliynyk Ya.B., Nemets K.A. – K. – Kharkiv: *RVV KhNU*, 2003. – 160 s.
7. Onikienko V.V. *Sovershenstvovaniye territorialnoy organizacii trudovykh resursov* / V.V. Onikienko, M.V. Shalenko. – K.: *Naukova dumka*, 1989. – 193 s.

Summary

Zoe Boiko. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LABOR RESOURCES IN DNIPROPETROVS'K REGION.

The article considers the peculiarities of the functioning of the labour resources of the Dnepropetrovsk region compared to other regions in Ukraine. It was revealed that the main features of the functioning of the labor resources include: the structure of employment, economic activity of the population, unemployment, especially of the economically inactive population. The analysis of the dynamics of these indicators, given the population. Built maps that display unemployment and unemployment rate by regions of Ukraine, employment of unemployed (in % of the total number of persons who are registered in Dnipropetrovs'k region, employment and level of employment of the population in the regions.

The conducted research grounds to draw conclusion that the structural changes of employment of population in the Dnepropetrovsk area took place in the conditions of reformation of economy and global economic crisis. Passing of state patterns of ownership to private, expansion of sphere of services and trade resulted in growth of quantity of proprietors, part of persons of wage labour was that is why increased.

The new forms of functioning of enterprises influence on the change of of a particular branch structure of employment of population. Therefore analysing the structure of employment of population in the Dnepropetrovsk area in 2010 have reduction of employment in basic industries of financial production through reduction of production volumes, general tendency to growth of specific gravity of unproductive sphere.

Keywords: labour resources, labour market, unemployment, employment, of economically active population.

УДК 911.3 (477) «1960/2012»

Наталія Горожанкіна, Валентина Кісенко

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЧНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ (ЗА ПЕРІОД 1960-2012 РОКИ)

У статті розглядаються особливості міграційних процесів Дніпропетровської області. Виділено етапи проходження міграційних потоків, в зазначених етапах розглянуті причини зміни кількості мігрантів; розглянуто внутрішні та зовнішні міграції в регіоні; охарактеризовано фактори розвитку міграційних процесів; розглянуто структуру міграцій населення регіону за потоками мігрантів; зроблено прогнозування кількості мігрантів на 2040 рік.

Ключові слова: механічний рух населення, еміграція, імміграція, сальдо міграції, зовнішні міграції, внутрішні міграції.

Наталія Горожанкіна, Валентина Кісенко. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В ДНЕПРОПЕТРОВСКОМ РЕГИОНЕ (ЗА ПЕРИОД 1960-2012 ГОДА). В статье рассматриваются особенности миграционных процессов Днепропетровской области. Выделены этапы прохождения миграционных потоков, в выделенных этапах рассмотрены причины изменения количества мигрантов; рассмотрены внутренние и внешние миграции в регионе; охарактеризованы факторы развития миграционных процессов; рассмотрена структура миграций населения региона по потокам мигрантов; выполнено прогнозирование количества мигрантов на 2040 год.

Ключевые слова: механическое движение населения, эмиграция, иммиграция, сальдо миграции, внешние миграции, внутренние миграции.

Natalia Gorozhankina, Valentina Kisenko. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE MECHANICAL POPULATION MOVEMENTS IN THE DNEPROPETROVSK REGION (FOR THE PERIOD 1960-2012 YEARS). Features of migration processes of Dnipropetrovsk region are discussed in the article. Stages of passage migratory movements are highlighted, in the marked stages the considered reasons of change of amount of emigrants and immigrants; internal and external migration in the region are considered; factors of migration processes are characterized; the structure of migration flows to the region's population of migrants is considered; forecasting of the amount of migrants to 2040 is performed.

Keywords: mechanical movement of the population, emigration, immigration, migration balance, external migration, internal migration.

Постановка проблеми. Міграція є розповсюдженим явищем не тільки для території України в цілому, а й для окремих її регіонів. За період дослідження протяжністю у півсторіччя змінилися причини міграцій, кількість мігрантів та територіальні особливості переміщення.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методологічні основи дослідження й вивчення досвіду регулювань міграційних процесів в Україні та в світі висвітлювались в працях Л.Л. Рибаківського, І.М. Прибиткової, П.О. Масляка, О.І. Шаблія, Я.Б. Олійника та інших науковців. Але залишається багато питань, які вивчені ще недостатньо ґрунтовно та неповно, а деякі з них не розглядалися зовсім, особливо на регіональному рівні.

Метою даної роботи є виявлення особливостей, структури, закономірностей територіальної і часової диференціації механічного руху населення у Дніпропетровському регіоні за період 1960-2012 років.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження міграційних потоків населення регіону нами був обраний період, який охоплює післявоєнне життя, мирне будівництво країни, перебудову та розпад Радянського Союзу, сучасний період Незалежної України.

Аналіз показників механічного руху населення в Дніпропетровському регіоні впродовж 1960-2012 рр. дозволив нам виділити три періоди, критерієм виділення яких є тенденція щодо збільшення (зменшення) чисельності мігрантів (рис. 1).

Перший етап – 1960-1985 роки. Характерною рисою міграційної ситуації за цей часовий проміжок було стійке позитивне сальдо міграції.

У післявоєнний період чимало молоді з регіону емігрувало на освоєння цілих земель Казахстану, на будівництво господарських об'єктів та шляхів сполучення Півночі Росії, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу.

В цей період імміграції населення до регіону були характерні наступні риси:

1) максимальний потік іммігрантів прибував до Дніпропетровської області з Росії, Білорусі, Польщі, Молдови, Угорщини, Словаччини і, як виявляло, з Німеччини.

2) у повоєнну добу розширилась географія іммігрантів в область за рахунок прибулих із пострадянських країн, зокрема Казахстану, середньоазійських держав, країн Закавказзя, Прибалтики.

З 1973 р. простежується чітке зменшення кількості іммігрантів, а з 1974 – і кількості емігрантів, про що свідчить той факт, що з 1959 року місто Дніпропетровськ набуло статусу закритого у зв'язку із розвитком стратегічного ракетобудування в рамках політики «холодної війни» із США. Через це влада проводила політику обмеження міграції в регіоні. Спочатку посилювався контроль за населенням, яке в'їжджало, а пізніше – і за населенням, яке виїжджало.

Необхідно звернути увагу на той факт, що часовий період кінця 1970-х – початку 1980-х рр. характеризувався різким погіршенням міжнародної обстановки і серйозним посиленням ядерної загрози. У грудні 1979 р. відбулося запровадження військ на територію Афганістану із метою збереження на тій території прорадянського режиму.

У 1975-1985-х рр. з політичних мотивів із України в цілому, та зокрема з Дніпропетровської області, була виселена група незгодних з політикою комуністичної партії громадян (дисидентів). Частина

з них повернулася на Батьківщину, але не мало було й таких, хто загинув чи помер на чужині.

У проміжку часу між 1960 і 1985 рр. визначальними тенденціями змін у соціальному складі населення України були:

1) зростання урбанізації населення; В середньому по Україні рівень безробіття населення у віці від 15 до 70 р. у 2010 р. становив 8,1 %. Зниження

рівня безробіття відбулося в усіх регіонах України в середньому на 0,7 %. До регіонів з найбільшим рівнем безробіття у 2010 р. належать Рівненська (11,4 %), Сумська (10,6 %), Тернопільська та Чернігівська (по 10,5 %) області [3].

2) збільшення чисельності жителів міст;

3) індустріальних центрів з одночасним зменшенням абсолютної кількості сільського населення.

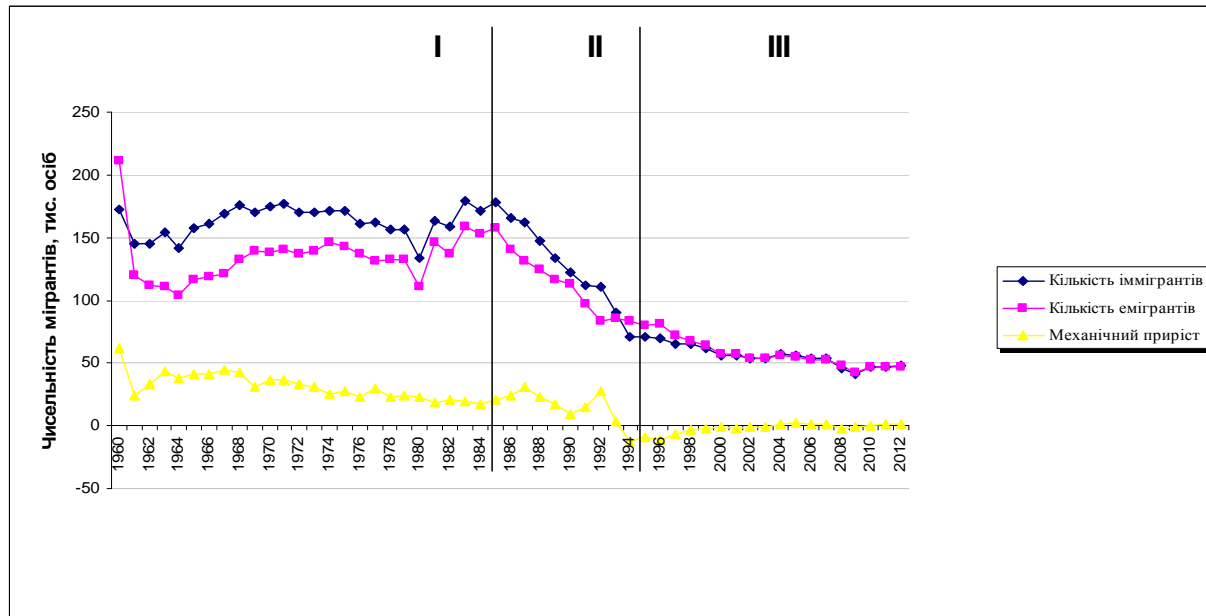

Рис. 1. Міграційний рух населення Дніпропетровської області за період 1960-2012 роки (складено за даними [3-15])

Так, у 1960 р. частка сільського населення Дніпропетровської області складала 53%. Перепис 1989 р. зафіксував скорочення сільського населення на 20% [16].

Внаслідок вище зазначених змін виникла незворотна міграція у міста. В 1979-1994 рр. щорічно мігрувало з сільської до міської місцевості майже 180 тис. осіб. Відповідно за цей самий період зменшилася кількість сільських поселень – на 3% від їх загальної кількості. Водночас знизилася середня людність сільських поселень – з 645 осіб у 1977 р. до 580 – у 1994 р.

Другий етап – 1985-1995 роки – період розпаду Радянського Союзу, коли відбулося падіння «залізної завіси», створення відповідної законодавчої бази, суттєве спрощення механізму оформлення документів на виїзд. Основною економічною причиною зростання обсягів еміграції українських громадян за кордон у 1990-ті роки було кризове становище на внутрішньому ринку праці та різке падіння рівня життя населення.

До 1987 р. Дніпропетровськ був закритим для іноземців містом. В радянській період чисельність прибулих в Дніпропетровську область була високою (максимальна кількість – 176 737 осіб). Після розпаду СРСР кількість прибулих знизилась на 36% і поступово зменшується дотепер. Також знижується й механічний приріст (максимальним він був у 1960 р. та складав 61791 чоловік), після 1994 р. був зафіксований від'ємний показник сальдо міграції.

Третій етап – 1995-2012 роки – сучасний період, в якому спостерігається стабільний від'ємний механічний приріст населення.

Починаючи з 2008 р., кількість осіб, які прибули в область на постійне проживання, на 2% є меншою від чисельності осіб, які вибули з неї. У цей період було зафіксоване різке зниження інтенсивності міграцій (2009 р.), що пов'язано зі світовою економічною кризою. В 2010 р. кількість мігрантів знову зросла і до 2012 р. практично не змінювалася.

Встановлено, що за період 2009-2012 рр. рівень еміграції знизився на 3,96%. Ці дані надані Державним комітетом статистики України, таким чином можемо стверджувати, що тут врахована інформація про кількість лише легальних емігрантів [1].

В останній час спостерігається повернення мігрантів до сільської місцевості. Якщо в попередні десятиріччя переважав міграційний потік із сіл до міст, то нині спостерігається зворотний процес. Міграційні рухи населення слід вважати найзагальнішим показником реакції населення на умови проживання.

На сучасному етапі в Дніпропетровській області налічується 46 селищ міського типу, 1369 сіл, та 69 селищ, різних за людністю, в тому числі з населенням до 300 чол., що становить 20,3 %. Дрібні села й селища міського типу, здебільшого сконцентровані на півночі області. Вони найбільш зазнали впливу депопуляції. Значна постійна і маятникова міграції спричинили порушення статеві-вікової рівноваги у

сільській місцевості. Ця місцевість не забезпечена в певній мірі фахівцями вищої кваліфікації (механізаторами, будівельниками).

Істотно скоротилися зовнішні міграції. Основним регіоном в обміні населенням для України залишаються країни СНД, передусім, Росія. Проте бурхливі переміщення початку 1990-х роках змінилися паритетною міграцією, обсяги якої у 2009 р. були у сім разів меншими, ніж на початку минулого десятиріччя.

Серед основних центрів тяжіння емігрантів з Дніпропетровської області можна виділити Ізраїль, Німеччину та США. Більшість осіб виїжджають за туристичними чи приватними візами, працюють без необхідних дозволів та контрактів, що часто призводить до серйозних порушень їхніх прав [2].

Внутрішньорегіональна міграція. Механічні переміщення, які відбувалися на території регіону протягом 1960-1990 рр., мали наступну особливість:

центрами тяжіння мігрантів виступали такі міста області, як Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Новомосковськ та Павлоград. Цей перелік продиктований розбудовою системи об'єктів гірничо-видобувної і металообробної промисловості.

У 1990-і роки потік мігрантів у міста помітно скоротився, проте тільки за період з 1995 по 2001 р. чисельність міського населення за рахунок внутрішніх мігрантів збільшилася більш ніж на 1,4%

Аналіз статистичних даних Державного управління статистики в Дніпропетровській області за період з 2001 по 2012 рік [3-14] (рис. 2), дозволив зробити висновок, що найпривабливішим районом області для мігрантів є Новомосковський.

Аналіз основних напрямів міграції дав змогу виявити специфіку кожного з них і скласти уявлення про загальну картину міграційних процесів в області. Відповідно, внутрішньорегіональні міграції відіграють важливу роль у перерозподілі населення.

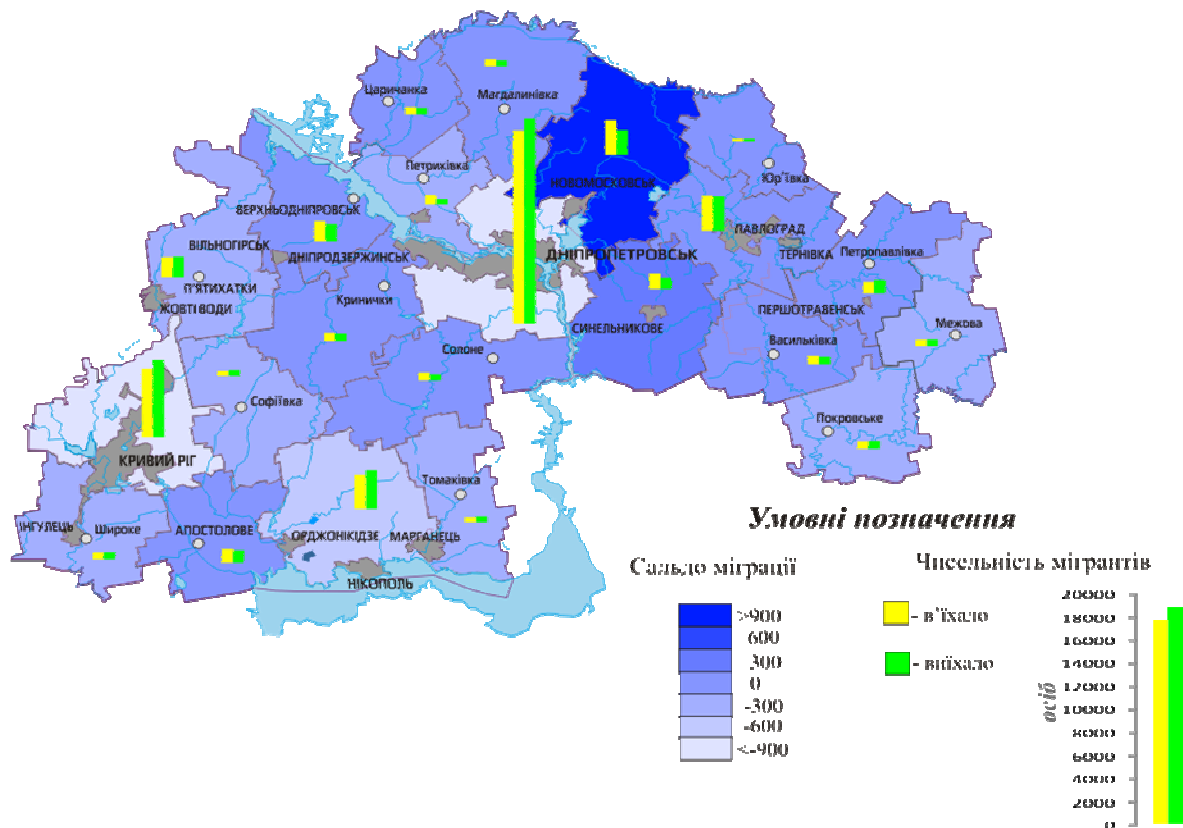

Рис. 2. Механічний рух населення в межах Дніпропетровської області у 2012 році, осіб (побудовано за даними [14])

Міжрегіональна міграція. Аналіз статистичних даних Державного управління статистики Дніпропетровської області показав, що найбільша чисельність мігрантів, які прибули до Дніпропетровської області спостерігається з Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Харківської та Херсонської областей (рис. 3) [3-14].

Це пов'язано з тим, що зазначені вище області межують з Дніпропетровською. Максимальна кількість – 2544 особи прибули з Кіровоградської області в 2007 р.

Найменші потоки іммігрантів до Дніпропет-

ровської області направлені із Чернівецької, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей, що можна пояснити віддаленістю цих областей та їх міграційною орієнтацією до країн Центральної та Західної Європи.

З'ясовано, що максимальний потік емігрантів з Дніпропетровської області направлений до міста Києва, Харківської, Донецької, Запорізької областей, Автономної республіки Крим, що можна пояснити як міграцією населення з метою заробітку грошей та поліпшення свого матеріального становища, так і високою часткою молоді, що виїжджає з регіону на

навчання.

Основною причиною еміграції населення з області можна назвати нестачу робочих місць.

Найменша кількість емігрантів з Дніпропетровського регіону припадає на західні області України – Івано-Франківську (0,5%), Тернопільську

(0,5%), Чернівецьку (0,3%).

При розподілі імміграційних потоків за країнами світу, зазначимо, що максимальний показник припав на Російську Федерацію (43%), що можна пояснити легким оформленням проїзних документів, безвізовим режимом України з цією країною.

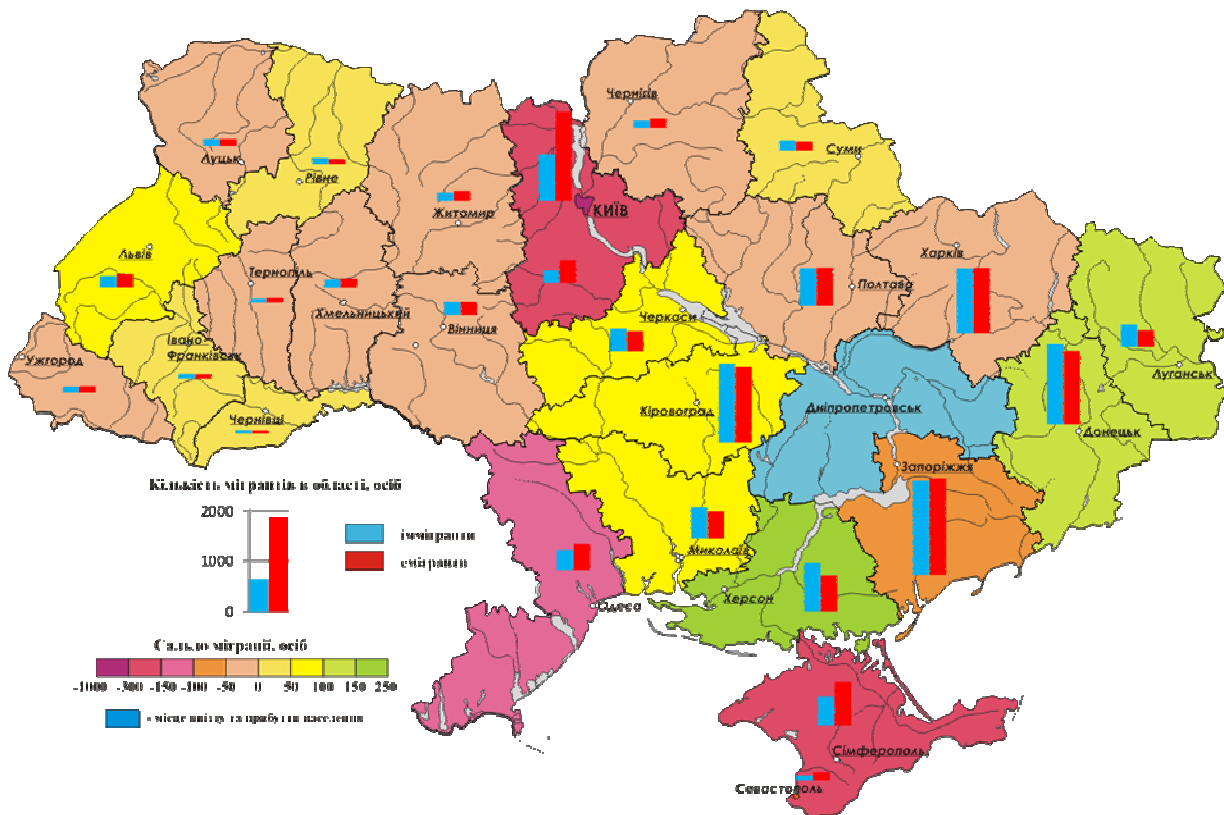

Рис. 3 Міграційний рух населення України до Дніпропетровської області у 2012 році (побудовано за даними [3-14])

Серед країн СНД найбільші потоки були спрямовані до Казахстану (1%) та Білорусі (6%).

З країн Європи переважали Німеччина (11%) та Італія (2%).

На країни Північної Америки припадає 8% мігрантів, з яких – США 7%, Канада 1%.

На основі математичних перетворень автором була прорахована чисельність мігрантів Дніпропетровської області, які будуть перебувати в області до 2040 року.

Результати вищезазначеного дослідження демонструють, що чисельність мігрантів буде зменшуватися. Якщо у 2002 р. цей показник становив трохи більше 46 тис. осіб, то у 2040 р. він зменшиться до 10 тис. осіб для іммігрантів. Схожа тенденція спостерігається і для емігрантів: від 46 тис. в 2010 році до 7,6 тис. осіб в 2040 році. Проте можна зробити висновок, що сальдо міграції буде позитивним.

Спираючись на вищевказане, слід підкреслити, що представлені статистичні показники відображають лише кількість легальних мігрантів, а не загальну чисельність мігрантів.

Висновок. Історико-географічний аналіз механічного руху населення Дніпропетровської області за період 1960-2012 роки дав змогу виділити три ета-

пи в його становленні. Аналіз основних напрямів міграції дав змогу виявити специфіку кожного з них і скласти уявлення про загальну картину міграційних процесів в області. Основним центром тяжіння міграційних потоків виступає м. Дніпропетровськ.

Позитивне сальдо, збільшення об'ємів, висока ефективність міграції протягом усього періоду говорять про зростання ролі цього регіону в перерозподілі населення та формуванні ядра системи міграційних потоків Дніпропетровської області. Міжрегіональні переміщення носять частіше економічний характер та базуються на переміщенні населення з менш розвинутих регіонів України в більш розвинуті. З'ясовано, що максимальний потік емігрантів з Дніпропетровської області направлений до міста Києва, Харківської, Донецької, Запорізької областей.

Міждержавні міграції у загальному об'ємі переміщень населення Дніпропетровської області мають незначну частку близько 1%, але є важливою ланкою глобальних міграційних процесів та підкорюються глобальним законам. Більшість мігрантів прибуває в Дніпропетровську область з Росії. Тоді як виїздить більшість людей також в Росію та країни дальнього зарубіжжя (Німеччина, Ізраїль, США).

Список використаних джерел:

1. *Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dneprstat.gov.ua/>*
2. *Dnipropetrovsk: miskyj sayt [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gorod.dp.ua>*
3. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2001 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2001. – 87 s.*
4. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2002 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2002. – 76 s.*
5. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2003 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2003. – 78 s.*
6. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2004 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2004. – 71 s.*
7. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2005 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2005. – 69 s.*
8. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2006 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2006. – 73 s.*
9. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2007 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2007. – 63 s.*
10. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2008 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2008. – 44 s.*
11. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2009 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2009. – 62 s.*
12. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2010 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2010. – 61 s.*
13. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2011 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2011. – 68 s.*
14. *Migratsiya naselelnya Dnipropetrovskoyi oblasti v 2012 rotsi [za red. O.M. Shpylyovoyi]. – Dnipropetrovsk: Holovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskiy oblasti, 2012. – 71 s.*
15. *Ryady dynamiky / Derzhavny komitet statystyky Ukrainy. – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovske upravlinnya statystyky, 2000. – 90 s.*
16. *Rybakovskiy L.L. Migratsiya naselelnya: prognozy, faktory, polityka / L.L. Rybakovskiy. – M.: Nauka, 1987. – 200 s.*

Summary**Natalia Gorozhankina, Valentina Kisenko. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE MECHANICAL POPULATION MOVEMENTS IN THE DNEPROPETROVSK REGION (FOR THE PERIOD 1960-2012 YEARS).**

The features of migratory processes of the Dnepropetrovsk area are examined in this article. Works of scientists-geographers, which examined migratory processes, are analyzed. The probed period (1960-2012 years) was broken on 3 stages, the criterion of selection of which an increase or diminishing of amount of migrants comes forward. In the selected stages the considered reasons of change of amount of migrants. On the first stage (1960-1985) the personal touch of migratory situation was proof positive balance of migration. A mechanical increase (this is due to re-erecting of country) goes down on the second stage (1985- 1994 years), after 1994 the subzero index of balance of migration was fixed. There is a stable subzero mechanical increase of population on the third stage (1995-2012 years).

For modern period (2000-2012 years) internal, interregional and intergovernmental migratory streams and their reasons are considered. For inwardly regional migrants most attractive there is Novomoskovskiy district. It is found out, that the maximal stream of emigrants from the Dnepropetrovsk area is directed to the city of Kyiv, Kharkov, Donetsk, Zaporozhe areas, Autonomous republic Crimea, that it is possible to explain both migration a population with the purpose of earnings of money and improvement of the financial position and high part of young people which drives out from a region on studies. At distributing of immigration streams after the countries of the world, will mark that a maximal index was on Russian Federation (43%).

Prognostication of amount of migrants is done on 2040. The results of afore-mentioned research demonstrate that the quantity of migrants will diminish. If in 2002 this index made 46 thousands of persons very little more, in 2040 he will diminish to 10 thousand of persons for immigrants. An alike tendency is observed for emigrants: from 46 thousand in 2010 year to 7,6 thousand of persons in 2040 year. However possible it is to draw conclusion, that balance of migration will be positive.

Keywords: mechanical movement of the population, emigration, immigration, migration balance, external migration, internal migration.

УДК 911.3

Людмила Воловик

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЇХ ВПЛИВУ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Виявлено вплив трансформаційних процесів у господарській діяльності Київської області на зайнятість населення. Схарактеризовано роль і значення природно-ресурсного потенціалу у спеціалізації господарської діяльності, виявлені нові форми організації виробництва, з'ясовані особливості зайнятості населення і формування ринку праці. Зроблений порівняльний аналіз зайнятості населення периферійних і приміських районів столиці. Схарактеризовані соціально-економічні взаємозв'язки Київської області зі столицею, враховуючи економічну доцільність розміщення філій столичних промислових підприємств та організацій у приміській зоні Києва та периферійних районах.

Ключові слова: господарська діяльність, зайнятість населення, природно-ресурсний потенціал, ринок праці, міське населення, сільське населення, спеціалізація.

Людмила Воловик. ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ ИХ ВЛИЯНИЯ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ.

Выявлено влияние трансформационных процессов в хозяйственной деятельности Киевской области на занятость населения. Охарактеризовано роль и значение природно-ресурсного потенциала в специализации хозяйственной деятельности, выявлены новые формы организации производства, выяснены особенности занятости населения и формирования рынка труда. Сделан сравнительный анализ занятости населения периферийных и пригородных районов столицы. Охарактеризованы социально-экономические взаимосвязи Киевской области со столицей, учитывая экономическую целесообразность размещения филиалов столичных промышленных предприятий и организаций в пригородной зоне Киева и периферийных районах.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, занятость населения, природно-ресурсный потенциал, рынок труда, городское население, сельское население, специализация.

Lyudmila Volovyk. TRANSFORMATION PROCESSES IN ECONOMIC ACTIVITIES KIEV REGION IN THE CONTEXT OF THEIR INFLUENCE ON EMPLOYMENT. The effect of transformation processes in economic activities of the Kiev region on employment. Characterized the role and importance of natural resource potential in the specialization of economic activities, identify new forms of production organization, has clarified the employment and labor market formation. A comparative analysis of employment peripheral and suburban areas of the capital. Are characterized socio-economic relationships with the capital Kyiv region, including economic feasibility of placing branches of metropolitan industrial enterprises and organizations in Kyiv suburbs and outlying areas.

Keywords: economic activity, employment, natural resource potential, the labor market, the urban population, rural population, speciality.

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан господарства Київської області, зміни, що відбуваються в його структурі і спеціалізації, інституційні перетворення, а також напрями природокористування є наслідками розвитку економіки країни. Характерною рисою господарства Київської області, що виокремлює його з-поміж інших регіонів України, є його столичний контекст.

Тісні економічні й соціальні взаємозв'язки між столицею – м. Київ і Київською областю, регулювання на законодавчій основі розвитку столиці за рахунок використання території області і особливо приміської зони зумовлюють їх скоординований розвиток. Це зокрема стосується багатьох видів господарської діяльності, пов'язаних із продовольчим забезпеченням міста, територіальної організації виробництва і розселення, насамперед функціонального зонування території тощо [4].

Взаємозв'язки столиці та Київської області мають свої переваги, що позитивно позначаються на галузевій структурі господарства насамперед АПК. Вони пов'язані із зосередженням міського населення – масового споживача сільськогосподарської продукції, а також із можливістю використання інноваційних проєктів та інвестицій, що найбільше сконцентровані у столиці.

Київська область за обсягами залучених іноземних інвестицій посідає друге (після Києва)

місце в країні. Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів у області становлять понад 52,8 % загального обсягу інвестицій [5]. Зосереджений тут потужний промисловий комплекс, розвинуті комунікації, розгалужена мережа шляхів сполучення значною мірою забезпечують виробничі й невиробничі потреби сільського господарства й переробної промисловості, сприяють розвитку міжрегіональних відносин області, її ролі в зовнішньоекономічній діяльності.

Проблеми структуризації господарської системи суспільства і відповідно зайнятості населення були, є і залишаються актуальними не залежно від типу чи моделі економічного розвитку. Проте особливої актуальності вони набувають для господарства трансформаційного (транзитивного) типу. Саме такий тип господарської системи характерний для сучасної України та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічним дослідженням столиці присвятили свої праці українські вчені – Г.В. Балабанов, О.В. Гладкий, І.О. Горленко, Т.А. Гринюк, І.В. Гукалова, А.І. Доценко, С.І. Ішук, С.А. Лісовський, К.В. Мезенцев, В.П. Нагірна, В.І. Нудельман, Г.П. Підгрушний, М.Д. Пістун, Ю.І. Питюренко, Л.Г. Руденко, Д.М. Стеченко, М.І. Фащевський та ін.

Теоретичні аспекти формування господарства великих міст, у т.ч. столичних, в яких також розгля-

даються питання розвитку приміських та периферійних районів, висвітлені в роботах М.М. Колосовського, М.М. Паламарчука, Г.М. Лаппо, В.Г. Давидовича, І.М. Салія, С.І. Дорогунцова та ін.. Територіальна структура периферійних районів у зоні впливу столичних регіонів була проаналізована у працях Є.Н. Перчика, О.А. Кибальчича, А.І. Трейвіша, господарські і трудові зв'язки в роботах С.І. Іщука, О.В. Гладкого. Погляди науковців країн світу на проблеми структурної трансформації господарської системи і їх впливу на зайнятість населення в різних соціально-економічних умовах були узагальнені російськими вченими [3]. Однак, публікацій, присвячених узагальненню вітчизняних наукових досліджень структурної трансформації господарської системи та її впливу на зайнятість, формування ринку праці не так вже й багато. Це праці В.І. Герасимчука, К.О. Буткалюк, проте вони стосуються господарської системи України і Вінницької області, відповідно. Регіональні ж аспекти потребують подальших наукових досліджень.

Метою даної роботи є з'ясування впливу трансформаційних процесів у господарській діяльності Київської області на зайнятість населення, визначення ролі природно-ресурсного потенціалу у спеціалізації господарської діяльності, виявлення нових форм організації виробництва та формування ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Київська область має у цілому індустріально-аграрний напрям господарської діяльності, а харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, сільське господарство та виробництва, що їх обслуговують, займають провідне місце в економіці області. У структурі обробної промисловості за обсягами реалізованої продукції на харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів у 2012 р. припадало понад 38% [5].

Одним із важливих чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток області, є її ресурсний потенціал. Це та основа, на якій базується господарська діяльність, формується територіальна структура виробництва і розселення населення, відбувається співпраця зі столицею. За умов ринку використання внутрішнього потенціалу області стає головним ресурсом розвитку.

Найважливішу роль у формуванні господарської діяльності Київської області відіграють земельні, мінерально-сировинні, водні, лісові та рекреаційні ресурси. Все більшого значення набувають наукові, інформаційні та інтелектуальні ресурси. Науково-технічний прогрес, глобалізація економіки, посилення конкуренції ставлять нові вимоги до освоєння та використання ресурсів [1]. У виробничих затратах зростає тенденція до зниження частки мінерально-сировинних, рослинних, лісових ресурсів.

Сучасний розвиток столичної області, формування її господарської структури та спеціалізації відбувається під впливом як природних, так і соціально-економічних чинників. Слід зазначити, що за умов ринку роль природних чинників дещо зменшується, водночас зростає значення економічних, соціальних, інформаційних чинників, інтелектуального потенціалу.

лу.

Нині головну роль у розвитку столичної області відіграють природні чинники, серед них земельні ресурси, що є основною складовою інтегрального потенціалу Київщини. Земля – це найцінніший ресурс для створення економічного потенціалу області. Завдяки використанню землі формується близько 92% обсягу продовольчого фонду та 67% товарів народного споживання. У структурі земельних ресурсів переважають сільськогосподарські угіддя (59%), де основне місце займає рілля (81%). На забудовані землі припадає 4% території. Структура земельного фонду Київської області свідчить про високий рівень сільськогосподарського освоєння території, надмірну розораність сільськогосподарських угідь, зниження ролі сіножатей та пасовищ у структурі землекористування. Природний потенціал земельних ресурсів області, визначений на основі грошової нормативної оцінки землі (з щорічною індексацією кадастрових оцінок), проведений Держкомземом, в цілому є високим (12,1 тис. грн./га при середньому в Україні 14,3 тис. грн./га, 2010р.). Однак спостерігаються істотні порайонні відмінності: 1) райони з високим потенціалом земельних ресурсів (понад 13 тис. грн./га) – Сквирський, Білоцерківський, Рокитнянський, Кагарлицький, Миронівський, Володарський, Тетіївський, Ставищенський і Таращанський; 2) райони з середнім потенціалом земельних ресурсів (від 13 до 10 тис. грн./га) – Фастівський, Богуславський, Баришівський, Згурівський, Яготинський, Переяслав-Хмельницький; 3) райони з низьким потенціалом земельних ресурсів (менше 10 тис. грн./га) – Макаріївський, Бородянський, Поліський та Іванківський (рис.1).

Напрями використання земельних ресурсів Київської області залежать в основному від природної родючості ґрунтів, структури сільськогосподарських угідь, а також місцеположення району по відношенню до столиці. Велике значення мають розвиток транспорту і наявність транспортних мереж, інфраструктурна облаштованість територій, особливості системи розселення. На сільськогосподарське землекористування впливає також забезпеченість водними ресурсами, екологічний стан земельних ресурсів, радіаційна їх забрудненість.

Зважаючи на загалом високу природну родючість землі, великий вплив столиці, де зосереджений масовий попит на сільськогосподарську продукцію, головним напрямом використання земельних ресурсів Київської області є сільськогосподарський.

Найвищу природну родючість ґрунтів мають землі, що знаходяться у південних районах – Білоцерківському, Миронівському, Рокитнянському, Кагарлицькому, Сквирському, Володарському, Тетіївському, Ставищенському і Таращанському районах. Характерною рисою сільськогосподарського використання найродючіших земель цих районів є високий рівень їх сільськогосподарського освоєння і надмірна розораність. сільськогосподарських угідь (85 – 90%).

Істотне значення для господарського розвитку області має наявність мінерально-сировинних ресурсів. Вони характеризуються вузьким видовим складом і відносно невеликими запасами корисних копа-

лин. Тому роль місцевих ресурсів у створенні промислового потенціалу незначна. У структурі мінеральних ресурсів переважають будівельні матеріали, є незначні запаси торфу та мінеральних вод. Важливе значення мають також поклади цегельно-черепичної та керамічної глини, які широко застосовуються для

виробництва будівельних матеріалів. Із загальної кількості родовищ (165), що знаходяться на балансі будівельної мінеральної сировини, розробляється тільки 25% родовищ [5]. Є багато родовищ піску переважно місцевого значення, іноді вони використовуються для потреб столиці.

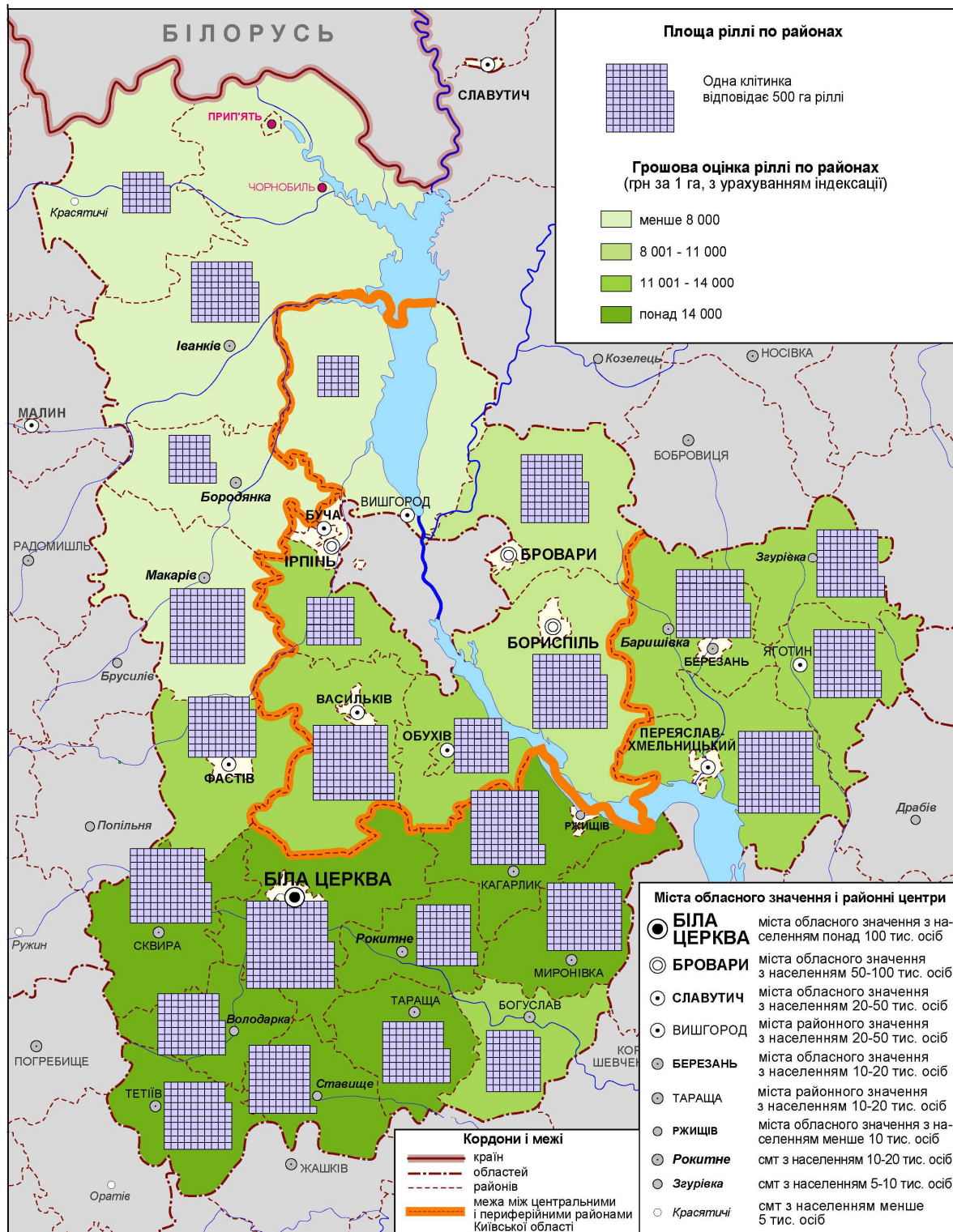

Рис. 1. Київська область. Площа та грошова оцінка ріллі (масштаб 1: 2 000 000)

Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу Київської області, нерозривно пов'язане з підвищенням конкурентоспроможності

виробництва, зниженням його ресурсоемності. Для раціонального природокористування велике значення має впровадження сучасної техніки і нових техно-

логій в економіці, істотне підвищення ролі інтелектуального потенціалу, удосконалення виробничих і виробничо-територіальних форм господарської діяльності. Головними пріоритетами у використанні ресурсів є також запровадження інновацій, ресурсозберігаючих технологій, екологізація виробництва.

Спеціалізація господарської діяльності області сформувалася на основі природно-ресурсного потенціалу, особливо зосередження родючих земельних, наявності мінерально-сировинних, водних, лісових, рекреаційних ресурсів та історико-культурних об'єктів. На формування спеціалізації впливають також наявність трудових ресурсів, традиційні навички населення, це особливо стосується сільськогосподарської діяльності, екстична мережа. Значний вплив на спеціалізацію господарства і структуру економіки Київської області справляє столичне місто, де формується масовий попит на продукцію сільськогосподарства, трудові ресурси тощо. Певною мірою на розвиток спеціалізації вплинули глобалізаційні процеси та інтеграція господарства України, у тому числі Київської області, у світогосподарські структури. Враховуючи вплив зазначених чинників, основними галузями спеціалізації Київської області є: добувна та переробна промисловість, сільське та лісове господарство, будівельна промисловість, транспорт.

Залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, нових технологій, інформаційних ресурсів зумовили зміни у традиційній структурі виробництва, формах його організації. Головними джерелами інвестування є власні кошти підприємств та організацій, а також іноземних інвесторів. Наявні інвестиції спрямовуються на будівництво тваринницьких комплексів, елеваторів, зерно- та овочесховищ, транспортну облаштованість тощо. Створюються нові можливості для господарського розвитку і зайнятості населення, формуються нові засади співпраці зі столичним містом.

У процесі реформування економіки та роздержавлення у багатьох галузях господарства домінуючим став недержавний сектор. Більшість підприємств стали колективними, відкритими та закритими акціонерними, з'явилися середні та малі приватні підприємства, спільні українсько-німецькі, українсько-канадські, українсько-британські тощо.

Трансформаційні процеси в економіці Київської області супроводжуються інституційними перетвореннями, реформуванням відносин власності. Розвиток приватної ініціативи, орендних відносин, стрімке зниження державної форми власності дало поштовх широкому розвитку вільного підприємництва, рівноправності різних форм власності, запровадженню конкуренції. Це позначилося на видах підприємництва, структурі і спеціалізації економіки і зайнятості населення. Заслуговують уваги нові форми організації виробництва, які виникли під впливом столиці та глобалізаційних процесів. За організаційно-правовими формами господарювання в Київській області функціонує 69458 суб'єктів ЄДРПОУ (01.01.2013р.), з них фермерських господарств – 1985, приватних підприємств – 19160, колективних – 1668, дочірніх – 928, акціонерних товариств – 1161,

товариств з обмеженою відповідальністю – 15977, кооперативів – 2487, філій – 2085, споживчих товариств – 733 тощо.

Кожна з галузей спеціалізації господарської діяльності столичної області визначає її функції у системі територіального поділу праці та впливає на соціальний розвиток регіону.

Зайнятість населення та формування попиту на працю в Київській області зумовлюється особливостями господарського розвитку, структурою і спеціалізацією виробництва, характером розселення населення тощо. Значний вплив на зайнятість населення області справляють також відносна близькість до столиці, певною мірою демографічна ситуація, світові інтеграційні процеси.

Рівень зайнятості населення в області становить 57,9 %, в Україні – 57,1 %. У 2012 р. в усіх сферах економічної діяльності було зайнято 754,0 тис. осіб, у т. ч. працездатного віку – 689,7 тис. осіб, старше працездатного віку – 67,0 тис. осіб. У промисловості було зайнято 148,7 тис. осіб (18,7 % до загальної кількості зайнятих), найбільше у Білоцерківському, Фастівському, Бородянському, Миронівському, Макарівському та Переяслав-Хмельницькому районах. У сільському господарстві число зайнятих становило 70,8 тис. осіб (9,6 %), тоді як у 1995 році цей показник становив 173,3 тис. осіб (20,6 %). Переважає частка зайнятих у сільському господарстві у Тетіївському, Таращанському та Ставищенському районах. У торгівлі, готельному та ресторанному господарстві у 2012 р. було зайнято 171,5 тис. осіб, що на 63,8 тис. осіб (62,3 %) більше, ніж у 2000 р. Зросла чисельність зайнятого населення у галузі транспорту та зв'язку з 105,8 тис. осіб у 2000р. до 169,7 тис. осіб (62,8 %) у 2012р. [5]. Це характерно для Фастівського, Білоцерківського, Бородянського, Яготинського, Переяслав-Хмельницького та Макарівського районів. Аналіз структури зайнятих показує, що незважаючи на зменшення чисельності працездатного населення, частка зайнятих у промисловості є найвищою – 18,7%, у торгівлі, готельному та ресторанному господарстві зайнято 11%, у галузі транспорту і зв'язку – 8,4 %, будівництві – 5,5 %, інших видах економічної діяльності – 3%. Незмінними лишилися показники зайнятості населення в освіті (7,8 %), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (7,2 %). Показник зайнятості населення працездатного віку відповідає показникові 2000 р., проте кількість зайнятого населення старше працездатного віку у 2012 р. збільшилася на 16 тис. осіб. Спостерігається тенденція зниження кількості зайнятого населення, щорічні темпи його починаючи з 2000 р. складають 4 %. Негативні тенденції зменшення кількості населення, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності обумовлюються постарінням населення, захворюваністю і смертністю у працездатному віці.

Високим лишається рівень безробіття. Особливо гострою є проблема сільського безробіття. При середньообласному показникові безробіття у 2012 році – 1,5 %, у Баришівському районі – 1,9 %, Рокитнянському – 2,0 %, Яготинському – 2,8 %, Миронівському – 2,9 %, Переяслав-Хмельницькому – 3,5 %, Згурівському – 4,8 %, Ставищенському – 5,7 %, Теті-

ївському – 5,8 %, Володарському – 7,1 %, тоді як у приміських Києво-Святошинському і Вишгородському районах рівень безробіття становить по 0,4 %, Броварському – 0,6 %, Бориспільському – 0,9 %, Обухівському – 1,4 %, Васильківському районі – 1,7 % [5].

Ринок праці Київської області формується у традиційних галузях: сільському господарстві, промисловості, переважно переробній, будівництві, транспорті, зв'язку та соціальній сфері.

Висновки. Слід зазначити, що в Київській області недостатньо використовується наявний трудовий потенціал. Це особливо стосується сфери АПК, розвитку виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури, туристично-рекреаційного господарства. Впровадження нових форм організації виробництва, інновацій та наукових технологій за умов ефективного використання місцевого ресурсного потенціалу

дає можливість активізувати зайнятість населення Київської області. Важливим аспектом зайнятості населення залишається створення необхідних умов для залучення до трудової діяльності населення до тих сфер економічної діяльності, які є найбільш затребуваними та орієнтуються на виробництво конкурентних споживчих товарів, надання послуг. Такими галузями мають бути АПК, переробна промисловість, будівництво, транспорт, рекреація та соціальна сфера, для розвитку яких в області є всі достатні умови. Створення нових ефективних робочих місць за рахунок усіх джерел фінансування у таких перспективних галузях дає можливість забезпечити зайнятість населення та сповільнить міграцію робочої сили до столиці чи її приміської зони. Необхідно використати інвестиційну привабливість Київської області.

Список використаних джерел:

1. *Zakon Ukrainy. Pro stymuluvannya rozvytku regioniv. Uryadovyy kuryer vid 12.10.2005. - № 193.*
2. *Herasymchuk V.I. Problemy transformaciyi zaynyatosti i rozvytku rynku pratsi Ukrainy (metodologiya, analiz, shlyakhy vdoskonalennya). - K., 2001. - 503 s.*
3. *Ishchuk S.I., Gladkyj O.V. Terytorialna struktura systemy rozselennya Kiyivskoyi hospodarskoyi aglomeraciyi / S.I. Ishchuk, O.V. Gladkyj // Naukovi zapysky Ternopilskoho nacionalnoho pedagogichnoho universytetu. Seriya: Geografiya. - Ternopil, 2005. - № 2. - S. 48-89.*
4. *Nahirna V.P. Terytorialna struktura hospodarstva i rozselennya naseleennya: retrospektyva i suchasni realiyi / Valentyna Petrivna Nahirna // Ukrainyjskyj geografichnyj zhurnal. - K., 2009. - № 1. - S. 36-41.*
5. *Statystychnyj shchorichnyk Kiyivskoyi oblasti za 2012 rik. - K.: Holovne upravlinnya statystyky u Kiyivskiy oblasti, 2013. - S. 87-98.*

Summary

Lyudmila Volovyk. TRANSFORMATION PROCESSES IN ECONOMIC ACTIVITIES KIEV REGION IN THE CONTEXT OF THEIR INFLUENCE ON EMPLOYMENT.

Modern development of the metropolitan area, the formation of its economic structure and specialization is influenced by both natural and socio-economic factors. It should be noted that under the market role of environmental factors is decreasing at the same time, the importance of economic, social, informational factors predictive capacity.

Specialization area of economic activity generated from natural resources, especially the concentration of fertile land, the availability of mineral, water, forest, recreational resources, historic and cultural sites. The formation of specialization is also influenced by the availability of human resources, the traditional skills of the population, this is especially true of agricultural activity, ekistychna network. Significant impact on the specialization of economic structure and the Kiev region produces a metropolitan city, where a massive demand for agricultural products, labor and so on.

Transformation processes in the economy of the Kiev region accompanied by institutional reforms, reform of property relations. The development of private initiative, lease relations, the rapid reduction of state ownership has given impetus to broader development of free enterprise, equality of different forms of ownership, the introduction of competition. This has affected the types of business, structure and specialization of the economy and employment.

Keywords: economic activity, employment, natural resource potential, the labor market, the urban population, rural population, specialty.

УДК 911.3

Марія Орлова

СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті аналізувались передумови формування та перспективи розвитку ринку освітніх послуг України у сфері туризму. Були розглянуті кількісні показники діяльності суб'єктів, що надають освітні послуги у галузі туризму та їх територіальна організація. Наведено коротку характеристику окремих вищих навчальних закладів нашої держави, що провадять освітню діяльність у туристичній сфері. Вивчалась система стандартів вищої освіти як механізм контролю та підвищення якості освітніх послуг. Досліджено ринок праці у сфері туризму України станом на 2012 рік та виявлені його співвідношення з сучасним ринком освітніх послуг.

Ключові слова: освіта у сфері туризму, напрям підготовки «Туризм», вищий навчальний заклад, галузеві стандарти вищої освіти, суб'єкти туристичної діяльності.

Марія Орлова. СТРУКТУРА И ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ ТУРИЗМА. В статье анализировались предпосылки формирования и перспективы развития рынка образовательных услуг Украины в сфере туризма. Были рассмотрены количественные показатели функционирования субъектов, предоставляющих образовательные услуги в туристической сфере и их территориальная организация. Приведена короткая характеристика отдельных высших учебных заведений нашей страны, занимающихся образовательной деятельностью в сфере туризма. Изучалась система стандартов высшего образования как механизм контроля и повышения качества образовательных услуг. Исследовался рынок труда в сфере туризма Украины состоянием на 2012 год и его соотношения с современным рынком образовательных услуг.

Ключевые слова: образование в сфере туризма, направление подготовки «Туризм», высшее учебное заведение, отраслевые стандарты высшего образования, субъекты туристической деятельности.

Maria Orlova. THE STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN THE SPHERE OF TOURISM. The article is analyzed the prerequisites for the formation and development prospects of the Ukrainian education market in the sphere of tourism. The quantitative factors of subject function providing educational services in the sphere of tourism and their territorial organization are considered. The short description of individual institutions of higher education in our country included in educational activities in the sphere of tourism are given. The system of higher education standards as the mechanism for monitoring and improving the quality of educational services is studied. The labor-market in the tourism industry of Ukraine till 2012 and its relationship to the modern market of educational services is analyzed.

Keywords: education in the field of tourism, training direction "Tourism", institution of higher education, industry standards for higher education, subjects of tourism activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес стрімкого розвитку міжнародного туризму розпочався з другої половини минулого століття. За шість десятиліть, з 1950 по 2012 рр., кількість міжнародних туристів збільшилась з 25 млн. до 1,035 млрд. осіб, тобто у більше ніж 40 разів. Швидкими темпами зростали і обсяги міжнародних туристичних надходжень, сума яких у 2012 році досягла 1,075 млрд дол. США. У 2012 році індустрія туризму налічувала 101,1 млн робочих місць, і зосереджувала 3,3 % від усіх працюючих. У найближчій перспективі розвиток міжнародного туризму не припинятиметься. Експерти Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), прогнозують, у 2030 році обсяг міжнародних туристичних прибуттів досягне 1,8 млрд осіб [15; 17].

В умовах процесу глобалізації світовий процес розвитку туризму не міг оминати Україну, хоча індустрія туризму нашої держави дотепер розвивалась значно повільнішими за середньосвітові темпами. Згідно з даними Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC) у 2012 році туристичний сектор економіки України налічував 386,0 тис. робочих місць (1,9 % від усіх зайнятих), та сформував 29,0 млрд грн. ВВП (2,2 % від загального ВВП країни), обсяг експортних послуг в туризмі становив 44,9 млрд грн. (6,2 % від загального експорту держави), Україну відвідало понад 23 млн іноземних

громадян (включно з одноденними відвідувачами). Прогнози WTTC щодо розвитку індустрії туризму України мають позитивний характер. Очікується, що у 2023 році внесок сфери туризму у ВВП України досягне 49,2 млрд грн (за цінами 2012 року), кількість робочих місць налічуватиме 389,0 тис., зростає і кількість іноземних туристичних прибуттів [16].

Туризм належить до надзвичайно динамічних соціально-економічних явищ. Зміни стосуються різноманітних аспектів туристичної діяльності, підходів до обслуговування туристів, напрямків туристичних потоків, мотивації подорожей, контингенту туристів тощо. Однією з основних умов успішного функціонування індустрії туризму будь-якої країни є наявність кваліфікованих кадрів, здатних швидко і правильно реагувати на усі зміни і тим самим забезпечувати конкурентоздатність як окремих підприємств, так і галузі в цілому. Постійний моніторинг ринку освітніх послуг у сфері туризму належить до актуальних наукових завдань, оскільки він може забезпечити своєчасне внесення змін у процес надання освітніх послуг і тим самим сприяти якісній підготовці фахівців з туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням якості освітніх послуг у сфері туризму присвячені численні праці вітчизняних науковців: досвід іноземних держав щодо вирішення проблеми кадрового забезпечення галузі туризму розглядала у своїх працях Н.В. Бунтова [1]; організація практич-

ної підготовки майбутніх фахівців з туризму стала об'єктом дослідження Л.В. Польової [5]; Г.І. Михайличенко, аналізувала стандарти вищої освіти у галузі [3]; географія вищих навчальних закладів України, що готують працівників для індустрії туризму та напрямки їх підготовки вивчалися Т. Г. Сокол [12]; ринок освітніх послуг у сфері туризму Донецької області, зокрема система підвищення кваліфікації кадрів, досліджувались Н.Й. Конішевою [2]. У зазначених та інших дослідженнях недостатньо висвітлювались питання, пов'язані зі специфікою суб'єктів, що надають освітні послуги у сфері туризму, а також співвідношення ринку освітніх послуг та ринку праці у туристичній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної роботи виступає дослідження сучасного стану ринку освітніх послуг у сфері туризму. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: огляд системи стандартів вищої освіти в галузі; вивчення специфіки та територіальної організації суб'єктів, що надають освітні послуги у сфері туризму; аналіз співвідношення ринку освітніх послуг та ринку праці у туристичній сфері.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування національного ринку туристичних послуг та інтеграції його в світову економіку Україна відчула гострий брак фахівців з туризму. Вищі навчальні заклади нашої держави досить оперативно відреагували на дефіцит кадрів у туристичній сфері зі спеціальною вищою освітою. Один за одним, заклади III та IV рівнів акредитації почали здійснювати підготовку фахівців з туризму. На початковому етапі процес становлення вищої освіти у туристичній сфері носив дещо хаотичний характер. Так, у 2006 році Постановою Кабінету Міністрів України були затверджені три напрями підготовки фахівців з туризму у різних галузях знань – «Менеджмент і адміністрування» (розділ «Соціальні науки, бізнес і право»), «Культура» (розділ «Гуманітарні науки та мистецтво»), «Сфера обслуговування» (розділ «Сфера обслуговування») [11; 12]. У 2009 році постановою Кабміну були внесені зміни до переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, які у тому числі стосувались і «туристичних» напрямів [7]. Чергове реформування вищої освіти з туризму, затверджене відповідною постановою Кабінету Міністрів, сталося у 2010 році, і його результати є чинними дотепер. Наразі існує два напрями підготовки фахівців з туризму у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра 6.030601 «Менеджмент» (галузь знань 0306 «Менеджмент і адміністрування»), де спеціалізація визначається за видами економічної діяльності, наприклад «Менеджмент туристичної індустрії», та 6.140103 «Туризм» (галузь знань 1401 «Сфера обслуговування») [8].

Відповідно до результатів досліджень, проведених науковцями Інституту туризму Федеральних профспілок України, у 2011 році 128 вищих навчальних закладів нашої держави III та IV рівнів акредитації здійснювали підготовку фахівців з туризму. 46 з цих освітніх установ навчали студентів за напрямом 6.140103 «Туризм», 58 – за напрямом 6.030601 «Ме-

неджмент» з туристичною спеціалізацією, 24 – за обома напрямами. Загальна кількість вищих навчальних закладів в Україні станом на 2011 рік становила 854 установи, тобто 15 % з цього числа надавали освітні послуги у сфері туризму [12].

Далі розглядатимуться лише ті вищі навчальні заклади, що навчають бакалаврів напряму підготовки 6.140103 «Туризм», спеціалістів за спеціальністю 7.14010301 «Туризмознавство» (за видами) та магістрів за спеціальністю 8.14010301 «Туризмознавство» (за видами), тобто готують фахівців з туризму у галузі знань 1401 «Сфера обслуговування» [8; 9]. У 2012-2013 навчальному році 59 ВНЗ (з яких 15 мають приватну форму власності) на території України здійснювали підготовку бакалаврів напряму підготовки «Туризм». Вони прийняли на навчання 3664 студента, у тому числі 797 (близько 22 %) за рахунок державного бюджету. Чисельність студентів, які закінчили навчання і здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра напряму підготовки «Туризм», у 2012-2013 році становила 2845 осіб. Із даної кількості 933 студента було випущено з вищих навчальних закладів, решта ж продовжили навчання за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста та магістра [4].

Станом на 2012-2013 навчальний рік 36 ВНЗ (у тому числі 6 приватної форми власності) займалися підготовкою спеціалістів за спеціальністю 7.14010301 «Туризмознавство» (за видами) та 27 (у тому числі 3 приватної форми власності) – підготовкою магістрів 8.14010301 «Туризмознавство» (за видами). У зазначений період навчання розпочали 1639 спеціалістів (368 (22 %) за рахунок державного бюджету) та 523 магістра (206 (39 %) за кошти держбюджету). Завершили ж навчання 1750 осіб за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста та 376 осіб за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра. Таким чином, у 2012-2013 навчальному році базову освіту у сфері туризму отримало 2845 осіб та повну вищу освіту – 2126 осіб. Загалом ринок праці поповнився 3059 (933 бакалавра та 2126 спеціалістів і магістрів) фахівцями у сфері туризму [4].

Територіальний розподіл закладів, що готують фахівців для туристичної сфери, має нерівномірний характер. Найбільша їх кількість знаходиться у Київській області (враховані і ВНЗ м. Києва), Львівській, Харківській областях та АР Крим (разом з освітніми установами м. Севастополь) [12]. Підготовку майбутніх працівників туристичної індустрії здійснюють ВНЗ різних типів та напрямків: класичні та технічні університети; профільні (аграрні, педагогічні, економічні, харчові, спортивні) університети, академії, інститути.

Наведемо характеристику окремих вищих навчальних закладів, що провадять освітню діяльність у сфері туризму, щоб проілюструвати їх різноманітність. Один із потужних центрів освітньої діяльності у сфері туризму національного масштабу сформувався у місті Києві. Навчання фахівців для туристичного сектору економіки тут провадили ще з радянських часів, а саме з 1972 року, коли були створені Республіканські туристичні курси. У 1982 році на базі курсів організували Українську філію Всесоюзного

Інституту підвищення кваліфікації працівників туристично-екскурсійних організацій. 1988 року установа була реорганізована в Український навчально-методичний центр, який у 1992 році набув статусу Українського інституту туризму, підпорядкованого Федерації профспілок України. У 1994 році Український інститут туризму почав здійснювати освітню діяльність як ВНЗ III-го рівня акредитації, а у 1996 році заклад отримав свою сучасну назву *Інститут туризму Федерації професійних спілок України*. Інститут навчає фахівців з туризму лише в межах галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування», до його структури входить два факультети: туристичного менеджменту та факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації туристсько-екскурсійних кадрів, при якому діють курси фахівців для галузі туризму (менеджери з туризму, екскурсоводи, екскурсоводи зі знанням англійської мови, офіціанти, сомельє) та аніматорів дозвілля.

У *Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр (напрямок підготовки «Туризм»), спеціаліст та магістр (напрямок підготовки «Туризмознавство») готують на кафедрі країнознавства та туризму географічного факультету, що була створена у 1990 році.

Київський національний авіаційний університет навчає фахівців з туризму у галузі знань «Сфера обслуговування» (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) на кафедрі країнознавства і туризму у структурі Інституту міжнародних відносин.

Київський університет туризму, економіки і права (КУТЕП) входить до складу Навчально-науково-виробничого комплексу «Туризм, готельне господарство, економіка і право», який було створено у 1995 році з метою підготовки кваліфікованих кадрів у сфері туризму. У складі КУТЕП функціонує факультет туризму, готельного та ресторанного бізнесу. На кафедрі теорії та практики туризму і готельного господарства (створена у 1995 році) проводиться навчання за напрямом підготовки 6.140103 «Туризм» (бакалавр), спеціальностями 7.14010301 (спеціаліст) та 8.14010301 (магістр) «Туризмознавство» (за видами).

Важливий осередок освіти у туристичній сфері, що обслуговує студентів зі східних та центральних областей України, сформувався на базі вищих навчальних закладів Харкова. *Харківський національний економічний університет* здійснює підготовку фахівців з туризму галузі знань «Сфера обслуговування» усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів на кафедрі туризму, яка входить до складу Факультету міжнародних економічних відносин.

У *Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна* навчання бакалаврів напряму підготовки «Туризм», спеціалістів та магістрів спеціальності «Туризмознавство» здійснюють на кафедрі туристичного бізнесу факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу.

Харківська національна академія міського господарства у своєму складі має кафедру туризму та готельного господарства (факультет менеджменту), на якій навчання у сфері туризму проводиться за

двома напрямками підготовки: 6.030601 «Менеджмент», спеціалізація для спеціалістів та магістрів: «Менеджмент готельного, курортного і туристського сервісу», «Менеджмент міжнародного туризму»; 6.140103 «Туризм», спеціалізація для спеціалістів та магістрів: «Екскурсознавство та організація екскурсійної роботи на підприємствах туризму».

На Заході України діяльністю на ринку освітніх послуг у сфері туризму відзначається місто Львів, у якому функціонує спеціалізований заклад *Львівський інститут економіки та туризму*. Кафедра теорії і практики туризму та готельного господарства цього ВНЗ знаходиться у структурі факультету туризму, готельної та ресторанної справи, і здійснює підготовку фахівців з туризму (бакалаврів та спеціалістів) у галузі знань «Сфера обслуговування».

У *Львівському державному університеті фізичної культури* кафедра туризму факультету здоров'я людини і туризму готує фахівців для туристичної індустрії освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста, магістра (галузь знань «Сфера обслуговування»).

На Півдні України діє досить велика кількість вищих навчальних закладів, які надають вищу освіту у сфері туризму, причому їх територіальна організація носить досить рівномірний характер. У АР Крим навчання бакалаврів напряму підготовки «Туризм», спеціалістів та магістрів спеціальності «Туризмознавство» проводиться на кафедрі туризму географічного факультету *Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*, а також у відокремленому структурному підрозділі даного навчального закладу *Севастопольському економіко-гуманітарному інституті*.

Запорізький національний університет фахівців для індустрії туризму освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр, спеціаліст та магістр у галузі знань «Сфера обслуговування» готує на кафедрі теоретичних основ фізичної культури і туризму факультету фізичного виховання.

У Запоріжжі діє ще один вищий навчальний заклад, що здійснює освітню діяльність у туристичній сфері, *Запорізький національний технічний університет*. Бакалаври напряму підготовки «Туризм», спеціалісти та магістри спеціальності «Туризмознавство» у даному університеті навчаються на кафедрі міжнародного туризму факультету міжнародного туризму та управління.

Першим самостійним державним ВНЗ Одеської області, що почав готувати бакалаврів напряму 6.140103 «Туризм» (у 2003 році) був *Одеський національний економічний університет*. Зараз на кафедрі економіки та управління туризмом факультету міжнародної економіки студенти можуть також здобути освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста та магістра за спеціальністю «Туризмознавство».

Ізмаїльський державний гуманітарний університет фахівців з туризму галузі знань «Сфера обслуговування» (бакалаврів та спеціалістів) готує на кафедрі туризму факультету економіки та інформатики.

З 2011 року здійснює підготовку бакалаврів за напрямом 6.140103 «Туризм» *Одеська національна*

академія харчових технологій, де майбутні фахівці з туризму навчаються на кафедрі ресторанно-готельної справи і туризму факультету інноваційних технологій харчування, ресторанно-готельного і туристичного бізнесу.

Наведений перелік ВНЗ засвідчив не лише різноманітність закладів, що провадять освітню діяльність у сфері туризму, а також різну специфіку структурних підрозділів (факультетів, інститутів, кафедр), на базі яких відбувається підготовка фахівців з туризму. Місцезнаходження вищого навчального закладу, його тип та профіль, а також спеціалізація факультету, в межах якого здійснюється навчання майбутніх працівників туристичної галузі, суттєво впливають на варіативну частину освітньо-професійних програм підготовки. Освітньо-професійна програма підготовки (ОПП) належить до галузевих стандартів вищої освіти та визначає нормативний термін та нормативну частину змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти й професійної підготовки фахівця [6]. Впровадження ОПП означає, що всі особи, які навчаються, наприклад, за напрямом підготовки 6.140103 «Туризм», у будь-якому вищому навчальному закладі нашої держави мають однаковий перелік навчальних дисциплін, причому зміст, обсяг та терміни вивчення даних навчальних дисциплін теж збігаються. Це називається нормативною складовою навчання і вона досягає

80 % змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю. Галузевий стандарт напряму підготовки «Туризм» було впроваджено у 2004 році, оновлення стандарту відбулось у 2010 році [3; 10].

Крім того існує варіативна частина освітньо-професійних програм підготовки, що становить відповідно 20 % від змісту навчання, і належить до стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів. В межах цієї варіативної складової ВНЗ може самостійно обирати навчальні дисципліни, визначати їх обсяг, зміст та терміни вивчення. При розробці навчальних планів студентів усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів перш за все потрібно врахувати географічне положення та рекреаційно-туристичні ресурси регіону, у якому функціонує дана освітня установа, а по друге – специфіку самого вищого навчального закладу та структурних підрозділів, в межах якої здійснюється підготовка фахівців з туризму.

Проаналізуємо ринок праці у сфері туризму національного рівня та ринок праці регіонального рівня на прикладі Одеської області (табл. 1). У 2012 році на території України функціонувало 5326 суб'єктів туристичної діяльності: 892 туроператора, 4002 турагенти (юридичні та фізичні особи) та 452 суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність (юридичні та фізичні особи). Кількість усіх зазначених типів суб'єктів туристичної діяльності зросла у порівнянні з 2011 роком [13; 14].

Таблиця 1

Кількість суб'єктів туристичної діяльності України та Одеської області у 2011 та 2012 роках [13; 14]

Суб'єкти туристичної діяльності		Україна		Одеська область	
		2011	2012	2011	2012
1. Юридичні особи, усього		2442	2880	175	183
з них	Туроператори	877	892	116	90
	Турагенти	1472	1887	59	93
	Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	94	101	–	–
2. Фізичні особи, усього		2351	2446	86	106
з них	Турагенти	2041	2115	80	103
	Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	310	351	6	3

У 2012 році на Одещині діяло 289 суб'єктів туристичної діяльності, з яких 183 становили юридичні особи (90 туроператорів та 93 турагента) та 106 – фізичні особи (103 турагента та 3 суб'єкта, що здійснювали екскурсійну діяльність). За кількістю туроператорів область займає третє місце в Україні, після таких регіонів як місто Київ та АР Крим [14]. Порівняння показників 2012 року із аналогічними за 2011 рік, засвідчує, що навіть за такий короткий термін, ринок праці у сфері туризму Одеської області зазнав деяких змін: загальна чисельність суб'єктів туристичної діяльності зросла на 28 одиниць, при цьому кількість туроператорів зменшилась на 26 одиниць, а кількість турагентів (юридичних та фізичних осіб) зросла на 57 одиниць, у два рази (з 6 до 3 одиниць) зменшилось і число суб'єктів, що здійснювали екскурсійну діяльність [13; 14].

Кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності України та Одеської області та наявність у них спеціальної освіти станом на 2012 рік наведена в табл. 2. Узагальнюючи дану статистичну інформацію зазначимо, що лише 45 % працівників суб'єктів туристичної діяльності України мають спеціальну середню чи вищу освіту, а для суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність (юридичні та фізичні особи) цей показник становить 33 %. В Одеській області 42 % працівників підприємств, що здійснюють туроператорську діяльність, мають фахову підготовку, штат працівників турагентств (юридичних і фізичних осіб) на 45 % укомплектований працівниками з середньою або вищою освітою у сфері туризму. Тобто, показники забезпеченості туристичної індустрії Одеської області кадрами з фаховою освітою близькі до загальнодержавних значень.

Таблиця 2

Кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності України та Одеської області та наявність у них фахової освіти [14]

Суб'єкти туристичної діяльності		Україна		Одеська область	
		Кількість, осіб	З вищою або середньою освітою у сфері туризму	Кількість, осіб	З вищою або середньою освітою у сфері туризму
1. Юридичні особи, усього		12724	5759	756	318
з них	Туроператори	6801	3047	468	198
	Турагенти	5380	2561	288	120
	Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	543	151	–	–
2. Фізичні особи, усього		2834	1326	139	70
з них	Турагенти	2279	1119	136	69
	Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	555	207	3	1

Висновки. За два останні десятиліття в Україні сформувалась достатньо розгалужена мережа освітніх установ, що здійснюють підготовку фахівців з туризму. Національний ринок освітніх послуг у сфері туризму здатний щороку забезпечувати туристичну індустрію України близько 3 тисячами фахівцями зі спеціалізованою базовою та повною вищою освітою. Наразі показники забезпеченості туристичної індустрії кадрами з фаховою освітою становлять менше 50 % для туроператорів та турагентів, та понад 30 % для суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність. Дефіцит кадрів зі спеціалізованою вищою освітою, що існує станом на 2012 рік (близько 8,5 тис. осіб) сучасний ринок освітніх послуг у сфері туризму може задовольнити протягом трьох років.

Керівникам структурних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку кадрів для туристичної галузі, слід звернути увагу на гострий брак кваліфікованих гідів та екскурсіводів на туристичному ринку праці. Дана проблема може бути вирішена за рахунок запровадження відповідної спеціалізації для студентів, що здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста та магістра (цим

шляхом пішла Харківська національна академія міського господарства) або відкриття при ВНЗ курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів (Інститут туризму Федерації професійних спілок України).

Туристична індустрія є надзвичайно динамічним сектором економіки, що швидко реагує на природні, політичні, економічні, соціальні та культурні процеси у світі, державі, регіоні. Тому регулярне оновлення, з урахуванням змін та тенденцій розвитку глобальної та національної туристичної індустрії, державних (напрями підготовки, спеціальності) та галузевих (освітньо-професійних програм підготовки) стандартів вищої освіти у туристичній сфері має пріоритетне значення.

Зважаючи на різну специфіку суб'єктів освітньої діяльності та структурних підрозділів, що здійснюють підготовку фахівців з туризму, а також відмінності у їх географічному положенні, доцільно використовувати стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів у якості дієвих механізмів контролю та підвищення якості освіти у сфері туризму.

Список використаних джерел:

1. Buntova N.V. Kadrove zabezpechennya haluzi turyzmu z urakhuvannyam mizhnarodnoho dosvidu / N.V. Buntova // Demografiya ta socialna ekonomika. – 2006. – № 2. – S. 136-142.
2. Konischeva N.Y. Udoshkonalennya systemy pidhotovky ta pidvyschennya kvalifikaciyi kadriv sfery turyzmu ta kurortiv / N.Y. Konischeva // Visnyk DITB. – 2011. - № 15. – S. 158-167.
3. Mihaylichenko G.I. Fakhove zabezpechennya haluzevykh standartiv vyschoyi osvity z napryamiv «Menedzhment», «Turyzm» / G.I. Mihaylichenko // Turystychna osvita v Ukraini: problemy i perspektyvy : zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv: Tonar, 2007. – S. 199 – 205.
4. Osnovni pokaznyky diyalnosti vyschykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2012 / 13 navchalnoho roku: statystychnyj byuлетен / Derzhavna sluzhba statystyky; vidp. za vypusk I.V. Kalachova. – Kyiv, 2013. – 186 S.
5. Polyova L.V. Osoblyvosti praktychnoyi pidhotovky fachivciv z turyzmu / L.V. Polyova // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. – 2012. – № 4 (239). – Ch. 2. – S. 169-175.
6. Pro vyschu osvitu: Zakon Ukrainy / Verhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy. – 2002. - № 20. – S. 134.
7. Pro vnesennya zmin do pereliku napryamiv, za yakymy zdiysnuetsya pidhotovka fachivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyum rivnem bakalavra, i pereliku specialnostey, za yakymy zdiysnuetsya pidgotovka fachivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyum rivnem molodshoho specialista:

- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.09.2009 № 990 / Verkhovna Rada Ukrainy – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990-2009-%D0%BF>*
8. *Pro vnesennya zmin do pereliku napryamiv, za yakymy zdiysnuetsya pidhotovka fahivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyim rivnem bakalavra, i pereliku specialnostey, za yakymy zdiysnuetsya pidhotovka fahivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyim rivnem molodshoho specialista: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.05.2010 № 365 / Verkhovna Rada Ukrainy – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/365-2010-%D0%BF>*
  9. *Pro zatverdzhennya pereliku specialnostey, za yakymy zdiysnuetsya pidhotovka fahivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyim rivnyamy specialista ta magistra: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.08.2010 № 787 / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF>*
  10. *Pro zatverdzhennya skladovykh haluzevykh standartiv vyschoyi osvity z napryamu 0504 «Turysm»: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 14.06.2004 № 476: zarejestrovano v Ministerstvi yustyciyi Ukrainy 09.07.2004 za № 863/9462 / Verkhovna Rada Ukrainy – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0863-04>*
  11. *Pro perelik napryamiv, za yakymy zdiysnuetsya pidhotovka fahivciv u vyschykh navchalnykh zakladakh za osvityno-kvalifikaciyim rivnem bakalavra: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12.2006 № 1719: zi zmi-namy, vnesenymy zhidno postanovamy KM / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF>*
  12. *Sokol T.G. Napryamky pidhotovky fahivciv turysmu u VNZ Ukrainy / T.G. Sokol; Institut turysmu Federalnykh profspilok Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/e-Journals/eui/2011_2/11stgyvy.pdf*
  13. *Turystychna diyalnist v Ukraini u 2011 rotsi: statystychny byuleten / Derzhavna sluzhba statystyky; vidp. za vypusk I.V. Kalachova. – Kyiv, 2012. – S 14-15, 57-58.*
  14. *Turystychna diyalnist v Ukraini u 2012 rotsi: statystychnyj buleten / Derzhavna sluzhba statystyky; vidp. za vipusk I.V. Kalachova. – Kyiv, 2013. – S 211-212, 253-255.*
  15. *John G.C. Kester. 2011 International Tourism Results and Prospects for 2012 / John G.C. Kester // UNWTO News Conference HQ, Madrid Spain 16 January 2012 – Rezhym dostupu: http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_hq_fitur12_jk_2pp_0.pdf*
  16. *Travel and Tourism. Economic impact 2013 Ukraine / The authority on World Travel and Tourism council. – Rezhym dostupu: <http://www.wttc.org/>*
  17. *UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition / World Tourism Organization. – Rezhym dostupu: http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr_0.pdf*

Summary

Maria Orlova. THE STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN THE SPHERE OF TOURISM.

The Ukraine tourism market had the lack of experienced specialists in the sphere of tourism in the early stage of its formation. Higher educational institutions of our country responded very quickly to the shortage of the staff with special education, and began to carry out educational activities in the field of tourism. There were 59 institutions in Ukraine in 2012 that taught bachelors of the training direction 6.140103 "Tourism". These institutions studied 3664 students, 2845 students graduated obtaining appropriate educational qualification levels. Territorial distribution of institutions that teach professionals for the tourism sector is irregular. Most of them are located in Kyiv region (the universities in Kyiv are also taken into account), Lviv and Kharkiv regions and Crimea (including educational institutions of Sevastopol). The training of the future workers of the tourism industry is realized by the universities of different types and directions, the structural departments based on training students in this field also have different specific character. Hence, it is advisable to use the standards of higher education of institutions as effective mechanisms for monitoring and improving the quality of education in tourism.

5326 subject of tourism business functioned in Ukraine in 2012, employing around 15.5 thousand workers. Only 45 % of employees of tourism sphere in Ukraine have special secondary or higher education, and for employees engaged in excursion activities, this rate is 33%. The modern market of educational services in the tourism sector can satisfy the lack of staff with special higher education that exists in 2012 (about 8.5 million people) for three years. The lack of qualified guides and guides is characteristic for the current labor market in the tourism sphere. This problem can be solved by introducing of appropriate specialization for students who obtain a qualification level of specialist and master or opening the university courses in training and skills development.

Keywords: education in the field of tourism, training direction "Tourism", institution of higher education, industry standards for higher education, subjects of tourism activities.

УДК 911.3:796.5 (477)

Вікторія Пацюк

ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ІНДУСТРІАЛЬНО-ТУРИСТИЧНОГО РАЙОНУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КРИВОРІЖЖЯ)

У статті розкрито сутність поняття «індустріально-туристичне районування», вказано критерії виділення різних таксономічних одиниць, принципи їх організації та апробовано методику індивідуального та типологічного індустріально-туристичного районування промислового регіону на прикладі Кривбасу. На основі критеріїв індустріального та туристичного блоку визначено туристичний рейтинг та рівень туристичного потенціалу індустріально-туристичних підрайонів Криворіжжя.

Ключові слова: туристичне районування, індустріальний туризм, індустріально-туристичний район, індустріально-туристичний підрайон, туристичний рейтинг території.

Вікторія Пацюк. ОСОБЕННОСТИ И МЕТОДИКА ИНДУСТРИАЛЬНО-ТУРИСТИЧЕСКОГО РАЙОНИРОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ КРИВОРОЖЬЯ). В статье раскрыто суть понятия «индустриально-туристическое районирование», указаны критерии выделения разных таксономических единиц, принципы их организации и апробирована методика индивидуального и типологического индустриально-туристического районирования на примере Криворожья. На основании критериев индустриального и туристического блока определен туристический рейтинг и уровень туристического потенциала индустриально-туристических подрайонов Криворожья.

Ключевые слова: туристическое районирование, индустриальный туризм, индустриально-туристический район, индустриально-туристический район, туристический рейтинг территории.

Viktoriia Patsiuk. FEATURES AND METHODOLOGY OF THE INDUSTRIAL AND TOURIST ZONING (ON THE EXAMPLE OF KRYVYI RIH REGION). Main point of the concept of "industrial and tourist zoning" has been presented in the article; the criteria of selection of different taxonomical units have been pointed out as well as principles of their organization; methodology of the individual and typological industrial and tourist zoning of industrial region has been approved by the example of Kryvyi Rih region. Tourist rating of industrial-touristic subzones of Kryvyi Rih region as well as level of tourist potential have been defined on the ground of criteria of industrial and touristic units.

Keywords: tourist zoning, industrial tourism, industrial and tourist zone, industrial-touristic subzone, tourist rating of the territory.

Постановка проблеми. Географія туризму є міждисциплінарною та синтезною наукою, однак даний науковий напрям знаходиться в активній фазі формування, що відображає формулювання нових теоретичних підходів та збагачення методичного апарату дослідження. Одне з концептуальних значень має проблематика виділення туристичних районів. Оскільки туризм нині є гіпердинамічним явищем, яке активно розвивається та диверсифікується, що проявляється як у просторовому розширенні його прояву, так і у видовому урізноманітненні. З огляду на це, постає питання про виділення районів за різними специфічними туристичними видами. Одним із перспективних видів, що розпочинає своє становлення у нашій країні є індустріальний туризм.

У даному дослідженні було зроблено спробу визначити теоретичні постулати індустріально-туристичного районування та розкрити методичні особливості визначення туристичного рейтингу таксономічних одиниць, що було здійснено на прикладі Криворізького індустріально-туристичного району.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема туристичного районування територій в наукових дослідженнях з містобудування та з географії остаточно сформуливалась у 80-90-ті роки ХХ ст. Термінологічно вона визначилась як «рекреаційне районування» і була предметом вивчення в різних регіональних наукових школах, найбільш відомими з яких були: московська школа (Б. Ліханов, В. Преображенський, Ю. Веденін та ін.); київська школа (В. Зарецький, Т. Панченко, І. Родічкін, О. Мазуркевич, П. Шищенко та ін.); мінська школа (І. Руденко, Н. Єленська,

Г. Потаєв та ін.) та в багатьох інших наукових та навчальних установах в республіках СРСР (В. Стаускас, Г. Берідзе, А. Мелік-Пашаєв та ін.) [5].

Туристичний рейтинг районів, як правило, визначається за допомогою бальних та рейтингових оцінок. Щодо бальних оцінок, то вони досить активно використовуються як в географії в цілому, так і в географії туризму зокрема. Прикладами цього методу слугують роботи О. О. Мінца з економічної оцінки природних ресурсів, О. Р. Назаревського з оцінки природних умов життя населення, Ю. Д. Дмитревського з визначення природно-ресурсного потенціалу території, А. Т. Хрушова з характеристики факторів розміщення промисловості, Є. Н. Перцика з районного планування, М. К. Бандмана з моделювання територіально-виробничих комплексів, Л. І. Мухіної з методів оцінки природних комплексів, робота Д. Л. Арманда власне по застосуванню бальних шкал. Щодо рейтингової оцінки, то її в аналізі регіонального розвитку використовував К. В. Мезенцев [4], а О. О. Бейдик її використовував при оцінці рекреаційно-туристичних районів України.

Формулювання цілей статті. Розкрити сутність та теоретичні підвалини індустріально-туристичного районування та висвітлити методику визначення туристичного рейтингу на прикладі Криворізького індустріально-туристичного району.

Виклад основного матеріалу. Криворізький регіон являє собою блочну географічну систему, яка сформувалася з 3-х компонентів: господарства, природи і населення, що дало підстави Г. І. Швєбсу ще у 1986 році окреслити його як Криворізький природно-господарський район. Багатоаспектність прояву феномену географічного явища дозволяє розглядати

Криворіжжя з різних сторін, одним з яких є його туристичний образ. З точки зору туризму, Криворізький природно-господарський район можна трактувати як індустріально-туристичний район, так як основу господарства регіону складають промислові підприємства, які й виступають основним ресурсом щодо розвитку туризму.

Індустріально-туристичний район – територія, цілісна за потенціалом здійснення туристичної діяльності та організацією споживання туристичного продукту, оснований на використанні генетично взаємопов'язаних індустріальних об'єктів, які, маючи певні атрактивні властивості, здатні викликати туристичний інтерес та забезпечувати яскраві враження туристів.

Для того, щоб район набув статусу туристичного, згідно з ЮНВТО, необхідні атракції і пристосовані для їхнього використання туристичні споруди та послуги, які вибирає турист або група туристів і які реалізуються виробником послуг [6]. Ефективність функціонування індустріально-туристичного району оцінюється рівнем конкурентоспроможності його туристичного продукту в рамках національного та світового ринків.

На організацію індустріально-туристичного району впливають різні фактори. Зокрема, за основу індустріально-туристичного районування беруться наступні фактори: територіальна структура розташування підприємств промисловості та туристичної індустрії; різноманіття галузей промисловості; рівень розвитку туристичної інфраструктури; індустріально-туристичні ресурси, що є основою формування туристичних районів; географічне положення району, що визначає його доступність для туризму; сучасний та перспективний попит населення на індустріально-туристичні послуги.

У завдання індустріально-туристичного районування входить не лише виділення мережі районів, а й пояснення причин існування відмінностей між ними, пошук шляхів управління туристичними процесами, розробка стратегії розвитку районів.

Основними принципами індустріально-туристичного районування території вважаємо такі:

- об'єктивність – районоутворювальні ознаки повинні відображати конкретні характеристики території;

- цілісність території, що обумовлена взаємопов'язаністю всіх компонентів суспільства;

- генетичність – райони виділяються на основі історичного аналізу територіальної організації промислового комплексу та туристичної індустрії, а також прогнозу їх розвитку;

- багатоаспектність – зумовлена наявністю в його основі двох основних складників – туристичної та індустріальної, що ускладнює даний процес;

- соціально-економічна та управлінська ефективність існування індустріально-туристичних районів;

- об'єктивність існування «полюсів» розвитку туризму на базі техногенних утворень;

- континуальність (територіальна неперервність мережі районів у межах об'єкту дослідження) районування, яка передбачає делімітацію окре-

мих територій із підвищеною інтенсивністю індустріально-туристичних процесів;

- ієрархічність – уможливорює розподіл території за різними таксонами, які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності;

- перспективність індустріально-туристичної діяльності.

В той же час, принцип єдності меж індустріально-туристичного району з економічним та адміністративно-територіальним устроєм, на якому робив особливий акцент О.О. Бейдик, закликаючи «не деформувати» усталеного адміністративно-територіального поділу держави [2], нами був дещо знівельований. За орієнтир було прийнято позицію А.В. Квартальнова, який наголошував, що туристичне районування не співпадає ні з фізико-географічним, ні з адміністративним, ні з яким-небудь іншим. За основу беруться туристичні райони, що склалися історично, а також деякі їх фізико-географічні та туристичні параметри [3]. Тож при виділенні в межах Криворізького індустріально-туристичного району підрайонів нижчого таксономічного рівня, нами було дещо деформовано адміністративно-територіальний устрій, так як межі було виділено не по кордонам адміністративних районів, а за межами територій сільських рад та районів власне міста Кривого Рогу. В свою чергу, **індустріально-туристичний підрайон** – складова індустріально-туристичного району, що охоплює територію з однорідними індустріально-туристичними ресурсами.

Індустріально-туристичне районування ґрунтується на системному підході, що потребує комплексної оцінки територіального розподілу цілої низки складових – індустріальних підприємств, туристичних закладів та виявлення просторових особливостей їх взаємодії.

При проведенні дослідження в основу виділення таксономічних одиниць індустріально-туристичного районування покладено критерії, відображені в табл. 1.

На підставі запропонованих критеріїв, розроблених баз даних місцевих індустріальних об'єктів і аналізу туристичної інфраструктури дозволило виділити на території Криворіжжя 7 індустріально-туристичних підрайонів.

Відповідно до основної спеціалізації кожного з підрайонів три підрайони є гірничопромисловими: Північний (ядро Північний ГЗК), Південний (ядро Південний ГЗК) та Інгулецький (ядро Інгулецький ГЗК), один фабрично-заводським – Південно-Східний (ядро гірничо-металургійний комбінат «АрселорМіттал Кривий Ріг»; один енергетичний – Зеленодольський (ядро Криворізька теплова електростанція №2 в місті Зеленодольську); один багатофункціональний – Центральний та один старопромисловий – Західний, так як пік його індустріального розвитку вже давно пройшов.

В географічній науці прийнято, що будь-яке районування території може бути індивідуальним і типологічним [1]. Типологічне районування передбачає систематизацію індустріально-туристичних одиниць індивідуального районування за певними критеріями. Типологічне районування фактично є

інтегральним. Розроблене нами інтегральне туристичне районування території Криворізького індустріально-туристичного району здійснене із врахуванням статистично достовірних даних за двома основними критеріями:

- 1) ступінь концентрації в межах району індустріальних об'єктів, їх спеціалізація та наявність потужного підприємства, що виступає ядром району;
- 2) ступінь розвитку в межах району закладів туристичної індустрії та суміжних галузей.

Таблиця 1

Критерії виділення таксономічних одиниць індустріально-туристичного районування

Таксономічна одиниця	Критерії виділення	
	Промислова складова	Туристична складова
Індустріально-туристичний район	<ul style="list-style-type: none"> - питома вага територій індустріального призначення у структурі земельних угідь; - наявність значної кількості індустріальних підприємств; - наявність об'єктів індустріальної спадщини віком понад 50 років; - наявність індустріальних центрів районів. 	<ul style="list-style-type: none"> - достатня мережа закладів туристичної індустрії; - наявність інфраструктури, здатної забезпечити прийом туристів; - наявність індустріально-туристичних ресурсів, цікавих для туристів.
Індустріально-туристичний підрайон	<ul style="list-style-type: none"> - ступінь розвиненості господарства; - спеціалізація підприємств; - абсолютна та відносна чисельність промислових підприємств; - ступінь концентрації в межах району індустріальних об'єктів; - наявність потужного підприємства, що виступає ядром району. 	<ul style="list-style-type: none"> - абсолютна та відносна чисельність підприємств туристичної сфери; - ступінь розвитку в межах району закладів туристичної індустрії та суміжних галузей.

Інтеграція туристичної інформації дозволила визначити рейтинговий потенціал кожного підрайону та його перспективність щодо розвитку індустріального туризму. Рейтингова оцінка здійснювалася за 5-бальною шкалою. З урахуванням цього було розроблено декілька матриць бальної оцінки індустріально-туристичних підрайонів Криворіжжя, які покладені в основу їх загальної рейтингової оцінки. На підставі відповідних кількісних показників, експертного та експедиційного досвіду, з використанням 5-ти бальної шкали оцінювались актуальні та потенційні індустріально-туристичні ресурси Криворіжжя.

В окремих випадках бальна оцінка відповідного ресурсу (кар'єрів, відвалів, фабрично-заводських комплексів, культурно-розважальних закладів тощо) проводилася за кількома складовими. Інтегральний бал визначався шляхом ранжування (також за 5-бальною шкалою) сум складових бальних оцінок.

Оцінка складових індустріального блоку. В індустріальному блоці було виділено складові: естетична оцінка естетичності краєвиду антропогенних ландшафтів, морфометричні характеристики кар'єрів, відвалів, працюючих та нефункціонуючих шахт, фабрично-заводських об'єктів, нефункціонуючі індустріальні об'єкти). Вибір цієї групи віддзеркалює значимість даних ресурсів для організації індустріального туризму. Інтегральний бал індустріального блоку визначався як сума складових балів покомпонентної оцінки. Варто зазначити, що при оцінці кожної складової акцент було здійснено на найбільш показові об'єкти, тобто ті дестинації, які можуть викликати інтерес у потенційних туристів.

Оцінка складових інфраструктурного блоку. При бальній оцінці інфраструктури підрайонів Кри-

воріжжя розглядалися складові туристичного блоку (кількісні та якісні параметри закладів розміщення, туристичних підприємств, закладів харчування, транспорту, індустрії дозвілля). Інтегральний бал інфраструктурного блоку визначався як сума складових балів покомпонентної оцінки.

Загальний бал індустріально-туристичного рейтингу районів Криворіжжя визначався як сума балів 2 блоків – індустріального та туристичного, але ключове значення все-таки мала оцінка саме індустріального блоку.

Проведення оцінювання індустріально-туристичного потенціалу підрайонів Криворіжжя показало, що не завжди високим показникам в індустріальному блоці відповідають такі ж високі оцінки в туристичному блоці, що свідчить про територіальні диспропорції у розміщенні індустріальних та туристичних підприємств. Найвищі рейтингові оцінки в індустріальному блоці мають Центральний багатофункціональний підрайон – 4,54, Північний та Південний гірничопромислові підрайони, відповідно 4,48 та 3,26. В туристичному блоці лідерами є Південно-Східний фабрично-заводський підрайон – 4,44, Центральний багатофункціональний підрайон – 4,42 та Західний старопромисловий підрайон – 4,21. За загальним рейтингом регіоном лідером є Центральний багатофункціональний підрайон – 4,48, на другому місці йде Західний старопромисловий підрайон – 3,66, на третьому Північний гірничопромисловий підрайон – 3,39, на четвертому – Південно-Східний фабрично-заводський підрайон – 3,36, на п'ятому Інгулецький гірничопромисловий – 2,49, на шостому Південний гірничопромисловий – 2,20 і районом аутсайдером є Зеленодольський – 1,42 (рис. 1).

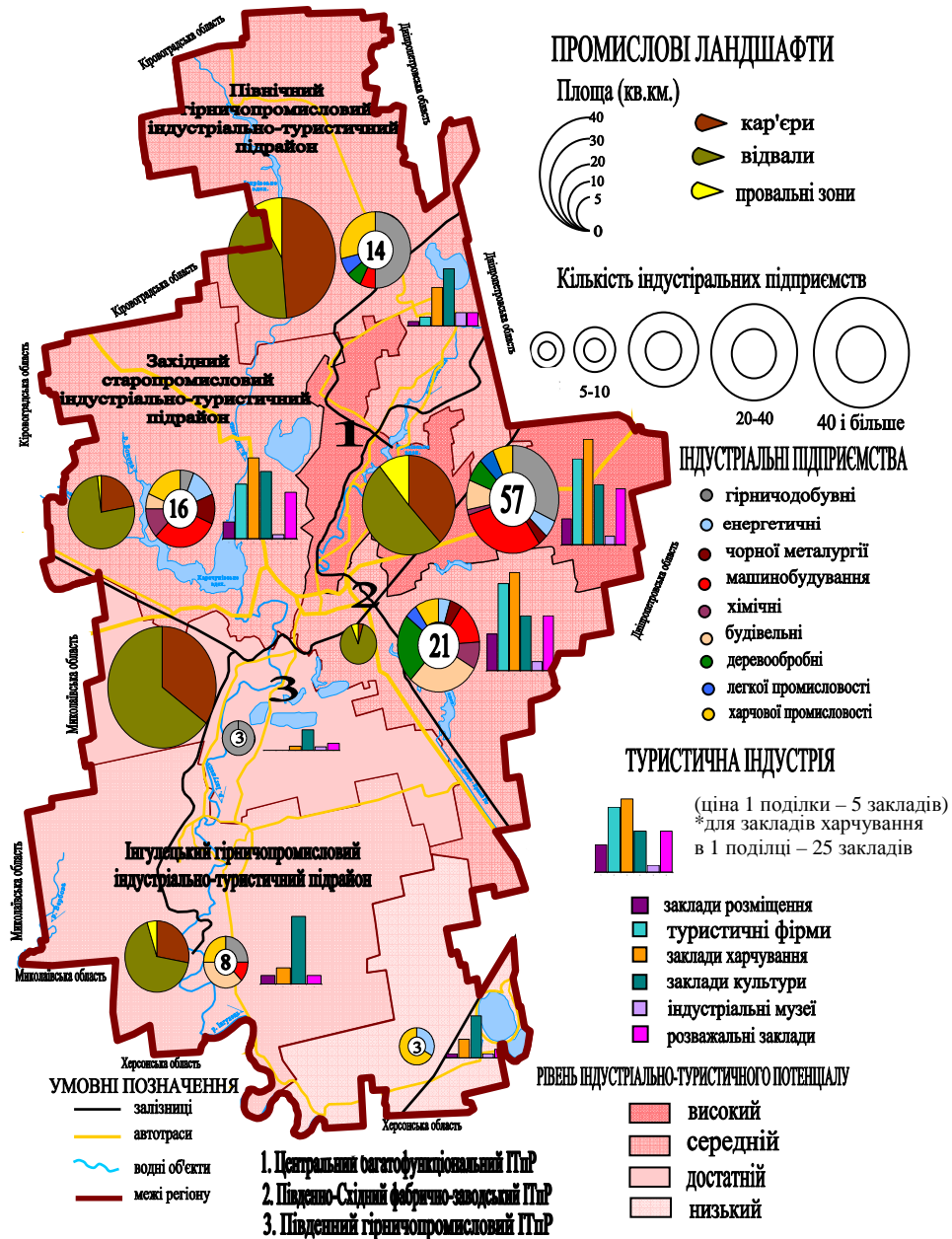

Рис.1. Індустріально-туристичні підрайони Криворіжжя та характеристика їхнього потенціалу

Проведене індустріально-туристичне районування та подальша рейтингова оцінка підрайонів Криворізького індустріально-туристичного району дозволило виділити чотири типи районів Криворіжжя:

1) з високим рівнем індустріально-туристичного потенціалу (4,01 – 5 балів) – Центральний багатофункціональний підрайон – 4,48;

2) з середнім рівнем (3,01 – 4 бали) – Західний старопромисловий підрайон – 3,66, Північний гірничопромисловий підрайон – 3,39, Південно-Східний фабрично-заводський підрайон – 3,36;

3) з достатнім рівнем (2,01 – 3 бали) – Інгулецький гірничопромисловий підрайон – 2,49, Південний гірничопромисловий підрайон – 2,20;

4) з низьким рівнем (менше 2 балів) – Зелено-

дольський енергетичний підрайон – 1,42.

Розміщення як індустріальних об'єктів, так і об'єктів туристичної індустрії, має, як правило, лінійний характер і тяжіє, власне, до міста Кривого Рогу. Завданням структур, що в майбутньому будуть працювати в напрямку становлення та розвитку індустріального туризму, є територіальне наближення підприємств туристичної індустрії до індустріальних об'єктів та спрощення самого доступу до індустріальних об'єктів як в юридичному, так і в фізичному відношенні.

Висновки. Туристичний образ індустріальних регіонів проявляється у комплексному поєднанні різних сегментів. Це дозволяє чітко розробити критерії та на їх основі проводити галузеве районування тери-

торії для цілей індустріального туризму. Основними таксономічними одиницями такого виду суспільно-географічного районування є індустріально-туристичний район та індустріально-туристичний під-район. Знання територіальної структури промислово-

го регіону дозволяє більш глибоко представляти диференціацію індустріально-туристичного потенціалу регіону та здійснювати цільовий проектний розвиток індустріального туризму.

Список використаних джерел:

1. Armand D.L. *Nauka o landshafte*. – М.: Mysl, 1975. – 288 s.
2. Beydyk O.O. *Rekreaciyno-turystski resursy Ukrainy: Metodologia ta metodyka analisu, terminologiya, rayonu-vannya: [monografiya] / Oleksandr Oleksiyovych Beydyk*. – К.: VPC «Kyiv. Un-t», 2001. – 395 s.
3. Kwartalnov V.A. *Turizm: [Uchebnyk] / Valeriy Aleksandrovich Kwartalnov*. – М.: Finansy i statistika, 2003. – 320 s.
4. Mezentshev K.V. *Suspilno-geografichne prognuzuvannya regionalnogo rozvytku: [monografiya]*. – К.: VPC «Kyiv. Un-t», 2005. – 253 s.
5. Panchenko T. *Evoluciya pryncypiv ta metodiv turystychnoho rayonu-vannya terytoriyi Ukrainy [Elektronny re-surs]*. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2005_9/7_Panchenko.pdf
6. *Terminologia Turystyczna. Zalecenia // WTO ONZ – WTO*. – Warszawa. 1995. – S. 5.)

Summary

Viktoriia Patsiuk. FEATURES AND METHODOLOGY OF THE INDUSTRIAL AND TOURIST ZONING (ON THE EXAMPLE OF KRYVVI RIH REGION).

Theoretical foundations of the tourist zoning have been researched in the article. A concept "industrial and tourist district" has been introduced like an integral territory due to the potential of tourist activities and organization of the tourist product consumption, based on the use of genetically interrelated industrial objects having attractive features capable to provoke tourist interest and provide bright impressions for tourists.

Fundamentals of the charts of industrial and tourist zoning originated from the degree of the development of economy, its specialization, absolute and relative quantity of tourist industrial enterprises as well as industrial productions. The degree of zone's development was defined according to the territorial agglomeration of enterprises. It allowed to distinguish 7 subzones within the territory of Kryvyi Rih region. In accordance with basic specialization of each subzone three subzones are mining ones: North, South and Ingulets; a factory zone - South-east; an energy zone – Zelenodolsk; a multi-functional - Central and an old industrial zone - Western. On the example of distinguished subzones the methodology of tourist rating determination of industrial and tourist zones was approved with the aim of defining of methodological pre-conditions of the typological industrial and tourist zoning.

Knowledge of territorial structure of industrial region allows in more depth to present differentiation of industrial and tourist potential of the region and carry out the specific project development of industrial tourism.

Keywords: tourist zoning, industrial tourism, industrial and tourist zone, industrial-touristic subzone, tourist rating of the territory.

УДК 911.3

Сергій Ярьоменко

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто проблеми геополітичних та геокультурних аспектів міжетнічних відносин, особливості процесів та чинників, які впливають на формування, розвиток етносів, їх взаємодію. Охарактеризовано основні аспекти внутрішньо-етнічних процесів українського етносу, загальні тенденції міжетнічних процесів на Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі.

Ключові слова: ранжировані і неранжировані групи, міжетнічні процеси та відносини, маргіналізація, мовний конформізм, рубіжні суспільства, етнофор.

Сергей Яременко. ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ. Рассмотрены проблемы геополитических и геокультурных аспектов межэтнических отношений, особенности процессов и факторов, влияющих на формирование, развитие этносов, их взаимодействие. Дана характеристика основных аспектов внутриэтнических процессов украинского этноса, общих тенденций межэтнических процессов на Балто-Черноморско-Каспийском пространстве.

Ключевые слова: ранжированные и неранжированные группы, межэтнические процессы и отношения, маргинализация, языковой конформизм, рубежные общества, этнофор.

Sergii Iaromenko. POLITICAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTER-ETHNIC RELATIONS. The problems of geopolitical and geo-cultural aspects of inter-ethnic relations, features of processes and factors influencing on the ethnic formation and development, their interaction are considered in this paper. The main aspects of intra-ethnic processes of Ukrainian ethnos, the general tendencies of inter-ethnic processes in the Baltic-Black Sea-Caspian space were characterized.

Keywords: ranked and unranked groups, inter-ethnic processes and relations, marginalization, linguistic conformity, border society, ethnophor.

Постановка проблеми. Дослідження геополітичних, гео економічних та соціокультурних особливостей розвитку Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону пов'язане зі специфічним рубіжним положенням етносів. Таке положення має відмінності у формуванні самих етносів, розвитку етнічних конфліктів та їх природи на відміну від таких, які формуються у державах з достатньо сталими межами та тривалою історією державного будівництва. Специфічність розвитку етносів у даному регіоні супроводжується накладанням різним етнополітичних, культурно-цивілізаційних процесів, що проявляються у геополітичних відносинах між державами Балто-Чорноморсько-Каспійського простору та сусідніми геополітичними регіонами. Рубіжні суспільства мають власні особливості міжетнічних процесів, які необхідно досліджувати саме з позицій особливостей геополітичного розташування, формування та розвитку соціокультурного середовища, гео економічних процесів.

Дослідження міжетнічних відносин має наукове та прикладне значення для формування теоретичних і методологічних основ вивчення, так і практичне значення. Зростання кількості конфліктів на міжетнічному ґрунті посилилось як у Росії, країнах ЄС, так і у країнах Балто-Чорноморсько-Каспійського простору. Вивчення природи конфліктів, причини їх зародження та можливі шляхи для запобігання або зниження рівня конфліктності є одним із завдань державної етнополітики у країнах, де є значна частка компактно розміщених етнічних меншин, або зростає потік мігрантів з інших країн, що посилюють рівень міжетнічного напруження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему міжетнічних відносин у рубіжних суспільствах, країнах з багатонаціональним складом населення активно досліджують американські вчені. Одним з основоположників сучасної теорії конфлікту

етносів є Д.Л. Горовіц [12]. Формування теорії, дослідження та вивчення різних типів відносин між етносами містяться у працях М. Вебера, Дж. Бермана, А.А. Налчаджяна [8]. Вивчення міжетнічних процесів в українському етносі, політико-географічні особливості соціокультурних процесів в Україні представлені у дисертаціях О.А. Борусевич, І.О. Вільчинської, публікаціях Л. Масенко [1,2,7]. Важливими є дослідження у галузі етнополітичної географії України львівського географа М.С. Дністрянського [5], який визначив основні проблеми, витоки конфліктів, специфіку етнічних процесів для України.

Визначення цілей публікації. Завданням даної статті є розгляд структури міжетнічних відносин, процесів, що відбуваються у межах етносу, вертикальні та горизонтальні зв'язки між етносами, причини їх конфліктогенного характеру, а також визначення особливостей формування українського етносу з позицій політичної географії.

Виклад основного матеріалу. А.А. Налчаджян визначає етнос як «специфічний вид соціальної групи, що виникає у результаті природно історичного процесу» [8]. Основними маркерами є наступні:

1. Етноси мають загальне біологічне походження. Ця теза пов'язана з геополітичною та етнологічною концепціями примордіалізму – спільне походження від одного предка.

2. Етноси мають загальну територію. Територія, на якій сформувався етнос, впливає на культуру та побут, образ життя населення. Крім цього, етнічна територія символізується, а природні ландшафти є маркерами, що відрізняють один етнос від іншого. М. С. Дністрянський визначає етнічну територію як одну «з основних об'єктивних ознак етнонаціональної ідентичності» [5].

3. Етнічна група має специфічні культурні традиції, загальну культуру. Культура у загальному розумінні сприяє закріпленню та консолідації етносів.

4. Етнос протиставляє себе іншим аналогічним етносам («ми – вони», «свої – чужі»). Це протиставлення є основою для формування етнічної самосвідомості.

5. Етнос має внутрішню структуру та організацію, що проявляється через систему родинності та релігійних груп.

В цілому, концепція *примордіалізму* та концепція *конструктивізму* – формування етносу через конструювання його інтелігенцією – є базовими у даному розгляді етносу як суб'єкта міжетнічних відносин. Представниками етносу, нації є *етнофори* – представники свого етносу, які вільно спілкуються своєю національною мовою (рідною, материнською), а також знають культурні традиції, характерні особливості прийнятих у даному етносі міжособистісних

відносин.

А. Ройс, спираючись на поняття «*етнічні межі*», сформувану етнологом С. Бартом, розвив ідею подвійних меж в етнічній групі [8]. Поняття подвійних меж спирається на уявлення того, що представники етносу перебувають у внутрішніх межах даного етносу, але мають різні особливості, знаходяться в різних субгрупах. Взаємодія через зовнішні межі етносу проходить через «призму» етнічності. Зовнішньо певна етнічна група здається монолітною, проте перебуваючи у межах етносу, можна виділити певні субгрупи, що відрізняються культурними, діалектними, антропологічними, побутовими відмінностями. Дані субгрупи етносу піддаються етнічним процесам роз'єднання або консолідації, на які впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники (рис. 1).

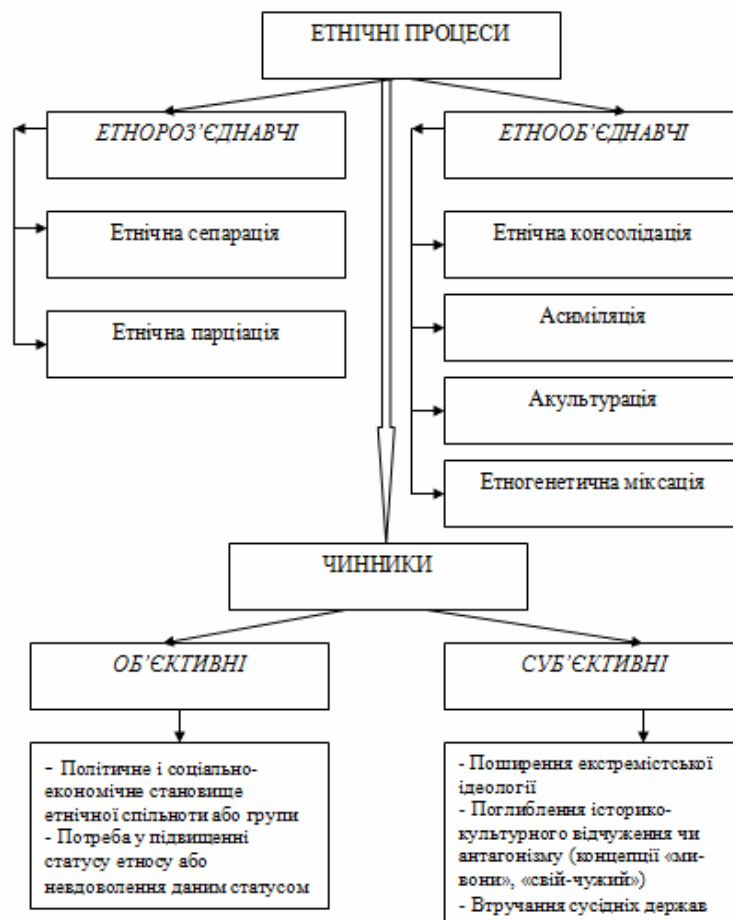

Рис. 1. Структура етнічних процесів та чинники, що їх формують (на основі [5])

Фактично, всі індивіди знаходяться в межах певного етносу, проте частина піддається *відчуженню* та знаходиться в процесі асиміляції чи переходу до іншого етносу, що близьке з поняттям маргінальності. Розрізняють два типи міжетнічних відносин: субординації (вертикальні) та горизонтальні (рис. 2).

Відношення субординації пов'язані з домінуванням одного етносу над іншим, що характеризується як ранжирувана система міжетнічних відносин. Горизонтальні відношення характеризуються тим, що етнічні групи мають однаковий статус та співіснують один з одним.

Ранжирувані системи виникають в результаті

завоювання одного етносу іншим. Прикладом завоювання на території Балто-Чорноморсько-Каспійського простору є турецьке народів Закавказзя. В результаті завоювання поступово формувалась ранжирувана система домінуючого та підлеглого етносу.

Неранжирувана система характерна була, наприклад, для колишнього СРСР. В результаті міграцій частина російського етносу оселялась у великих містах республік СРСР. Етнічні анклавні росіян залишилися після розвалу СРСР, проте зі зміною домінуючого етносу виникли міжетнічні конфлікти (приховані, наявні), а у Литві, Естонії, Латвії, Україні

переросли у етнополітичний конфлікт.

М.С. Дністрянський розглядає (гео-)етнополітичний конфлікт як комплексну соціально-політичну проблему, що включає історичні, культурні, економічні, психологічні та інші аспекти [5].

Найбільш складні відносини склались у країнах Балтії, особливо у Естонії і Латвії, та в Україні. Відсоткове співвідношення етнічних росіян достат-

ньо високе (табл. 1) і вимагає розширення власного статусу.

Найбільш виразно процеси мовної асиміляції проявились у Білорусі (табл. 2). Більшість населення країни користується російською мовою, навіть серед білоруського етносу (58,6 %).

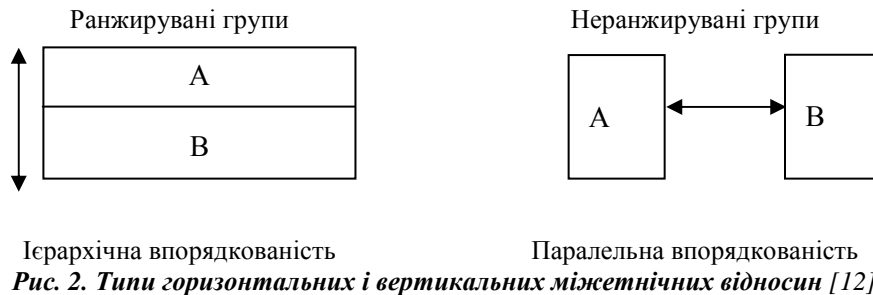

Рис. 2. Типи горизонтальних і вертикальних міжетнічних відносин [12]

Таблиця 1

Динаміка зростання росіян у колишніх республіках СРСР (вибірково) (у %) [3,11,13,14]

		1926	1939	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	Українці	80,01	76,48	76,81	74,87	73,55	72,73	77,82
	Росіяни	9,23	13,49	16,94	19,37	21,11	22,07	17,28
Латвія	Латвійці	73,4 ⁽¹⁹²⁵⁾	75,4 ⁽¹⁹³⁵⁾	62,39	57,05	53,69	52,05	62,10 ⁽²⁰⁰⁰⁾
	Росіяни	10,4 ⁽¹⁹²⁵⁾	10,6 ⁽¹⁹³⁵⁾	26,75	29,95	32,81	33,96	26,90 ⁽²⁰⁰⁰⁾
Естонія	Естонці	87,92 ⁽¹⁹²²⁾	88,11 ⁽¹⁹³⁴⁾	74,59	68,22	64,72	61,53	67,9
	Росіяни	8,23 ⁽¹⁹²²⁾	8,23 ⁽¹⁹³⁴⁾	20,07	24,68	27,91	30,33	25,63
Білорусь	Білоруси	80,61	82,9	81,09	80,97	79,39	77,86	81,22 ⁽¹⁹⁹⁹⁾
	Росіяни	7,7	6,5	8,19	10,42	11,90	13,22	11,37 ⁽¹⁹⁹⁹⁾

Таблиця 2

Мовна ситуація у Білорусі (за 1999 рік) [9]

	Чисельність, тис. чол.	Із загальної кількості осіб даної національності, у %			
		Вважають рідною мову свого етносу	Вказали, якою мовою спілкуються вдома		
			Білоруська	Російська	Інша
Усе населення, з них:	10045	81,9	36,7	62,8	0,5
Білоруси	8159	85,6	41,3	58,6	0,1
Росіяни	1142	90,7	4,3	95,7	-
Поляки	396	16,5	57,6	37,7	4,7
Українці	237	42,9	10,2	83,6	6,2
Євреї	28	5,4	3,8	95,7	0,5

Схожа ситуація характерна для України соціологічне опитування, проведене у 2006-2008 роках Центром Разумкова, показало, що українська є рідною для 43,7 % (2008), російська 26,0 % населення. У той же час біля третини населення України користуються одночасно кількома мовами – російською та українською (табл. 3). Така ситуація викликана етнозахисним механізмом – мовним конформізмом [7].

Завдяки мовному конформізму формуються три групи у межах етносу – двох полярних, які користуються переважно українською або російською, та більшої частини – білінгвів, які одночасно користуються обома мовами, віддаючи перевагу російській, особливо серед української молоді.

О.А. Борусевич проаналізувала трансформа-

цію етнічних цінностей українців [1]. Більш молоде покоління піддається подальшій русифікації, а питання мовної ідентифікації не є першочерговим. У сім'ї українці надають перевагу українській, тоді як у професійному та міжособистісному спілкуванні – російській. Така ситуація пов'язана і з переважанням міського населення (біля 68 %), переважно зрусифікованого, а також феноменом маргіналізації.

І.Ю. Вільчинська зазначає, що відношення до використання мови залежить від соціальних груп – чим нижча соціальна група, тим вищий показник використання української [2]. Також це проявляється у концепті «місто-село».

Таблиця 3

Соціологічне опитування відносно рідної мови (2006-2008 рр.) [10]

Мова	2006	2007	2008
Українська	51,4	52,0	43,7
Російська	30,7	25,7	26,0
І українська, і російська	15,6	21,5	28,7
Інша мова	1,1	0,9	0,9
Важко відповісти	0,6	0,5	0,7

А.А. Налчаджян виділяє наступні міжетнічні процеси: суперництво і боротьба, конфлікти, співробітництво, вторинні процеси перерозподілу статусу і ролей [8]. У результаті міжетнічних процесів виникає стратифікація етносів, виникає ієрархія статусів.

Етапами встановлення міжетнічних відносин є:

1) перший контакт етносів, створення стереотипів відносно контактуючого етносу;

2) етап суперництва – на цьому етапі йде боротьба за ресурси між етносами (завойовником і завойованим), формування нової системи статусів та міжетнічної субординації;

3) етап акомодатії – закріплення міжетнічних статусів, формування соціально-культурних ніш діяльності;

4) етап асиміляції. Приймаючи культуру домінуючого етносу, йде процес поступової акультурації та асиміляції підлеглого етносу. А.А. Налчаджян

акцентує увагу на тому, що в процесі переходу від етапу акомодатії до процесу асиміляції йде руйнація традиційних внутрішньоетнічних відносин [8]. Саме на цьому етапі відбувається дезорганізація етнічних груп та зростання кількості осіб з девіантною поведінкою.

Постає важливість питання формування національної ідеології. «Реперними» точками тут є історія етносу. Чим довша історія етносу, тим він є більш привабливим для етнофорів. Важливою є також така форма етнічної ідентичності, яка пов'язує усі сфери життя етнофора. Якщо етнічна ідентичність фрагментарна, формуються передумови для подальшої акультурації даного етносу.

В Україні частина громадян асоціюють себе з радянською культурою. Проте це характерно в більшості для дорослої вікової групи (старше 35-40 років). Більшість же громадян відносить себе до української культури (табл. 4).

Таблиця 4

Співвідношення культурних традицій в Україні (2006-2007 рр.) [6]

Культурна традиція	2006	2007
Українська	56,3	57,9
Радянська	16,4	19,4
Російська	11,3	10,1
Загальноєвропейська	6,6	6,4
Інша	1,5	1
Важко відповісти	7,9	5,2

Достатньо складним є аналіз маргінальних груп етносів. Маргіналізація етносу, на нашу думку, найбільш виразно проявляється у тих соціальних групах етносу, що займає високий статус (інтелігенція, представники бізнесу, власники землі тощо). Для підвищення їх статусу відносно домінуючого етносу ці соціальні групи піддаються акультурації. Оскільки міста є осередками інновацій, культурного життя та ін., і вони швидше піддаються асиміляції через постійний міграційний потік маргіналізованих груп та представників домінуючого етносу.

Висновки. Вивчення міжетнічних відносин у геополітиці є одним із ключових. Якщо розглядати політико-географічний простір за теорією Великих багатовимірних просторів (за В. Дергачовим) [4], то можна виділити соціокультурний, геополітичний та гео економічний простори, які у межах рубіжних суспільств накладаються і часто не співпадають з існуючими межами (державні кордони, етнічні межі тощо). Розмиті і достатньо динамічні межі у країнах Балто-Чорноморсько-Каспійського простору представляють собою лінії напруги, які мають різний рі-

вень конфліктності та контакту. Визначаючи вище викладені положення, необхідно зазначити, що етноси мають достатньо складну структуру, в межах якої відбуваються різномірні відносини (горизонтальні та вертикальні) з представниками інших етносів. Утворення та відновлення держав на Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі призвела до зміни ранжируваних та неранжируваних систем, зміни ролей та статусів етносів, що призвело до зростання напруги у багатьох державах. Найбільш конфліктогенного характеру міжетнічні відносини набули у країнах Закавказзя. Відносно України необхідно продовжити дослідження процесів стратифікації етносу за мовними, релігійними, політичними ознаками, за лінією «місто-село». Крім цього, важливим є дослідження динаміки міжетнічних відносин у країнах Балтії, Білорусі, Молдові, країнах Закавказзя. Різноманітні та специфічні процеси тривалий час формувались за близькими зовнішніми чинниками, тому мають важливе значення для вивчення міжетнічних процесів та їх екстраполяції щодо України.

Список використаних джерел:

1. Borusevych O.A. *Mizhpokolinna transformaciya etnichnykh cinnostey (na prykladi ukrayinskoho etnosu): avtoref. dys... kand. sociol. nauk: 22.00.03 / O.A. Borusevych; NAN Ukrayiny, In-t sociol. – K., 2000. – 18 s.*
2. Vilchynska I.Yu. *Etnosocialna identychnist suchasnoyi ukrayinskoyi molodi: avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.05 / I.Yu. Vilchynska; NAN Ukrainy. Un-t derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho. – K., 2002. – 20 s.*
3. *Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 goda. Nacionalnyj sostav naseleniya po respublikam SSSR. Demoskop Weekly. Rezhym dostupa: <http://demoscope.ru/weekly/pril.php>*
4. Dergachev V.A. *Civilizacionnaya geopolitika (Bolshiye mnogomernye prostranstva): Nauchnaya monografiya. – Odessa: IPREEI NANU, 2003. – 262 s.*
5. Dnistriansky M.S. *Etnopolitychna geografiya Ukrayiny: problemy teorii, metodologiyi, praktyky: Monografiya. – Lviv: Vydavnychy centr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – 490 s.*
6. *Do yakoyi kulturnoyi tradytsiyi Vy sebe vidnosyte? Sociologichni opytuvannya. Centr Razumkova. Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=693*
7. Masenko L. *Movna povedinka osobystosti u situaciyi bilingvizmu. Ponyattya movnoyi stiykosti / L. Masenko // Nezalezhny kulturologichny chasopys "Yi", 2004. – № 35. Rezhym dostupu: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-bilingv.htm>*
8. Nalchadzhian A.A. *Etnopsikhologiya. 2-e izd. – SPb: Piter, 2004. – 381 s.*
9. *Raspredeleniye naseleniya Respubliki Belarus po nacionalnostyam i yazykam v 1999 godu. Perepis naseleniya 1999 g. Rezhym dostupa: <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/p6.php>*
10. *Yaka mova dlya vas ye ridnoyu? Sociologichni opytuvannya. Centr Razumkova. Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=290*
11. *Centralas statistikas parvades datu bazes. Population by ethnicity (Census population data). 1920, 1925, 1930, 1935. – Rezhym dostupa: <http://data.csb.gov.lv/>*
12. Donald L. Horowitz. *Ethnic groups in conflict. University of California Press, 2000. – 697 p.*
13. *Population and social processes. Database. Latvijas statistika. – Rezhym dostupu: <http://www.csb.gov.lv/en>*
14. *Statistics Estonia. Censuses. – Rezhym dostupu: <http://www.stat.ee/en>*

Summary**Sergii Iaromenko. POLITICAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTER-ETHNIC RELATIONS.**

Research of geopolitical, geo-economic and cultural features in the Baltic-Black Sea-Caspian space is associated with a specific position of ethnic groups. This situation is different in the formation of most ethnic groups, the development of ethnic conflicts and their nature as opposed to those that are formed in states with sufficiently stable outside and a long history of state-building. Specificity of ethnic groups in the region accompanied by overlapping different ethno-political, cultural and civilization processes that occur in geopolitical relations between the Baltic-Black Sea-Caspian space and neighboring geopolitical regions. Border societies have their own particular ethnic processes that are necessary to investigate precisely the characteristics of its geopolitical location, formation and development of socio-cultural environment, geo-economic processes.

The main aspect of the study of inter-ethnic relations are an ethnic group that is characterized by several features: a common territory, common culture and traditions. Overall, the ethnic group has a complex structure that has a multilevel hierarchy and relationships. At the level of ethnic representatives contact him (etnofory) act as a single system that has its own mental settings specific traditions and value system.

Ethnicity in the process of development can be subjected to the processes of integration and disintegration, which caused both internal and external factors. In complex, multiethnic states of processes occur in horizontal and vertical directions. Horizontal relationships form a clear hierarchy of ethnic groups in the "dominant ethnic group-subordinate ethnic group", which for a long time establishes a system of statuses and roles in multinational states. The most disordered, as having significant and dynamic features of disintegration has unranked system of inter-ethnic relations.

The unranked system for members of the Russian ethnic group in the twentieth century, including in the Soviet period are considered in this paper. The example shows the Belarus language problem, which tends to assimilate the Russian language, which had the status of the language of the dominant ethnic group. In Ukraine actively used ethnic protected mechanism - language conformism, an example of which is considered relatively polls favor the use of language and the ratio of representatives of the ethnic group to one of the cultures. A poll in Ukraine showed a large proportion of those who use simultaneously in two languages (bilingualism) and a large proportion of supporters of Soviet culture.

Keywords: ranked and unranked groups, inter-ethnic processes and relations, marginalization, linguistic conformity, border society, ethnophor.

УДК 338.43:911.3(477.53) «1861»

Сергій Лавриненко

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1861 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВЩИНИ)

У статті розглядаються питання впливу соціально-економічних чинників на еволюцію аграрної сфери Полтавщини у період після селянської реформи 1861 р. та їх вплив на перебіг суспільно-географічних процесів. Автор аналізує комплексну трансформацію умов і напрямків сільськогосподарського виробництва в Україні в період становлення індустріального суспільства. Розкриваючи сутність пореформеної капіталістичної еволюції сільського господарства, автор з'ясовує регіональні особливості розвитку аграрної сфери, аналізуючи різноманітні природні та соціальні фактори впливу.

Ключові слова: соціально-економічні чинники, феодальна система, капіталізм, селянська реформа, аграрна сфера, продуктивні сили, організаційно-економічні відносини, суспільно-географічні процеси.

Сергей Лавриненко. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ПОСЛЕ РЕФОРМЫ 1861 ГОДА (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВЩИНЫ). В статье рассматриваются вопросы влияния социально-экономических факторов на эволюцию аграрной сферы Полтавщины в период после крестьянской реформы 1861 г., а также их влияние на ход общественно-географических процессов. Автор анализирует комплексную трансформацию условий и направлений сельскохозяйственного производства в Украине в период становления индустриального общества. Раскрывая сущность пореформенной капиталистической эволюции сельского хозяйства, автор определяет региональные особенности развития аграрной сферы, анализируя разнообразные природные и социальные факторы влияния.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, феодальная система, капитализм, крестьянская реформа, аграрная сфера, продуктивные силы, организационно-экономические отношения, общественно-географические процессы.

Sergey Lavrynenko. REGIONAL FEATURES OF AGRICULTURAL AREAS AND THEIR IMPACT ON SOCIAL AND GEOGRAPHIC PROCESS AFTER THE REFORM OF 1861 (FOR EXAMPLE, POLTAVA REGION). The paper deals with the influence of socio - economic factors on the evolution of the agricultural sector of Poltava in the aftermath of the peasant reform of 1861 and their impact on the socio-geographical processes. The author analyzes the complex transformation of the conditions and trends of agricultural production in Ukraine in the period of industrial society. Revealing the nature of post-capitalist evolution of agriculture by regional features discovers development of agriculture by analyzing various natural and social factors influence.

Keywords: socio-economic factors, the feudal system, capitalism, peasant reform, agricultural sector, the productive forces, organizational-economic relations, social and geographical processes.

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери суспільного виробництва відбувається у взаємодії природних та соціально-економічних чинників, що обумовлює історичний характер цієї взаємодії. Це стає особливо помітним у перехідні епохи суспільного розвитку, які супроводжуються глибокими трансформаціями економічних основ життєдіяльності. Тому зростає актуальність ретроспективного аналізу історичного досвіду здійснення економічних реформ та їх впливу на умови і напрямки еволюції окремих сфер господарства. Подібний аналіз може проводитися як на макроекономічному рівні, так і на рівні господарського комплексу регіону.

Аналіз попередніх досліджень. Основні аспекти даного питання отримали висвітлення переважно у роботах з історії економіки, з розвитку господарства України та окремих її регіонів. Це праці О. Анфімова, В. Голобуцького, І. Гуржія, Є. Карнаухової, І. Лободи, П. Ляценка, П. Першина, П. Риндзюньського, П. Хромова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 11; 14; 16]. Але при цьому менше уваги приділялося з'ясуванню регіональних особливостей та чинників розвитку економіки, його впливу на суспільно-географічні процеси.

Відповідно до цього, метою статті є показ впливу соціально-економічних чинників макросистемного рівня на напрямки еволюції аграрної сфери, зокрема, на території Полтавщини у період після реформи 1861 р.

Виклад основного матеріалу. Специфіка економічної системи суспільства визначається змістом виробничих відносин, сукупність яких утворює економічний базис кожної суспільної формації, який в свою чергу, є фундаментом формування і розвитку надбудовних інститутів суспільства. У відносній самостійності системи виробничих відносин щодо свого базису реалізується свідомо функція людини, а вся система у своєму розвитку органічно поєднує об'єктивні та суб'єктивні риси. Відповідно до цього продуктивні сили суспільства включають в себе матеріально-речову та соціально-економічну складові. Якщо технічні засоби праці характеризують матеріально-технічний рівень розвитку праці, то соціально-економічні відносини – стан суспільної організації праці, рівень її структурної цілісності, котрі у своїй діалектичній єдності утворюють об'єктивну основу розвитку виробництва.

Система виробничих відносин в якості визначального структурного елементу має відносини власності. Як основа даних відносин власність визначає цільову спрямованість виробництва умови розпорядження і використання факторів виробництва у певних групових інтересах, зумовлюючи соціальну структуру певного суспільства та систему політичної влади.

У сфері виробництва, яка має суспільну форму, складаються соціально-економічні та організаційно-економічні відносини. Цю суспільну форму і утворюють соціально-економічні відносини власності на засоби виробництва. Відносини

власності характеризують суспільний спосіб з'єднання працівника із засобами виробництва; відповідні йому відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а також умови розпорядження і використання факторів виробництва (капіталу, праці, землі, підприємницьких здібностей) [12, с.44]. Організаційно-економічні відносини – це ті відносини, які виникають у процесі організації виробництва як такого (поділ праці, його спеціалізація, кооперування, концентрація й комбінування виробництва). Виступаючи як відносини між людьми, вони одночасно безпосередньо характеризують стан виробництва, незалежно від його соціально-економічної форми, відображають особливості певного етапу розвитку факторів виробництва та їх суспільної комбінації. Роль виробничих відносин полягає у тому, що, являючи собою суспільну форму розвитку продуктивних сил, вони створюють для цього розвитку певні рамки, стимули (або антистимули) [12, с.44,46]. При цьому ступінь розвитку організаційно-економічних відносин слугує істотною характеристикою ступеня розвитку продуктивних сил суспільства.

Особливості сільського господарства як галузі виробництва вплинули на більш низький загальний рівень його розвитку (структурні диспропорції, уповільнені темпи розвитку, поглибленні відмінностей між містом та селом тощо) порівняно із сферою промислового виробництва в умовах капіталістичної економіки. Крім того, сільськогосподарські підприємства більш чисельніші та дрібні, ніж у промисловості, а їх загальна чисельність зростає повільніше, ніж у промисловості. Тобто, з технологічно-стадійної точки зору, при капіталізмі сільське господарство за рівнем розвитку продуктивних сил і техніки виробництва знаходилося на більш низькому рівні розвитку, а саме на стадії мануфактури, де відсутня система машин, пов'язаних в єдиний виробничий механізм, більш низька енергооснащеність праці. Тобто, більш уповільнені темпи розвитку сільського господарства в епоху капіталізму порівняно із промисловістю полягають у збереженні натурального його характеру, що зумовлює постійний процес диференціації аграрних виробництв. Продуктивність праці у сільському господарстві внаслідок збереження примітивних технічних засобів виробництва тривалий час залишалася нижчою, ніж у промисловості.

Нерівномірний характер розвитку продуктивних сил за умов капіталізму мав вираз у невідповідності споживання і виробництва, яка посилювалася звуженим платоспроможним попитом. Оскільки сільське господарство більш тісніше пов'язане з широким попитом населення (виробництво переважно предметів споживання та сировини для легкої промисловості), темпи і обсяги його розвитку безпосередньо залежать від даного чинника. Наслідком структурного відставання сільського господарства від промисловості була більш низька органічна будова капіталу у

землеробстві порівняно із промисловістю, що впливало на загальні темпи розвитку аграрної сфери, на характер проникнення капіталізму у землеробство, а також на характер його спеціалізації та своєрідність форм торгового землеробства, що формувало особливості розміщення сільськогосподарського виробництва та його спеціалізації. Це проявлялося у випереджаючому розвитку окремих галузей та районів від інших, а також у специфіці формування поділу праці, відмінної від аналогічних процесів у промисловості. У сільському господарстві спостерігалось поєднання торгових і неторгових галузей, коли сільськогосподарські підприємства, спеціалізуючись на виробництві певного продукту для його продажу на ринку, зберігали риси споживчого господарства, виробляючи інші продукти для власних потреб, лише пристосовуючи це до інтересів виробництва провідного ринкового продукту.

Характер основних рис капіталістичної еволюції сільського господарства істотно видозмінювався у залежності від впливу попередніх залишків феодальної системи. На цій основі формувалися різні типи ринково-капіталістичної аграрної еволюції. Поширення нових капіталістичних відносин на аграрну сферу мало свої специфічні форми прояву, які були обумовлені особливостями сільського господарства як певної галузі виробництва, способами поєднання основних виробничих чинників а також регіональними особливостями формування феодально-кріпосного ладу. Розвиток і розклад системи кріпосного господарства відбувався нерівномірно як в окремих своїх секторах (у промисловому та сільськогосподарському виробництві), так і у розрізі окремих регіонів. Відомий історик-економіст П.І. Лященко, розглядаючи характер поширення різних форм експлуатації кріпосної праці в окремих районах Росії, зазначав, що у різних районах в залежності від економічних умов (насамперед від ступеня розвитку промислів та промислового населення) і від ступеня вигідності та прибутковості для поміщика сільськогосподарського виробництва, складалися різні форми експлуатації кріпосної праці та організації заснованого на ній поміщицького господарства [9, т. I, с.482]. У зв'язку з цим у нечорноземних губерніях спостерігався розвиток фабричної промисловості і селянських кустарних промислів, що стало можливим при несприятливих ґрунтово-кліматичних умовах, міжрайонного поділу праці з можливостями постачання сільськогосподарської продукції із сусіднього Чорноземного району. Тому для поміщиків Нечорнозем'я було особливо вигідним переведення селян на оброчну систему. У чорноземній смузі, зокрема у губерніях Лівобережної України, при достатній кількості родючих земель, близькості внутрішніх і зовнішніх ринків, відносно слабкому розвитку селянських кустарних промислів, для поміщиків найвигіднішою була експлуатація селян у формі панщини [4, с.27].

Відмінності в умовах експлуатації дворянських маєтків в залежності від району

розташування, розмірів господарства, ступеня утягнутості до ринку та інших чинників, відобразилися і на багатоваріантності запропонованих рішень та проектів проведення селянської реформи. Так власники маєтків чорноземної смуги були зацікавлені у збереженні за собою максимальної кількості землі і наділення селян ділянками таких розмірів, які б забезпечили поміщицькі господарства ще на тривалий час робочою силою. В результаті реформи більше 1/5 селянських земель, що належали їм раніше, були відрізані на користь дворян. Насамперед це найбільш цінні за якістю площі, а також такі угіддя, як луки, вигони, ліси та інші, без яких неможливе було тодішнє господарювання. У чорноземних губерніях з більш високою цінністю землі відрізки перевищували 26% дореформеного селянського землекористування, а у ряді губерній, де поміщики були найбільше зацікавлені у землі, селянські наділи були зменшені до 35-40%, у тому числі у Полтавській губернії було відрізано 40% дореформених селянських земель [8, с.140-141]. Безумовно, що у разі отримання селянами після реформи 1861 р. більшої кількості землі, інших угідь та за більш дешеву ціну, розвиток капіталізму і продуктивних сил в цілому відбувався б більш прискореними темпами, життєвий рівень населення був би вищим, а відповідно ширшим був би і внутрішній ринок, що наблизило б характер економічного розвитку країни до американської моделі. З іншого боку, проекти дворян нечорноземної смуги про звільнення селян із землею але за високий викуп відображали відносну дешевизну менш родючих земель та більшу дорожнечу робочої сили. Відповідно високу величину викупу поміщики даного регіону передбачали використати в якості стартового капіталу для переведення маєтків на комерційні засади.

У питанні пореформеної капіталістичної еволюції сільського господарства країни економічний аналіз дозволяє виділяти у загальному плані землеробський центр із значними залишками елементів кріпосної системи, та окраїни з відсутністю або слабким проявом цих залишків, з рисами вільної колонізації, низькою щільністю населення, наявністю значного колонізаційного земельного фонду. Землеробський центр країни та її землеробські окраїни відображають таким чином «...просторовий або географічний розподіл місцевостей, в яких переважає аграрна еволюція відповідно пруського та американського типів» [7, с.51]. Але основні риси цих двох типів аграрної еволюції проявлялися також в усіх місцевостях, де співіснували поміщицьке та селянське господарства.

Основні риси розвитку і розміщення сільськогосподарського виробництва Полтавщини у пореформений період істотним чином залежали від умов і подальших тенденцій трансформації двох головних соціально-економічних типів господарств – поміщицького та селянського, неоднорідних за своєю внутрішньою структурою [6]. Ця неоднорідність проявилася ще у феодальну епоху і

особливо посилювалося її значення у період кризи феодального ладу у процесі товаризації поміщицьких і селянських господарств. Нерівномірний розподіл між окремими поміщицькими господарствами землі як головного засобу виробництва та кріпосних селян разом з цілою низкою інших факторів (ємкість внутрішнього ринку, транспортне сполучення, доступ до зовнішніх ринків, тощо) зумовлювало ступінь проникнення до їх господарств товарно-грошових відносин, визначаючи на перспективу умови і характер ведення господарства. У той час, як великі і у значній мірі середні дворянські господарства вже працювали на ринок (продукція сільського господарства або продукція переробних підприємств), то господарства дрібних поміщиків в основній своїй масі такої можливості не мали, продовжуючи ґрунтуватися на натуральних засадах, маючи слабкий зв'язок з ринком.

Так, загальна картина розподілу поміщицьких господарств за особливостями володіння землею та кріпосною робочою силою у Полтавській губернії на момент реформи 1861 р. свідчить, що характерною рисою дворянського землеволодіння тут була надзвичайна дрібномаєтковість, як і в цілому на Лівобережній Україні. Як наявність великих латифундій на Правобережній Україні та у Причорномор'ї, так і подрібненість поміщицького землеволодіння на Лівобережжі були результатом історичних умов формування кріпосного права [3; 4, с.56; 13]. На цьому тлі Полтавська губернія виділялася особливою поширеністю дрібних маєтків і помість, займаючи перше місце у країні за їх кількістю. Друге місце посідала Курська, а третє – Чернігівська губернії. На початку 60-х рр. XIX ст. вони становили тут 2/3 загальної кількості маєтків (5049 із 7300) і майже 1/8 усіх дрібних маєтків у Росії, хоча і тут було близько 80 великих маєтків з тисячами та десятками тисяч десятин землі [4, с.56; 10, с.170, 309, 310]. Відповідно до розподілу землі розподілялася і кріпосна робоча сила. У 1849 р. з 8139 маєтків Полтавської губернії 5982 налічували менше 21 чол., 1469 маєтків - від 21 до 100 чол. І лише 688 маєтків мали більше як по 100 чол. кріпаків. До того ж серед найдрібніших маєтків, що мали до 21 чол. кріпаків, 55% володіли до 5 чол. Перша група володіла 31% загальної кількості кріпаків, а друга - 69%, хоча і тут були великі маєтки з десятками тисяч кріпаків [4, с. 60-61; 10. с.309]. Відзначена риса дворянського землеволодіння Полтавщини була важливим чинником формування галузевих і територіальних пропорцій аграрного виробництва у період кризи феодальних та розвитку капіталістичних відносин.

Панування панщинної системи зумовило подальшу еволюцію аграрного капіталізму за «прусським» з тривалим збереженням відріткової системи у її найбільш архаїчних формах, поширенням споживчої оренди, низькою доходністю господарств та загальним низьким рівнем життя населення. Це, у свою чергу, визначило характер використання робочої сили, коли її надлишок не міг бути поглинений всередині Полтавської губернії і

тому активно поширювався відхід на сільськогосподарські роботи за межі регіону.

Панщинний спосіб феодального землекористування зумовлював також консервацію трипільної системи землеробства. Якщо у нечорноземних губерніях вже з кінця XVIII ст. спостерігалася раціоналізація цієї системи з впровадженням елементів багатопілля, у смузі чорноземних губерній трипільля велося без правильного чергування посівів, без угноєння (окрім ділянок під посівами коноплі, тютюну та буряків), з безсистемним користуванням іншими угіддями, низьким технічним станом сільськогосподарських знарядь. Лише у великих поміщицьких маєтках трипільля поєднувалося з перелогом, коли частина землі використовувалася під пасовища або сіножатні [5].

Істотне значення в якості соціально-економічного чинника розвитку аграрної сфери Полтавщини на період реформи 1861 р. належало його положенню у системі міжрайонного поділу праці. Це чітко проявилось у процесі товаризації поміщицьких маєтків. Так, у зв'язку із швидким розвитком товарного землеробства у причорноморських губерніях, маєтки Лівобережної України, зокрема Полтавщини (окрім південних її повітів), поступово скорочували посіви пшениці, заміщуючи її житом, та переорієнтовуючись переважно на потреби внутрішнього ринку. Але внаслідок вузькості останнього через слабкий розвиток промисловості і незначну кількість промислового населення як потенційного споживача сільськогосподарської продукції, незадовільного стану транспортної системи в регіоні та схожістю аграрної спеціалізації сусідніх губерній, зерно з полтавських маєтків перероблялося переважно на горілку. Все це стимулювало розвиток низки галузей, що переробляли сільськогосподарську сировину.

З іншого боку, базові умови розвитку аграрного капіталізму визначили і можливість промислового розвитку певної території. Так, особливістю вітчизняних умов порівняно із передовими на той час країнами Заходу було те, що не лише виникнення, але й сам мануфактурний період капіталізму протікав в історичних умовах панування феодальної системи господарства. Це не тільки затримувало темпи розвитку, а й надавало своєрідності та складності соціально-економічній природі вітчизняної мануфактури у дореформений період. Складність полягала головним чином у співіснуванні різних економічних типів мануфактурних підприємств (казенної, посесійної, вотчинної та приватнокапіталістичної), які різко відрізнялися за характером організації виробництва і виробничих відносин. Перші три типи мануфактур при їх юридично-правових відмінностях мали спільну рису у способі економічної організації виробничих процесів. Тут панували кріпосницькі відносини, засновані на власності як на засоби

виробництва, так і на робочу силу (робітники-кріпаки). Лише тип приватнокапіталістичної мануфактури являв собою структуру з використанням вільнонайманої праці. В умовах технічного прогресу та розвитку нових капіталістичних відносин історичні перспективи подальшого розвитку для капіталістичних мануфактур та мануфактур з примусовою працею мали принципово відмінний характер. Використання примусової праці в об'єктивних умовах товаризації поміщицьких господарств ставало все менш продуктивним. Процес зростання поміщицького промислового підприємництва (як і сільськогосподарського) у першій половині XIX ст. був формою пристосування дворянських господарств до ринку з метою самозбереження себе як господарюючого суб'єкта без кардинальної зміни всієї системи кріпосницьких відносин. Досягнення цієї мети за тих умов було можливим лише шляхом різкого підсилення феодальної експлуатації залежного селянства як у сільському господарстві (зростання панщини, впровадження місячини та ін.), так і у промисловості, робота в якій ставала одним із різновидів панщини.

Селяни-робітники (часто віддані за недоїмки та борги на поміщицьке підприємство) були вкрай не зацікавлені у результатах праці, а виробничий процес відбувався повільно, з більшими питомими витратами часу і робочої сили на одну операцію. Як відмічав у своїх статтях поміщик-підприємець і слов'янофіл А.І. Кошелєв, робота на кріпосних мануфактурах «производилась дурно и нерасчетливо», продуктивність праці «была едва в половину вольного работника». Тут «один перед другим боится переработать», у той час, як на «... коммерческой... мануфактуре они друг друга воодушевляют и подстрекают. Вычет заставляет каждого, строже всякого надсмотрщика, наблюдать за чистотой работы» [15, с. 33]. Хоча в подальшому методи використання робочої сили зазнавали певних модифікацій (спроби впровадження парових машин та нових форм оплати праці), все це не змінювало соціально - економічної природи мануфактур із примусовою працею, у зв'язку з чим тип вотчинних та посесійних мануфактур у нових економічних умовах не мав майбутнього.

Висновки. Таким чином, період становлення індустріального суспільства та формування ринково-капіталістичних відносин супроводжувався комплексною трансформацією умов і напрямків розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Це було зумовлено, передусім, соціально – економічними чинниками макрорівня, а саме – характером дії попередніх залишків феодальної системи, що вплинуло на зміни у галузевій спеціалізації, територіальній структурі, технічній оснащеності, продуктивності та соціальній ролі аграрного виробництва.

Список використаних джерел:

1. Anfimov A.M. *Nekotorye dannye ob izmeneniyakh ekonomicheskogo polozheniya krestyan raznykh razryadov v konce XIX v. – U kn.: Problemy socialno-ekonomicheskoy istorii Rossii. Sb. st. – M.: Nauka, 1979. – S. 277-304.*

2. Golobutskiy V.O. *Ekonomichna istoriya Ukrainy RSR. Dozhovtnevy period: Navch. posib. dlya stud. ekonomich. spec. vuziv.* – K.: Rad. shkola, 1970. – 298 s.
3. Gurzhii I.O. *Povstannya selyan v Turbayah (1789 – 1793).* – K.: AN URSSR, 1950. – 374 s.
4. Gurzhii I.O. *Rozklad feodalno-kriposnytskoyi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrayiny pershoi polovyny XIX stolittya.* – K.: Derzhpolitvydav URSSR, 1954. – 451 s.
5. Dzhaman M.O., Ermakov V.V. *Problema stalosti individualnoho selyanskogo hospodarstva v umovakh rozvytku rynkovykh vidnosyn // Strategiya rozvytku i realizatsiyi potencialu APK // Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Zhytomyr, 26 veresnya 2008 r. / Zhytomyrske oblasne obyednannya hromadskoyi organizatsiyi «Spilka ekonomistiv Ukrayiny».* – Zhytomyr, 2008. – S. 41–45.
6. Ermakov V.V. *Terytorialni aspekty agrarnoho vyrobnytstva u period formuvannya rynkovykh vidnosyn // Strategiya rozvytku i realizatsiyi potencialu APK // Materialy Vseukr. nauk.- prakt. konf., m. Zhytomyr, 26 veresnya 2008 r. / Zhytomyrske oblasne obyednannya hromadskoyi organizatsiyi «Spilka ekonomistiv Ukrayiny».* – Zhytomyr, 2008. – S. 46–49.
7. Karnaukhova E.S. *Razmeshhenie selskogo khozyaystva Rossii v period kapitalizma (1860 – 1914 g.g.).* – M.: Izd.-vo AN SSSR, 1951. – 215 s.
8. Loboda I.S. *Agrarnoye perenaseleniye na Levoberezhnoy Ukraine v konce XIX veka (po materialam Poltavskoy i Chernigovskoy guberniy) // Istoriya SSSR. – 1958. - № 5. – S. 137-143.*
9. Lyashchenko P.I. *Istoriya narodnoho hospodarstva SRSR. T.1-2. – K.: Derzhpolitvydav, 1951. – T. 1: Dokapitalistychni formatsiyi. – 1951. – 635 s.; T. 2: Kapitalizm. – 690 s.*
10. *Pamyatnaya knizhka Poltavskoy gubernii na 1865 god. Sost. N. Bodyanskiy.* – Poltava, 1865. – 186 s.
11. Pershin P.N. *Agrarnaya revolyuciya v Rossii. Istoriko-ekonomicheskoye issledovaniye. Kn. 1-2. – M.: Nauka, 1966. – Kn. 1. Ot reformy k revolyucii. – 490 s.*
12. *Politicheskaya ekonomiya: Uchebnyk dlya vuzov / Medvedev V.A., Abalkin L.I., Ozherelyev O.I. i dr. – M.: Politizdat, 1988. – 735 s.*
13. Rklitskiy M.V. *Zemlya i zemelnye otnosheniya v Poltavshchine. Statisticheskiye zametki po zemelnomu voprosu. – 2-e izd., Poltava, 1917. – 56 s.*
14. Ryndzyunskiy P.G. *Krestyanskyaya promyshlennost v poreformennoy Rossii (60-80-e gody XIX v.).* – M.: Nauka, 1966. – 261 s.
15. Solovyeva A.M. *Promyshlennaya revolyuciya v Rossii v XIX v. / AN SSSR. In-t istorii SSSR; Otv. red. V.I. Bovykin. – M.: Nauka, 1990. – 272 s.*
16. Hromov P.A. *Ekonomicheskaya istoriya SSSR. Period promyshlennogo i monopolisticheskogo kapitalizma v Rossii: Uchebnyk / P.A. Hromov. – M.: Vysshaya shkola, 1982. – 240 s.*

Summary

Sergey Lavrynenko. REGIONAL FEATURES OF AGRICULTURAL AREAS AND THEIR IMPACT ON SOCIAL AND GEOGRAPHIC PROCESS AFTER THE REFORM OF 1861 (for example, Poltava region).

Analysis of the agrarian sphere of social production can be done either at the macroeconomic level and at the level of the economic sector in the region. This reinforces the relevance of any retrospective analysis of the historical experience of economic reforms and their impact on the conditions and trends of the evolution of the individual farming fields

Above the problems of our intelligence work, several researchers, among which are A. Anfimova, V. Golobutskogo, I. Gurzhii, E. Karnaukhov, J. Loboda, P. Liashchenko, P. Pershyna, P. Ryndzyunskoho, P. Chromic the bulk of the research carried out in the history of economics.

Features of agriculture as industries affected to a lower overall level of development compared to the industrial production in the capitalist economy. A slow pace of agricultural development in the era of capitalism compared to the industry is to maintain its natural character, which leads to an ongoing process of differentiation of agricultural production. The proliferation of new capitalist relations in agrarian sphere had its specific manifestations. In different areas, depending on economic conditions (especially the degree of craft and industrial population) and the degree of utility and profitability for agricultural landowner consisted various forms of exploitation of serf labor and organization founded by her landlord economy. In the chernozem zone, particularly in the provinces of the Left-Bank Ukraine, given enough fertile land, proximity to domestic and foreign markets, the relatively weak development of peasant crafts for landlords best was the exploitation of the peasants in the form of serfdom. The main features of the development and deployment of agricultural production in the post-reform period Poltava significantly dependent on conditions and future trends in the transformation of the two main socio-economic types of farms – the landlord and peasant, heterogeneous in their internal structure. In comparison with the advanced countries of the West the manufacturing period of capitalism in Ukraine took place under the rule of the feudal economic system, which was the main feature of the socio-economic nature of domestic manufacture.

Keywords: socio-economic factors, the feudal system, capitalism, peasant reform, agricultural sector, the productive forces, organizational-economic relations, social and geographical processes.

УДК 911:001.89(477)

Сергій Шевчук

НАПРЯМКИ РОБОТИ ТА ГОЛОВНІ ЗДОБУТКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ ТА КАРТОГРАФІЇ (1927 – 1934)

В жовтні 2012 року виповнилося 85 років з часу відкриття першого в Україні географічного інституту академічного типу – Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (УНДІГК). Статтю присвячено дослідженню провідних напрямків наукової роботи працівників Інституту. При цьому головну увагу приділено науковим здобутком школи УНДІГК в контексті основних напрямків його діяльності: науково-пошукової роботи в галузі фізичної та суспільної географії, картографічної роботи й видавничої діяльності. Висвітлено особливості організації експедиційної роботи УНДІГК. Інші напрямки роботи Інституту, такі як підготовка висококваліфікованих спеціалістів через функціонування аспірантури, організація науково-популярної роботи та особливості становлення співпраці з вітчизняними й закордонними науковими установами будуть проаналізовані у наступних дослідженнях автора.

Ключові слова: наукова школа, Український науково-дослідний інститут географії та картографії, напрямки наукових досліджень.

Сергей Шевчук. НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ И ОСНОВНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОГО НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ГЕОГРАФИИ И КАРТОГРАФИИ (1927 – 1934). В октябре 2012 года исполнилось 85 лет со времени открытия первого в Украине географического института академического типа – Украинского научно-исследовательского института географии и картографии (УНИИГК). Статья посвящена исследованию ведущих направлений научной работы сотрудников Института. При этом главное внимание уделено научным достижениям школы УНИИГК в контексте основных направлений его деятельности: научно-поисковой работы в области физической и общественной географии, картографической работы и издательской деятельности. Освещены особенности организации экспедиционной работы УНИИГК. Другие направления работы Института, такие как подготовка высококвалифицированных специалистов через функционирование аспирантуры, организация научно-популярной работы и особенности становления сотрудничества с отечественными и зарубежными научными учреждениями будут проанализированы в последующих исследованиях автора.

Ключевые слова: научная школа, Украинский научно-исследовательский институт географии и картографии, направления научных исследований.

Sergiy Shevchuk. DIRECTION AND THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY (1927 – 1934). In October 2012 marked 85 years since the opening of the first in Ukraine geographic institute academic type – Ukrainian research institute of geography and cartography (URIGK). The article investigates the leading directions of scientific work of the Institut. The main attention is paid to the scientific achievement in the context of school URIGK its core activities: research and search operation in the area of physical and social geography, cartography and publishing work. Highlight features of the organization of the expedition URIGK. Other work of the Institute, such as the preparation of highly qualified specialists through the functioning of graduate school, organization of scientific and popular works and peculiarities of cooperation with domestic and foreign scientific institutions will be analyzed in future studies of the author.

Keywords: scientific school, Ukrainian research institute of geography and cartography, research directions.

Постановка проблеми дослідження.

Особливості функціонування наукової школи Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (УНДІГК), який функціонував у Харкові в структурі НКО УРСР упродовж 1927 – 1934 рр., залишаються невідомою сторінкою в історії української географічної науки. Разом з тим, за час свого короткотривалого існування колективу Інституту, очолюваного академіком Степаном Рудницьким, вдалося організувати і розпочати фундаментальні наукові дослідження з основних галузей географічної науки.

Науково-дослідну діяльність УНДІГК можна розглядати за різними напрямками, зокрема діяльність відділів Інституту та його окремих науковців. Враховуючи, що вся науково-дослідна робота в УНДІГК відбувалася в межах дослідницької програми, розробленої С. Рудницьким, доцільно розглядати здобутки цієї наукової школи в комплексі, крізь призму основних напрямків роботи: дослідницької діяльності у сфері географії та її допоміжних наук, експедиційної роботи, підготовки висококваліфікованих фахівців через

функціонування аспірантури, картографування території України, видавничої діяльності, популяризаторської роботи, співпраці з вітчизняними та закордонними установами тощо. Головною метою даного дослідження є аналіз тематики наукових досліджень представників наукової школи УНДІГК, їх внесок у справу картографування території України, а також видавничу діяльність Інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії національної географії відсутні ґрунтовні дослідження особливостей становлення та функціонування наукової школи УНДІГК. Окремі спроби в цьому напрямку здійснені у наукових студіях П. Штойка («Степан Рудницький: життєписно-бібліографічний нарис», 1997; «Видавнича діяльність Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української географії, 2000. – Вип. 2; «3 історії Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць, 2000. – Вип. 3; «Архівно-слідчі справи репресованих географів Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української

географії, 2002. – Вип. 6), Л. Божко («Становлення та розвиток географічної науки на Харківщині (друга половина XIX – перша половина XX століття)» – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, 2005) та Ю. Кандиби («Розвиток суспільно-географічної думки в Харківському регіоні» – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук, 2009).

Виклад основного матеріалу. Уже протягом перших місяців існування УНДІГК відбулося (з жовтня 1927 р. по березень 1928 р.) 30 сесійних засідань Інституту, під час яких обговорювалися загальні плани наукової діяльності та було зачитано й обговорено науковими співробітниками й аспірантами Інституту доповіді, що стосувалися переважно проблем фізичної географії, геоморфології та методики організації науково-дослідної роботи у сфері географії. Тематика цих доповідей була наступною: В. Буцура – «Морфогенез верхнього стоцища Тиси» (2 доповіді); М. Винницька – «Вітріння й його географічна вага»; Н. Гаврилова – «Діяльність ендегенних сил на суходолі»; Н. Гаврилова – «Географічне розміщення й взаємний зв'язок структурних форм Землі» та «Про поверхневу денудацію»; К. Дубняк – «Про нутро Землі»; С. Кобзей – «Про землетруси взагалі», «Про географічне розміщення й значіння землетрусів»; Р. Кривусева – «Про геоморфологічну діяльність вітру»; С. Крушельницький – «Про творби ерозійних долин»; О. Левицький – «Загальний огляд ендегенних процесів», «Геоморфологічна діяльність підземних вод» та «Про красові явища»; В. Максакова – «Географічне значіння вулканізму»; П. Москаленко – «Про горотворчі процеси» та «Про діяльність ринучої води»; Ю. Платонів – «Основні дані вищої геодезії й їх значіння для землезнання»; С. Рудницький – «Суть, завдання й методи сучасного землезнання», «Методи колективної наукової праці в УГІ», «Про орієнтацію в терені» [1].

З отриманням УНДІГК власного приміщення із другої половини 1928 р. сесійні наукові засідання стали проводитися систематично (раз на тиждень), а їх ефективність значно зростає. Під час засідань другої половини 1928 р. було обговорено загальні плани наукової діяльності Інституту та прочитано й обговорено при участі наукових робітників Інституту такі наукові доповіді: Ф. Гаран – «Діяльність снігу й льоду» (2 виступи); С. Кобзей – «Діяльність моря й її географічне значення»; М. Винницька – «Про озера»; В. Геринович – «Про економічний стан Східної Польщі в XVIII ст.»; Г. Величко – «Природні умови розвитку міст на Україні»; К. Дубняк – «Про економіко-географічне значення Донбасу»; М. Іванчук – «Короткий нарис геологічних умов та корисних копалин Донбасу»; О. Левицький – «Економічна характеристика Донбасу»; В. Ступницький – «Кунгурська льодова печера»; М. Танашевич – «Про дельти»; С. Рудницький – «Звіт наукового відрядження в Німеччину», «Вступна доповідь до другої експедиції на Дніпро», «Про головні результати експедиції на Донбас».

Під час експедиції Інституту для обстеження й вивчення долини та течії Дніпра керівник Інституту

С. Рудницький мав для учасників експедиції дві доповіді: «Про морфологічні й гідрологічні методи праці в терені», «Про описово-географічну й краєзнавчу працю в терені» [2].

У 1929 р. працівники Інституту розпочали працювати над індивідуальними науково-дослідними темами в рамках колективної програми наукової роботи. Збереглася інформація про розпочату роботу С. Рудницьким над фундаментальним виданням «Система землезнання», до якої він підготував перший том «Історія й методологія географії». Професор К. Дубняк готував до друку «Словник географічної термінології» та виконав розробку фундаментальної теми «Природно-економічні макрорайони України». Професор М. Іванчук підготував до друку рукописи «Про краєвидні типи України», «Про кучугури долини Середнього Дніпра» та «Гляціальний краєвид Фінляндії». В. Буцура дослідив гідрографію сходу УСРР і підготував до друку працю «Гідрографічна мережа Донбасу». Аспірантка С. Кобзей підготувала до друку видання «Про Дніпровські експедиції Українського Географічного Інституту», де було узагальнено результати експедицій Інституту та дано комплексну географічну характеристику території дослідженої у ході цих експедицій. Їй також належала і підготовка до друку видання «Наукові записки з Криму».

Упродовж наступного 1929 і 1930 рр. тематика сесійних засідань в Інституті була спрямована на обговорення маршрутів і районів літніх польових досліджень, з цією метою наукові співробітники та аспіранти готували спеціальні наукові доповіді, які разом з тим були пов'язані з їхньою плановою науково-дослідною роботою. Так за рішенням Вченої ради УНДІГК з 1929 р. відділ фізичної географії розпочав роботу над комплексною темою «Геодинаміка, геоморфологія та найважливіші проблеми гідрографії України».

Науково-дослідна робота співробітників УНДІГК упродовж 1931 р. відбувалася згідно з індивідуальними планами роботи, в рамках загальної наукової тематики роботи відділів Інституту. Разом з тим, в архівах збереглися лише ті теми, які були завершені, заслухані на засіданнях відділів Інституту та підготовлені у вигляді рукописів до друку. Ці теми розподілялися таким чином:

I. Відділ фізичної географії (загальна наукова тема – «Геоморфологічні дослідження території УСРР»): М. Дмитрієв – «Рельєф Придніпровської низовини»; В. Баб'як – «Рельєф Подільського плато»; В. Буцура – «Річкові тераси УРСР»; М. Винницька – «Рельєф західної частини Слобожанської горбини»; Н. Гаврилова – «Рельєф східної частини Слобожанської горбини»; Ф. Гаран – «Рельєф надазовського плато»; В. Максакова – «Рельєф західної частини надчорноморської низовини»; П. Москаленко – «Рельєф Запорозької низовини»; М. Танашевич – «Рельєф центральної та східної частини надчорноморської низовини»; Тонконіг – «Рельєф південної частини правобережного придніпровського плато».

II. Відділ економічної географії (загальна нау-

кова тема – «Зміст і методика економіко-географічних досліджень території УСРР»: І. Ландо – «Зміст та критика основних методологічних настанов географічного матеріалізму», «Емпіризм і проблема закономірності в географічному дослідженні», «Марксистська методологія в складанні економіко-географічних карт», «Економіко-географічна характеристика Туреччини»; Г. Ваньков – «Економічна географія причорноморської смуги Закавказької РСФР»; О. Діброва – «Економічна географія Молдовської АСРР»; С. Крушельницький – «Економічна географія Галичини»; Максименко – «Порівняльна економіко-географічна характеристика Донбасу та Кузбасу»; О. Смірнов – «Районування експортного виробництва УРСР».

III. Відділ математичної географії та картографії загальним напрямком наукових досліджень мав тему «Картографування території УСРР». Упродовж 1931 р. наукові працівники відділу (академік С. Рудницький, науковий співробітник С. Кобзей-Сіяк, аспірант О. Кудін та картограф Т. Скрипник) працювали над закінченням бланкової карти УСРР та виготовили макет зразкового глобусу. С. Рудницький працював над складанням першої частини українського словника географічної термінології. Відділ працював також над науковою обробкою, редакцією та виконанням 24 карт для атласу УСРР та сусідніх країн.

IV. Відділ біогеографії (загальна тема наукових досліджень – «Географія рослинних угруповань території УСРР»): Г. Величко – «Піскові тераси Лівобережної України щодо культурної рослинності», «Піскові простори над нижньою Самарою», «Районування УРСР щодо городництва» [3].

Починаючи з кінця 1931 р. і в наступні роки існування Інституту, чітко простежується кадровий голод. Так, у 1932 р. кадри для проведення науково-дослідної роботи були дуже обмежені: 6 наукових співробітників (з них 4 – завідувачі відділів), 3 аспіранта третього року, 6 аспірантів другого року, які лише почали свої науково-дослідні теми і 8 аспірантів першого року навчання.

Про фактичну кризу науково-дослідної роботи в УНДІГК на початку 1932 р. свідчить, хворий на пошук абсолютно в усьому ворожого елементу, загальний стан української національної науки початку 1930-х рр. взагалі і стан в Інституті зокрема. Свідченням кризи в Інституті було те, що протягом цілого 1932 р. на сесіях УНДІГК було розглянуто і обговорено лише три доповіді з досить промовистими назвами, зроблені заступником директора І. Ландо: «Зміст та критика основних методологічних настанов географічного матеріалізму в економічній географії»; «Критика методологічних засад буржуазної районної школи в економічній географії»; «Проблеми марксистської методології в географії».

І це було не випадково, оскільки цей цикл тем на думку членів партбюро Інституту, т. зв. «методологічного характеру» мав на меті «дати критику основним ворожим методологічним настановам, поширеним до цього в Інституті і підвести марксо-ленінську теоретичну базу під всю дальшу робо-

ту Інституту. Разом з іншою роботою громадських організацій і партчастини Інституту загальним наслідком проробки і обговорення цих тем було посилення ідеологічної боротьби в Інституті, зокрема боротьби з конкретними носіями ворожих настанов серед наукових співробітників Інституту» [4]. Це був початок знищення наукової школи С. Рудницького, наукової школи академічного типу, створеної ним всього за декілька попередніх років в УНДІГК...

Окрім того, у відділі економічної географії упродовж 1932 р. було проведено і наступну практичну роботу. Керівник відділу економічної географії І. Ландо разом з «методологічними» впровадженнями займався також розробкою нового циклу тем «Сусіди УРСР». Так, ним була підготовлена до друку стаття «Економіко-географічна характеристика Туреччини». Робота мала на меті вивчити економіку Туреччини на матеріалах першого в історії країни перепису населення; розглянути питання економічного районування Туреччини; питання хлібного експорту з УСРР тощо. На поданому матеріалі були встановлені деякі особливості капіталістичного розвитку країни та у зв'язку з цим перспективи торговельних зносин з Туреччини з СРСР. Аспірантами відділу економічної географії в 1932 р. на закінчення свого аспірантського стажу було виконано такі теми: О. Діброва – «Економіко-географічна характеристика Автономної Молдавської АСРР»; Г. Ваньков – «Економіко-географічна характеристика Абхазької АСРР»; Максименко – «Проблема переміщення промисловості СРСР на схід».

Відділ фізичної географії Інституту упродовж 1931 – 1932 рр. традиційно працював над вивченням геоморфології території УСРР. Індивідуальні теми, виконані співробітниками та аспірантами відділу у цей час мали такий зміст: М. Дмитрієв – «Геоморфологія правобережного Придніпровського плато»; В. Буцура – «Терасовий район лівобережжя Дінця між Печенігами та Савинцями» та «Геоморфологія району Тракторобуду»; Ф. Гаран – «Геоморфологічні спостереження в районі Приазовського плато»; М. Танашевич – «Геоморфологічні спостереження в сточищі р. Крепінської в Донбасі у зв'язку з проектуванням на ній водосховища» [5].

Метою цих досліджень було дати науковий опис рельєфу досліджуваних територій і з'ясувати його генезис. Наукове і практичне значення цих робіт полягало в тому, що подаючи критично висвітлені літературні дані про рельєф того чи іншого району і доповнюючи їх власними дослідженнями – поповнювалися відомості про рельєф України, відкидалися або підтверджувалися висновки попередніх дослідників, встановлювалися нові факти, висвітлювалися на основі новіших досліджень ті чи інші можливості району, що мають значення для сільського господарства, шляхового будівництва, меліоративних робіт, будівництва гребель водосховищ тощо.

У цей рік відділ фізичної географії підготував до друку такі праці: «Геоморфологія України», «Бо-

ротьба за вододіл між Удами та Можем», «Рельєф східної частини Слобідської височини», «Рельєф центральної та східної частини Чорноморської низовини». Починаючи з другої половини 1933 р., робота співробітників УНДІГК як за індивідуальними, так і за колективними темами, припинилася.

Ще на етапі підготовки до відкриття УНДІГК, улітку 1927 р., була організована експедиція з вивчення долини Дніпра. Висліди експедиції, під час якої частина співробітників Інституту обслідувала долину й течію Дніпра від Києва до Херсона упродовж червня – липня 1927 р. опрацьовувалися вже восени: щоденники експедиції опрацьовувала

С. Кобзей, антропогеографічні матеріали О. Левицький і Ю. Платонів, геоморфологію й гідрографію С. Рудницький.

Великих наукових експедицій упродовж другої половини 1928 р. Інститутом було проведено три: експедиція на Донбас, в долину Дніпра та експедиція з вивчення берегів Чорного і Азовського морів. Серед планових наукових експедицій та екскурсій Інституту влітку 1929 р. відбулися такі індивідуальні наукові відрядження науковців з метою усестороннього вивчення території України [6] (табл. 1):

Таблиця 1

Наукові відрядження науковців Українського науково-дослідного інституту географії та картографії

№	ПП	Відрядження
1	проф. Дмитрієв М.І.	три експедиції на Полтавщину, Сумщину і Чернігівщину для вивчення льодовикових відкладів Дніпровського зледеніння
2	проф. Дубняк К.В.	в Київ по справам наукової географічної термінології для складання географічного словника та наукова географо-краєзнавча експедиція в околиці Лисичанська
3	н.с. Буцура В.В. асп. Крушельницький С.Д.	вивчення геоморфологічних особливостей річкових терас Дінця
4	н.с. Буцура В.В. асп. Винницька М.Ю. асп. Гаврилова Н. С. асп. Танашевич М.М.	геоморфологічні, гідрологічні та біогеографічні дослідження ярів, терас, річкових долин по річці Псел та його притоках. Антропогеографічна краєзнавча робота на Полтавщині
5	асп. Максакова В.П.	дослідження лиманів Чорного моря
6	асп. Москаленко П.Д.	геоморфологічне вивчення кучугур Дніпра між Запоріжжям та Нікополем
7	асис. Баб'як В.В.	вивчення антропогеографічних відносин національних меншин Маріупольської та Бердянської округ
8	асп. Гаран Ф.Р.	морфологічні дослідження Приазовського плато
9	н.с. Ступницький В.П.	антропогеографічне дослідження впливу природного середовища на музичну творчість мешканців Кавказу
10	асис. Іванчук М.М.	дослідження межі Дніпровського зледеніння по лінії Кременчук – Омельник – Верхньодніпровськ, дослідження поширення зледеніння на Поліссі та вивчення карстових явищ Донецького краю.

Серед польових робіт у 1931 – 1932 академічному році найголовнішою стала запланована Інститутом геоморфологічна зйомка 13 листа XXII ряду 3-х верстової карти України. Однак, через нестачу коштів партією фізико-географічного відділу була зроблена зйомка тільки південної половини листа (за кошторисом Інституту 4295 крб., а НКО було відпущено лише 1300 крб.). У роботах партії брали участь професор М. Дмитрієв і 6 аспірантів фізико-географів. Одним з безпосередніх наслідків роботи партії було відкриття на території досліджуваного аркуша торфовища, на якому вже у 1932 р. відбувався промисловий видобуток торфу. Матеріали зібрані під час геоморфологічної зйомки учасниками експедиції оброблялися протягом 1932 р.

У зв'язку з тим, що Інститут за відсутності коштів не мав змоги організувати польові роботи для всіх співробітників, у 1931 р. частина співробітників (М. Іванчук, В. Баб'як, В. Буцура та інші) працювали в полі, по згоді з Інститутом, з експедиціями інших установ (Українська геологорозвідувальна управа та Укргіпрод) [7]. Під керівництвом стар-

ших наукових співробітників з аспірантами Інституту навесні і восени 1932 р. було зроблено декілька виходів (екскурсій в поле для практичних вправ) з топографії, біогеографії і фізичної географії.

Однією з найбільш невідомих в історії української географії, проте надзвичайно важливою за своїми результати була Тянь-Шанська експедиція УНДІГК. Керівники експедиції – М. Погребецький та І. Ландо. Це була комплексна експедиція, яка відбувалася у декілька етапів з літа 1931 до осені 1933 р. Про цю експедицію, на жаль, залишилося досить мало документальних свідчень.

Виходячи з завдань, які стояли перед УНДІГК було визначено, що картографічні дослідження в Інституті будуть вестися у двох напрямках – навчальному і виробничому. Упродовж 1927 – 1930 рр. директор С. Рудницький досить систематично читав для аспірантів Інституту відповідний курс практичної картографії й вів практичні вправи з композиції та малювання карт як підручних так стінних. Спільно з аспірантами відбувалося детальне вивчення надісланих Інституту для рецензування

карт: торговельної карти України видання Наркомторгу УРСР, підручної карти України для Держплану, карт Економіко-географічного атласу Петруня, карти півкуль видавництва «Товариство наочного приладдя». У наступні роки роботи Інституту С. Рудницький з деякими аспірантами проводив картографічні справи в майстерні й на місцевості, продовжував проводити оцінку надісланих на рецензію карт із залученням зацікавлених аспірантів уводячи їх цією роботою в справу композиції таких карт: промислова карта України науково-дослідної кафедри економіки, етнографічна карта українських земель Центрального статистичного управління тощо.

З початку 1928 р. С. Рудницький та завідувач картографічного кабінету Інституту Т. Скрипник приступили до виготовлення вісімнадцяти стінних карт, що мали вийти друком у «Товаристві наочного приладдя». Упродовж першої половини 1928 р. була складена перша і головна карта – стінна фізична карта України 1:1500000, яка вже до квітня 1928 р. була готова до друку [8]. Для інших карт: політичної карти України, політичної карти європейської частини СРСР і політичної карти Азії були підготовлені проєкції й інші матеріали. Інститут також склав карту Західної України для газети «Комуніст».

Однак видавництво вирішило видавати стінну фізичну карту України в масштабі у півтора рази меншому, з досить великою шкодою для самої карти. Інститут реагувати проти цього не міг, бо не маючи коштів на видавництво своїх карт власними силами, мусив коритися волі видавців.

На початку 1928 р. УНДІГК розпочав підготовку до створення шкільного географічного атласу. Відразу після підготовки фізичної карти України Інститут розпочав працю над стінною політично-економічною картою України в масштабі 1:1000000, яка вже була готовою до друку в кінці 1928 р. Вона мала п'ять побічних карт: етнографічну, густоти населення, сільськогосподарської продукції, промислу й торгівлі. Щодо її видання велися переговори з видавництвом «Книгоспілка», яка погодилася знову видати цю карту у зменшеному масштабі 1:500000 [9].

В другому півріччі 1928 р. картографічний відділ Інституту закінчив виготовлення першої контурної карти українських земель в масштабі 1:500000. Власне проєкцію карти обчислив і сконструював С. Рудницький, а сам рисунок виконав завідувач картографічним кабінетом Т. Скрипник [10]. Ця контурна карта, планувалася до використання з метою нанесення на неї різних даних для різних господарських цілей: адміністративних, економічних, геологічних, метеорологічних і т.д. Упродовж 1929 р. картографічний відділ Інституту працював над складанням нової політично-адміністративної карти України в масштабі 1:1000000, було складено також першу туристичну карту України [11]. Продовжувалася робота над підготовкою шкільного атласу. Науковими співробітниками картографічного відділу Інституту під керівництвом С. Рудницького упродовж 1931 р. було здійснено наукове складання 23 карт Великого

атласу світу [12].

Ще одним напрямком наукових студій Інституту стала розробка географічної термінології та географічної номенклатури, що особливо було актуально для роботи картографічного відділу. В тому ж 1931 р. при картографічному відділі було утворено спеціальну комісію по вивченню української номенклатури і термінології й пророблено близько десяти тисяч географічних назв [13].

На початок 1932 р. відділ картографії випустив у світ стінну фізичну карту УСРР в масштабі 1:1500000, а карта густоти населення УСРР з текстом була подана до друку в III томі «Записок», що так і не вийшов друком. З середини 1932 р. картографічна праця в Інституті майже припинилася.

У силу ряду суб'єктивних факторів, у перші роки існування Інституту, справа наукових видавництв УНДІГК була досить складною. Наприкінці 1927 р. на черговому засіданні Вченої ради Інституту директор С. Рудницький виступив з пропозицією видавати в Інституті кварталний географічний журнал – «Вісник землезнання» («Записки УНДІГК»), що мав би містити: наукові розвідки й матеріали, огляди поступів географічного знання, рецензійний і бібліографічний відділ; окремо готувати серію монографій і конспектів, у першу чергу фундаментальний методологічний підручник для наукових працівників у сфері географії й географічного краєзнавства, словник географічних назв, термінологічні матеріали і т.д.

Для публікації наукових матеріалів у цих видавництвах УНДІГК було встановлено співпрацю із закордонними ученими. В умовах вкрай недостатнього фінансування Інституту у 1928 р. вдалося видрукувати лише один (перший) випуск «Записок», який, зрозуміло вмістив у себе лише частину поданих до нього матеріалів. Зміст першого випуску «Записок УНДІГК» був такий [14]: Рудницький С. – «Завдання Українського Географічного Інституту та його видавництва»; Дольницький М. – «Дещо про практичне застосування теорії географічного циклу. Теоретичні міркування, на основі дослідів, проведених в терені»; Дмитрієв М. – «Межа розповсюдження наметнів Дніпровського язика Скандинаво-Руської льодовикової поволоки» та «Зміна суходолу та моря на території Слобідської України»; Дубняк К. – «Стан і завдання української географічної термінології».

Працівники УНДІГК змушені були розміщувати результати своїх наукових студій в інших періодичних виданнях, зокрема в 1928 р. у «Віснику природознавства» було поміщено статті С. Рудницького «Про вигаслі вулкани Закарпаття», «Досягнення географії України в десятиріччі революції»; І. Крип'якевича «Саранча на Україні XI – XVIII століть»; С. Кобзей «Чорногірський хребет». До видавництва «Західна Україна» в Києві було послано статтю С. Рудницького «Про західні межі Східної Європи», до «Збірника для допомоги Західній Україні» статтю «Західна Україна» [15]. Всі ці матеріали були також видрукувані окремими відбитками як серія під назвою «Дрібні наукові розвідки і матеріали Українського Географічного

Інституту», що почали виходити в світ з квітня 1928 р.

Другий випуск «Записок УНДІГК» чекала ще тяжча доля, пов'язана з вичерпанням фінансів Інституту й нестачею паперу, аж поки він побачив світ лише у 1930 р. Зміст його був наступний [16]: Дмитрієв М. – «Скільки було зледенінь у Європі і до якого зледеніння належить Дніпровське зледеніння»; Буцура В. – «До морфогенези сточища Гірської Тиси»; Величко Г. – «Географічні умови розвитку міст на Україні»; Дмитрієв М. – «Про вік рельєфу басейну річки Черемушної (Харківська округа); Maschsecles M. – «Die geomorphologischen Ergebnisse der Zentralasien – espeditionen des American Museum of Natural History» (Результати геоморфологічних досліджень Центральної Азії Американським музеєм історії природи); Крип'якевич І. – «Причинки до історичної географії Українських земель»; Рудницький С. – «Наукова екскурсія Українського н-д інституту географії та картографії на Донецький кряж 19 – 26 червня 1928 р.»; Дубняк К. – «Матеріали до методології географії».

Упродовж другої половини 1928 р. – 1929 р. наукові співробітники та аспіранти Інституту, не маючи можливості повноцінно розгорнути випуск «Записок», змушені були репрезентувати результати своїх досліджень на сторінках інших видань, зокрема таких як «Червоний шлях», «Вісник природознавства», «Культура і побут» тощо. В цей час вийшли друком такі статті: С. Рудницький – «Вигаслі вулкани Українського Закарпаття», «Радянська туристка», «Досягнення Географії України в десятиріччі Жовтневої Революції», «Знадоби до геоморфології Дніпрового сточища», «Про західну границю Східної Європи»; Г. Величко – «Природна й господарська районізація Галичини»; К. Дубняк – «Природні багатства Полтавщини», «Природна районізація Полтавщини»; І. Крип'якевич – «Кліматологічні обсервації в українських літописах», «Літописні записки про фауну України»; С. Кобзей – «Чорногірський хребет»; Р. Кривусева – «Оізовське море»; О. Левицький – «Гущина населення СРСР»; Я. Якуша – «Територія Дніпрових порогів» [17].

На початок 1929 р. до друку були подані наступні праці: М. Дмитрієв – «Про межі гляціальних наносів на території Дніпровського язика делювіального суходолу»; К. Дубняк – «Становище краєзнавства в системі географічної науки», «В справі української географічної термінології»; С. Рудницький – «Причинки до морфології долини й течви Дніпра на Україні».

У 1931 р. науковими співробітниками та аспірантами Інституту за дорученням відповідних відділів було підготовлено такі праці до друку в третьому випуску «Записок», вихід яких планувався на початку 1932 р. [18]: Ландо І. – «Критика методологічних засад буржуазної районної школи в економічній географії», «Проблема марксистської методології в економічній географії»; Гаран Ф. – «Геоморфологічні досліди в районі Приазовського плато»; Дмитрієв М. – «Геоморфологія правобережного Придніпровського плато» та «Геоморфологія України»; Буцура В. – «Терасовий район

лівобережжя Дінця між Печенігами і Савинцями» та «Геоморфологія району Тракторобуду»; Баб'як В. – «Боротьба за вододіл між Удами та Можем». С. Кобзей – «Картографічні зйомки під час екскурсій», «Карта густоти населення УСРР з текстом», «Географічні записки з Криму», « Екскурсії Харківських географів у сточище Дніпра».

На початку 1932 р. в Інституті завершили підготовку ряду підручників для середньої та вищої школи, серед них «Географія. Природознавство. III рік навчання», «Географія. Природознавство IV рік навчання», «Лекції з фізичної географії для ВЗІЗО», «Лекції з географії для заочного робітфаку», «Фізична географія для робітфаків і педтехнікумів».

Таким чином, найбільш активна видавнича діяльність Інституту припала на 1929 – 1931 рр. Починаючи з 1932 р. вона різко скорочується, а з початком 1933 р. будь-яка наукова робота в Українському науково-дослідному інституті географії та картографії фактично припиняється.

Висновки. Виходячи з статуту, УНДІГК визначався як науково-дослідна установа головною метою діяльності якого було визначено розвиток теоретичної й прикладної географії в її природничому напрямку, з особливим оглядом на картографію. Інститут проводив наукові дослідження у сфері загальної та описової географії, в першу чергу географії України; було організовано видання української наукової літератури в галузі географії та її допоміжних наук; розробку методики навчання географії в школах України усіх типів; надання допомоги науковим, державним і громадським установам та організаціям кваліфікованими експертизами в тих справах, що мали відношення до географічної науки. УНДІГК вів наукові дослідження як теоретичного так і практичного спрямування шляхом екскурсій, експедицій, наукових подорожей і відряджень; влаштовувалися різноманітні систематичні заходи для поширення й поглиблення географічних знань; була організована підготовка наукових географічних працівників, зокрема самостійних дослідників і викладачів вищих шкіл України. Фундаментальними науковими темами над якими працювали співробітники Інституту були: «Геодинаміка, геоморфологія та гідрологія України», «Геоморфологічне районування УСРР», «Зміст і методика економіко-географічних досліджень території УСРР», «Географія рослинних угруповань УСРР», «Природно-економічні макрорайони України», «Сусіди УСРР», «Українська географічна номенклатура». Інститутом було також організовано роботу над випуском багатотомних видань «Українська радянська енциклопедія» (перші томи вийшли в світ), «Система землезнання» (перший том «Історія і методологія географії» вийшов друком), «Словник географічної термінології». Картографічним відділом УНДІГК було створено серію карт: «Фізична карта України» (1:1500000), «Політично-економічна карта України» (1:1000000), карта «Густота населення УСРР» (1932 р.), перша контурна карта України (1:5000000), перша туристична карта України, розпочато роботу над створенням видань «Шкільний географічний атлас», «Великий атлас світу» (26 карт

було готово).

Насильницька ліквідація комуністично-більшовицьким режимом Українського науково-дослідного інституту географії та картографії як

самостійної установи 1934 р. унеможливила будь-які подальші наукові дослідження, а надбання наукової школи УНДІГК були надовго забуті.

Список використаних джерел:

1. *Tsentralnyj derzhavnyj arhiv vyschyh organiv vlady ta upravlinnya (dali TsDAVOV)*. – Fond 166. – Opys 6. – Sprava 6247. – Arkush 43.
2. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 56.
3. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 61.
4. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 3.
5. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 4.
6. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6/4. – Sprava 6248. – Arkush 60.
7. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 9.
8. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6. – Sprava 6247. – Arkush 44.
9. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 58.
10. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59.
11. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
12. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 5.
13. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6/4. – Sprava 6251. – Arkush 1–2.
14. *Zapysky Ukrayinskoho naukovo-doslidnoho instytutu geografiyi ta kartografiyi*. – R. I – Vyp. 1. – Kharkiv, 1928. – 99 s.
15. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
16. *Zapysky Ukrayinskoho naukovo-doslidnoho instytutu geografiyi ta kartografiyi*. – R. II (1928 – 1929). – Vyp. 2. – Kharkiv, 1930. – 255 s.
17. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
18. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 4.

Summary

Sergiy Shevchuk. DIRECTION AND THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY (1927 – 1934).

Features of the functioning of the scientific school of the Ukrainian research institute of geography and cartography (URIGC), which functioned in Kharkiv in the Ukrainian SSR during the NCO structure 1927–1934, remain unknown pages in the history of Ukrainian geography. However, during its short-term existence of the staff of the Institute, headed by academician Stepan Rudnytsky managed to organize and initiate basic research of the main branches of geography.

Research activity URIGC can be seen in various areas, including parts of the activities of the Institute and its individual researchers. Given that all research work in URIGC occurred within the research program developed by S. Rudnytsky, it is advisable to consider the achievements of the scientific school together, in the light of the main areas of work: research in the field of geography and its subsidiary sciences, expeditions, training highly skilled professionals through graduate school functioning, mapping the territory of Ukraine, publishing, promotional work, cooperation with domestic and foreign institutions and so on. The main purpose of this study is to analyze the topics of research representatives of the scientific school URIGC, their contribution to the mapping of the territory of Ukraine, as well as publishing the Institute.

URIGC defined as a research institution the main purpose of which was defined by the development of theoretical and applied geography in the direction of natural sciences, with particular respect to the mapping. Institute conducted research in the field of general and descriptive geography, especially the geography of Ukraine, organized by Ukrainian edition of the scientific literature in the field of geography and its subsidiary sciences, development of methods of teaching geography in schools of all types Ukraine, assisting academic, government and community agencies and organizations qualified expertise in those cases were related to geography. URIGC conducted research both theoretical and practical guidance through excursions, expeditions, research trips and business trips, arranged various systematic measures for the dissemination and strengthening of geographical knowledge, training was organized by geographic research workers, including independent researchers and teachers in higher schools of Ukraine. The fundamental scientific themes on which the Institute had worked "Geodynamics, geomorphology and hydrology Ukraine", "Geomorphological zoning USSR", "The content and methodology of economic-geographical research area SSR", "Geography of plant groupings USSR", "Natural economic makrorayony Ukraine", "Neighbors USSR", "Ukrainian geographic range". Institute has also organized work on the issue of multi-media "Ukrainian Soviet Encyclopedia" (the first volumes were published), "System zemleznannya" (the first volume of "The history and methodology of geography" was published), "Glossary of geographical terms". Cartographic department URIGC was created series of cards, "Physical map of Ukraine" (1:1500000), "The political and economic map of Ukraine" (1:1000000), map "Population density USSR" (1932 !), the first contour map of Ukraine (1:5000000), the first tourist map of Ukraine, started work on a publications 'school atlas, "The Great atlas of the World" (26 cards was done).

Violent elimination of communist-bolshevik regime of Ukrainian research institute of geography and cartography as an independent institution in 1934 prevented any further research and scientific heritage school URIGC were long forgotten.

Keywords: scientific school, Ukrainian research institute of geography and cartography, research directions.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Юлія Горбунова

РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу територіальних особливостей розселення населення Дніпропетровської області. Дана загальна характеристика розселення населення області. Проаналізовано показники щільності населення, наведено та охарактеризовано індекс концентрації населення. Обчислені основні центри просторового розподілу населення області, наведено їх сутність та значення. Визначено скошеність просторового розподілу населення області. Отримані результати відображені картографічно. Визначено та проаналізовано просторово-статистичні особливості розподілу населення по території Дніпропетровської області.

Ключові слова: розселення населення, щільність населення, індекс концентрації населення, центри розподілу населення.

Катерина Сегіда, Юлія Горбунова. РАССЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ: ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. Статья посвящена анализу территориальных особенностей расселения населения Днепропетровской области. Дана общая характеристика расселения населения Днепропетровской области. Проанализированы показатели плотности населения, приведен и охарактеризован индекс концентрации населения. Рассчитаны основные центры пространственного распределения населения области, приведены их суть и значение. Определена скошенность пространственного распределения населения области. Полученные результаты отображены картографически. Определены и проанализированы пространственно-статистические особенности распределения населения по территории Днепропетровской области.

Ключевые слова: расселение населения, плотность населения, индекс концентрации населения, центры распределения населения.

Katerina Segida, Yuliia Horbunova. THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNIPROPETROVSK REGION: TERRITORIAL ASPECT. The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Dnipropetrovsk region. The general characteristic of the population settlement of the Kharkov region are given. The population density by administrative districts of the Dnipropetrovsk region is calculated and analyzed. The index of population concentration are reduced and characterized. The application center-graphical method by territorial characteristics in the research of population settlement is founded. The methodical foundations spatial-statistical analysis of population distribution is shown. The arithmetic mean, median and modal center and center of population gravity are calculated. Their contents and meanings are given. The results are displayed cartographical. The spatial and statistical features of the population distribution on the territory of the Dnipropetrovsk region are identified and analyzed.

Keywords: the resettlement of population, population density, an index of population concentration, distribution centers of population.

Вступ. Дніпропетровська область має специфічні риси відтворення та розселення населення. Демографічна ситуація області сформувалась під впливом різних факторів, насамперед це пов'язано з високим економічним розвитком території, що в свою чергу впливає на структуру населення та його територіальну диференціацію. Вивчення просторового розподілу населення Дніпропетровської області є актуальним для вирішення проблем раціоналізації розміщення виробничих та соціальних установ (дитячих садків, шкіл та інших закладів середньої освіти, закладів охорони здоров'я, закладів культури тощо), плануванні управління областю та територіальної організації господарства.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальний склад Дніпропетровської області нараховує 22 райони, 1504 населених пунктів, 18 міст та 13 міст обласного підпорядкування [6]. За чисельністю в області виділяють місто-мільйонер – Дніпропетровськ (станом на 2012 рік; у 2013 році місто втратило цей статус), дуже велике місто –

Кривий Ріг (659 тис. осіб) і достатню кількість великих міст – Дніпродзержинськ (248 тис. осіб), Нікополь (118 тис. осіб), Павлоград (110 тис. осіб) та середніх міст – Новомосковськ (70,8 тис. осіб), Марганець (49,5 тис. осіб), Жовті Води (48,3 тис. осіб), Орджонікідзе (43,1 тис. осіб) та інші [2]. В області один із найвищих рівнів урбанізації в Україні. У міських поселеннях проживає 2,77 млн. осіб або 82% від загальної кількості населення області [7]. Середня густина населення області – 104 осіб/км² – більше ніж середня щільність по Україні (76 осіб/км²), це четверте місце в Україні (після Донецької, Львівської та Чернівецької областей) [5]. Уся територія області щільно заселена, утім рівномірність розселення населення у різних її районах неоднакова (рис. 1).

Найщільніше заселені придніпровські райони області. Серед адміністративних районів найбільшу густоту населення має Дніпропетровський (має в своєму складі місто Дніпропетровськ, що має високий рівень розвитку, сюди люди приїжджають на роботу та навчання), Криворізький та Нікопольський райони, це пов'язано з промисловою спеціалізацією району (наявність залізничного та марганцеворуд-

ного басейнів), що потребує великої кількості трудових ресурсів, найменшу щільність населення має Софіївський район, оскільки район межує з більш розвинутими районами, такими як Криворізький та Нікопольський, населення виїжджає саме до цих районів. Серед міст найбільшу щільність населення має місто Першотравенськ – 7440 осіб/км², бо це

шахтарське місто [6]. На території області виділяють 3 сформовані агломерації (Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковську, Нікопольську, Криворізьку) та таку, що формується – Павлоградська. Вздовж Дніпра, в майбутньому можливе утворення поліцентричної агломерації (разом із містами Запорізької області).

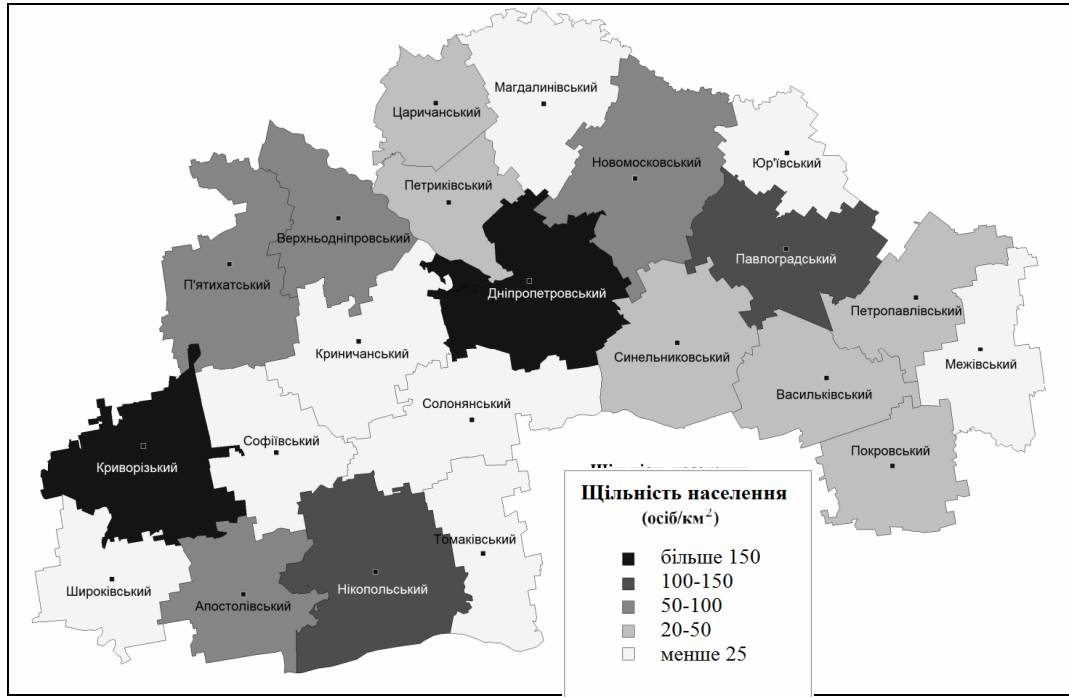

Рис.1. Щільність населення Дніпропетровської області, 2012 рік (побудовано за даними [7])

Для оцінки демографічного стану території розроблено велику кількість різноманітних показників. Одним із них є коефіцієнт (індекс) концентрації розселення, що показує, як розподіляється населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності населення території). Розраховується за формулою [8], результати представлені в таблиці 1:

$$I_k = \frac{\sum |X_i - Y_i|}{2} \times 100 = 35,37 \% \quad (1)$$

де X_i – доля площі i -го району до площі території; Y_i – доля населення i -го району до всього населення

території (доля розраховується як відношення абсолютного значення площі чи населення району до абсолютного значення цих показників для усієї території).

Індекс концентрації населення більше 20 % свідчить про нерівномірність розміщення населення. Це пов'язане, перш за все, з наявністю в області кількох агломерацій, що призводить до скупчення населення в різних частинах області та до зменшення чисельності населення в районах віддалених від промислово-добувних центрів.

Таблиця 1

Визначення індексу концентрації населення Дніпропетровської області, 2012 рік
(обчислено побудовано за даними [7])

Адміністративно-територіальні одиниці	Адміністративний центр	Площа, км ²	К-ть населення	Щільність населення осіб/км ²	x_i	y_i	$ x-y $
Дніпропетровська область	м. Дніпропетровськ	31914	3307800	103,6			$\Sigma=0,70754$
Апостолівський	м. Апостолове	1381	57033	41,29	0,043272	0,017241	0,02603
Васильківський	смт Васильківка	1330	33534	25,21	0,041674	0,0101378	0,031536
Верхньодніпровський	м. Верхньодніпровськ	1286	54016	42	0,040295	0,0163298	0,02396
Дніпропетровський	м. Дніпропетровськ	1421	84347	59,35	0,0445259	0,0254994	0,01902
Криворізький	м. Кривий Ріг	1347	45025	33,42	0,0422071	0,0136117	0,028595
Криничанський	смт Кринички	1684	36043	21,40	0,0527668	0,0108963	0,041870

Продовж. табл. 1

Магдалинівський	смт Магдалинівка	1599	34739	21,72	0,0501034	0,0105021	0,039601
Межівський	смт Межова	1251	24786	19,81	0,0391991	0,0074932	0,031705
Нікопольський	м. Нікополь	1943	42295	21,76	0,060909	0,0127864	0,048122
Новомосковський	м. Новомосковськ	1997	74656	37,38	0,0625744	0,0225696	0,040004
Павлоградський	м. Павлоград	1453	28501	19,61	0,0455286	0,0086163	0,036912
Петриківський	смт Петриківка	928	25794	27,79	0,0290781	0,0077979	0,021280
Петропавлівський	смт Петропавлівка	1248	27917	22,36	0,0391050	0,0084397	0,030665
Покровський	смт Покровське	1216	36046	29,64	0,0381024	0,0108972	0,027205
П'ятихатський	м. П'ятихатки	1683	45988	27,32	0,0527354	0,0139029	0,038832
Синельниківський	м. Синельникове	1648	39138	23,74	0,0516387	0,0118320	0,039806
Солонянський	смт Солоне	1738	39389	22,66	0,0544588	0,0119079	0,042550
Софіївський	смт Софіївка	1364	22867	16,76	0,0427398	0,0069130	0,035826
Томаківський	смт Томаківка	1191	25832	21,68	0,037335	0,0078094	0,029525
Царичанський	смт Царичанка	903	27556	30,51	0,0282947	0,0083306	0,019964
Широківський	смт Широке	1239	27752	22,39	0,0388230	0,0083898	0,030433
Юр'ївський	смт Юр'ївка	902	13799	15,29	0,0282634	0,0041716	0,024091

Для аналізу просторового розподілу населення по території області визначимо арифметичний, медіальний та модальні центри території (табл. 2, рис. 2). Середній арифметичний центр є показником центральної точки просторового розподілу населення. Він вимірюється за допомогою двох координат x

та y , які утворюють прямі лінії, що перетинаються в точці арифметичного центру регіону. Для його визначення необхідно, масштабні числа відстаней (протяжність території області) помножити на чисельність населення районів та поділити на чисельність населення всієї області [4].

$$x = \sum P_{p-n} \times L / P \quad (2)$$

$$y = \sum P_{p-n} \times L / P \quad (3)$$

P_{p-n} – чисельність населення району (області); L – відстань між вертикальними (горизонтальними) прямими; P – чисельність населення області.

Таблиця 2

Визначення арифметичного центру по районах Дніпропетровської області, 2012 рік
(обчислено та побудовано за даними [7])

Координати по осі Y	$\sum K$ -ті населення, що потрапляють у проміжок по осі Y	$\sum$ населення, що потрапляє у проміжок по осі Y * вище значення проміжку осі Y	Координати по X	$\sum K$ -ті населення, що потрапляють у проміжок по осі X	$\sum$ населення, що потрапляють у проміжок по осі X * вище значення проміжку осі X
20-40	57033	2281320	20-40	27752	1110080
40-60	95879	5752740	40-60	45025	2701500
60-80	36046	2883680	60-80	103021	8241680
80-100	107281	10728100	80-100	22867	2286700
100-120	133501	16020120	100-120	132354	15882480
120-140	186753	26145420	120-140	53350	7469000
140-160	79810	12769600	140-160	65221	10435360
160-180	88455	15921900	160-180	119086	21435480
180-200	62295	12459000	180-200	74656	14931200
Населення області	847053	$\sum=104961880$	200-220	39138	8610360
Координата Y		123,9	220-240	152990	42300
			240-260	62684	33534
			260-280	63963	17909640
Медіанний центр	Координата X	Координата Y	280-300	24786	7435800
	152	119			$\sum=137320120$
			Координата X		162,11

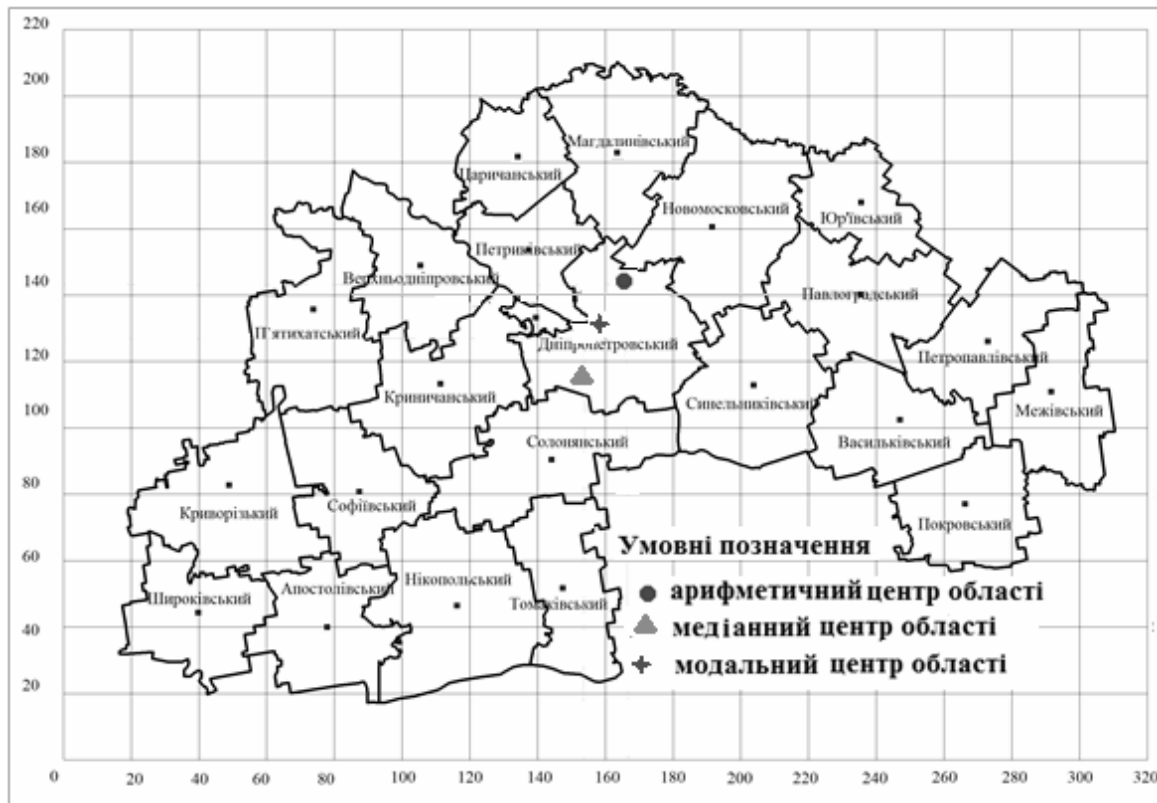

Рис. 2. Арифметичний, модальний, медіанний центри Дніпропетровської області (не враховуючи м. Дніпропетровськ та міськради)

Арифметичний центр Дніпропетровської області знаходиться на території Дніпропетровського району, і займає центральне положення відносно території області. Дніпропетровський район займає центральне положення, відносно інших районів, також він є одним з найрозвиненіших в області, що призводить до концентрації населення, оскільки є робочі місця та досить високий рівень життя, розвинена інфраструктура. Медіанний та модальний центри розподілу знаходяться теж у межах Дніпропетровського району. Оскільки там найбільша щільність населення, це зумовлює розташування модального центру, на розташування медіанного центру впливає центральність району та його високий економічний розвиток, хоча центр зміщений на південний захід.

Значний вплив на просторовий розподіл мають міста області, оскільки область урбанізована, то можна припустити, що арифметичний, медіанний та модальні центри території змінять своє положення (табл. 3, рис. 3).

Арифметичний центр Дніпропетровської області знаходиться на півдні Дніпропетровського ра-

$$x_0 = \frac{\sum_{i=1}^{27} (p_i - p'_i) \cdot x_i + p'_i x'_i}{\sum_{i=1}^{27} p_i} = 153,6 \quad (4)$$

де: x_0, y_0 – необхідні координати загального центру; x_i, y_i – координати проміжних центрів тяжіння населення вихідних районів в прийнятій системі координат; x'_i, y'_i – координати адміністративних центрів;

p_i – населення району; p'_i – населення районного центру.

йону, на таке розташування впливає населення Дніпропетровська та Дніпродзержинська, на південь центр зміщений, оскільки Криворізький та Нікопольський райони «перетягують» його. Медіанний центр розподілу знаходиться у межах Дніпропетровського району і майже співпадає з модальним центром, який розміщений у м. Дніпропетровськ, бо там максимальна щільність населення, в інших областях модальним центром також є адміністративний центр області. Оскільки адміністративний центр є найбільш заселеним містом. Отже можна сказати, що на арифметичний, медіанний та модальний центр області не вплинули значною мірою міські ради, оскільки центри не виходила за межі Дніпропетровського району.

Визначення центру тяжіння будь-якого географічного явища надає можливість виявити, до якого регіону відбувається інтенсивний відтік населення. Для визначення центра тяжіння потрібно визначити координати геометричних центрів кожного району, а також координати районних центрів, вони повинні відповідати одній системі координат. Центр тяжіння населення обчислюється за формулою [4]:

$$y_0 = \frac{\sum_{i=1}^{27} (p_i - p'_i) \cdot y_i + p'_i y'_i}{\sum_{i=1}^{27} p_i} = 125,5 \quad (5)$$

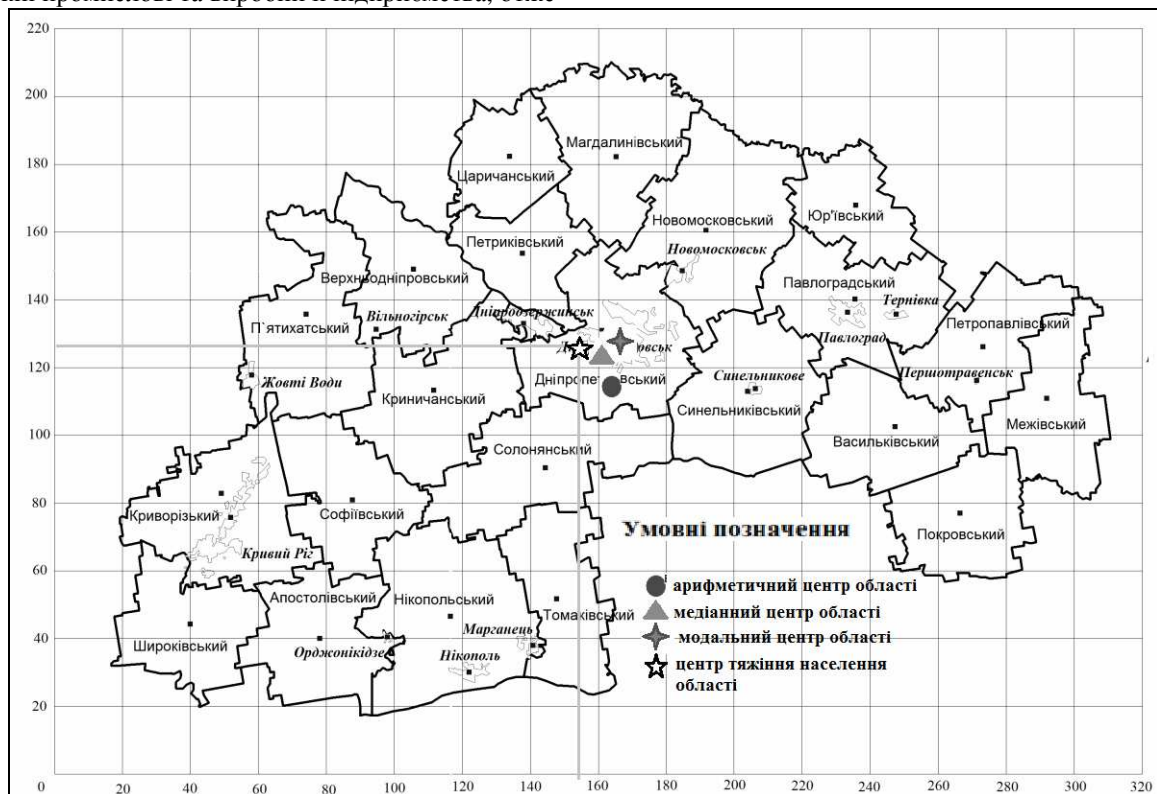
Таблиця 3

Визначення арифметичного центру по районах, включаючи міськради
(обчислено та побудовано за даними [7])

Координати по осі Y	ΣK -ті населення, що потрапляють у проміжок по осі Y	Σ населення, що потрапляє у проміжок по осі y* вище значення проміжку осі Y	Координати по X	ΣK -ті населення, що потрапляють у проміжок по осі X	Σ населення, що потрапляють у проміжок Σ по осі X* вище значення проміжку осі X
20-40	211300	8452000	20-40	27988	1119520
40-60	95879	5752740	40-60	752525	45151500
60-80	659200	52736000	60-80	103021	55945520
80-100	107281	10728100	80-100	89767	8976700
100-120	242401	29088120	100-120	132354	15882480
120-140	1598453	223783420	120-140	420850	58919000
140-160	150610	24097600	140-160	114721	18355360
160-180	88455	15921900	160-180	1119186	201453480
180-200	62295	12459000	180-200	145456	29091200
Населення області	3307800	$\Sigma = 383018880$	200-220	70738	15562360
Координата Y середнього арифметичного центру		115,7	220-240	152990	152400
			240-260	62684	62434
			260-280	92963	26029640
Медіанний центр	Координата X	Координата Y	280-300	24786	7435800
	126	161			$\Sigma = 536796400$
			Координата X середнього арифметичного центру		162,28

Графічно відобразивши отримані результати отримуємо точку – центр тяжіння (рис. 3). За розрахунками центр тяжіння населення області знаходиться в Дніпропетровському районі. Цей район найрозвиненіший в області, має розвинену інфраструктуру, потужні промислові та виробничі підприємства, отже

як наслідок район є більш привабливим. Така дислокація зумовлена перш за все знаходженням неподалік адміністративного центру м. Дніпропетровська, що має найбільший вплив на розвиток усіх інших районів і центрів у межах області.

Рис. 3. Центри просторового розподілу населення Дніпропетровської області
(враховуючи м. Дніпропетровськ та міськради)

У місті працюють два потужні металургійні, два трубопрокатні та два коксохімічні заводи; зосереджені великі підприємства важкого машинобудування, працює один з найбільших у світі завод з виробництва космічної ракетної техніки – «Південмаш», виготовляються будівельні матеріали, продукцію деревообробної промисловості [6]. Діють великі підприємства з випуску харчових продуктів.

У Дніпропетровській області працює 62 вищих навчальних заклади освіти, більшість їх знаходиться у Дніпропетровську [6], молодь з усієї області приїжджає сюди на навчання. В місті Дніпропет-

$$\bar{r}_n = \frac{\sum_{n=1}^P(r_n)}{P}, \quad (6)$$

де: r_n – відстань між точкою та її ближнім сусідом;
P – число членів популяції;

Виміряємо топологічні відстані між адміністративними центрами районів Дніпропетровської області, обрахуємо їх загальну кількість та визначимо оптимальну відстань між населеними пунктами на території Дніпропетровської області (таблиця 4). Середня відстань між містами становить 42,88 км.

ровськ живе третина населення області, саме цей факт впливає на таке місцезнаходження центру тяжиння.

Для визначення скошеності просторового розподілу населення Дніпропетровської області використано аналіз ближчого сусіда (табл. 4, рис. 4) – показник, що ґрунтується на визначенні відстані кожної точки популяції до ближчого сусіда. Даний показник є середнім значенням топологічних відстаней між кожним членом популяції і його ближчим n-м сусідом [1]:

$$R_n = \frac{\bar{D}}{0,5 \cdot \sqrt{\frac{S}{N}}} = \frac{42,88}{0,5 \cdot \sqrt{\frac{31914}{22}}} = 2,21 \quad (7)$$

де $\bar{D}$ - середнє значення відношення довжини всіх зв'язків поділених на їх кількість;
S - площа Дніпропетровської області;
N - загальна кількість районів.

Сітка графів відображає схему розташування міст відносно один одного, треба відмітити, що найбільшу кількість зв'язків мають Дніпропетровський, Солонянський та Софіївський, вони мають риси центральності (рис. 4).

Таблиця 4

Топологічна відстань між центрами районів Дніпропетровської області

№	Міста	Відстань (км)	№	Міста	Відстань (км)
1	Широке – Апостолове	36,5	23	Магдалинівка – Новомосковськ	39,6
2	Широке – Кривий Ріг	36	24	Петриківка – Дніпропетровськ	44,5
3	Апостолове – Нікополь	51	25	Дніпропетровськ – Новомосковськ	27,4
4	Апостолове – Софіївка	48,2	26	Дніпропетровськ – Синельникове	38,5
5	Нікополь – Томаківка	39,2	27	Новомосковськ – Синельникове	41
6	Нікополь – Софіївка	68,4	28	Новомосковськ – Павлоград	49,4
7	Томаківка – Солоне	43,7	29	Новомосковськ – Юр'ївка	59,5
8	Софіївка – Кривий Ріг	35,9	30	Синельникове – Павлоград	36,7
9	Софіївка – П'ятихатки	41,2	31	Васильківка – Синельникове	44,5
10	Софіївка – Кринички	53,4	32	Павлоград – Васильківка	40
11	Кривий Ріг – П'ятихатки	52,6	33	Петропавлівка – Васильківка	40,9
12	П'ятихатки – Кринички	57,6	34	Межова – Петропавлівка	30,2
13	П'ятихатки – Верхньодніпровськ	55,2	35	Покровське – Васильківка	26,5
14	Кринички – Солоне	34,3	36	Васильківка – Межова	50,4
15	Кринички – Верхньодніпровськ	35,6	37	Покровське – Межова	49,4
16	Кринички – Дніпропетровськ	41,4	38	Апостолове – Кривий Ріг	40,1
17	Солоне – Дніпропетровськ	29,8	39	Нікополь – Солоне	76,1
18	Солоне – Синельникове	50,5	40	Софіївка – Солоне	69,8
19	Верхньодніпровськ – Петриківка	27,1	41	Магдалинівка – Дніпропетровськ	60,4
20	Царичанка – Магдалинівка	32,7	42	Павлоград – Юр'ївка	28,1
21	Царичанка – Петриківка	24,4	43	Павлоград – Петропавлівка	43,2
22	Петриківка – Магдалинівка	26,6	44	Петропавлівка – Межова	29,4

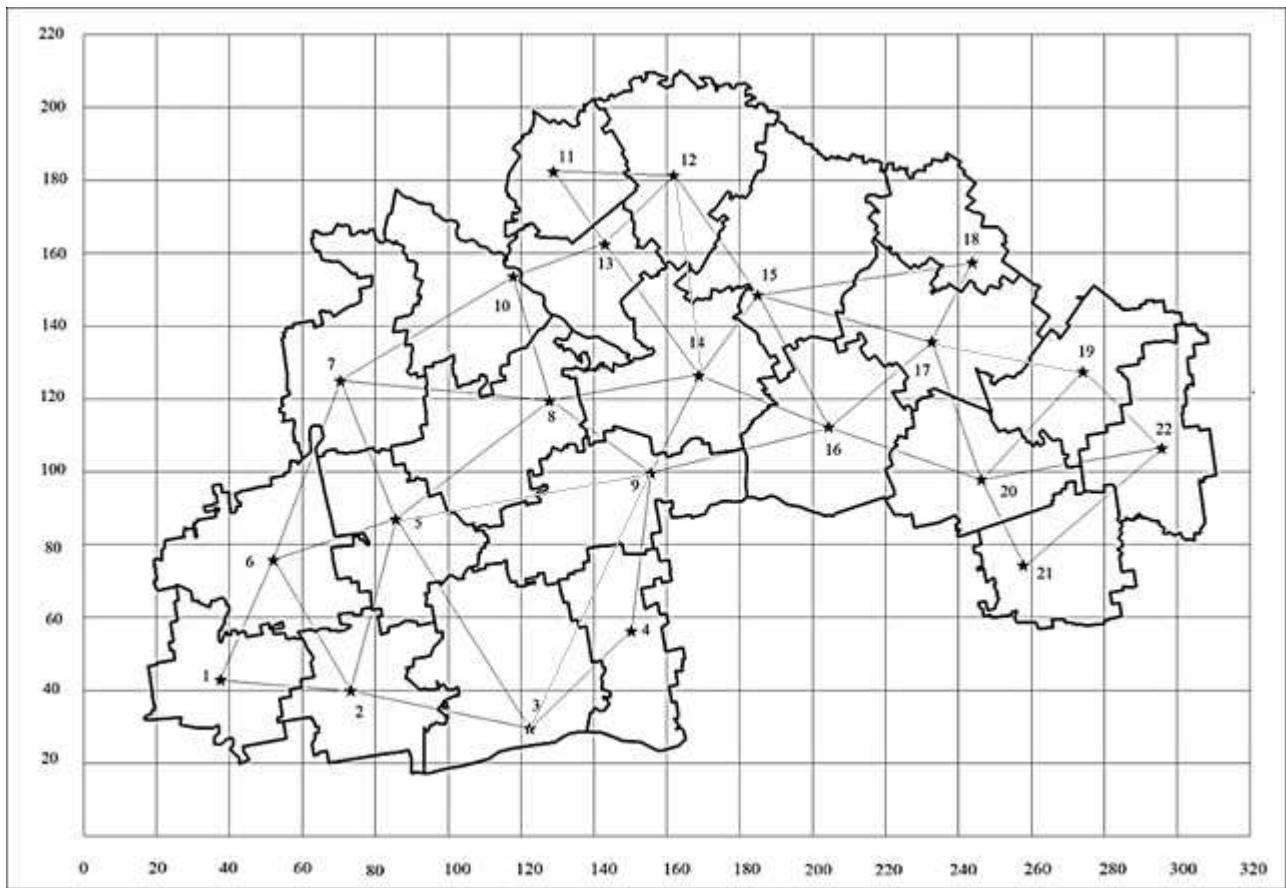

Рис. 4. Топологічна відстань між районними центрами в Дніпропетровській області

Маємо зробити висновки, що за транспортною доступністю центри адміністративних одиниць забезпечені нерівномірно; сума топологічних відстаней коливається від 45 (Дніпропетровськ) до 88 (Широкі); м. Дніпропетровськ займає найцентральніше положення на території. Визначивши середню відстань до найближчого сусіда у Дніпропетровській області по районах, зазначимо, що середнє арифметичне фактичних відстаней між кожним районним центром та його ближчим сусідом достатньо мале (42,88 км), а показник ближчого сусіда 2,21 км свідчить про тісні територіальні зв'язки між районами області.

Висновки. Дніпропетровська область формувалась як промисловий центр, ще за часів Радянського Союзу, саме цим можна пояснити нерівномірність розселення населення, там де є промисловий комплекс там спостерігаємо скупчення населення. Саме розвиток промислових центрів призвів до переселення та відтоку частини сільського населення Дніпро-

петровської області в міста. Визначені центри просторового розподілу населення області, всі вони сконцентровані в Дніпропетровському районі. В Дніпропетровській області переважає промислова форма розселення населення. За теорією опорних каркасів Лапо (1987 р.) область має нерегулярний (багатоядерний) опорний каркас системи розселення. Ця форма характерна для промислово-видобувних регіонів, у яких важко виявити якусь закономірність у розміщенні більш-менш значних за людністю міських поселень [3]. Система розселення Дніпропетровської області інтенсивно розвивається і змінюється, під дією багатьох факторів, удосконалюються виробничі зв'язки. Виявлено, що воно розміщено нерівномірно, концентруючись у промислово-добувних центрах. Населення Дніпропетровської області має свої специфічні особливості розселення населення, їх вивчення надасть змогу покращити систему розселення та спрогнозувати подальший розвиток області.

Список використаних джерел:

1. *Demograficheskiy enciklopedicheskiy slovar* / Pod red. Valentey D.I. – M.: Sovetskaya enciklopediya, 1985. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://geography.su/demogr>
2. *Dynamika chyselnosti naseleण्या velykykh mist Dnipropetrovschyny*. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: <http://old.pavlogradofficial.org/index2.php?option=co..>
3. *Dzhaman V.O. Regional'i systemy rozselennya: demografichni aspekty* / V.O. Dzhaman. – Chernivci: Ruta, 2003. – 392 s.
4. *Golikov A.P. Matematicheskie metody v geografii* / A.P. Golikov, I.G. Chervanev, A.S. Trofimov // *Minobrazovaniya USSR*. – Kharkiv: vyd-vo pry Kharkivskomu universyteti. 1986. – 143 s.

5. *Oficiynyj sayt Derzhavnoi sluzhby statystryky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>*
6. *Oficiynyj sayt Dnipropetrovskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.adm.dp.gov.ua>*
7. *Oficiynyj sayt Holovnoho upravlinnya statystryky v Dnipropetrovskiy oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dneprstat.gov.ua/>*
8. *Pilipenko I.O. Metodyky suspilno-geografichnykh doslidzhen (na materialakh Khersonskoyi oblasti): Navchalnyj posibnyk / I.O. Pilipenko, D.S. Malchikova. – Kherson: PP Vishemirskiy V.S., 2007. – 112 s.*

Summary

Katerina Segida, Yuliia Horbunova. THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNIPROPETROVSK REGION: TERRITORIAL ASPECT.

The Dnipropetrovsk Region has one of the highest rates of urbanization in Ukraine. 2,47 million people, or 74.4% of the total population, live in urban areas. The average population density in the region is 105 persons/km², it is more than the average density in Ukraine. Population placed unevenly in Dnepropetrovsk region. There are 3 agglomeration in the region. It is Dnepropetrovsk- Dneprodzerzhinsk-Novomoskovsk, Nikopol, Krivoy Rog. Now Pavlogradskaya agglomeration is formed. Probably, in the future, the formation of polycentric metropolitan area will be along the Dnieper River (including cities of Zaporozhye region). Index of population concentration is 38%. It's mean that settlements situated uneven.

Arithmetic center located in the south of Dnipropetrovsk district, because Dnepropetrovsk and Dneprodzerzhinsk situated here. The center are shifted to south because Krivoy Rog and Nikopol districts "pull" it. The median distribution center, the modal and mean centers are located in the Dnepropetrovsk district. The Dnipropetrovsk district is the most developed in the region. It has a developed infrastructure, strong industrial and manufacturing enterprises, as a result the area more attractive. After determining the average distance between the nearest districts, we note that the mean of the distance between each regional center and its nearest neighbor is small (42.88 km). The index of the nearest neighbor is 2,21 km, so it means Dnepropetrovsk region has strong territorial relations between districts.

Dnipropetrovsk region formed as an industrial center during the Soviet Union, that is why where is industrial complex there is concentration of people. The industrial cities development is the reason of people's resettlement. The rural population need job, that is why they move to the cities. Settlement system of Dnipropetrovsk region rapidly developing and changing under the influence of many factors. The industrial relations are improved. We found that settlements are placed unevenly. They are concentrated in industrial and mining centers.

УДК 911.3

Lyudmyla Niemets, Kateryna Segida, Yuliia Yakovleva

**SPECIFIC FEATURES OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREA
IN DONETSK REGION**

The article is devoted to reveal the specific features of social infrastructure of rural areas in Donetsk region. Urgency of the object-subject field of research is given. The features by different part of social infrastructure (educational, cultural, medical, sanitary and resort, housing and communal, trade, transport and communication infrastructures) are analyzed by time and territorial aspects. The basic directions of optimization of social infrastructure in rural areas of Donetsk region are given.

Keywords: social infrastructure, educational and cultural infrastructure, medical, sanitary and resort infrastructure, housing and communal infrastructure, trade infrastructure, transport and communication infrastructure.

Людмила Немець, Катерина Сегіда, Юлія Яковлева. СПЕЦИФІЧНІ РИСИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ. Стаття присвячена розкриттю специфічних рис соціальної інфраструктури сільської місцевості Донецької області. Обґрунтована актуальність об'єктно-предметного поля дослідження. У часовому та територіальному вимірах визначені особливості за окремими складовими соціальної інфраструктури, зокрема культурна, освітня, медична та санаторно-курортна, комунально-житлова, торговельна і транспортно-комунікаційна. Окреслені основні напрями оптимізації соціальної інфраструктури сільської місцевості Донецької області.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сфера культури та освіти, медична та санаторно-курортна інфраструктура, торгове обслуговування, транспортно-комунікаційна інфраструктура.

Людмила Немец, Екатерина Сегидина, Юлия Яковлева. СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ. Статья посвящена выявлению специфических характеристик социальной инфраструктуры сельской местности Донецкой области. Объяснена актуальность объектно-предметного поля исследования. Во временном и территориальном аспектах определены особенности по отдельным составляющим социальной инфраструктуры: образовательной, культурной, медицинской и санаторно-курортной, жилищно-коммунальной, торговой, транспортной и коммуникационной. Очерчены основные направления оптимизации социальной инфраструктуры сельской местности Донецкой области.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, сфера культуры и образования, медицинская и санаторно-курортная инфраструктура, торговое обслуживание, транспортно-коммуникационная инфраструктура.

Urgency of the subject of the research. In recent years in society we can observe the tendency of deterioration of the level of social infrastructure in rural areas. To consider reasons of the process with its head tendencies and ways of the problem solution Donetsk Region was chosen. This Region is industrially developed and one of the most populated ones in Ukraine. There is about 90 per cent of population who live in towns, and the tendency of urban population growth is continuing as infrastructure of countryside is unable to satisfy people's demands. Investigations in tendencies of Donetsk Region's social infrastructure in countryside and its role in the region's economic policy are the task of great importance having practical interest. It will allow opportunities determination for more effective utilization of funds designed for specified industries, and contribute in the search of new forms, directions of development, and ways of optimization.

Analysis of previous studies. To develop social infrastructure in rural areas is the extraordinarily hard task that, considering modern situation that has formed in Ukraine as well as the presence of crisis manifestations, is being transformed into the complicated problem connected with the long-term process of social priorities' re-orientation [6]. The issue of social sphere functioning with its material foundation (infrastructure) was considered in works by numerous national and foreign representatives of science and practice. In particular, the issues of social development were dealt with in works by O.M. Alimov, S.I. Bandura, B.M. Danylishyn, S.I. Doroguntsov, and T.I. Arbutova. As for development of social infrastructure on regional level it was studied by

Yu.B. Randolov, V.K. Yevdokimenko, S.V. Fimyar, L.L. Kovalska, A.L. Pavlova, and A.G. Yagodka. In the issue of development of social infrastructure of countryside the works by M.S. Platon, I.V. Prokop, etc. could be mentioned. Investigation in territorial peculiarities of rural areas' social infrastructure in Donetsk Region was executed as a research work based upon the order by Yasynuvata City Division of Mobile Motor Vehicles Company (Contract No. 50-12 KhNU named after V.N. Karazin) the outcomes having been represented in [1-8].

Statement of basic material. In the conditions of transition to market relations with simultaneous humanization of the whole social production the priority development is mainly required by those economic systems that are connected with direct satisfaction of population's needs (services) at the same time functioning like elements of market infrastructure [2]. Economic content of infrastructure is represented through the system of its functions among which the most important can be established as directly resulting from its economic sense, and namely to create general conditions for efficient functioning of structure forming kinds of economic activity in national economy as a whole, on separate territories, on the level of enterprises and their associations, and the social sphere in general including that in the countryside. Another function of infrastructure closely connected with the above is to form system. It contributes in unity provision for all reproduction phases in national economy as a whole and in its any structural section individually, by means of interrelations establishment in the process of reproduction. The third function of infrastructure includes arrangement of reliable commodity, monetary, information and other mutually interrelated flows

thus forming general environment for dynamic stability of reproduction in necessary scales. One of head functions of infrastructure is creation of general environment for the increase of effectiveness of reproduction. It is clear that as a rule in the infrastructure complex any product itself is not produced while its main product is services. In this connection some difficulties arise in determination, qualitative effect expression and the result achieved in the sphere of infrastructural servicing [6].

Social infrastructure is the sphere that directly provides satisfaction of various people's needs. It can be characterized as the complex of branches of national economy executing social and economic functions, satisfaction of people's material and intellectual spiritual needs, and formation of normal conditions for life activity [2]. Thus social infrastructure is the special complex of branches of national economy including education, public health, culture, art, housing, communal services, trade, etc. Functional importance of these branches is in the fact that their activity is immediately directed towards people and society as a whole. Social infrastructure more and more influences upon the production effectiveness via people as the main production force. Besides, social infrastructure plays significant role in the increase of a human factor's importance. So, on the ground of individual components of social infrastructure it is possible to establish specific features proper for social structure of rural areas of Donetsk Region.

1. Educational infrastructure. The number of kindergartens, comprehensive secondary schools as well as number of places in them is getting reduced. A good deal of countryside schools and kindergartens are placed in unsuitable or dangerous structures built in the first half of the XX century. Due to reduction of number of children forms and schools get larger while little kindergartens and schools are being closed. Children are delivered to institutions that are better equipped, and have more suitable conditions for education. In countryside schools there are no forms with advanced study of some disciplines, for example, the English language, Mathematics or Literature. It can be explained by the small number of pupils at schools and the lack of parallel forms. The number of specialized buses for pupils' transportation is reduced. Material and technical base of educational institutions is poor (old textbooks, materials and technologies, methods and content of teaching not corresponding to quality requirements of the modern world). Qualification level of pedagogical staff is insufficient. It often happens in a country school that due to deficit of teachers, one person can teach several disciplines including those he or she is not qualified in. Vocational training schools are not numerous anywhere in the countryside: in Amvrosiyivka, Artemivsk, Velyka Novosilka, Volnovakha, Krasnoarmiysk, Maryanivka, Novoazovsk, Oleksandrivka, Starobesheve and Telmanove Area their number is not more than two. Higher educational institutions are absolutely absent [3].

Considering territorial development peculiarities of educational complex in Donetsk Region one can state that distribution is uneven. The northern part of the Region with the exclusion of Artemivsk Area, the northern-eastern part, and the northern-western part are distin-

guished with the lowest indices of number of children per one educational institution that can be mainly explained by general little number of pre-school aged children. It is typical for rural areas that in the kindergarten they lack sufficient material and technical base for increasing the number of groups, and in one kindergarten there are one or at least two groups including children of various age categories which fact interferes with giving them necessary consideration. There are some key factors that determine positioning of schools, and namely population, territory of an area with the level of its economic development, and age groups structure of the population in the area [8].

2. Cultural infrastructure. There exists general reduction of quantity of public and universal libraries with the reduction of book stocks in the countryside of Donetsk Region. This is connected with the number of readers' reduction who better prefer electron informational sources due to development of Internet technologies. The exiting material and technical base is not sufficient today: social development results in the progress of new technologies that become more and more developed, so it would be important to introduce them in the sphere of culture, and libraries would need not only new books but computers with the access to Internet etc. The number of cultural institutions is getting shorter besides, they are situated in improper buildings that are sometimes are absolutely inapplicable. As for museums they are basically deal with history of a village or the life of famous persons who originated from or lived in the same area (Cossack Museum of Military and Labor Glory, Museum of Folk Architecture, Mode of Life and Children's Creative Work in the Prelesne Village, and Forest Museum in Velyky Anadol) however the majority of museums are in critical state and suffer from the lack of financing. Theatre art in rural areas is not represented at all, and movies demonstration is getting reduced year by year as the result of not only poor development of technical base but the lack of interest from people. Sports institutions and structures are not widely-spread in villages and mainly include non-equipped stadiums and gyms and weight rooms belonging to different companies or enterprises. Music schools and art schools as well as schools for aesthetic education can be found in all areas however their number is not large, just 1 to 5 units per an area. There also exist folk song and dance groups [1, 3].

The best indices of readers' number per one library belong to Shakhtarsk, Yasynuvata, Velyka Novosilka and Volodarsk Area due to the fact that in these areas the total number of libraries is shorter than in the Areas of Telmanove, Slovyansk, Krasny Lyman and Volnovakha that can be explained by the aforesaid factors. Considering the number of culture institutions one can state that the greatest one belongs to Volnovakha Area where the number of readers per one library is small while the lowest indices being in the abovementioned Yasynuvata and Volodarsk Area [3].

3. Medical, sanitary and resort infrastructure. Development level of medical infrastructure in the countryside is not high enough, and this is connected with outdated methods of treatment and old fashioned technical base as equipment was mainly purchased during the

Soviet period the majority of which is also outdated. Both low salaries of medical personnel and the lack of accommodation for young specialists form adverse conditions for renewal of youth among personnel of public health institutions in rural areas. In some villages there are no hospitals but outpatient departments and first-aid and obstetric stations. In recent years one can observe the dynamics of reduction with outpatient departments and first-aid and obstetric stations that is mainly connected with population decrease and integration of medical institutions of neighboring villages to one unit for the sake of maintenance costs reduction. The serious problem of medical service arising in countryside is connected with transport vehicles. In some villages they are absolutely absent or in unsatisfactory condition for patients' transportation. In the recent years Government has paid attention at the problem, and some country hospitals got new ambulance cars. But it is not enough, and medical institutions require their full modernization and renewal as this would be the only way to improve conditions of medical aid for population. At the present moment the system of public health of Donetsk Region is in the state of optimization. They continue to take measures in reorganizing emergency medical service including formation of vertical system of the service management. The territory of the Region is famous of its favorable natural and geographical position so it has a great number of sanatorium and resort facilities the majority of which is concentrated in Slovyansk, Krasny Lyman, Oleksandrivka (pine forest and therapeutic muds), Per-shotravneve and Novoazovsk Area. In areas close to such large industrial centers as Donetsk, Makiyivka, Yasynuvata and Yenakiyevе the proportion of health-improving sanatorium and resort institutions is not high [1, 2].

4. Housing and communal infrastructure. On the modern development level of rural area in Donetsk Region one can observe the decrease of housing stock data (in 2008 the housing stock of the Region equaled to 10,571.50 thousand square meters while in 2010 the figure got 10,462.30 thousand square meters) that can be explained by extremely low level of social infrastructure development in the countryside. As of 2008 in rural area there were average 24.5 square meters per capita. The index is growing: in 2010 it reached 24.8 square meters and in 2012 correspondingly 25.1 square meters. Though such growth is slow the dynamics is still positive. However despite of the achievements the requirement in housing is in excess of its offer. One should mention that in general the growth of square meters provision per capita is partially due to reduction of population. There is one more index characterizing the status of the sphere, and namely the price of housing and its dynamics. Beginning with 1999 one can detect the growth of prices of housing. In the Region they could distinguish some categories of localities based on the price for one square meter of housing: the regional center and Makiyivka Town with the highest price for housing, places with developed industries like machine building and chemistry, settlements with developed infrastructure, and villages and settlements without hospitals, schools, etc. [4].

The mostly provided with housing are Areas of Amvrosiyivka, Starobesheve, Kostyantynivka, Ar-

temivsk and Yasynuvata that is connected with the fact that on their lands and in the nearest proximity there are large industrial centers that in its turn influences the density of population of the given area. The lowest provision with housing is registered in Krasnoarmiysk, Oleksandrivka and Telmanove Areas that is explained by the absence of nearest developed industrial centers which could influence the Area's economic progress as well as its population size. Considering data on the housing stock one could state that there is no permanent direct correspondence of the housing stock size to the level of population's provision with the housing that can be explained by the aforesaid factors.

As far as communal and housing services in the rural area of Donetsk Region are concerned there level is getting improved every year. Development of water supply system of any region depends first of all on water resources availability in it. The net of sewerage systems has now increased up to 50 villages that of course is not much for industrially developed region as Donetsk one. As for the quantity of water supplied for population it is regardless of the water supply system development that the volumes of water supplied are getting reduced. The share of villages provided with gas is growing permanently, and it has positive influence on the villages development. In the rural area one cannot find such service as garbage disposal, and as a rule people try to solve the problem themselves. During community work day village authorities organize cleaning, felling, etc. [4].

Complex of domestic services covers more than 900 kinds of services. In their total list maximal share belongs to individual custom tailoring and dress-making, repair of shoes and clothes, building and repair of houses, barber's shops and hairdressing salons, repair of radio and TV equipment, domestic mechanisms and devices, manufacture and repair of metal goods, maintenance and repair of motor vehicles. In the latest years there appeared a tendency of expansion of such services as domestic chemistry, chemical cleaning, laundries, cars rent, maintenance and repair however unfortunately the services are poorly represented in the countryside: the majority of these services are not rendered there. A typical example is as follows: repair of shoes is usually provided when a shoemaker comes to a village, people bring him there shoes, and he leaves, and brings people's repaired shoes back in some days. As for barber's shops and hairdressing salons one cannot find them everywhere, and it often happens that they even are not officially registered. Thus inhabitants of villages get such services either in nearest towns or at private persons' who are not legally registered, so it would be hardly possible to represent the dynamics of data on domestic services.

5. Trade infrastructure. During latest 12 years commodity circulation in retail trade of countryside demonstrated substantial growth that can be explained through price increase on goods and services as well as extension of assortment. Besides, usually in rural area the price of a commodity is higher than that of the same commodity in towns because shop owners take into account the fact that a village customer never travels to towns for only bread or cereals, and his or her transport costs would be in this case much higher, and this is the

factor of the growth of commodity circulation in retail trade of countryside. In rural area there has been substantial reduction of the number of shops and semi-movable objects of trade (in 2008 the share of shops equaled to 447 thousand while in 2012 it has got 363 thousand; as for the number of semi-movable objects of trade their number in 2008 was 128 thousand, and in 2012 just 97 thousand) that is connected with economic disadvantageousness. So, in a small village it is inexpedient to keep 4 shops for food products as the demand on the products cannot be high due to small population. At the same time delivery of products like bread and cultured milk foods shall be regular, thus considering transport costs it is better to keep 2 shops with normal demand and the same costs of transportation. The share of restaurant system has also got reduced however less than in other spheres: for example, in 2008 the total number was 179, and in 2012 it became 169 i.e. during 5 years the reduction was only by 10 units [2, 4].

6. Transport and communication infrastructure. Railway transport in rural area is mainly developed near big and middle towns that can be explained by industrial development of the Region. The overwhelming majority of countryside population uses motor vehicles. Transportation of country people is usually provided by private or partially governmental companies: there are 299 suburb routes. In the rural area the transport accessibility is not even, and situation depends on distances from towns, highways and railway stations [5]. Thus transport accessibility of any place is very important factor of its progress as it often provides social development.

Communication means include telephone, entrance door intercom, telegraph, fax, telex, modem, loud-speaker, sea projector, radio stations, mobile telephones, and Internet. As for postal communication its role has got decreased. Today in rural area post offices are used by people for payment of communal services, subscription of newspapers and magazines, payment of pension

for retired persons however post-officers usually deliver cash to pensioners'. Earlier the net of fixed location telephone communication was widely spread, but now the number of persons who join it is getting shorter with the exclusion of elderly people. More and more people today prefer mobile communication, and in the rural area of Donetsk Region operators of MTS and UMC prevail. Internet technologies are spread wider every year which are mainly used by public institutions for operation and data exchange between units.

Thus, in the period from the early 1990th tendencies of social and economic development in rural areas of Ukraine have demonstrated radical social and economic transformations, and are characterized now by rather contradictory nature that is first of all associated with too rapid tempo and unsatisfactory social effectiveness of these changes. Their background is insufficiently diversified economic structures of majority of countryside settlements, strengthening of problems typical for our society in implementation of social safety system and social protection of country population, as well as non-compliance with complex approach to development of countryside settlement patterns fixed in governmental construction norms and regulations.

Conclusions. In spite of still being the most urbanized territory Donetsk Region suffers from serious problems and developmental retardation in rural area. What is typical for countryside people of the Region is rapid depopulation, ageing, decrease of living and prosperity level, low standards of social service, etc. Social structure of rural area shall correspond to social needs, satisfy requirements of the existing countryside population, and support processes of counter-urbanization based upon natural, geographical and ecologic life conditions on one hand, and phasic development of urbanization process on the other hand. Thus building of social infrastructure of rural area of Donetsk Region is to become one of key tasks of its social and economic development.

References:

1. Niemets L.N. Demograficheskiy faktor razvitiya socialnoy infrastruktury selskoy mestnosti (na primere Donetskoy oblasti Ukrainy) / L.N. Niemets, K.Yu. Segida, Yu.K. Yakovleva // *Mogilevskiy chasopis*. Tom 13. – Vyp. 3-4 (22-23). (2013-№3-4 (22-23)). – Mogilev: Mogilevskaya oblastnaya drukarnya imeni Spiredoga Sobolya, 2013, 160 s. – S. 37-40.
2. Niemets L.N. Socialnye osobennosti razvitiya selskikh territoriy (na primere Donetskoy oblasti) / L.N. Niemets, K.Yu. Segida // *Materialy III Vserossiyskaya mezhdvostvennaya nauchno-prakticheskaya konferenciya «Municipalnye obrazovaniya Rossii (regionovedcheskiy analiz)»*.
3. Niemets L. Peculiarities of countryside educational complex in Donetsk Region / L. Niemets, K. Segida, Yu. Yakovleva // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii: Mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 14 (1). – S. 51-56.
4. Niemets L.M. Komunalno-zhytlove hospodarstvo yak skladova socialnoyi infrastruktury (na prykladi silskoyi miscevesti Donetskoy oblasti) / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, O.A. Zabirchenko, L.V. Klyuchko // *Zbirnyk naukovykh prats «Visnyk Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiya – Geografiya – Ekologiya»*. – Vypusk № 1049. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 142 – 149.
5. Niemets L.M. Osoblyvosti transportno-komunikatsiynoyi infrastruktury silskoyi miscevesti Donetskoy oblasti / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, Yu.K. Yakovleva // *Zbirnyk naukovykh prats «Visnyk Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiya – Geografiya – Ekologiya»*, 2013. – Rezhym dostupu: <http://hydrogeology.univer.kharkov.ua/index.php/naukova-roboty-1/naukovij-visnik>
6. Niemets L.M. Pro osoblyvosti doslidzhennya socialnoyi infrastruktury silskoyi miscevesti Donetskoy oblasti / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, Yu.K. Yakovleva, O.V. Polevykh // *Region – 2012: strategiya optimalnoho rozvytku: materialy naukovo-praktychnoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 25 – 26 zhovtnya 2012 r. / Hol. red. kolegiyi V.S. Bakirov. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – S. 221 – 225.*

7. Segida K.Yu. *Silskyi turizm yak faktor rozvytku socialnoyi infrastruktury regionu* / K.Yu. Segida, M.S. Bukrynyova // *Region – 2013: suspilno-geografichni aspekty: materialy naukovo-praktychnoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovciv z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 18 – 19 kvitnya 2013 r. / Hol. red. kolegiyi L.M. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 405 s. – S. 277-279.*
8. Zabirchenko O.A. *Osoblyvosti rozvytku osvitnoyi haluzi v silskiy miscevosti Donetskoyi oblasti* / O.A. Zabirchenko // *Region – 2013: suspilno-geografichni aspekty: materialy naukovo-praktychnoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovciv z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 18 – 19 kvitnya 2013 r. / Hol. red. kolegiyi L.M. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 405 s – S. 277-279.*

Summary

Lyudmyla Niemets, Kateryna Segida, Yuliia Yakovleva. SPECIFIC FEATURES OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREA IN DONETSK REGION.

The article is devoted to reveal the specific features of social infrastructure of rural areas in Donetsk region. This region is industrially developed and one of the most populated in Ukraine. There is about 90 % of population who live in towns, and the tendency of urban population growth is continuing as infrastructure of countryside is unable to satisfy people's demands. The features of the individual components of social infrastructure were identified. Specifically, each year, the number of facilities of social infrastructure and the quality of public services are reduced. In the educational field observed the enlargement of groups in kindergartens and secondary schools, the deteriorating of educational quality and quality of existing infrastructure, the opportunities for primary and secondary education in the districts are not the same. In medical infrastructure is marked the decrease in the number of institutions and professionals, the uneven availability of people to receive the needed services, obsolete equipment, etc. Sanatorium and resort facilities are located nearby seashore and Seversky Donets river. Most villages have problems with water, gas, sewer maintenance. The existing network of trade infrastructure is able to meet only the daily needs of the population. The development of transport and communication infrastructure undergoes a positive change with the inclusion of new technical and technological means, at the same time, in rural areas these trends occur with a delay in time. In general, the territorial problem of providing rural social infrastructure correlated with spatial location: closer to industrial center (more developed city) is better developed the network infrastructure.

Keywords: social infrastructure, educational and cultural infrastructure, medical, sanitary and resort infrastructure, housing and communal infrastructure, trade infrastructure, transport and communication infrastructure.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3

Павло Кобилін

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В статті розглядаються підходи до розуміння структури соціальної інфраструктури. Виділено підходи до визначення терміну «соціальна інфраструктура», на основі аналізу структур соціальної інфраструктури за 35 вченими було визначено компоненти, які ними виділяються частіше та рідше. Розглянуто поділ соціальної інфраструктури на соціально-побутову та соціально-культурну інфраструктуру, класифікацію галузей соціальної інфраструктури за видами обслуговування, досліджено підсистеми соціальної інфраструктури, що залежать від конкретних видів життєдіяльності суспільного індивіда, проаналізовано елементи, що поділяються за єдністю і цільовим призначенням галузей у системі суспільного розподілу праці.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, соціально-побутова інфраструктура, соціально-культурна інфраструктура, охорона здоров'я, матеріально-побутова підсистема, соціально-оздоровча інфраструктура

Павел Кобылин. К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРУКТУРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ. В статье рассматриваются подходы к пониманию структуры социальной инфраструктуры. Выделены подходы к определению термина «социальная инфраструктура», на основе анализа структур социальной инфраструктуры по 35 ученым были определены компоненты, которые ими выделяются чаще и реже. Рассмотрено деление социальной инфраструктуры на социально-бытовую и социально-культурную инфраструктуру, классификацию отраслей социальной инфраструктуры по видам обслуживания, исследованы подсистемы социальной инфраструктуры, зависящие от конкретных видов жизнедеятельности общественного индивида, проанализированы элементы, которые делятся по единству и целевому назначению отраслей в системе общественного разделения труда.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, социально-бытовая инфраструктура, социально-культурная инфраструктура, здравоохранение, материально-бытовая подсистема, социально-оздоровительная инфраструктура.

Pavlo Kobylin. TO THE QUESTION OF THE DEFINITION OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE STRUCTURE. The article deals with approaches to the definition of the structure of the social infrastructure. Approaches to the definition of the term "social infrastructure" have been highlighted, components have been defined based on the analysis of the social infrastructure structure by 35 researchers which are highlighted more often or seldom by them. Division of the social infrastructure on the socio-domestic infrastructure and socio-cultural infrastructure, classification of the social infrastructure sectors by types of service have been examined, social infrastructure subsystems that depend on certain type of the public individual's vital activity have been studied, elements which are divided by the unity and purpose of sectors in the system of the social division labor have been analyzed.

Keywords: social infrastructure, socio-domestic infrastructure, socio-cultural infrastructure, healthcare, material and consumer subsystem, socio-improving infrastructure.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в економіці України спричиняють зростання ролі соціальної складової господарства країни, що потребує в забезпеченні якісних характеристик соціальної інфраструктури. Мова йдеться про необхідність гарантування соціального захисту людини, підвищення рівня її життя та зниження різних соціальних диспропорцій. Важливу роль в цьому відіграє соціальній інфраструктурі, яка здійснює виховання підростаючого покоління, забезпечує відтворення робочої сили, створює оптимальні житлово-комунальних та побутових умов життя населення, сприяє довголіттю та зміцненню здоров'я населення, раціональному використанню вільного часу людей, створює умови для відпочинку та підвищенню культурного рівня населення; гарантує соціальну захищеність всіх груп населення, задовольняє потреби в товарах чи послугах при підвищенні рівня платоспроможності населення. Таким чином, соціальна інфраструктура здійснює оптимізацію суспільного розвитку, сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, удосконалення способу життя.

Метою статті є аналіз підходів до розуміння структури соціальної інфраструктури.

Аналіз попередніх досліджень. Питання розвитку соціальної інфраструктури вивчають різні науки, зокрема соціологія, регіональна економіка тощо, і серед них важливе місце посідає суспільна географія, оскільки вона досліджує територіальні аспекти розвитку соціальної інфраструктури природні та соціально-економічні фактори, що впливають на розвиток соціальної інфраструктури в регіоні. Територіальні особливості розвитку соціальної інфраструктури (сфери обслуговування населення) певної території досліджує такий напрям суспільної географії як географія сфери обслуговування (соціальної інфраструктури). Даними питаннями займалися такі науковці як А.Д. Ульянов, С.І. Хватов, 1971 [38], Н.А. Утенков, 1971 [39], В.А. Жамін, 1977 [16], Є.П. Горбунов, 1977 [11], М.М. Некрасов, 1978 [25], В.І. Дриц, 1980 [13], С.П. Чертополохов, 1980 [41], Е.Б. Алаєв, 1983 [2], А.Д. Павлова, С.С. Ткаченко, Є.І. Сорока, 1983 [33], Л. Миштера, 1984 [24], С.Г. Важенін, 1984 [8], А.І. Бурачас, 1984 [30], Л.В. Козловська, 1985 [28], В.Г. Канін, 1987 [20], В.П. Можина, І. Марко, 1987 [29], К. Іванічка, 1987 [18], Л.В. Бондаренко, 1987 [6], С.А. Шавель, 1988 [42], М.Д. Шаригін, 1988 [44], Ю.Б. Рандалов, Ц.Б. Будаєва, 1989 [27], М.Ф. Голіков, Б.Я. Двоскін, 1990 [10], В.М. Рутгайзер, В.І. Корягін,

Т.І. Арбузова, 1990 [36], А.Ю. Шарипов, 1990 [43], О.І. Алексеев, С.О. Ковальов, О.О. Ткаченко, 1991 [3], Ю.І. Саєнко, 1991 [31], О.І. Шаблій, 1994 [34], А.Г. Ягодка, 2000 [49], О.В. Вавілова, 2001 [7], Р. Дяків, 2002 [15], Н.О. Сафронов, 2004 [47], О.А. Шуст, 2004 [46], Д.М. Стеченко, 2006 [35], С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко, 2006 [5], Ю.К. Грицай, 2011 [12], В.В. Соляр, 2012 [32] та інші вчені. Поняття «соціальна інфраструктура» є багатограним, на сьогодні немає єдиної точки зору стосовно як розуміння цього терміну, а також структури соціальної інфраструктури, тому визріла необхідність в узагальненні структури соціальної інфраструктури з позицій сучасної суспільної географії.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося вище, єдиної точки зору стосовно розуміння поняття «соціальна інфраструктура» на сьогоднішній день немає. Існує 4 підходи до розуміння поняття

«соціальна інфраструктура» з точки зору її функцій: I підхід стосується створення умов зайнятого населення у виробництві, II підхід – забезпечення нормальних умов проживання населення, III підхід заснований на забезпеченні задоволення потреб людей, IV – на задоволенні потреб послугами населенню. Окрім того, з точки зору матеріального представлення соціальної інфраструктури розуміють як матеріально-технічну базу, як сукупність закладів, підприємств або сукупність галузей народного господарства. Відповідно, немає єдиного погляду щодо структури соціальної інфраструктури. В процесі дослідження автором було опрацьовано структури соціальної інфраструктури за 35 авторами, перелічених вище, за якими були виділені найбільш та найменш поширені компоненти у структурі соціальної інфраструктури. Результати аналізу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнена структура соціальної інфраструктури (складено автором)

Назва сектору	Кількість вчених	Назва сектору	Кількість вчених
Культура та мистецтво	35	Природоохоронні заходи	7
Освіта	35	Забезпечення безпеки населення і правопорядку	5
Охорона здоров'я	35	Інформаційні засоби	5
Житлово-комунальне господарство	32	Громадські організації	4
Роздрібна торгівля	31	Виробничий побут, умови та оплата праці	2
Фізкультура та спорт	28	Юридичні послуги	2
Побутове обслуговування	27	Ремонтні служби невикробничих підприємств	1
Пасажирський транспорт	26	Церква	1
Громадське харчування	23	Садівничі ділянки	1
Зв'язок по обслуговуванню населення	23	Готельне господарство	1
Соціальне забезпечення	16	Зайнятість і безробіття	1
Рекреаційне господарство і туризм	14	Рівень та якість життя населення	1
Наука та наукове обслуговування	11	Споживчий ринок	1
Кредитно-фінансові, страхові послуги	9	Реальні доходи	1
Державне управління	7	Військова безпека	1

З таблиці 1 видно, що такі галузі соціальної інфраструктури як культура та мистецтво, освіта, охорона здоров'я виділяються усіма вченими, переважна більшість вчених також розглядають житлово-комунальне господарство, роздрібну торгівлю, фізкультуру та спорт, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, громадське харчування, зв'язок по обслуговуванню населення. Ці галузі є базовими, оскільки вони задовольняють першочергові потреби людини: у підтриманні свого здоров'я, здоровому способі життя, у підвищенні свого культурного, інтелектуального розвитку, забезпеченні житлом та його оснащенням, товарами народного вжитку, у якісному харчуванні за межами свого проживання, переміщенні з місця проживання до місця роботи, навчання, у постійному зв'язку між собою. Менше половини вказаних вчених до соціальної інфраструктури відносять такі сектори як соціальне забезпечен-

ня, наука та наукове обслуговування, державне управління, забезпечення безпеки населення і правопорядку, інформаційні засоби, громадські організації, оскільки вони, як правило, розглядаються складовими невикробничої сфери. Наприклад, такої думки схильні Л.А. Меркушева [23] та М.А. Абрамов [1]. Що стосується решти галузей соціальної інфраструктури, то вони мають епізодичний характер. Так, виробничий побут, умови та оплата праці розглядаються у роботах С.П. Чертополохова [41], С.А. Шавеля [42], ремонтні служби невикробничих підприємств – В.А. Жаміним [16], садівничі ділянки – А.Д. Павловою, С.С. Ткаченко, Є.І. Сорокою [33]. Зазначені сектори соціальної інфраструктури відділяються вченими, які працювали над даним питанням у 70-х та 80-х рр.. XX сторіччя в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), де значна роль приділялася соціальній ролі у виробництві, ве-

лике значення у суспільстві мали садівничі ділянки, які регулювалися низкою нормативно-правових актів в СРСР та надавалися співробітниками відомчих установ. Можна сказати, що у СРСР більш поширеними були такі сектори як рекреаційне господарство (3 14 вчених, що виділили його у складі соціальної інфраструктури, монографії 11-х з них були видані у СРСР), наука та наукове обслуговування (9 з 11 вчених). Така ситуація пояснюється тим, що в СРСР була потужна державна підтримка цих секторів, була розвинута потужна мережа науково-дослідних установ, кожне велике промислове підприємство мало базу відпочинку, дитячий табір. З розпадом СРСР державна підтримка розвитку садівничих ділянок, рекреаційного господарства, науки та наукового обслуговування знизилася а соціальні дослідження почали розвиватися окремих напрямком в соціальної географії в наслідок соціологізації географічної науки. Як вже зазначалося вище, в незалежних пострадянських республіках скоротилися обсяги державного бюджету, що призвело до розвитку приватного сектору економіки. І це відображається в структурах соціальної інфраструктури вчених, які працювали та працюють в умовах незаложності. Так, підвищується роль юридичних послуг, готельного господарства, акцентується увага на ролі людини в господарстві держави, що відображається у виділенні таких компонентів як зайнятість і безробіття, рівень та якість життя населення, споживчий ринок, реальні доходи. З розпадом СРСР підвищилася значення релігії у суспільстві в пострадянських країнах. Наприклад, Ю.І. Саєнко її виділяє у складі соціальної інфраструктури і пояснює тим, що церква надає духовні, релігійні послуги, як і культура, наука, освіта, займається госпрозрахунковою діяльністю, хоча вона й є поза державою та немає державного фінансування [31].

Існують інші підходи до визначення структури соціальної інфраструктури. Так, О.М. Алімов, О.І. Кочерга, В.А. Богаєнко [4], Ю.Б. Шпильова [45] соціальну інфраструктуру поділяють на *соціально-побутову* та *соціально-духовну інфраструктуру*. Н.М. Витренко [9], М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук [26], С.В. Мочерний [14] розглядають такі елементи соціальної інфраструктури: *соціально-побутова* та *соціально-культурна інфраструктура*.

Усі вищезгадані вчені в структурі соціально-побутової інфраструктури виділяють сферу житлово-комунального господарства, роздрібну торгівлю, громадське харчування, пасажирський транспорт, зв'язок по обслуговуванню населення, побутове обслуговування. О.М. Алімов, О.І. Кочерга, В.А. Богаєнко до цього переліку додають кредитування та державне страхування населення [4].

В рамках соціально-культурної (соціально-духовної) інфраструктури цими авторами виділяються охорона здоров'я, фізична культура і спорт, соціальне забезпечення, культура і мистецтво, освіта. Проте деякі автори доповнюють цей список. Так, С.В. Мочерний до соціально-культурної інфраструктури відносить також відпочинок та дозвілля, рекреаційне господарство, культурні споруди [14], а О.М. Алімов, О.І. Кочерга, В.А. Богаєнко – охорона

навколишнього середовища, засоби масової інформації, суспільно-політична діяльність [4]. Зазначені автори соціально-побутову та соціально-духовну називають частинами соціальної інфраструктури. Проте вони деталізують кожну частину соціальної інфраструктури, виділяючи у них ланки та об'єкти. Ланками соціально-побутової інфраструктури вони вважають торгівлю, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування і т.п.; соціально-культурної – народна освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я і т.п.. Об'єктами соціально-побутової інфраструктури вони розуміють магазини, павільйони, кіоски тощо (торгівля), їдальні, кафе, ресторани (громадське харчування) тощо; об'єкти соціально-культурної інфраструктури: дитячі садки, школи, ПТУ (народна освіта), будинки культури, бібліотеки, театри, будинки політпросвіти (культура і мистецтво), лікарні, поліклініки (охорона здоров'я), стадіони, басейни (фізкультура і спорт) тощо [4, 14].

Окреме місце у цьому підході посідає Ю.Б. Шпильова, яка розробила ієрархічну структуру соціальної інфраструктури. Вона у складі соціальної побутової інфраструктури розглядає також *побутово-економічну інфраструктуру*, що задовольняє побутові потреби людини (житлово-комунальне господарство, сфера побутового обслуговування) та *соціально-економічну інфраструктуру*, мета якої – задовольнити природно-фізичні потреби, а також потреби населення в засобах зв'язку і переміщенні, до якої належать: торгівля і ресторанне господарство, соціальне забезпечення, транспорт і зв'язок. В рамках соціально-культурної інфраструктури автор розглядала *освітньо-економічну інфраструктуру*, що здійснює виховання загальноосвіченої та духовно багатой особистості (освіта, культура і мистецтво) та *оздоровчо-економічну*, що покликана на забезпечення покращення здоров'я (фізичного і духовного) населення та його вдосконаленні (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, рекреаційне господарство) [45].

Ю.Б. Рандалов, Ц.Б. Будаєва [27], Л.І. Абалкін [48] у складі соціальної інфраструктури виділяють підсистеми: матеріально-побутову, соціально-оздоровчу, освітньо-духовну, комунікаційну, соціально-економічну. *Матеріально-побутова підсистема* задовольняє матеріально-побутові та природні фізіологічні потреби населення. До неї вони відносять: житлово-комунальне господарство, побутове, торговельне обслуговування, громадське харчування. *Соціально-оздоровча підсистема* спрямована на охорону та зміцнення здоров'я людей, організацію їх активного відпочинку. Її елементами є: заклади охорони здоров'я, спортивні споруди, організаційно-туристичні організації. *Освітньо-духовна підсистема* орієнтується на задоволення пізнавально-духовних потреб населення, до якої належать: освіта, культура, мистецтво. *Комунікаційна підсистема* задовольняє потреби людей в пересуванні та зв'язку: пасажирський транспорт та зв'язок по обслуговуванню населення. *Соціально-економічна підсистема* забезпечує потреби населення в різноманітних послугах та фінансово-кредитних операціях. Вона включає ощадні каси, банки, правові заклади – юри-

дичні консультації, нотаріальні контори.

Подібну структуру соціальної інфраструктури розробила Л.Є. Загребова, структурними елементами якої автор називає види соціальної інфраструктури регіонів, але вона доповнює таку структуру відповідністю видів соціальної інфраструктури компонентам рівня життя населення. Першим видом вона назвала *соціально-побутову інфраструктуру*, що відповідає таким компонентам рівня життя населення як житлові умови, продовольство та харчування. Відповідно до цього у складі соціально-побутової інфраструктури присутні: житлова та комунальна інфраструктури, інфраструктура побуту, торгівлі та громадського харчування. *Соціально-оздоровча інфраструктура* поділяється, у свою чергу, на: інфраструктури охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, охорони навколишнього середовища, охорони громадського порядку, туристичну інфраструктуру, відповідає компонентам здоров'я, екологія, особиста безпека. *Освітньо-духовна інфраструктура* має у своїй структурі духовну інфраструктуру, інфраструктури освіти, розваг та відпочинку, компонентами рівня життя населення є освіта та культура. *Комунікаційна інфраструктура* представлена транспортною, інформаційною інфраструктурами, інфраструктурою зв'язку, телебачення та радіо, вона відповідає компоненту зв'язку. *Соціально-економічна інфраструктура* складається з фінансово-кредитної та правової інфраструктури, компонентом рівня життя населення автором вважається добробут. Л.Є. Загребова також додає шостий вид соціальної інфраструктури: *суспільно-політична інфраструктура*, якої немає у структурі Ю.Б. Рандалова, Ц.Б. Будаєвої та Л.І. Абалкіна. На її думку, вона складається з передвиборчої інфраструктури та інфраструктури управління. Цей вид відповідає таким компонентам рівня життя населення як демократія та участь [17].

Ж.Т. Тощенко пропонує структуру соціальної інфраструктури у вигляді груп об'єктів залежно від конкретних видів життєдіяльності суспільного індивіда:

- Інфраструктура трудової діяльності
- Інфраструктура суспільно-політичної діяльності
- Діяльність населення у сфері культури
- Інфраструктура сфери обслуговування
- Соціальна інфраструктура охорони природного середовища та здоров'я людини
- Умови міжособистісного спілкування.

Під *інфраструктурою трудової діяльності* автор розуміє «...сукупність матеріально-речових елементів, що створюють загальні умови для ефективної трудової діяльності людини, в процесі якої формується і проявляються його сутнісні сили» [37, с. 47]. Сюди він відносить: умови праці (на виробництві), пасажирський транспорт і зв'язок, просторові умови розселення, матеріально-речова основа професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації. *Інфраструктура суспільно-політичної діяльності* включає загальні умови, що забезпечують можливість активної участі трудящих в управлінні справа-

ми суспільства і виробництва. Сюди входять: матеріально-технічна основа політичних заходів та засобів масової інформації, відповідні умови для розвитку ідейно-пізнавальної активності. Для забезпечення *діяльності населення у сфері культури* передбачається комплекс умов для: освіти (дитячі дошкільні установи, навчальні заклади всіх типів), підвищення культурного рівня (культурно-просвітні заклади, кінообслуговування, бібліотечна мережа, музеї), організації відпочинку (парки, зони відпочинку і т. д.). *Інфраструктура сфери обслуговування* забезпечує населення житлом, комунальним обслуговуванням, різного роду послугами і т.п. та відіграє важливу і дедалі зростаючу роль в житті людини. До неї відносяться: торгівля, громадське харчування, житлово-комунальне обслуговування, побутове обслуговування. *Соціальна інфраструктура охорони природного середовища і здоров'я людини* надає прямиий вплив на раціональну організацію життя як всього суспільства, так окремих його верств, груп і кожного індивіда. До неї відносяться: інфраструктура охорони навколишнього середовища, охорона здоров'я, фізкультура і спорт). Умови міжособистісного спілкування – відповідні комплекси матеріальних умов, наприклад, спеціально обладнані приміщення, інвентар і т.п. для організації спільного відпочинку, зустрічей людей, об'єднаних за інтересами, різними захопленнями [37].

В.І. Дриц розробив класифікацію галузей соціальної інфраструктури за видами обслуговування:

1. Галузі, що виконують функцію виховання і освіти членів суспільства, відтворення кваліфікованих кадрів (охорона здоров'я, фізична культура, система освіти, культура і мистецтво, засоби масової інформації тощо).

2. Галузі, покликані задовольняти потреби в умовах життя (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, роздрібна торгівля, громадське харчування, зв'язок по обслуговуванню населення, громадський транспорт, кредитування, державне страхування, охорона і перетворення природи).

3. Види діяльності, що регулюють соціально-економічні процеси (управління, наука і наукове обслуговування, громадські організації, соціальне забезпечення тощо) [13].

Б.М. Хомелянський вважає неоднорідною соціальною інфраструктурою у зв'язку з різною функціональною роллю її окремих ланок. Тому він виділяє у структурі соціальної інфраструктури такі ланки:

а) ланки, що забезпечують відтворення робочої сили і розвиток особистості працівника (освіта, охорона здоров'я, культура), – соціально-економічна інфраструктура. Автор називає ці ланки соціально-економічною інфраструктурою, оскільки вона підкреслює єдність соціального та економічного впливу даних ланок через працівника на відтворювальні процеси);

б) ланки, що створюють побутові умови життєдіяльності працівників і всього населення (роздрібна торгівля, комунальне господарство, житловий фонд і т.д.), – побутова інфраструктура [40].

Н.Г. Лук'янова поділяє соціальну інфраструк-

туру на елементи: що створюють людський капітал та споживацького характеру. До першої групи належать: освіта, охорона здоров'я, спорт, культура. До другої групи відносяться: побутове обслуговування, громадське харчування, пасажирський транспорт, роздрібна торгівля, житлово-комунальне господарство, зв'язок [22].

Заслугове на увагу підхід, розроблений вченими Ю.М. Казаковим, Б.С. Мовчаном [19] та М.П. Комаровим [21]. Ю.М. Казаков та Б.С. Мовчан виділяють функціональні групи за єдністю і цільовим призначенням галузей у системі суспільного розподілу праці, а М.П. Комаров – за функціями соціальної сфери діяльності на інфраструктуру: розподілу та обміну, надання споживацьких послуг, охорона здоров'я населення, формування суспільної свідомості та наукового світогляду, управління та охорона громадського порядку. До групи (інфраструктури) розподілу та обміну належать: торгівля, кредит та страхування; надання споживацьких послуг – житлове господарство, комунальне господарство, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок (обслуговування населення); охорони здоров'я населення – охорона здоров'я, санаторно-курортне обслуговування та відпочинок, соціальне суспільне утримання населення, фізкультура і спорт; формування суспільної свідомості та наукового світогляду – просвіта (народна освіта та підготовка кадрів), культура (Ю.М. Казаковим, Б.С. Мовчаном), мистецтво, релігія (за М.П. Комаровим замість культури); управ-

ління та охорона громадського порядку – державне управління, громадські організації, органи оборони та охорони громадського порядку.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що поняття соціальна інфраструктура є дуже широким, немає єдиної точки зору стосовно розуміння даного терміну та його структури. Проведене дослідження показало, що найбільш популярними секторами соціальної інфраструктури серед дослідників є культура та мистецтво, освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, роздрібна торгівля, фізкультура та спорт, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, громадське харчування, зв'язок по обслуговуванню населення. Окрім того виділяються підходи, за якими соціальна інфраструктура поділяється на соціально-культурну та соціально-побутову, а також відображені структури, які поглиблюють це поняття (наприклад, поділ соціально-побутової інфраструктури на побутово-економічну та соціально-економічну інфраструктуру за Ю.Б. Шпильовою), або відповідність компонентів рівня життя населення видам соціальної інфраструктури регіону, як це відобразила Л.Є Загребова. Подібні теоретичні суспільно-географічні дослідження соціальної інфраструктури мають велике значення, оскільки вони систематизують різні підходи до розуміння цього поняття, його структури і на основі цього можливо розробити єдину трактовку цього терміну.

Список використаних джерел:

1. Abramov M.A. *Proizvodstvo i sfera obsluzhivaniya: Razmeshhenie, vzaimosvjaz, kompleksnoe razvitie* / Maksim Abramovich Abramov. – M.: Mysl, 1977. – 239 s.
2. Alaev E.B. *Socialno-ekonomicheskaya geografiya: Ponyatiyno-terminologicheskij slovar* / Enrid Borisovich Alaev. – M.: Mysl, 1983. – 350 s.
3. Alekseev A.I. *Geografiya sfery obsluzhivaniya: osnovnye ponyatiya i metody: uchebnoe posobie* / A.I. Alekseev, S.A. Kovalev, A.A. Tkachenko. – Tver: Tverskoy gos. universitet, 1991. – 117 s.
4. Alymov A.N. *Social'naya infrastruktura: voprosy teorii i praktiki* / A.N. Alymov, A.I. Kocherga, V.A. Bogaenko. – K.: Naukova dumka, 1982. – 335 s.
5. Bandur S.I. *Socialnyj rozvytok Ukrainy: suchasni transformaciyi ta perspektyvy: [monografiya]* / S.I. Bandur, T.A. Zayac, V.I. Kutsenko. – Cherkasy: Brama-Ukrayina, 2006. – 620 s.
6. Bondarenko L.V. *Formirovanie socialnoy infrastruktury sela* / Lyudmila Vasilyevna Bondarenko. – Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1987. – 207 s.
7. Vavilova E.V. *Ekonomicheskaya geografiya i regionalistika: Ucheb. posobie* / Elena Vasilevna Vavilova. – M.: Gardariki, 2001. – 160 s.
8. Vazhenin S.G. *Social'naya infrastruktura narodnokhozyaystvennogo kompleksa: Politekonomicheskij aspekt regionalnogo razvitiya* / Sergey Grigoryevich Vazhenin. – M.: Nauka, 1984. – 173 s.
9. Vitrenko N.M. *Social'naya infrastruktura: sodержanie i metodologii ocenki* // Regionalnye problemy razvitiya socialnoy i proizvodstvennoy infrastruktury: Sbornik nauchnyh trudov / Sovet po izucheniyu proizvoditelnykh sil pri Gosplane SSSR / [Pod. red. V.S. Naydenova]. – K.: B.i., 1990. – 205 s.
10. Golikov N.F. *Infrastrukturno-territorialnyj kompleks: teoriya, metody, praktika* / N.F. Golikov, B.Ja. Dvoskin. – Alma-Ata: Gylim, 1990. – 223 s.
11. Gorbunov Je. P. *Social'naya politika i social'naya infrastruktura* // Voprosy ekonomiki. – 1977. - № 12. – S. 16-18.
12. Gritsay Yu.K. *Upravleniye razvitiem socialnoy infrastruktury v regione (na primere Severo-Zapadnogo federalnogo okruga): avtoreferat dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. ekon. nauk: spec. 08.00.05 «Ekonomika i upravleniye narodnym khozyaystvom: regional'naya ekonomika».* – Sankt-Peterburg, 2011. – S. 22.
13. Drits V.I. *Social'naya infrastruktura – rezultat i faktor effektivnosti proizvodstva* / Valentin Ivanovich Drits. – M.: Nauka i tekhnika, 1980. – 278 s.
14. *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t.* / Red. rada: B.D. Gavrylyshyn (golova) ta in. – K.: Akademiya; Ternopil': Akad. nar. hosp-va, 2000 – 2002. T. 1: A (Abandon) — K (Koncentraciya vyrobnystva) / Redkol. t.: S.V. Mocherny (vidp. red.) ta in. – 2002. – 864 s.

15. *Encyklopediya biznesmena, ekonomista, menedzhera* / [za red. Romana Dyakiva]. – K.: Mizhnarodna ekonomichna fundaciya, 2002. – 704 s. (s. 262).
16. Zhamin V.A. *Infrastruktura pri socializme // Voprosy ekonomiki*. – 1977. - № 2. – S. 14-15.
17. Zagrebova L.E. *Regionalnoye razvitiye socialnoy infrastruktury: avtoreferat dis... na soiskaniye uchenoy stepeni kand. ekonom. nauk: spec. 08.00.05 «Ekonomika i upravleniye narodnym khozyaystvom: regionalnaya ekonomika»*. – Tol'yatti, 2011. – S. 22.
18. Ivanichka K. *Socialno-ekonomicheskaya geografiya* / Koloman Ivanichka; [pod red. E.B. Alaeva, S.A. Tarkhova, G.V. Ioffe; per. so slovac. E.L. Gribanovoy]. – M.: Progress, 1987. – 389 s.
19. Kazakov Yu.N. *Razvitiye socialnoy infrastruktury ekonomicheskikh rayonov* / Yu.N. Kazakov, B.S. Movchan. – M.: Nauka, 1991. – 141 s.
20. Kanin V.G. *Finansirovaniye kapitalnykh vlozheniy v razvitiye infrastruktury* / Valeriy Grigoryevich Kanin. – M.: Finansy i statistika, 1987. – S. 80.
21. Komarov M.P. *Infrastruktura regionov mira* / Mikhail Petrovich Komarov. – SPb.: Izdatel'stvo Mihaylova V.A., 2000. – 346 s.
22. Lukyanova N.G. *Prostranstvennaya differenciatsiya socialnoy infrastruktury krupnogo goroda: na primere Smolenska: avtoreferat dis... na soiskaniye uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spec. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, social'naya i politicheskaya geografiya»*. – Smolensk, 2011. – 22 s.
23. Merkusheva L.A. *Geografiya sfery obsluzhivaniya naseleniya* / Lyudmila Arkadyevna Merkusheva. – Krasnoyarsk: Izdatel'stvo Krasnoyarskogo universiteta, 1989. – 184 s.
24. Mishtera L. *Ekonomicheskaya geografiya Chekhoslovakii* / Lyudvik Mishtera. – M.: Progress, 1984. – 285 s.
25. Nekrasov N.N. *Regionalnaya ekonomika. Teoriya, problemy, metody* / Nikolay Nikolayevich Nekrasov. – M.: Izdatel'stvo «Ekonomika», 1978. – 344 s.
26. Palamarchuk O.M. *Ekonomichna i socialna geografiya Ukrayiny z osnovamy teorii: Posibnyk dlya vykladachiv ekonomichnyh i geografichnyh fakul'tetiv vuziv, naukovykh pracivnikov, aspirantiv* / M.M. Palamarchuk, O.M. Palamarchuk. – K.: Znannya, 1998. – 416 s.
27. Randalov Yu.B. *Socialnaya infrastruktura regiona: problemy razvitiya (na primere Buryatskoy ASSR)* / Yu.B. Randalov, C.B. Budayeva. – Novosibirsk: Nauka, Sib. Otd.-nie, 1989. – 72 s.
28. *Regionalnye problemy razvitiya infrastruktury i mezhotraslevykh proizvodstv* / [Pod red. L.V. Kozlovskoy]. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1985. – 243 s.
29. *Regionalnye problemy razvitiya socialnoy infrastruktury* / [pod red. V.P. Mozhina, I. Marko]. – Moskva: Nauka, 1987. – 272 s.
30. *Regionalnoye razvitiye socialnoy infrastruktury* / [pod red. A.I. Burachasa]. – Vilnyus, Institut ekonomiki AN LitSSR, 1984. – 336 s.
31. Saenko Yu.I. *Modelirovaniye pokazateley razvitiya social'noy infrastruktury* / Yuriy Ivanovich Saenko. – K.: Naukova dumka, 1991. – 167 s.
32. Solyar V.V. *Obgruntovannya perspektivnykh napryamiv rozvytku socialnoyi infrastruktury regionu // Regionalna ekonomika*. – 2012. - № 1. – S. 200-207.
33. *Socialnaya infrastruktura i socialisticheskiy obraz zhyzni* / [Pod red. A.D. Pavlova, S.S. Tkachenko, E.I. Soroko i dr.]. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1983. – 216 s.
34. *Socialno-ekonomicheskaya geografiya Ukrainy* / [Pod red. O.I. Shabliya]. – Lvov: Svit, 1994. – 640 s.
35. Stechenko D.M. *Rozmishchennya produktivnykh syl i regionalistyka: Pidruchnyk* / Dmytro Mykolayovych Stechenko. – K.: Vikar, 2006. – 396 s.
36. *Sfera uslug: novaya koncepciya razvitiya* / [Pod red. V.M. Rutgayzer, Koryagina V.I., Arbutova T.I.]. – M.: Ekonomika, 1990. – 159 s.
37. Toshhenko Zh.T. *Social'naya infrastruktura: sushhnost' i puti razvitiya* / Zhan Terentyevich Toshhenko. – M.: Mysl, 1980. – 206 s.
38. Ulyanov A.D., Khvatov S.I. *Socialnaya infrastruktura i problema planirovaniya urovnya zhyzni v regionalnom razreze // Regionalnoye razvitiye i geograficheskaya sreda: sbornik statey*. – M.: B.i., 1971. – 462 s. (s. 242-261).
39. Utenkov N.A. *Infrastruktura i yeyo rol v regionalnom razvitiy* // *Regionalnoye razvitie i geograficheskaya sreda: sbornik statey*. – M.: B.i., 1971. – 462 s.
40. Khomelyanskiy B.N. *Socialisticheskoye vosproizvodstvo: Vosproizvodstvennyy potencial socialnoy infrastruktury* / Boris Naumovich Khomelyanskiy. – M.: Ekonomika, 1989. – 112 s.
41. Chertopolokhov S.P. *Socialnaya infrastruktura v usloviyakh razvitogo socializma* / Sergey Pavlovich Chertopolokhov. – L.: i-vo "Znanie" RSFSR. Leningr. org., 1980. – 16 s.
42. Shavel S.A. *Socialnaya sfera obshchestva i lichnost* / Sergey Aleksandrovich Shavel. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1988. – 168 s.
43. Sharipov A.Ju. *Social'naya infrastruktura v koncepcii uskoreniya* / Alizhman Yusupovich Sharipov. – Novosibirsk: Izd-vo Novosibir. un-ta, 1990. – 109 s.
44. Sharygin M.D. *Socialno-ekonomicheskaya geografiya Urala: uchebnoye posobiye po spetskursu* / Mikhail Dmitrievich Sharygin. – Perm: Permskiy gos. universitet, 1988. – 75 s.
45. Shpilova Yu.B. *Osnovni napryamy rozvytku i rozmishchennya socialnoyi infrastruktury v umovah tranzitivnoyi ekonomiky: avtoref. dis... na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spec. 08.10.01 «Ekonomichna i socialna geografiya»*. – K., 2006. – 21 s.

46. Shust O.A. *Pryncypy ta metody prostorovoyi organizaciyi socialnoyi infrastruktury sela v umovakh ekonomichnykh transformaciy: avtoref. dis... na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spec. 08.10.01 «Rozmishhennya produktyvnykh syl i regionalna ekonomika»*. – L., 2004. – 22 s.
47. *Ekonomika organizacii (predpriyatiya) / [Pod red. N.A. Safronova]*. – M.: Ekonomist, 2004. – 251 s.
48. *Ekonomicheskaya encyklopediya / [Pod red. L.I. Abalkina]*. – M.: Ekonomika, 1999. – 1055 s.
49. Jagodka A.H. *Social'na infrastruktura i polityka: Navch.posibnyk / Anatoliy Hryhorovych Jagodka*. – K.: KNEU, 2000. – 212 s.

Summary

Pavlo Kobylin. TO THE QUESTION OF THE DEFINITION OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE STRUCTURE.

The article deals with approaches to the definition of the structure of the social infrastructure. Approaches to the definition of the term “social infrastructure” have been highlighted; components based on the analysis of the social infrastructure structure by 35 researchers have been defined which are highlighted more often or seldom by them. Division of the social infrastructure on the socio-domestic infrastructure and socio-cultural infrastructure, classification of the social infrastructure sectors by types of service have been examined, where it can be highlighted: sectors executing functions of upbringing and education of the society members, reproduction of skilled workers and sectors called to meet needs in living conditions; social infrastructure subsystems that depend on certain type of the public individual's vital activity have been studied: work infrastructure, political activity infrastructure, population activity in culture, service sector infrastructure, social infrastructure of the environmental protection and human health, conditions of interpersonal communication; elements which are divided by the unity and purpose of sectors in the system of the social division labor have been analyzed: distribution and exchange, providing consumer services, public health, formation of the social consciousness and scientific outlook, governance and public order; links by their functional role have been studied: those that provide reproduction of workforce and the development of the individual employee and create domestic conditions of the workers' livelihoods and the whole population.

Keywords: social infrastructure, socio-domestic infrastructure, socio-cultural infrastructure, healthcare, material and consumer subsystem, socio-improving infrastructure.

УДК 911.3:330.59

Мирослава Лапушняк

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ» ТА МЕТОДИКУ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкрито соціально-економічну сутність категорії "рівень життя населення", вказаний її взаємозв'язок з іншими синонімічними категоріями: добробут життя, умови життя, якість життя, спосіб життя. Зроблений аналіз еволюції наукових поглядів на сутність категорії "рівень життя населення" та деяких методичних аспектів її дослідження. Описані три етапи в історії досліджень життєвого рівня населення у світовій практиці. Запропоновані характеристики, що мають вплив на вивчення та оцінку рівня життя населення.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, спосіб життя, концепція якості життя, концепція людського розвитку.

Мирослава Лапушняк. ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ «УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ» И МЕТОДИКА ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. Раскрыта социальное-экономическая сущность категории "уровень жизни населения", указана ее взаимосвязь с другими синонимичными категориями: благосостояние жизни, условия жизни, качество жизни, образ жизни. Сделан анализ эволюции научных взглядов на сущность категории "уровень жизни населения" и некоторых методических аспектов ее исследования. Описаны три этапа в истории исследований жизненного уровня населения в мировой практике. Предложены характеристики, влияющие на изучение и оценку уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни населения, качество жизни, образ жизни, концепция качества жизни, концепция человеческого развития.

Myroslava Lapushniak. THE ESSENCE OF SOCIAL-ECONOMIC CATEGORY OF SOCIAL STANDARD OF LIVING: EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS AND METHODS OF STUDY. Social-economic essence of the category of "social standard of living" is disclosed, and its correlation with the other synonymic categories such as "human wellbeing", "living conditions", "social standard of living", "quality of life" and "mode of life" is shown. Evolution of scientific views on the essence of the category of social standard of living as well as some methodical aspects of its study is put under analysis. Three stages are described in history of researches of standard life of population in world practice. Parameters relevant to social standard of living's study and assessment are suggested.

Keywords: social standard of living, quality of life, mode of life, concept of quality of life, concept of human development.

Актуальність дослідження. Категорія рівень життя населення фіксує дуже різносторонні як для суспільно-економічної географії аспекти дійсності. Частина з них вже давно освоєна наукою і цей досвід є цінним надбанням для сучасної оцінки умов та рівня життя населення.

Ця категорія не є новою, впродовж тривалого часу досліджувалась у зарубіжних та вітчизняних наукових колах. В зарубіжній літературі поняття «рівень життя» включає такі категорії, як «матеріальне становище», «матеріальний добробут», «спосіб життя», «стиль життя», «якість життя», «добробут» тощо. Для систематизації наявних досліджень та полегшення створення єдиної методологічної основи оцінки умов та рівня життя населення у статті зроблений аналіз еволюції наукових поглядів на сутність категорії «рівень життя населення» та деяких методологічних аспектів її дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є проведення часового аналізу наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення» та деяких методичних аспектів її дослідження як серед вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити соціально-економічну сутність категорії «рівень життя», її взаємозв'язок з іншими синонімічними категоріями;

- здійснити часовий аналіз наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення» як серед вітчизняних, так і

зарубіжних вчених;

- окреслити характеристики, що мають вплив на вивчення та оцінку рівня життя населення.

Виклад основних результатів дослідження. Початкові спроби осмислення проблем, пов'язаних із рівнем життя населення та зародження термінології співпали з періодом формуванням капіталістичних відносин на Заході. Спочатку питання життєвого рівня населення розглядалися економістами (У. Петті, Ф. Кене, А. Смітом і ін.) з економічних позицій. Так, У. Петті теоретично обґрунтував механізм визначення заробітної плати, який гарантував робітникові дохід, що мав забезпечити йому життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування («теорія мінімуму коштів»). Останнє він аргументував тим, що "якщо робітникам будуть платити вдвічі більше зазначеного мінімуму, то вони будуть працювати вдвічі менше" [9]. Він також простежував вплив оподаткування на рівень життя населення та зробив висновок, що зростання податкового навантаження не спричинює погіршення добробуту населення.

Ф. Кене досліджував реальні джерела зростання рівня життя населення. Створив вчення щодо необхідності забезпечення "еквівалентного обміну товарів", у якому доводив: обмін чи торгівля не породжують багатства, у процесі обміну нічого не виробляється. Останнє він пояснював тим, що у сфері обміну за умов вільної конкуренції відбувається еквівалентний обмін рівновеликої вартості, яку мають товари ще до того, як вони надходять на ринок, і робив висновок: в обміні матеріальне багатство, як джерело життєдіяльності, не створюється, а тому не виникає і прибуток [6].

Класик англійської політичної економії А. Сміт переймався питанням поширення явища бідності серед працюючого населення, вважав, що «...людина завжди повинна мати можливість існувати своєю працею, і її заробітна платня мусить щонайменше бути достатньою для її існування». Він визначив причини диференціації робітників за розміром заробітної плати, основними серед яких були: приємність або неприємність роботи; легкість і дешевизна або складність та дорожнеча оволодіння необхідними вміннями та навичками; постійність або непостійність занять; більша або менша довіра, що її виявляють тим особам, які займаються певними видами діяльності; імовірність або неймовірність успіху в діяльності [11, 12].

Отже, перші дослідження життєвого рівня населення виконувалися на макrorівні, не були цілісними і послідовними, а стосувалися переважно окремих його аспектів: визначення механізму нарахування та розміру заробітної плати, подолання бідності та ін.

Починаючи з другої половини XIX ст. вивчення життєвого рівня населення поступово переходило з макро- до мікрорівня. На зазначеному етапі західними вченими (Е. Енгелем, В. Паретом, А. Маршалом, А. Пігу та ін.) аналізувались переважно реальні умови життя і фактичне споживання трудящих мас, що традиційно склалися у різних регіонах країни; визначалися необхідні величини заробітної плати залежно від галузей виробництва.

Е. Енгель, знайшов низку залежностей між доходами й витратами населення, які згодом були названі «законами Енгеля». Він дійшов до висновків, що зі збільшенням доходу в бюджеті сім'ї частка витрат на харчування зменшується (I закон); частка витрат на одяг не змінюється (II закон); частка витрат на житло, у тому числі опалення й освітлення, залишається постійною (III закон); частка витрат на освіту й лікування збільшується (IV закон) [10].

На основі аналізу статистичних даних В. Парето вивів закон розподілу доходів («закон Парето»), який виражає залежність між величиною доходу та кількістю його отримувачів, засновану на розподілі здібностей людей. Він вважав, що «фізичній, моральній та інтелектуальній нерівності людей, відповідає економічна та соціальна нерівність» [10]. Проблему бідності пояснював низьким рівнем розвитку виробництва. Для її вирішення пропонував, щоб багатство зростало швидше ніж населення.

Поглиблюючи теоретичні дослідження, А. Маршал аналізує проблему фінансового забезпечення зростання рівня життя населення через призму диференційованого підходу до оцінки обсягів особистих заощаджень та визначення оптимальних режимів тимчасового обмеження рівнів споживання тих чи інших верств населення. В роботі "Принципи економічної науки" він велику увагу приділив дослідженню механізму розподілу життєвих благ між поточним споживанням та відкладеними умовами використання грошових доходів населення, а також з'ясуванню спонукальних мотивів до "стримування" поточного споживання населення заради акумуляції коштів, що мають забезпечити зростання життєвого

рівня в майбутньому. А. Маршал стверджує, що однією з умов, яка змушує людину обмежувати своє поточне споживання і стимулює нагромадження заощаджень, є родинні зв'язки. Це відбувається тому, що люди працюють і відкладають грошові кошти переважно з метою підвищення життєвого рівня своїх сімей, а не особистого добробуту [7].

Обґрунтування поняття економічного добробуту та факторів, що на нього впливають зробив А. Пігу. Учений наголошував на тому, що поняття індивідуального добробуту не зводиться до його економічного аспекту і включає такі показники якості життя, як умови довкілля, праці та відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо.

На початку XX ст. дослідження категорії «рівень життя» мало місце і в Росії. У відомій роботі «Розвиток капіталізму в Росії» В.І. Леніним проведений аналіз бюджетів селянських родин. Рівень життя селян оцінювався лише за рівнем і структурою споживання, що була зафіксована обстеженням, яке проводила земська статистика у відповідних селянських родинах [4]. Він вважав, що «рівень життя» – це поняття, на формування якого впливають не лише умови виробництва та праці, відносини власності і найманої праці, а й характер існуючої системи виробничих відносин, які на базисному рівні визначають економічне і соціальне положення тих чи інших верств населення (у зазначеному випадку селянства).

Отже, протягом другої половини XIX ст. до 20-х рр. XX ст. основну увагу в дослідженні категорії "рівень життя" науковці приділяли розширенню його трактування, визначенню факторів нерівності матеріального добробуту людей, питанням подолання бідності. Дослідження з кожним роком набували все більш практичного характеру.

В наступний період і до сьогодні науковці продовжували вдосконалення термінологічної бази досліджень, спрямовували їх в більш соціальне русло. Поряд із категорією «рівень життя», з'явилися такі, як «рівень бідності», «рівень доходів», «рівень безробіття», «спосіб життя», «якість життя», «людський розвиток» тощо.

Середина XX ст. ознаменувалася появою концепції якості життя, в якій було доведено, що зростання економічного добробуту населення не призводить до соціального, морального та духовного зростання. Найбільш точно термін «якість життя» в сучасний період висвітлює І.В. Гукалова. Якість життя – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та стан населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства. Це територіально специфічна соціо-еколого-економічна ефективність реалізації потреб, головною з яких є потреба в збереженні здоров'я і життя [2].

На початку 80-х рр. ідеї концепції якості життя лягли в основу концепції людського розвитку. Її створення було зумовлено посиленням соціальної орієнтації економічного розвитку у розвинених країнах – з одного боку, та загострення проблем нерівномірності розвитку країн світу – з другого. Це призвело до усвідомлення того, що характеристиками

розвитку не можуть слугувати тільки традиційні макроекономічні показники, зокрема обсяг ВВП та середньодушовий дохід. В зазначеній концепції людський розвиток визначається не лише як досягнутий рівень добробуту, а й як процес зростання людських можливостей – людина має прожити довге життя, бути здоровою, освіченою, користуватися політичними і економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості [13].

Окремої уваги заслуговує вивчення проблем рівня життя населення в радянський період. Між тодішніми науковцями розгорнулася дискусія навколо з'ясування питання стосовно змісту і характеру відносин категорії "рівень життя", а також загальної структури показників, якими має визначатись сутність цієї категорії і які, відповідно, мають включатись до її складу.

У процесі дискусії одні автори стверджували, що рівень життя повинен визначатись виключно межами сфери споживання і тому має виражати лише ступінь забезпеченості людей відповідними життєвими благами (споживчими товарами та послугами). Інша група вчених вважала, що категорія "рівень життя" свідчить про ступінь розвитку і повноту задоволення всієї палітри життєвих потреб, пов'язаних із життєдіяльністю людини, які мають місце в суспільстві і окреслюються поняттям "добробут" [6].

Завершив цю дискусію В.Ф. Майєр, сформулювавши найбільш чітко визначення змісту категорії "рівень життя". На його думку, «рівень життя» являє собою ступінь задоволення потреб людей необхідними їм матеріальними і духовними благами. Іншими словами, мається на увазі те, як люди харчуються, одягаються, яке у них житло, предмети довгострокового користування, як задовольняються їх потреби в послугах і, нарешті, скільки у них вільного часу, як вони використовують його для забезпечення всієї гами людських потреб [5].

Українські вчені того часу зробили свій вклад у теоретичне вивчення категорії «рівень життя». Вони запропонували розглядати визначення категорії «рівень життя» у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні рівень життя визначається рівнем задоволення особистих потреб людей і відповідним йому рівнем особистих доходів, що забезпечують особисте споживання. У широкому розумінні є характеристикою соціально-економічного стану життєдіяльності населення і визначається фактичним рівнем споживання матеріальних, духовних і соціальних благ та послуг, ступенем задоволення раціональних (розумних) потреб [1].

В цей же час з'явилися перші регіональні теоретико-методологічні дослідження рівня життя населення країни. Також теоретично була сформульована концепція рівня життя населення, в якій пропагувався різносторонній розвиток усіх членів суспільства. Ряд відомих вчених Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН на чолі з Н.М. Рімашевською вважали, що найбільш широкою категорією є «добробут населення», який узагальнює і «умови», і «рівень», і «спосіб», і «якість життя». На думку фахівця у галузі соціальної статистики І.І.Слісєвої, «добробут» переважно розуміється як

«рівень життя». В радянський період широко також застосовували поняття «спосіб життя», яке слугувало своєрідною відповіддю на західне поняття «якість життя» [2].

Отже, радянські науковці сформулювали чітко визначення категорії «рівень життя», поглибили теоретико-методологічну сторону його дослідження, доповнили поняттями-синонімами, які і в наш час знайшли широке застосування.

Після закінченні радянської доби дослідження рівня життя населення стали актуальними для всіх колишніх республік. Лідером серед кількості проведених досліджень та розробленої методології вважається Росія. У більшості випадків рівень життя розглядався російськими дослідниками як міра задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб населення. У 90-х рр. XX століття відбувається перехід від концепції рівня життя населення до концепції якості життя, що пояснюється, передусім, значною регіональною диференціацією та необхідністю її виміру [10].

У вивченні рівня життя населення в Україні в період незалежності спостерігається деяка спрямованість на аналіз економічних проблем перехідного періоду загальнодержавного рівня, пояснення явища бідності, визначення факторів впливу на життєвий рівень населення.

Так, В.О. Мандибуря визначає рівень життя як ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних), включаючи реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [6].

Цікавою є думка Ф.В. Узунова, який у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що рівень життя населення – кількісна і якісна характеристика ступеня досягнення, компонент життя людини. А на думку О.Г. Топчієва, рівень життя населення – головні покомпонентні характеристики умов життєдіяльності. І.В. Гукалова розуміє під поняттям «рівень життя» масштаб реалізації потреб населення, що виступають базовою одиницею виміру [2].

О.Ю. Мірошніченко вважає, що на сьогодні рівень життя є багатокомпонентною соціально-економічною категорією із складною внутрішньою структурою, сутність якої не обмежується виключно матеріальними умовами життя. За результатами аналізу науково-методичних розробок, щодо дослідження рівня життя населення, автором запропоновано укрупнену класифікацію факторів впливу на життєвий рівень населення, яка охоплює шість груп: економічні, суспільно-політичні, соціально-правові, інтелектуально-культурні, природо-кліматичні та історичні фактори [8].

Отже, рівень життя населення - одна із найскладніших соціально-економічних категорій, що пояснює існування різних її тлумачень: від філософсько-світоглядних до статистичних. Основними характеристиками, які впливають на дослідження рівня життя населення, є: 1) динамічність категорії; 2) широке та вузьке тлумачення; 3) виділення макро- та мікрорівня досліджень; 4) індивідуальне та суспільне навантаження категорії; 5) задоволення певного виду

потреб населення (матеріальних чи духовних); б) врахування об'єктивних відмінностей у рівні життя населення внаслідок докладання праці у різних видах економічної діяльності та регіональних відмінностей розвитку [10].

Висновки. Наведений аналіз історії досліджень життєвого рівня населення засвідчує його актуальність і практичну цінність не одне століття. Своєрідність категорії "рівень життя" полягає передусім у неможливості її відображення якимось одним

відношенням або показником. Тому існує нагальна необхідність побудови цілісної системи характеристик і показників, які б забезпечили повну і всебічну оцінку категорії, що досліджується. А сучасні реалії України спонукають до створення власної концепції життєвого рівня, вдосконалення теоретико-методологічних підходів до його дослідження з врахуванням соціально-економічних, культурних та духовних особливостей кожного регіону.

Список використаних джерел:

1. Bugutskiy O. *Analiz socialno-ekonomichnoyi kategorii rivnya zhyttya naselelynya Ukrayiny / O. Bugutskiy // Ukrayina: aspekty praci. – 1998. - № 2. – S. 43-47.*
2. Gukalova I.V. *Yakist zhyttya naselelynya Ukrayiny: suspilno-geografichna konceptualizaciya. Monografiya / I.V. Gukalova. – K., 2009. – S. 77-81.*
3. Kene F. *Izbrannye ekonomicheskiye proizvedeniya / F. Kene. – M.: Socekgyz, 1960. – 359 s.*
4. Lenin V.I. *Povne zibrannya tvoriv / V.I. Lenin. – T. 3. – S. 135-158.*
5. Mayer V.F. *Uroven zhyzni naseleniya SSSR / V.F. Mayer. – M.: Mysl', 1977. – S. 5.*
6. Mandybura V.O. *Riven zhyttya naselelynya Ukrayiny ta problemy reformuvannya mekhanizmiv yogo reguluyuvannya. Monografiya / V.O. Mandybura. – K.: Parlamentske vyd-vo, 1998. – S. 7-19.*
7. Marshal A. *Pryncypy ekonomicheskoy nauki / A. Marshal. – M.: Progres, 1993. – 307 s.*
8. Miroshnychenko O.Yu. *Statystychne ocynuyannya rivnya zhyttya naselelynya: avtoref. dis... kand. ekon. nauk: 08.00.10 / O.Yu. Miroshnychenko. – K., 2008. – S. 1-5.*
9. Petty U. *Ekonomicheskiye i statisticheskiye raboty / U. Petty. – M.: Socekgyz, 1940. – S. 70-71.*
10. *Riven zhyttya naselelynya Ukrayiny / NAN Ukrayiny. In-t demografiyi ta soc. doslidzh., Derzh. kom. statystyky Ukrayiny; Za red. L.M. Cherenko. – K.: TOV «Vydavnytstvo «Konsultant», 2006. – S. 1-8.*
11. Smyt A. *Issledovaniye o prirode i prichinah bogatstva naroda / A. Smyt. – M.: Socekgyz, 1962. – S. 73, 75.*
12. Smit A. *Dobrobut nacyi. Doslidzhennya pro pryrodu ta prychny dobrobutu nacyi / A. Smit. – K.: Port-Royal, 2001. – S. 47, 66.*
13. *Ukrayina. Lyudskiy rozvytok. 1999. Zvit – Kyiv: PROON, shchorichnyk – 2000. – 96 s.*

Summary

Myroslava Lapushniak. THE ESSENCE OF SOCIAL-ECONOMIC CATEGORY OF SOCIAL STANDARD OF LIVING: EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS AND METHODS OF STUDY.

The category of social standard of living fixes various aspects of reality that extends beyond the field of study of social-economic geography. Some of these aspects are well-studied and represent a valuable fortune to help assess population living conditions and social standard of living in present-day life.

For the purpose of systemization of available studies and facilitation of the development of a uniform methodological basis to assess population's living conditions and social standard of living we analyzed the evolution of scientific views on the essence of the category of social standard of living and some methodical aspects of its study.

The present study aimed at temporal analysis of scientific views on the essence of social standard of living and some methodical aspects of corresponding studies carried out by both national and world researchers.

The deep analysis of national and world research into living standard problems that ranges from times of classical economics to present days helped us outline three historic stages of world practice of such studies. The stages differ in both understanding of the essence of living standards, and the tasks and methods of the research.

Stage I, or early stage, lasted to the 1st half of the XIX century and was distinctive for the development of terminology. William Petty, François Quesnay, Adam Smith and David Ricardo were the most known representatives of this period.

Stage II ranges from the 2nd half of the XIX century to the 1920s of the XX century. Accentuation shifted from political-economic towards economic-statistical analysis of living standards, and was distinctive for the transition from micro- to macro-level.

Stage III covers the 1920s of the XX century up to this day. Scientists refined on terminological basis directing it to a more social framework. The category of "social standard of living" was added by such categories as "poverty level", "income level", "unemployment rate", "mode of life", "quality of life", "human development" etc.

Thus, the social standard of living represents a multi-component social-economic category with a complex inner structure whose essence is not limited to exclusively substantive living conditions. The results of the analysis of scientific-methodical developments with regard to studies of social standard of living allow for suggestion of extended classification of influence upon living standards which covers 6 groups of economic, socio-political, socio-legal, intellectual-cultural, natural-climatic and historic factors.

Keywords: social standard of living, quality of life, mode of life, concept of quality of life, concept of human development.

УДК 911.3

Євгенія Телебенєва

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НІЙ

В роботі розглянуто загальну структуру економіки України та визначено місце промисловості Харківського регіону в ній. Побудована картосхема України щодо обсягів реалізації промислової продукції по регіонах. Показана питома вага Харківського регіону в загальному обсязі реалізованої промислової продукції по Україні. Визначені загальні положення щодо розвитку промисловості Харківського регіону та його місце у економічному розвитку країни. Розглянуті проблеми та перспективи розвитку як Харківського регіону так і країни в цілому. Обґрунтовано висновки щодо актуальності даного питання та подальших досліджень у майбутньому.

Ключові слова: економіка, структура економіки, економіка України, Харківський регіон, реалізація промислової продукції.

Евгения Телебенева. ОБЩАЯ СТРУКТУРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ И МЕСТО ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В НЕЙ. В работе рассмотрена общая структура экономики Украины и определено место промышленности Харьковского региона в ней. Составлена картосхема Украины по объемам реализации промышленной продукции по регионам. Показан удельный вес Харьковского региона в общем объеме реализованной промышленной продукции по Украине. Определены общие положения по развитию промышленности Харьковского региона и его место в экономическом развитии страны. Рассмотрены проблемы и перспективы развития как Харьковского региона так и страны в целом. Обоснованы выводы об актуальности данного вопроса и дальнейших исследований в будущем.

Ключевые слова: экономика, структура экономики, экономика Украины, Харьковский регион, реализация промышленной продукции.

Evgeniya Telebeneva. GENERAL ECONOMIC STRUCTURE OF UKRAINE AND PLACE OF INDUSTRY KHARKIV REGION IN IT. We consider the general structure of the economy of Ukraine and the place of industry in Kharkiv region in it. Building Maps of Ukraine concerning the volume of industrial production in the regions. Shown that the proportion of the Kharkiv region in the total volume of industrial production in Ukraine. The general provisions for the industrial development of the Kharkov region and its role in economic development. Considered problems and development prospects as the Kharkov region and the country as a whole. Substantiated conclusions about the relevance of this issue and further research in the future.

Keywords: economy, the structure of the economy, the economy of Ukraine, Kharkiv region, the implementation of industrial products.

Актуальність дослідження. Економіка – це система суспільного відтворення, що історично склалася у межах окремої країни. Структуру економіки країни чи регіону звичайно характеризують за складом та співвідношенням основних сфер, галузей та видів господарської діяльності [4].

За соціально-економічним рівнем розвитку регіони України істотно відрізняються один від одного. Харківська область відрізняється високим рівнем економічного розвитку серед інших регіонів країни. У нових умовах модернізації економічного, суспільного і культурного життя Харківщина прагне зберегти свій унікальний потенціал, здобути нову якість регіональної ідентичності з урахуванням історичних традицій і глобальних світових тенденцій [1,3].

Незважаючи на віддаленість Харківського регіону від центру країни, сприятливі кліматичні умови, багаті природні ресурси, а також зручне географічне розташування на перехресті доріг Східної Європи дають області переваги для міжнародної торгівлі. Тут зосередилася величезна частина економічного потенціалу країни. У регіоні працюють підприємства майже всіх галузей промисловості, включаючи і провідні в Україні машинобудівну, приладобудівну, паливно-енергетичну й електротехнічну, а також сільськогосподарську та переробну. Добре розвинута і різноманітна інфраструктура, що підсилює соціально-економічний розвиток регіону [11].

Аналіз попередніх досліджень. Становлення економічного розвитку, трансформації

господарства, промисловості та її окремих галузей, а також удосконалення, розміщення і територіальні особливості промислового виробництва – були і залишаються в центрі уваги фахівців багатьох наук. Вивченням цього питання з позиції суспільно-географії зокрема проблем економіки та промисловості регіонів і України в цілому, займаються зокрема Ішук С.І., Ковалевський В.В., Чернюк Л.Г., Стеченко Д.М., Підгрушний Г.П., Гладкий О.В., Голіков А.П. та ін.

Метою дослідження є розкриття загальної структури економіки України та визначення місця промисловості Харківської області в ній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структура економіки — це співвідношення між сферами виробництва, яке виражає господарські пропорції та стан суспільного поділу праці. Вона являє собою сукупність стійких зв'язків між елементами системи, що забезпечують її цілісність і totoжність, тобто збереження основних властивостей при різких зовнішніх і внутрішніх змінах [4].

Структуру економіки можна розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні — це комплекс галузей з виробництва товарів і послуг з відповідними технологічними і міжгалузевими зв'язками. В широкому розумінні це поняття охоплює не тільки пропорції виробництва, а й форми його організації та управління, механізм державного ринкового регулювання [4].

Економіка України займає 39-те місце в світі за розміром ВВП який у 2012 році склав 340,7 млрд. дол. Структура економіки України характеризується рядом особливостей. Так, для неї характерна низька

частка галузей сфери послуг (у тому числі побутових, фінансових) і висока частка промисловості. На промисловість в Україні припадає 32 % із загальної структури економіки України.

Промисловість України історично орієнтована на розвиток чорної металургії (на базі родовищ кам'яного вугілля і залізної руди в Донбасі і Придні-

пров'ї). Розвиваються також й інші галузі, такі як машинобудування, хімічна, легка промисловість. Велику питому вагу має чорна металургія, яка, з одного боку, формує значну частку експорту, а з іншого – є великим споживачем дорогих паливних ресурсів і одним з основних джерел погіршення екологічної ситуації на півдні України.

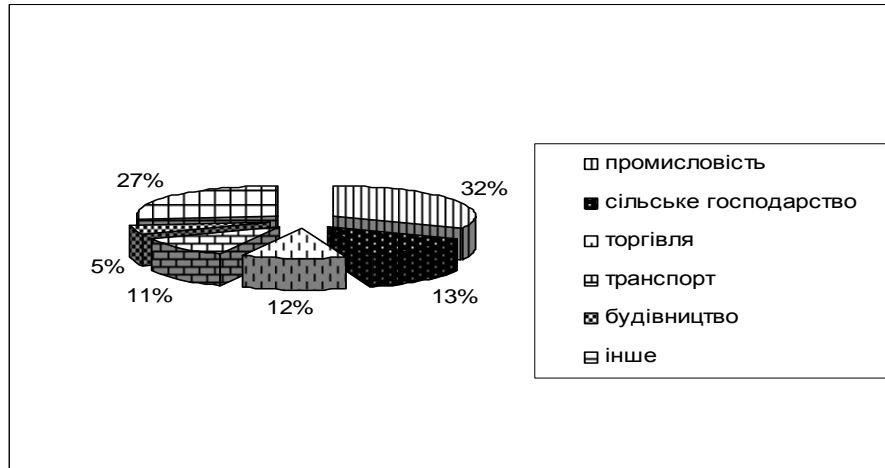

Рис. 1. Структура економіки України (побудовано автором за даними [8, 12])

номінальний ВВП країни становить 176,2 млрд дол. (2012 р.), ВВП на душу населення дорівнює 7600 дол. (2012 р.). Зростання ВВП в 2012 році склало 0,2%. Державний борг України на 31 грудня 2012 становив 49,9 млрд дол. (28,1% від ВВП 2012 року).

Харківський регіон є великим промисловим центром України, в якому представлені практично всі види економічної діяльності. В області знахо-

диться більше 800 промислових підприємств, на яких у 2012 році працювало 178,3 тис. людей. За обсягом реалізованої промислової продукції регіон займає одне з провідних місць серед областей України. У 2012 році його частка склала 5,4%. За цим показником область займає 7 місце після Донецької (20%), Дніпропетровської (18,4%), Київської (8,2%), Луганської (7,3%), Запорізької (7%), та Полтавської (5,8%) областей [8].

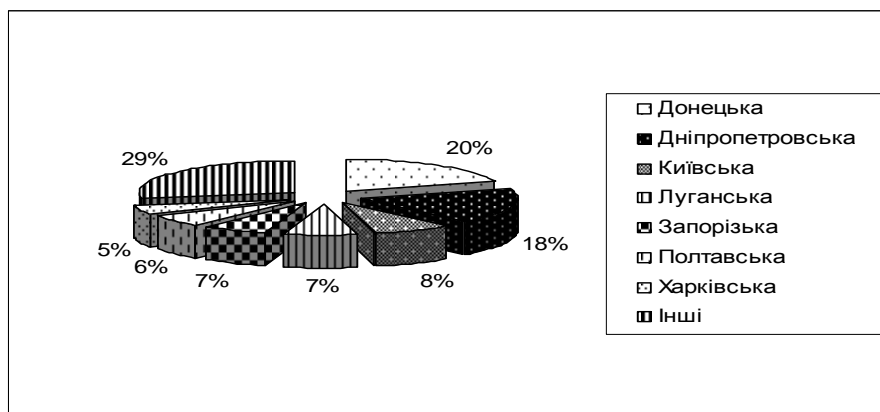

Рис. 2. Обсяги реалізованої промислової продукції у розрізі провідних регіонів України, % (побудовано автором за даними [2,8])

На картосхемі (рис. 3) ми можемо бачити лідируючі області за обсягом реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВта акцизу), млн.грн.). Це такі, як: Донецька (222779,3 млн.грн), Дніпропетровська (204849,5 млн.грн), Луганська (80947,1 млн.грн), Запорізька (77891,3 млн.грн), Полтавська (64247,7 млн.грн), Харківська (60381,1 млн.грн) області [8,12].

З розрахунку на одного жителя області в 2012 році припадало 21228 грн. валового регіонального продукту (в середньому по Україні - 19832 грн.), що менше рівня попереднього року на 13,3 %. Харківська область володіє багатогалузевим промисловим комплексом і високим рівнем розвитку багатьох галузей. Провідну роль відіграють машинобудування, паливно-енергетична, хіміко-фармацевтична та харчова галузі промисловості [7].

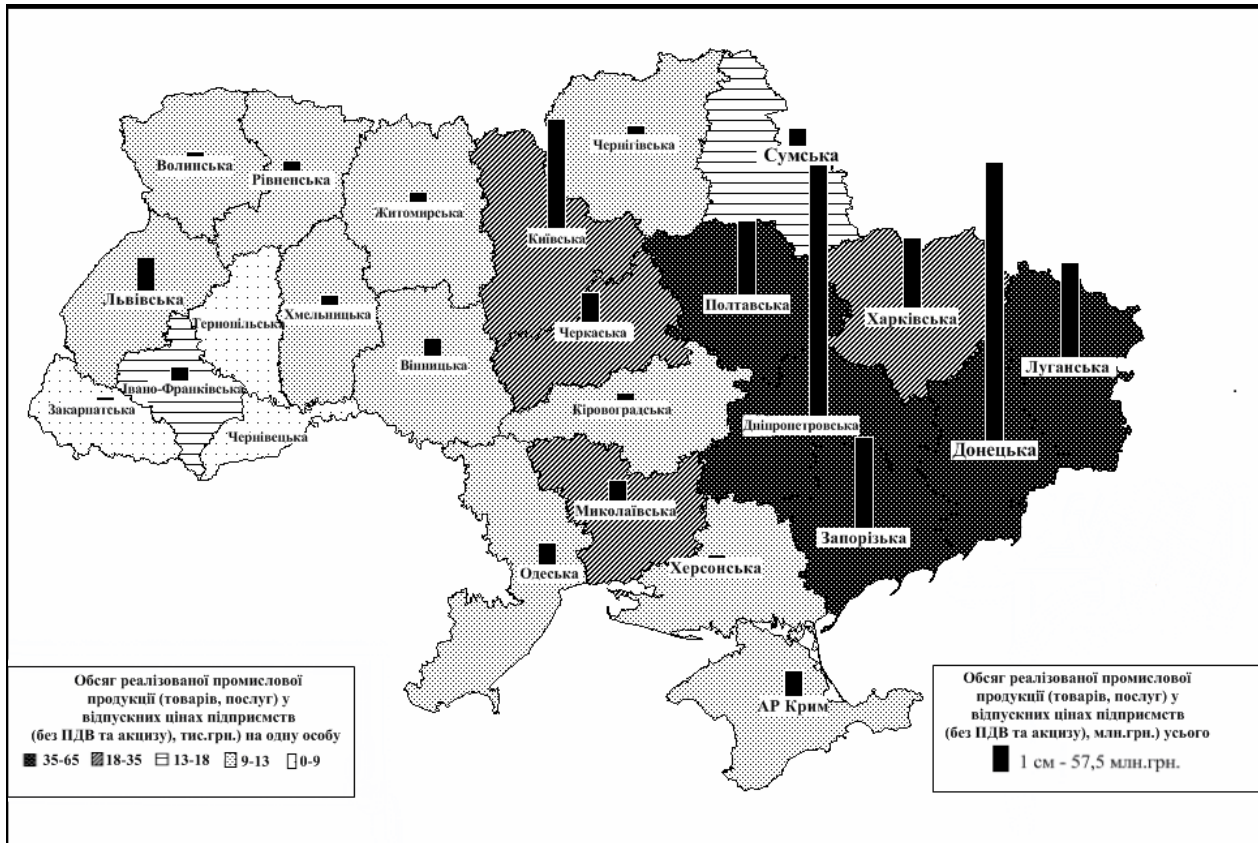

Рис. 3. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у регіонах України у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу) у 2012 р., млн. грн. (побудовано автором за даними [8,12])

Машинобудування і металообробка є основною галуззю промисловості регіону. Найбільший розвиток в області отримали тракторобудування, літакобудування, верстатобудування, виробництво енергетичного устаткування і радіоелектроніки. На великих машинобудівних підприємствах поширена також мала металургія. Паливно - енергетичний комплекс області є одним з провідних в Україні як за обсягами енергоносіїв, які видобуваються так і за обсягами виробництва електроенергії [6]. Хімічна промисловість регіону спеціалізується на випуску товарів народного споживання - виробів з пластмас, товарів побутової хімії, емалей і фарб, сировини для нафтобурового обладнання, рідкого і газоподібного азоту, кисню, аргону. Значний розвиток отримала також фармацевтична промисловість. Близько половини виробництва лікарських засобів України зосереджено в Харківській області [10]. Харчова промисловість представлена у всіх районах області і спеціалізується на виготовленні хлібобулочних і макаронних виробів, м'ясних продуктів, цільномолочної продукції, кондитерських виробів, молочних консервів, алкогольних напоїв, масложирової продукції та ін [5,10].

До регіону ввозяться паливо, метал, будівельні матеріали, ліс, а вивозиться переважно готова продукція обробної промисловості – машини, інструменти,

взуття, одяг, цукор, масло, олія, тощо. Економічні зв'язки найбільш розвинені з сусідніми Придніпровським та Донецьким регіонами [9].

Висновки. Економіка Харківського регіону являє собою відносно потужний господарський комплекс, який за своїм виробничим і науково-технічним потенціалом можна віднести до найбільших в Україні. Але існує й ряд проблем які потребують вирішення.

Основними напрямками подальшого розвитку Харківського регіону повинні стати: удосконалення середніх і малих міст з метою повнішого використання трудових ресурсів; більш ефективне використання паливних ресурсів, механізація та автоматизація виробництва; реорганізація сільськогосподарської структури, створення фермерських господарств і сільськогосподарських фірм, запровадження індустриальних методів у рослинництві та тваринництві; удосконалення економічних зв'язків з іншими регіонами України, а також між переробними підприємствами і виробниками сільськогосподарської сировини; нарощування та розвиток санаторно-курортного та туристичного потенціалу.

Отже, зазначене вище визначає актуальність подальших сучасних комплексних суспільно-географічних досліджень економічного розвитку Харківського регіону.

Список використаних джерел:

1. Gladkiy O.V. *Naukovi osnovy suspilno-geografichnykh doslidzhen promyslovykh aglomeraciy: Monografiya / Gladkiy O.V.; [za red. S.I. Ishchuka]; Kiyivskiy nacionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. – K.:VGL «Obriyi», 2008. – 360 s.*
2. Golikov A.P. *Kharkivska oblast, regionalnyj rozvytok: stan ta perspektyvy: monografiya / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba / Za red. chl-kor. NAN Ukrainy, prof. V.S. Bakirova. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 104 s.*
3. Doroshenko Yu.A. *Ekonomichnyj potencial terytorii. – SPb.: Khimiya, 1997. – 237 s.*
4. *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t. / Red. rada: B.D. Havrylyshyn (holova) ta in. – K.: Akademiya; Ternopil: Akad. nar. khoz-va, 2000 – 2002. T. 1: A (Abandon) – K (Koncentraciya vyrobnytstva) / Redkol. t.: S.V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. – 2002. – 864 s.*
5. Kovalevskiy V.V., Mykhaylyuk O.L., Semenova V.F. *Rozmishchennya produktyvnykh syl: Pidruchnyk / Za red. Kovalevskiy V.V., Mykhaylyuk O.L., Semenova V.F. – 4-te vyd., vypr. – K.: t-vo «Znan'», KOO 2001. – s. 351. – (Vixha osvita XXI stolittja).*
6. Nemets K.A. *Prykordonni sociogeosystemy: tendencyi ta osoblyvosti rozvytku: Monografiya / K.A. Nemets, H.O. Kuleshova, L.M. Nemets. – Kharkiv: Ekograf, 2012. – 232 s.*
7. *Oficiynij sayt Holovnoho upravlinnya statystyky v Kharkivskiy oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kh.uprstat.ua>*
8. *Oficiynij sayt Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua*
9. *Pidgrushnyj H.P. Promyslovist i regionalnyj rozvytok Ukrainy (teoriya ta praktyka suspilno-geografichnoho doslidzhennya): Avtoref. dis. d-ra geogr. nauk: 11.00.02; NAN Ukrainy. In-t geografyi. – K., 2007. – 40 s. – ukr.*
10. *Segida K.Yu., Redin V.I., Chaban M.T. Geografiya Kharkivskoyi oblasti: navchalno-metodychnyj kompleks dlya studentiv, yaki navchayutsya za napryamom pidhotovky «Geografiya». – Kharkiv. – 2012. – 64 s.*
11. *Stechenko D.M. Rozmishchennya produktyvnykh syl i regionalistyka: Pidruchnyk. – K.: Vikar, 2006. – 396 s.*
12. *Chernyuk L.G., Klynovyj D.V. Ekonomika ta rozvytok regioniv (oblastey) Ukrainy. Navchalnyj posibnyk. – Kyiv: CUL, 2002. – 644 s.*

Summary**Evgeniya Telebeneva. GENERAL ECONOMIC STRUCTURE OF UKRAINE AND PLACE OF INDUSTRY KHARKIV REGION IN IT.**

Economy – is a system of social reproduction that historically developed within a particular country. The structure of economy of the country or region is usually characterized by the composition and the ratio of the major sectors, branches and types of business activity.

Ukraine ranks 39th place in the world in terms of GDP, which in 2012 was 340.7 billion dollars. The economy of Ukraine is characterized by several features. Ukraine has a low share of services sector (including domestic and financial) and a high share of the industry. In the overall structure of Ukraine's economy the share of industry accounts 32%.

Kharkiv region is a major industrial center of Ukraine, which represents almost all economic activities. In terms of sales of industrial products Kharkiv region is one of the leading regions in Ukraine. In 2012, its share was 5.4%. According to this indicator, the region occupies the 7th place after Donetsk (20%), Dnipropetrovsk (18.4%), Kiev (8.2%), Luhansk (7.3%), Zaporizhzhya (7%) and Poltava (5.8 %) regions.

Despite the distance from the center of the country to Kharkiv region, favorable climate conditions, rich natural resources and favorable geographical location at the crossroads of Eastern Europe provides the benefits for international trade. The region focused a large part of the economic potential of the country. Companies of almost all industries are operating in the Kharkiv region, including leading in Ukraine engineering, instrument-making, fuel and electrical energy, agriculture and manufacturing. Well developed infrastructure enhances the economic potential of the region.

Keywords: economy, the structure of economy, the economy of Ukraine, Kharkiv region, the implementation of industrial products.

УДК 911.3

Ірина Полевич

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В статті розглядаються особливості зовнішньої торгівлі товарами в Харківському регіоні. Дається загальна динаміка експорту, імпорту, сальдо та обороту торгівлі товарною продукцією. Аналізується географічна структура торгівлі товарами в Харківській області. Розглядається товарна структура експорту та імпорту. Визначається місце торгівлі товарною продукцією у зовнішній діяльності Харківського регіону, наводяться її особливості.

Ключові слова: зовнішня торгівля товарами, експорт товарів, імпорт товарів, сальдо та оборот зовнішньої торгівлі товарами.

Ірина Полевич. ОСОБЕННОСТИ ЭКСПОРТА И ИМПОРТА ТОВАРОВ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматриваются особенности внешней торговли товарной продукцией в Харьковском регионе. Дается общая динамика экспорта, импорта, сальдо и оборота торговли товарами. Анализируется географическая структура торговли товарами в Харьковской области. Рассматривается товарная структура экспорта и импорта. Определяется место торговли товарной продукцией во внешней деятельности Харьковского региона, приводятся ее особенности.

Ключевые слова: внешняя торговля товарами, экспорт товаров, импорт товаров, сальдо и оборот внешней торговли товарной продукцией.

Iryna Polevych. FEATURES IMPORT-EXPORT SERVICES IN THE KHARKIV REGION. The article deals with features of foreign trade in services in Kharkiv region. The general dynamic of exports, imports, balance and turnover of goods trade are given. The geographical structure of services trade in Kharkiv region is analyzed. The commodity pattern of exports and imports by type of service is considered. The place of services trade in the foreign activities of Kharkiv region is defined, its features are given.

Keywords: foreign trade in services, goods exports, goods imports, turnover and balance of foreign trade.

Вступ. Одним із чинників розвитку регіону є його зовнішньоекономічна діяльність. Зовнішньоекономічні зв'язки виступають інструментом впливу на економічну систему держави та окремих регіонів, що здійснюється через механізм зовнішньоторговельної діяльності. Зовнішня торгівля – це продаж товарів за межі країни (експорт) і купівля за кордоном інших товарів (імпорт). Саме зовнішня торгівля є основним видом зовнішньоекономічної діяльності Харківського регіону. Питома вага зовнішньоторговельного обороту товарної продукції Харківської області у зовнішньоторговельному обороту країни складає близько 3,5 %, а коефіцієнт покриття експорту імпортом складає 0,91 [1]. Особливості часових, географічних та структурних особливостей експорту та імпорту товарів як складової зовнішньої торгівлі Харківської області визначено за мету вивчення і представлення в статті.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічні зв'язки (ЗЕЗ) являють собою різні форми, засоби і методи зовнішньоекономічних відносин між країнами. Це сукупність напрямів, форм, методів і коштів торгово-економічного, науково-технічного співробітництва, а також валютно-фінансових і кредитних відносин між країнами з метою раціонального використання переваг міжнародного поділу праці, можливостей міжнародних економічних відносин для підвищення економічної ефективності господарської, підприємницької діяльності. Зовнішньоекономічні зв'язки включають в себе наступні напрямки і форми: зовнішню торгівлю; міжнародне виробниче (аграрне та промислове) співробітництво; міжнародне інвестиційне співробітництво; міжнародне науково-технічне співробітництво; економічне і технічне сприяння; валютно-фінансове співробітництво [1, 2].

Для ведення зовнішньоекономічної діяльності регіон має вигідне географічне і геополітичне положення. За офіційними даними протягом 2011 року

підприємства Харківської області експортували продукцію до 117 країн світу, а імпортні товари надійшли до підприємств зі 112 країн світу [4]. Протягом всього визначеного періоду в Харківській області постійно переважає імпорт над експортом і сальдо від'ємне. Обсяги експорту почали активно збільшуватися з 2006 року і найбільших значень досягли в 2011. В результаті виконання «Регіональної програми розвитку експортного потенціалу Харківської області у 2007-2008 роки», було визначено приріст експорту у 2008 році на 28%.

Експортні поставки склали 1845,9 млн. дол. США, що на 28,8% більше, ніж у 2010 р., імпортні надходження зросли на 24,2% і становили 2277,4 млн. дол. США. Можна також зазначити, що протягом 2003 – 20011 рр. в Харківській області підвищення обсягів експорту товарів відбулося більше, ніж у 3,5 рази. Також в Харківській області в 2003 – 2011 рр. відбулося підвищення обсягів імпорту майже у 2,5 рази. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 431,5 млн. дол. США (у 2010 р. – 401 млн. дол. США) (рис. 1).

Як вже зазначалось, у 2011 році область мала від'ємне сальдо з 72 країнами світу. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 431,4 млн. дол. США. У значних обсягах від'ємне сальдо склалися з такими країнами, як Китай – 195,7 млн. дол., Німеччина – 123 млн. дол., США – 78,5 млн. дол., Італія – 55 млн. дол., Чехія – 33,9 млн. дол., Польща – 33,6 млн. дол.

Обсяги експорту товарів до країн СНД порівняно з 2010 р. збільшились на 35,6%, імпорту – на 19,6%. Обсяги експорту до інших країн світу зросли на 12,1%, імпортні надходження – на 28,1%. Основними ринками збуту товарів області були країни СНД (74,8%), Азії (11,9%) та Європи (9,2%) (рис. 2).

Потреби в імпортних товарах на 44,3% задовольнялися за рахунок поставок з країн СНД, на 29% – з країн Європи та на 19,3% – з країн Азії. Питома вага експортних поставок до країн ЄС у загальному

обсязі експорту області складала 9,1%, імпорتنих надходжень – 25,5%. У 2011 році експортні поставки

складали 1845,9 млн. дол. США, що на 28,8% більше, ніж у 2010 р. (рис. 3).

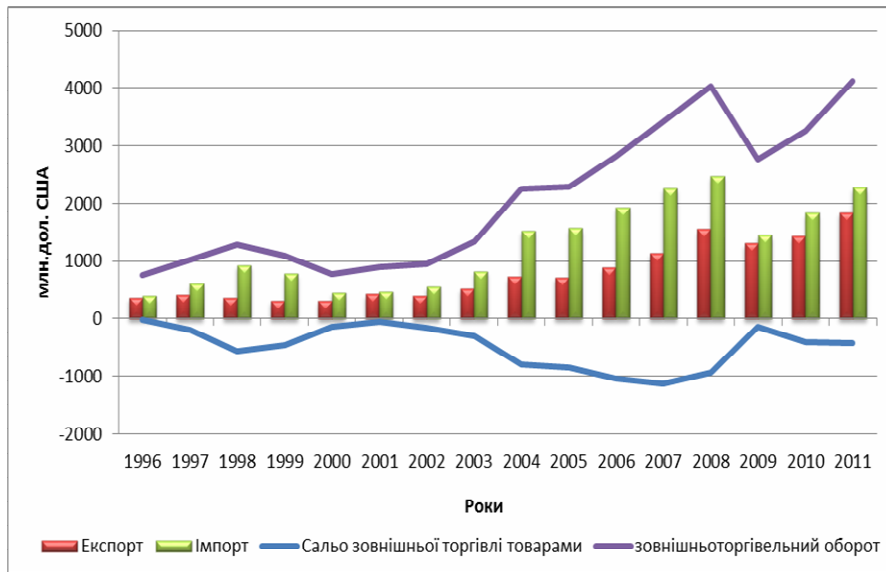

Рис. 1. Динаміка основних показників експорту та імпорту товарів Харківської області за період 1996-2011 рр. (побудовано автором за даними [3])

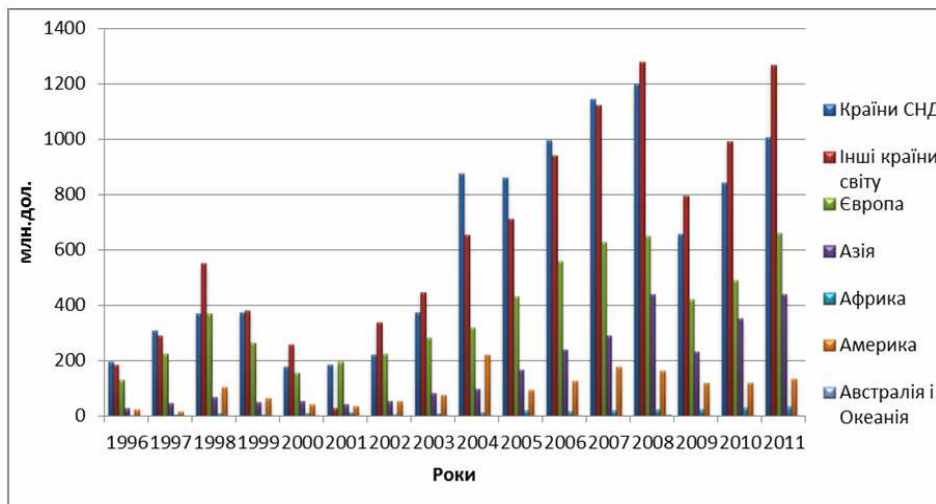

Рис. 2. Динаміка географічної структури імпорту товарів Харківської області за 1996-2011 рр. (побудовано автором за даними [3])

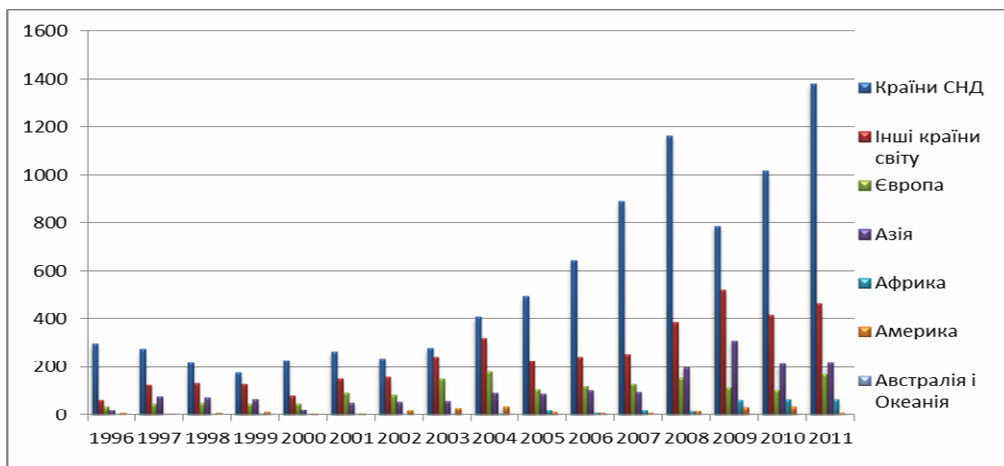

Рис. 3. Динаміка географічної структури експорту товарів Харківської області за 1996-2011 рр. (побудовано автором за даними [3])

Географічна структура експорту товарів Харківської області (рис. 4) показує, що найбільші обсяги експортних поставок здійснювались до Російської Федерації – 51,6%. Окрім Російської Федерації, експортні поставки здійснюються до Казахстану – 6,8%, Білорусі – 4,6%, Молдови – 3,7%, Грузії – 2,9%, Узбекистану – 2,3%, Польщі – 2,2%, Єгипту – 2,1%, Туркменістану – 2,0%, Туреччини – 2,0%.

Рис. 4. Географічна структура експорту товарів Харківської області у 2011 р., % [3]

В експортних поставках Харківської області домінує високотехнологічний сектор із значним відривом від решти секторів. Найбільшу питому вагу у загальній вартості експортних поставок Харківської займали товари, які відносяться до сектору високих технологій. Загальна вартість цього сектору становила 775,5 млн. дол. (49,98% від загальної вартості експортних поставок). Даний сектор представлений на-

Туркменістану – 2%, Туреччини – 2%.

Щодо імпортних (рис. 5) надходжень, то знову ж таки зовнішньоекономічні зв'язки відбуваються з Російською Федерацією – 39,7%. Також Харківська область імпортує товари з Китаю – 9,8%, Німеччини – 7,6%, США – 3,8%, Білорусі – 3,7%, Польщі – 3,2%, Італії – 3,2%, Індії – 2,6%, Туреччини – 2,3%.

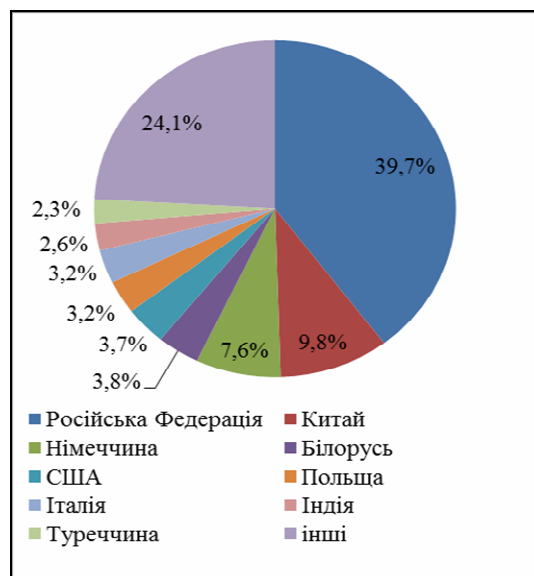

Рис. 5. Географічна структура імпорту товарів Харківської області у 2011 р., % [3]

ступними товарами: електричні машини і устаткування; наземні транспортні засоби; котли, машини, апарати і механічні пристрої; прилади і апарати; фармацевтична продукція. Друге місце у загальній вартості експортних поставок займали товари, які відносяться до сектору середніх технологій. Третє місце у загальній вартості експортних поставок займали товари сектору низьких технологій [1, 5] (рис. 6).

Рис. 6. Товарна структура експорту Харківської області, 2011 рік, % [3]

Дана товарна структура експорту свідчить про наступне: традиційно найбільше експортується механічне обладнання, машини та механізми, також Харківська область експортує електротехнічне обладнання, продукти рослинного походження, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, готові харчові продукти, що зумовлено спеціалізацією регіону.

Щодо імпорتنих надходжень, то порівняно з

2010 р. вони зросли на 24,2% і у 2011 р. становили 2277,4 млн.дол.США. У загальному обсязі імпорту найбільша питома вага припадала на машини, обладнання та механізми; мінеральне паливо – 17,7%; на полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 16,9%, на недорогочінні метали та виробів з них – 10,2%, на засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 9,5%: чорні метали та вироби з них – 8,8% (рис. 7).

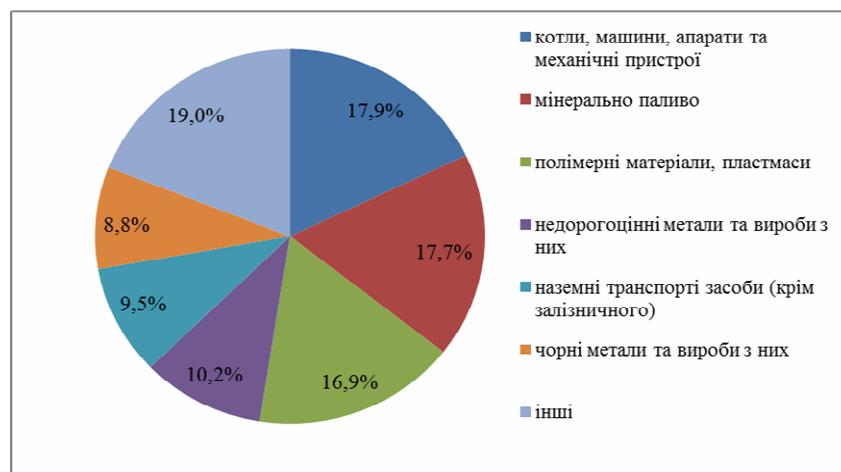

Рис. 7. Товарна структура імпорту Харківської області, 2011 рік, % [3]

Висновки. Товарна структура зовнішньої торгівлі Харківської області, яка була обумовлена її спеціалізацією в машинобудівному комплексі колишнього СРСР, за часи незалежності України не зазнала істотних змін, адже на початок 2011 р. 48% експорту складає продукція машинобудування. Також експортується обладнання та механізми, електротехнічне обладнання, продукти рослинного походження, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, готові харчові продукти. Має місце значна асиметрія між експортом та імпортом відносно ключових партнерів: з країнами СНД експорт регіону значно перевищує імпорт, з країнами ЄС – навпаки, імпорт перевищує експорт [1]. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Харківській області здійснюється виходячи з основних цілей забезпечення збалансованості економіки і рівно-

ваги внутрішнього ринку Харківської області; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці регіону; створення найбільш сприятливих умов для введення економіки Харківської області в систему міжнародного поділу праці. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Харківській області здійснюється державними органами, недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами і ін.), які діють на основі своїх установчих документів, самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на основі відповідних угод [4]. В той же час, вивчення окремих аспектів зовнішньоекономічної діяльності Харківської області, передусім його виробничої, торговельної, інвестиційної і фінансової діяльності, не втрачають своєї актуальності.

Список використаних джерел.

1. Golikov A.P. *Kharkivska oblast, regionalnyj rozvytok: stan i perspektyvy: monografiya* / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba / *Za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny, prof. V.S. Bakirov.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 224 s.
2. *Osnovy investytsiyno-inovatsiynoyi diyalnosti: [navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl.]* / V.G. Fedorenko, D.V. Stepanov, M.P. Denisenko ta in.; *za nauk. red. V.G. Fedorenko.* – K.: Alerta, 2004. – 431 s.
3. *Oficiynyj sayt Holovnoho upravlinnya statystyky v Kharkivskiy oblasti [Elektronnyj resurs].* – *Rezhym dostupu:* <http://kh.uprstat.ua>
4. *Oficiynyj sayt Kharkivskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi [Elektronnyj resurs].* – *Rezhym dostupu:* <http://www.kharkivoda.gov.ua>
5. Polevych I.O. *Do pytannya vyvchennya innovatsiyno-investytsiynoyi diyalnosti regionu / I.O. Polevych // Potencial suchasnoyi geografiyi u rozvyazanni problem rozvytku regioniv: Materialy Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, prysvyachenoyi 95-richyu Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny, 3-5 zhovtnya 2013 r., m. Kyiv, Ukrayina.* – Kyiv: Logos, 2013. – 448 s. – S. 128-132.

Summary

Iryna Polevych. FEATURES IMPORT-EXPORT SERVICES IN THE KHARKIV REGION.

The article deals with features of foreign trade in services in Kharkiv region. The general dynamic of exports, imports, balance and turnover of goods trade are given. According to the official data during 2011 Kharkiv region's enterprises exported their production to 117 countries, and imports came from 112 countries' enterprises. During this time in Kharkiv region imports prevail exports and the balance is negative. Geographical structure of exports in Kharkiv region shows that the biggest volumes of exports were to Russia (51,6%). Besides Russia, exports carried out to Kazakhstan (6,8%), Belarus (4,6%), Moldova (3,7%), Georgia (2,9%), Uzbekistan (2,3%), Poland (2,2%), Egypt (2,1%), Turkmenistan (2%), Turkey (2%). Concerning import entry, foreign connections also occur with Russia (37,6%). As well as Kharkiv region imports goods from China (8,8%), Germany (6%), Belarus (3,8%), USA (3,7%), Poland (3,2%), Italy (3,2%), Turkey (2%).

Commodity pattern of exports and imports is considered. In exports of Kharkiv region high technological sector prevails with significant gap from other sectors. In general volume of imports the largest specific gravity was for machinery, equipment and mechanisms, mineral fuels – 17,7%; for polymeric materials, plastics and their products – 16,9%, precious metals and their products – 10,2%, vehicles, aircraft, craft – 9,5%; ferrous metals and their products – 8,8%. The place of trade by goods in Kharkiv region's foreign activity is defined, its features are given.

Keywords: foreign trade in services, goods exports, goods imports, turnover and balance of foreign trade.

УДК 913(477)

Оксана Брацьо

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ СЕРЕДНІХ МІСТ УКРАЇНИ

Охарактеризовано середні міста як окрему категорію міських поселень, їхнє місце та значення у поселенській мережі. Досліджено регіональні особливості розміщення середніх міст України, подано їх кількісні та демографічні характеристики за адміністративними одиницями. Здійснено оцінку зв'язку густоти середніх міст і показників поселенської мережі, демографічних і економічних. Обґрунтовано необхідність ґрунтовного наукового вивчення середніх міст.

Ключові слова: середнє місто, регіони України, густина середніх міст, коефіцієнт кореляції.

Оксана Брацьо. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗМЕЩЕНИЯ СРЕДНИХ ГОРОДОВ УКРАИНЫ. Охарактеризовано средние города как отдельную категорию городских поселений, их место и значение в поселенческой сети. Исследованы региональные особенности размещения средних городов Украины, представлено их количественные и демографические характеристики за административными единицами. Сделана оценка связи густоты средних городов и показателей поселенческой сети, демографических и экономических. Обосновано необходимость основательного научного изучения средних городов.

Ключевые слова: средний город, регионы Украины, густота средних городов, коэффициент корреляции.

Oksana Bratso. REGIONAL FEATURES OF MEDIUM CITIES' LOCATION IN UKRAINE. The medium cities as separate category of urban settlements, their place and value in settlement network are characterized. Regional features of medium cities' location in Ukraine are explored, their quantitative and demographic characteristics are presented. The valuation of connection between medium cities density and settlement network, demographic and economic indexes is made. The necessity of medium cities' detailed study is motivated.

Keywords: medium city, regions of Ukraine, medium cities density, correlation coefficient.

Постановка проблеми. Міські поселення у силу вищого сукупного потенціалу (економічного, демографічного, культурного, інфраструктурного) порівняно з сільськими поселеннями є організаційними ядрами систем розселення та виступають обслуговуючими центрами для прилеглих населених пунктів всіх типів.

Серед міських поселень найпоширенішими є малі та середні міста [2], причому останні відіграють надзвичайно важливу роль у системах розселення, виступаючи передусім «перехідними», «зв'язуючими» категоріями поселень між малими та великими містами за рахунок наблизеності до периферії, ядрами районних та міжрайонних систем розселення, центрами тяжіння для населення перш за все у плані реалізації трудового потенціалу та отримання соціальних благ. Середні міста виконують важливі функції збалансування і стабілізації регіональних систем розселення. З огляду на це, дослідження розміщення та густоти середніх міст створює

основу для оцінки збалансованості поселенської мережі та якості і рівномірності забезпечення населення певної території послугами соціальної сфери та господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розселення населення в Україні на сьогоднішній день приділяється велика увага, особливо такі дослідження є характерними на регіональному рівні. Даними питаннями займалися українські вчені О.О. Афоніна, В.О. Джаман, А.І. Доценко, Л.Б. Заставецька, Ю.І. Пітюренко, В.І. Поручинський, російський вчений Г.М. Лаппо та ін. Середні міста як окрема категорія міських поселень у географічній науці є ще недостатньо дослідженими. Соціально-економічним та екологічним аспектам їх функціонування присвячені праці географів І.Г. Мельник, М.І. Лепкого, економістів О.О. Бережної, Н.Ю. Глинського.

Головним завданням даного дослідження є вивчити особливості розміщення середніх міст України на регіональному рівні, визначити ступінь залежності густоти середніх міст від демографічних особ-

ливостей та показників соціально-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Середні міста є однією з категорій міських населених пунктів відповідно до класифікації їх за людністю. Згідно з загальноприйнятою класифікацією, це міста з чисельністю населення від 50 до 100 тис. осіб, хоча існують і інші підходи, за якими, зокрема, демографічні межі середніх міст визначаються як 20-100 тис. осіб [1], що означає значне збільшення їх кількості за рахунок частини малих міст.

За І. Мельник, середні міста — це, як і малі міста, найпоширеніша категорія міст, які виконують специфічні, обумовлені їх розмірами, економіко-географічним положенням та природно-ресурсним потенціалом функції, відрізняються певними соціальними, економічними, містобудівними та іншими

характеристиками, типовим комплексом проблем [2]. Серед найбільш типових проблем середніх міст автор називає слабкість економічної бази та соціальної сфери, вузькість сфери прикладання праці, монофункціональність.

Згідно з даними щодо чисельності населення України станом на 1 січня 2012 року, в державі нараховується 44 середні міста (9,6% усіх міських населених пунктів). Середні міста є другою за чисельністю групою міських поселень після малих міст, яких в Україні налічується 370. Відповідно, чисельність великих міст в країні складає 37, дуже великих – 5 та міст-мільйонерів – 3 (рис. 1). Усі без виключення середні міста України мають статус міст обласного значення, що вказує на їх важливу адміністративну роль у регіонах.

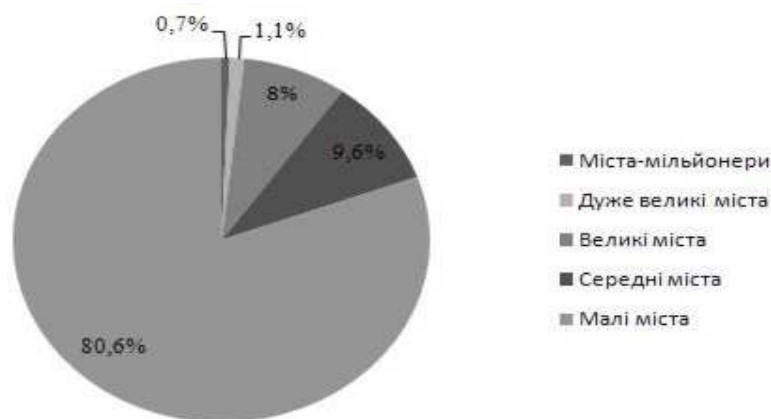

Рис. 1. Міста України за людністю (побудовано за джерелом [4])

Варто відзначити зменшення чисельності середніх міст України у порівнянні з попередніми роками в основному за рахунок внутрішньорегіональної міграції до обласних центрів та великих міст, для яких характерним є вищий рівень життя населення. Так, за період з 2001 по 2012 рік їх чисельність зменшилась на 12 міст або на 21%, причому 13 міст (переважно розташовані у центральній та східній частинах України) перейшли з категорії середніх до категорії малих міст, водночас тільки одне велике місто (Єнакієве) стало середнім. Даний процес є відображенням загальнодержавної тенденції укрупнення населених пунктів та «вимирання» малих поселень у результаті низької конкурентноздатності їхньої інфраструктури.

Середні міста сформувались у 18 областях України та АР Крим, відсутні вони у Вінницькій, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях (табл. 1). Для даних областей характерною є наявність тільки одного великого міста (за винятком Чернівецької обл.) та малих міст, тобто певні диспропорції системи розселення. Найбільше середніх міст зосереджено в Донецькій та Луганській областях, де вони в основному виступають центрами добувної промисловості, найменше – в Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській та Полтавській областях.

Що стосується частки середніх міст серед міських поселень регіонів України, то найвищий даний показник у Житомирській, Волинській, Донецькій та Одеській обл., причому Житомирська обл. значно переважає всі інші області за даним показником (табл. 2). Найнижчим показником серед областей, у яких є середні міста, відзначаються Дніпропетровська, Полтавська та Львівська області. Частка населення середніх міст у загальній кількості населення також відрізняється за регіонами, досягаючи найвищих значень у Житомирській, Луганській та Сумській областях та найнижчих – у Дніпропетровській, Запорізькій та Полтавській областях. Аналіз співвідношення даних двох показників, які відображають соціально-економічний потенціал середніх міст та їх значення у регіональних системах розселення, показує у переважній більшості випадків помітне переважання відносної чисельності середніх міст в областях над відносною чисельністю населення, що в них проживає. Виняток становлять тільки Київська, Луганська, Львівська та Сумська обл. Відзначена тенденція є закономірною і пов'язана з оберненою залежністю між кількістю міст, що належать до певної категорії, і їх чисельністю населення.

Таблиця 1

Середні міста України за адміністративними одиницями (станом на 1 січня 2012 року)
(побудовано за джерелом [4])

№ п/п	Адміністративна одиниця	Середні міста
1	АР Крим	Феодосія, Ялта
2	Вінницька обл.	-
3	Волинська обл.	Ковель, Нововолинськ
4	Дніпропетровська обл.	Новомосковськ
5	Донецька обл.	Артемівськ, Дружківка, Єнакієве, Костянтинівка, Красноармійськ, Торез, Харцизьк, Шахтарськ
6	Житомирська обл.	Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський
7	Закарпатська обл.	Мукачеве
8	Запорізька обл.	Енергодар
9	Івано-Франківська обл.	Калуш, Коломия
10	Київська обл.	Бориспіль, Бровари
11	Кіровоградська обл.	Олександрія
12	Луганська обл.	Антрацит, Красний Луч, Рубіжне, Свердловськ, Стаханов
13	Львівська обл.	Дрогобич, Стрий, Червоноград
14	Миколаївська обл.	Первомайськ
15	Одеська обл.	Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Іллічівськ
16	Полтавська обл.	Комсомольськ
17	Рівненська обл.	-
18	Сумська обл.	Конотоп, Шостка
19	Тернопільська обл.	-
20	Харківська обл.	Ізюм, Лозова
21	Херсонська обл.	-
22	Хмельницька обл.	-
23	Черкаська обл.	Сміла, Умань
24	Чернівецька обл.	-
25	Чернігівська обл.	Ніжин, Прилуки

Таблиця 2

Кількісні та демографічні характеристики середніх міст за адміністративними одиницями
(станом на 1 січня 2012 року) (розраховано за джерелом [4])

Адміністративна одиниця	К-сть середніх міст	Загальна к-сть міст	Частка середніх міст, %	Населення середніх міст, осіб	Загальна к-сть населення, осіб	Частка населення середніх міст у загальній к-сті населення, %
АР Крим	2	16	12,5	147826	1963008	7,5
Вінницька обл.	-	18	0	-	1634187	0
Волинська обл.	2	11	18,2	121827	1038598	11,7
Дніпропетровська обл.	1	20	5	70640	3320299	2,1
Донецька обл.	8	52	15,4	535485	4403178	12,2
Житомирська обл.	3	11	27,3	200499	1273199	15,7
Закарпатська обл.	1	11	9,1	84630	1250759	6,8
Запорізька обл.	1	14	7,1	54638	1791668	3
Івано-Франківська обл.	2	15	13,3	128852	1380128	9,3
Київська обл.	2	26	7,7	156014	1719558	9,1
Кіровоградська обл.	1	12	8,3	83072	1002420	8,3
Луганська обл.	5	37	13,5	343246	2272676	15,1
Львівська обл.	3	44	6,8	205534	2540938	8,1
Миколаївська обл.	1	9	11,1	66828	1178223	5,7
Одеська обл.	3	19	15,8	183379	2388297	7,7
Полтавська обл.	1	15	6,7	51743	1477195	3,5
Рівненська обл.	-	11	0	-	1154256	0
Сумська обл.	2	15	13,3	168703	1152333	14,6
Тернопільська обл.	-	18	0	-	1080431	0

Продовж. табл. 2

Харківська обл.	2	17	11,8	110570	2742180	4
Херсонська	-	9	0	-	1083367	0
Хмельницька обл.	-	13	0	-	1320171	0
Черкаська обл.	2	16	12,5	156092	1277303	12,2
Чернівецька	-	11	0	-	905264	0
Чернігівська обл.	2	16	12,5	132449	1088509	12,2
м. Київ	-	1	0	-	2814258	0
м. Севастополь	-	2	0	-	381234	0
<i>Україна</i>	<i>44</i>	<i>459</i>	<i>9,6</i>	<i>3002027</i>	<i>45633637</i>	<i>6,6</i>

Нами також була зроблена спроба визначити ступінь залежності між густиною середніх міст та її ймовірними визначальними факторами (густина населення, загальна густина міст, рівень урбанізації), а також ймовірним наслідком використання потенціалу середніх міст – обсягом реалізованої промислової продукції. Дані показники за економічними районами представлені у табл. 3.

З таблиці видно, що найбільша кількість та густина середніх міст характерна для Донецького економічного району, який відчутно лідирує за даними показниками, а найменша – для Подільського економічного району. Варто відзначити певні диспропорції між кількістю середніх міст та їх густиною, що

вказує на неоднорідність їх розміщення, яку можна пов'язати, зокрема, й з географічними умовами території.

У результаті розрахунку коефіцієнтів кореляції між масивами даних за показниками було отримано наступні величини ступеню зв'язку:

- 1) між густиною середніх міст та густиною населення – 0,78;
- 2) між густиною середніх міст та загальною густиною міст – 0,81;
- 3) між густиною середніх міст та рівнем урбанізації – 0,53;
- 4) між густиною середніх міст та обсягом реалізованої промислової продукції – 0,49.

Таблиця 3

Показники поселенської мережі, демографічні та економічні за економічними районами (станом на 1 січня 2012 року, обсяг реалізованої промислової продукції – станом на 2011 рік) (розраховано за джерелами [3,4])

Економічні райони	К-сть середніх міст	Густина середніх міст, од./тис. км ²	Густина населення, ос./км ²	Густина міст, од./тис. км ²	Рівень урбанізації, %	Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн./1 особу
Донецький	13	0,244361	125,486	1,672932	89,3	54573,83
Карпатський	6	0,106007	107,3691	1,431095	49,2	11373,75
Півн.-Західний	2	0,049628	54,41325	0,545906	49,8	11687,78
Півн.-Східний	5	0,059524	63,9489	0,559524	72,3	29688,66
Подільський	0	0	66,25269	0,804598	50	10920,52
Придніпровський	2	0,033841	86,4969	0,575296	81,2	55007,03
Причорноморський	6	0,05291	61,67662	0,485009	66,4	12261,26
Столичний	7	0,077178	76,02562	0,595369	76,9	37553,59
Центральний	3	0,065934	50,1038	0,615385	58,8	17873,71
<i>Україна</i>	<i>44</i>	<i>0,072884</i>	<i>75,58992</i>	<i>0,760311</i>	<i>68,8</i>	<i>29129,09</i>

Таким чином, бачимо очевидний прямий сильний зв'язок густоти середніх міст з загальною густиною міст та густиною населення, тобто, можна прогнозувати подальше скорочення кількості середніх міст в Україні у зв'язку з демографічними проблемами. Зв'язок густоти середніх міст з рівнем урбанізації є середнім, у даному випадку не можна говорити про чітко виражену залежність, що бачимо на прикладі Карпатського та Північно-Західного районів, у яких однаковий рівень урбанізації, а густина середніх міст відрізняється вдвічі. Слабкий зв'язок виявлено між густиною середніх міст та обсягом реалізованої промислової продукції, що вказує на те, що середні міста не виступають основними донорами

економіки районів.

Висновки. Середні міста виступають важливою складовою загальнодержавної та регіональних систем розселення, вони є другою за чисельністю групою міських поселень після малих міст. В Україні налічується 44 середні міста, які нерівномірно розподілені по території держави. Найбільше їх зосереджено у Донецькій та Луганській областях, водночас, у 6 областях України середні міста відсутні. Кількість та густина середніх міст значною мірою залежать від загальної густоти міст та густоти населення в регіонах, водночас рівень урбанізації не є визначальним чинником для їх формування. У майбутньому можна очікувати продовження тенденції

зменшення чисельності середніх міст, що загрожує розбалансуванню систем розселення та обслуговування та збільшенням відриву у рівні життя населення між «центром» та «периферією». Тому розвиток

середніх міст, безумовно, заслуговує уваги та відповідного планування з боку державницьких структур, передумовою чому має стати їх ґрунтовне наукове вивчення.

Список використаних джерел:

1. Vlakh M.R. *Ponyattyevo-terminologichna systema rozselennya naselelnya oblasnoho regionu Ukrayiny* / M.R. Vlakh, A.M. Slashchuk, V.I. Poruchynskyj // *Naukovyj visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Geohrafichni nauky*. – 2007. – Вуп. 2. – S. 98-104.
2. Melnyk I.H. *Suspilno-geografichni zasady rozvytku malych i serednikh mist Luhanskoyi oblasti: avtoref. dys. na здobuttia nauk. stupenia kand. heohr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya»* / I.H. Melnyk. – Kyiv, 2006. – 10 s.
3. *Statystychnyj zbirnyk «Reniony Ukrayiny»: u 2-kh chast.* – Kyiv, 2012. – Ch. 2. – 801 s.
4. *Chyselnist nayavnoho naselelnya Ukrayiny na 1 sichnya 2012 roku: Statyst. zbirnyk.* – Kyiv, 2012. – 112 s.

Summary

Oksana Bratso. REGIONAL FEATURES OF MEDIUM CITIES' LOCATION IN UKRAINE.

Purpose: Medium cities belong to the most widespread settlement categories, the research of their location and density creates a base for valuation of settlement network's balance, quality and equability of population's providing by social sphere and household services. The purpose of research is studying of medium cities' location on regional level and valuation of connection between their density and demographic and social-economic indexes.

Methods: Method of analysis, statistical and correlation analysis were used during the research.

Results: In Ukraine there are 44 medium cities which have the status of regional value cities and perform important administrative role in regions. Medium cities have formed in 18 regions of Ukraine and Crimea. From 2001 to 2012 medium cities' quantity had decreased to 21%, that's the display of nationwide trend of settlement's integration and "extinction" of small settlements. Direct strong connection between medium cities' density and overall cities' density and population's density was discovered by calculation of correlation coefficient. Medium connection between medium cities' density and urbanization level and week – with amount of implemented industrial production were also discovered.

Conclusion: The continuation of trend of decreasing of medium cities' quantity may be expected in future, what threaten by imbalance in settlement and service systems and increase of breakaway into quality of life between "center" and "periphery". That's why medium cities' development deserves attention and appropriate planning from state structures, what have to be preceded by their detailed scientific studying.

Keywords: medium city, regions of Ukraine, medium cities density, correlation coefficient.

УДК 911.3

Олексій Гнатюк

УРБАНОНІМИ МІСТ УКРАЇНИ ЯК МАРКЕР ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Запропоновано методику використання урбанонімів міст у якості маркерів територіальної ідентичності населення, зокрема шляхи виявлення характеристичних урбанонімів на загальнонаціональному, макрорегіональному, регіональному та локальному рівнях в межах території України. Розкрито специфіку формування множини урбанонімів поселення. Виявлено регіональні відмінності структури урбанонімів міст України та показано їх зв'язок з місцевою географічною специфікою. Виокремлено кластери міст України за структурою характеристичних урбанонімів, наведено їх основні параметри.

Ключові слова: територіальна ідентичність, маркери територіальної ідентичності, урбаноніми, місцева географічна специфіка.

Алексей Гнатюк. УРБАНОНИМЫ ГОРОДОВ УКРАИНЫ КАК МАРКЕР ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ. Предложена методика использования урбанонимов городов в качестве маркеров территориальной идентичности населения, в частности, путем выявления характеристических урбанонимов на общенациональном, макро-региональном, региональном и локальном уровнях в пределах территории Украины. Раскрыта специфика формирования множеств урбанонимов населенного пункта. Выявлены региональные различия структуры урбанонимов городов Украины и показана их связь с местной географической спецификой. Выделены кластеры городов Украины по структуре характеристических урбанонимов, приведены их основные параметры.

Ключевые слова: территориальная идентичность, маркеры территориальной идентичности, урбаноним, местная географическая специфика.

Olexiy Gnatiuk. URBAN PLACE-NAMES OF UKRAINIAN CITIES AS A TERRITORIAL IDENTITY MARKER. The technique of urban place-names use as a marker of territorial identity is proposed, in particular the approaches to identify the characteristic urban place-names at the national, macro-regional, regional and local levels within the territory of Ukraine. The specificity of urban place-name set development within the settlement is revealed. Regional differences in the structure of urban place-names of Ukrainian cities have been found and the connection of such differences with local geographical specificity has been displayed. The spatial clusters of Ukrainian cities are distinguished regarding the structure of characteristics urban place-names. The main parameters of such clusters are shown.

Keywords: territorial identity, territorial identity markers, urban place-names, local geographic specificity.

Актуальність дослідження. Сприйняття населенням просторових, історичних, культурних, господарських особливостей території свого проживання визначає характер його діяльності щодо власного регіону [7]. Без глибокого розуміння процесів територіальної ідентифікації та пов'язаного з нею явища місцевого патріотизму неможливо сформулювати ефективну стратегію регіональної політики в Україні та регіонального розвитку окремих територій, досягти суспільної єдності на національному рівні за рахунок збереження культурного, господарського, природного різноманіття окремих територій.

Дослідження територіальної ідентичності передбачає застосування кількох методологічних підходів. Один із них ґрунтується на опосередкованому дослідженні виявів ментальних уявлень мешканців у соціо-культурному просторі, так званих маркерів. Серед таких маркерів вагоме місце посідають назви елементів розселенської мережі (ЕРМ) поселень, тобто вулиць, площ, провулків, бульварів тощо. У подальшому у тексті публікації будемо називати такі назви ЕРМ урбанонімами, пам'ятаючи при цьому про існування й інших типів урбанонімів (наприклад, назв районів, мікрорайонів тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше у науковий обіг поняття маркера регіональної ідентичності вводить Ю. Єсіна, визначаючи його як найбільш яскраву ознаку, що протиставляє регіон культурному центру країни зсередини (з точки зору населення регіону) та ззовні (з точки зору представників культурного центра) [2, с. 14]. Теоретичне обґрунтування використання пам'ятних знаків

на честь відомих місцевих особистостей і подій як маркерів територіальної ідентичності здійснив Р. Комаров [3]. На основі вивчення етимології назв графств (округів) США С. Павлюку вдалося виявити 113 «північних» та 78 «південних» одиниць АТУ, названих на честь героїв Громадянської війни [5]. Автором було проведено дослідження назв підприємств та організацій України як маркерів субетнічної ідентичності населення, що мало позитивні результати [4].

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження була розробка методики вивчення урбанонімів міст України як маркерів територіальної ідентичності населення. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

1. Створення моделі формування множини урбанонімів поселення.
2. Визначення урбанонімів, які вказують на територіальну ідентичність населення на різних ієрархічних рівнях, зокрема субетнічну та регіональну (рівні ідентичності вказано за працею автора: [1]).
3. Виокремлення кластерів міст України за структурою урбанонімів та регіональною ідентичністю населення.

Виклад основного матеріалу. Вихідна гіпотеза полягала в існуванні урбанонімів, які є віддзеркаленням територіальної ідентичності населення на різних ієрархічних рівнях. Виявлення таких урбанонімів дозволяє характеризувати ту чи іншу ідентичність, визначати силу її прояву та географічний ареал її поширення.

На першому етапі дослідження було створено базу урбанонімів для 43-х міст України. Міста обиралися за принципом: 1. якомога повнішого охоп-

лення усієї території України; та 2. якомога більшої кількості елементів розселенської мережі (відповідно, більшої кількості урбанонімів), яка приблизно корелює із кількістю населення міста. Друга умова вагома з точки зору репрезентативності множини урбанонімів, оскільки остання формується за вірогіднішим принципом (описаний нижче). Тому було відібрано практично усі найбільші міста України, зокрема усі обласні центри.

Оскільки для потреб дослідження важливими є не стільки самі назви, а їх семантичне навантаження, урбаноніми вносились до бази даних за принципом єдності денотата, тобто особи, події, явища тощо, на яке вказує даний урбанонім. Так, якщо в певному місті існують одночасно вулиця Пушкіна та вулиця Пушкінська, до бази даних вносились лише одна, конвенційна форма (напр. «Пушкіна»), оскільки денотатом обох цих назв є одна й та сама особа – російський поет і письменник О. С. Пушкін. У даному випадку ми маємо різну граматичну форму з однако-вим денотатом. Аналогічні дії вчинялись при багатократному повторенні урбанонімів з різним порядковим номером, але однако-вим денотатом (напр. 1-ий, 2-ий, 3-ій тощо провулки Д. Нечая у базі даних фіксувались лише один раз – як «Д. Нечая»). Не відбувалось розрізнення елементів розселенської мережі за типом (вулиць, площ, провулків, тупиків, узвозів тощо), тому наявність у місті, наприклад, майдану Незалежності і вулиці Незалежності призводило до фіксації в базі даних лише одного урбаноніма, з денотатом «Незалежність України».

У випадку, коли зовні подібні за формою урбаноніми мають різні денотати (напр., вулиця Повстанська, названа на честь повстанського руху гайдамаків, та вулиця Повстання, названа на честь подій на броненосці «Потьомкін» у 1905 році), вони фіксувались як два різних урбаноніми і займали два окремі рядки у базі даних.

Одним з інструментів визначення регіональних відмінностей структури урбанонімів міст України слугувала побудова таблиць парних коефіцієнтів міжміської кореляції. Фактичний коефіцієнт міжміської кореляції визначався як перекриття множин урбанонімів для кожної пари залучених до аналізу міст, і являє собою відношення кількості урбанонімів, спільних для двох міст, до сумарної кількості урбанонімів у цих двох містах:

$$K = \theta_{ab}/(Na+Nb), \quad (1)$$

де Na та Nb – кількості урбанонімів для міст A і B , θ_{ab} – кількість урбанонімів, що є спільними для міст A і B

При розрахунках за даною формулою виникає проблема наступного характеру. При визначенні коефіцієнта міжміської кореляції малого міста з великим реальне значення перекриття їх множин урбанонімів виявляється заниженим через диспропорцію елементів розселенської мережі. Тому було запропоновано умовно збільшити кількість урбанонімів меншого міста до кількості великого при збереженні пропорції θ_{ab}/Nb , і визначити виправлений коефіцієнт міжміської кореляції для нової пари міст. При цьому формула (1) набула вигляду:

$$K_{\text{випр1}} = \Theta/(2Na - \Theta), \quad (2)$$

$$\text{де } \Theta = \theta_{ab} \cdot Na/Nb, \quad Na > Nb$$

Потрібно зазначити, що і виправлений коефіцієнт міжміської кореляції K показує лише фактичне, але не потенціальне перекриття множин урбанонімів міст внаслідок механізму формування останніх. Нами передбачалось, що формування множини урбанонімів має стохастичний (вірогідніший) характер. У загальній множині урбанонімів міста є певна частка урбанонімів загальнонаціонального рівня, певна частка урбанонімів регіонального рівня та певна частка урбанонімів локального рівня. У залежності від загальної кількості урбанонімів у місті співвідношення між даними групами можуть змінюватися за певними законами. Для конкретно визначеного міста існує певна кількість елементів розселенської мережі, і відповідні кількості «вакансій» для урбанонімів загальнонаціональних назв, які потенційно можуть бути використані у містах країни, зокрема і даному місті. В силу специфіки даного міста існують і певні кількості релевантних урбанонімів, якими можуть заповнюватися у даному місті «вакансії» регіонального та локального рівнів. В межах кожної такої групи заповнення «вакансій» відбувається шляхом випадкового вибору урбаноніма із відповідної релевантної групи.

В результаті, для двох міст, що теоретично перебувають в однакових суспільно-географічних умовах і мають однакові релевантні групи урбанонімів, реальні пропорції перекриття множин урбанонімів та коефіцієнти міжміської кореляції можуть відрізнятися у залежності від розміру міст. У випадку невеликої кількості елементів розселенської мережі існує невелика кількість «вакансій», тому вірогідність співпадиння множин урбанонімів є невеликою, а коефіцієнт міжміської кореляції ймовірно буде низьким. Якщо кількість «вакансій» дорівнює або перевищує кількість релевантних урбанонімів, даний коефіцієнт наближається до одиниці (у реальності кількість релевантних урбанонімів є дуже великою і потенційно нескінченною, оскільки існує нескінченна кількість назв, пов'язаних з тими чи іншими країною, регіоном чи поселенням).

Частково виправити дану неспіврозмірність при порівнянні одного визначеного міста з іншими містами дозволяє ділення виправленого коефіцієнта на співвідношення кількості урбанонімів у містах порівняння. Тоді формула (2) отримує остаточний вигляд:

$$K_{\text{випр2}} = \theta_{ab}/(2Na - \Theta), \quad (3)$$

$$\text{де } \Theta = \theta_{ab} \cdot Na/Nb, \quad Na > Nb$$

Наведене явище «дискримінації» малих міст відносно великих пояснює необхідність залучати до математичного аналізу якомога більших міст з приблизно однаковою кількістю урбанонімів, враховувати дане явище при аналізі результатів кореляції, а також вказує на необхідність доповнення математичних методів обґрунтуванням виділених кластерів із опорою не лише на кількісні, але й на якісні ознаки.

Подальший опис методики вимагає невеликого екскурсу в історію першої спроби автора виокремити кластери міст за коефіцієнтами міжміської кореляції. Так, спочатку було обраховано міжміські кореляції при врахуванні абсолютно всіх урбаноні-

мів, наявних у базі даних. При цьому чітко виділяється дві групи міст: 1. Міста на територіях Західної України, що увійшли до складу СРСР не раніше 1939 року; 2. Міста решти території України, що перебували у складі СРСР з 1922 року.

Отримана диференціація є відображенням межі між переважною частиною території України, де радянські ідеологічні назви досі є пануючими у структурі урбанонімів, та Західною Україною, де після здобуття Україною незалежності було перейменовано практично усі такі ЕРМ. Для методики дослідження суттєвим тут є те, що аналіз міжміських кореляцій з урахуванням усіх урбанонімів не дозволив виділити дрібніші групи міст як по одну, так і по іншу сторону межі між Західною Україною та рештою території України. Причиною цього стала вагомості частка загальнопоширених урбанонімів (в першу чергу радянських ідеологічних назв) у містах. Їх загальний фон та хаотичні кореляції між ними приховують суттєві регіональні відмінності. Тому постало завдання елімінації загальнопоширених урбанонімів.

Дане завдання вирішувалося в три етапи і було тісно пов'язане із визначенням урбанонімів, дотичних до національного рівня ідентичності. На першому етапі усі 43 міста було розподілено між 9-ма суспільно-географічними районами за схемою М. Пістуна [6]. Після цього відбувалась елімінація усіх урбанонімів, які були присутні щонайменше в одному місті в межах кожного суспільно-географічного району. Такі урбаноніми вважались загальнопоширеними урбанонімами I-ого типу і визнавалися такими, що виявляють національну ідентичність населення України в силу своєї надрегіональності, поширеності в усіх кутках нашої держави.

На другому етапі відбувалась аналогічна елімінація серед урбанонімів, що залишилися після першого етапу, але із відкиданням території Карпатського та Північно-Західного суспільно-географічних районів. Якщо на першому етапі визначались і відсіювались типові загальноукраїнські назви ЕРМ, то на другому – переважно радянські, залишені у спадок від СРСР, які здебільшого не мають нічого спільного ні з українською географією та історією в цілому, ні з регіональними та локальними особливостями. Такі урбаноніми вважались загальнопоширеними урбанонімами II-ого типу.

На третьому етапі було відкинуто урбаноніми, що фіксувалися у понад 7-ми залучених до аналізу містах. Таким чином, було еліміновано не лише явно загальнопоширені назви, але й такі, що лише мають тенденцію до поширення по всій території країни, але із означених вище стохастичних причин відсутні у певних суспільно-географічних районах та, як правило, не пов'язані з регіональними історико-культурними відмінностями.

Після вказаних трьох елімінацій залишилися урбаноніми з характерними просторовими відмінностями у поширенні, присутні у щонайбільше семи із 43-х обраних міст. Саме для таких урбанонімів, що залишилися після трьох елімінацій, і здійснювалося обчислення коефіцієнтів міжміської кореляції. На основі аналізу отриманої таблиці кореляцій, за найбільшми значеннями кореляцій та характером коре-

ляції множин урбанонімів міста з іншими містами в цілому визначалися кластери та групи кластерів міст України. Після цього математично визначені кластери параметризувалися та отримували якісну характеристику, для чого вивчалися ті урбаноніми, які виявилися спільними для міст кластера. Ці урбаноніми отримали назву характеристичних для даного кластера. За можливістю, встановлювались ядра кластерів. У якості ядра визначалося місто а) де спостерігалось найбільше характеристичних урбанонімів; б) для якого отримали найвищі КМК з усіма іншими містами кластера, тоді як між іншими містами даного кластера спостерігаються дещо нижчі КМК.

Кількісні параметри кластерів розраховувались наступним чином. Нехай у певному кластері є n міст та U характеристичних урбанонімів. Тоді урбаномограма для цього кластера виглядатиме таким чином:

$U_n:U_{n-1}:\dots:U_3:U_2$, де U – кількість характеристичних урбанонімів, що спостерігаються в позначеній індексом кількості міст кластера.

Коефіцієнт зв'язності розраховується так:

$$K_{зв} = U_n \cdot n/n + U_{n-1} \cdot (n-1)/n + \dots + U_3 \cdot 3/n$$

Частка незв'язаних характеристичних урбанонімів визначається так:

$$Ч_{незв} = U_2/U.$$

Чим більша кількість характеристичних урбанонімів і чим більшим є коефіцієнт зв'язності, тим виразнішим, сформованим та обґрунтованим є кластер, що розглядається. При цьому кількість характеристичних урбанонімів вказує на потужність історико-культурного підґрунтя, яке висвітлене через посередництво урбанонімів (репрезентованість кластера), а коефіцієнт зв'язності враховує ступінь представленості кожного характеристичного урбаноніма у містах кластера, і досягає високих значень, коли багато характеристичних урбанонімів присутні у багатьох містах, а не лише в окремих парах міст (внутрішня консолідованість кластера). Урбаномограма показує деталізований розподіл характеристичних урбанонімів за їх поширенням у містах кластера, проте саме за допомогою коефіцієнта зв'язності можна порівнювати ступінь сформованості різних кластерів. Частка ж незв'язаних характеристичних урбанонімів показує відсоток тих характеристичних урбанонімів, які наявні лише у 2-х містах даного кластера. Тому, вони можуть бути й випадковими, не характеристичними для цього кластера, і лише семантичний аналіз може остаточно підтвердити чи спростувати їх характеристичність, від чого може залежати й об'єктивність існування даного кластера взагалі.

Також було здійснено підрахунок кількості спільних характеристичних урбанонімів у різних кластерах та їх частки від загальної кількості характеристичних урбанонімів у кожній парі кластерів. Метою даної процедури було додаткове обґрунтування груп кластерів на основі суттєвих ознак їх подібності.

Детальні практичні результати дослідження, проведеного за вказаною методикою, будуть представлені у подальших публікаціях. Тут коротко наведемо лише короткі результати:

1. Виявлено 118 загальнопоширених урбанонімів

німів I-ого типу. Серед них значну частину (понад 34%) складають такі, які безпосередньо з Україною не пов'язані, але натомість мають відношення до російської історії, культури, науки. Семантичний характер немеморіальних урбанонімів свідчить про глибоку зануреність української ментальності у природу та її красу, шанування затишку, сільської ідилії, відображає базові особливості сприйняття простору жителями України.

2. Після елімінації загальнопоширених урбанонімів I типу було виявлено 72 загальнопоширених урбаноніми II типу (переважно радянські ідеологічні назви).

3. Унікальність структури урбанонімів зростає по мірі а) зменшення радянзації назв ЕРМ з південного сходу на південний захід; б) зменшення рівня індустріалізації міст; а також в) в присутності унікального місцевого історико-культурного середовища.

4. За співвідношеннями КМК при порівнянні різних міст та їх груп було виділено 11 кластерів міст України за регіональними особливостями структури урбанонімів. При аналізі КМК міст з різних кластерів та характеристичних урбанонімів різних кластерів виявилось, що ці 11 кластерів можна

об'єднати в три групи: західну, центральну та південно-східну. До складу Західної групи увійшли Галицько-Волинський, Подільський, Буковинський та Закарпатський кластери; до складу Центральної – Житомирський, Наддніпрянський, Чернігово-Сіверський, Полтавський; до складу Східної – Донецько-Придніпровський, Причорноморський, Кримський.

Висновки. Запропонована методика дослідження територіальної ідентичності населення показала свою ефективність. Виявлено значну кількість регіональних та локальних урбанонімів, денотати яких пов'язані із місцевою історико-культурною спадщиною та самосвідомістю населення. Ці урбаноніми вказують на місцеві типи господарської діяльності, характеризують процес природокористування, ілюструють найбільш вагомі для населення об'єкти фізико-географічної та суспільно-географічної природи, характеризують ідеологічний, політичний, культурний вибір населення, характеризують місцевих видатних особистостей тощо. Продуктивним напрямком є пошук та апробація інших маркерів територіальної ідентичності населення у процесі подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Hnatyuk O.M. *Iyerarkhichna strukturovanist prostorovoyi identychnosti naseleण्या Ukrayiny // Ekonomichna ta socialna geografiya: naukovyj zbirnyk. – 2012. – Vyp. 2 (65). – S. 242-250.*
2. Yesina Yu.G. *Pokazateli identychnosti v regionalnoy kulture Francii (Vandeya, Russilyon): avtoref. dis....kand. kulturol. nauk: 24.00.01; – Moskwa, 2011. – 21 s.*
3. Komarov R. *Heroy ta pamyatnyk heroyu yak faktory identychnosti: pryklad Donetska // Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyj zbirnyk. – 2008. – Vyp. 9–10. – S. 91–99.*
4. Melnychuk A.L., Hnatyuk O.M. *Nazvy pidpryemstv ta organizacij yak marker suspilno-geografichnykh procesiv // Ukrayina: geografiya ciley ta mozhlyvostey. Zbirnyk nauk. prats. – K.: FOP «Lysenko M.M.», 2012. – T. II. – S. 165-169.*
5. Pavlyuk S.G. *Tradicionnye i istoricheskiye rayony kak forma territorialnoy samoorganizacii obshchestva: (na primere SSHA i Rossii): avtoref. dis.... kand. geogr. nauk: 25.00.24; Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova, geogr. fak. – Moskva, 2007. – 26 s.*
6. Pistun M.D. *Osnovy teorii suspilnoyi geografiyi. Navchalnyj posibnyk. – K.: «Vyshcha shkola», 1996. – 231 s.*
7. Brookfield H. *On the environment as perceived // Progress in Geography. -1969. - Vol. 1. – P. 51-80.*

Summary

Olexiy Gnatiuk. URBAN PLACE-NAMES OF UKRAINIAN CITIES AS A TERRITORIAL IDENTITY MARKER.

The study of territorial identity involves the application of several methodological approaches. One of them is based on the study of indirect manifestations of the residents' mental representations in the socio-cultural space, the so-called markers. Place-names of streets, squares etc. within the settlements occupy an important place among these markers. The aim of this study was to develop a method to investigate urban place-names of Ukrainian cities as markers of territorial identity. The initial hypothesis implied the existence of urban place-names reflecting territorial identity at different hierarchical levels. Detection of such place-names allows characterizing strength, content and geographical area of particular identity.

At the first phase of this study the database of urban place-names of Ukrainian cities was created. Urban place-names were input to the database on the principle of referent unity. Pair correlation coefficients between the urban place-name structures in different cities were applied to determinate the regional differences.

The task of common urban place-names elimination appeared due to the significant proportion of ideologically colored place-names of Soviet origin. This problem was solved in three stages. The calculation of correlation coefficients was carried out for urban place-names remaining after three eliminations. In calculating these coefficients we supposed that the formation of urban place-names set in particular city has a stochastic (probabilistic) character. Clusters and groups of clusters of Ukrainian cities were distinguished analyzing the obtained correlation table. Then defined clusters obtained their mathematical parameters and received qualitative characteristics.

Keywords: territorial identity, territorial identity markers, urban place-names, local geographic specificity.

УДК 911.3

Тарас Погребський

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НА ТУБЕРКУЛЬОЗ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено суспільно-географічні особливості захворюваності на туберкульоз населення Волинської області. Проаналізовано сучасні тенденції поширення туберкульозу по регіонах України та по районах Волинської області. Виявлено основні чинники, які на даному етапі розвитку держави та регіону впливають на поширення цього захворювання у територіальному вимірі. Розглянуто основні напрямки державної політики по боротьбі з цією недугою. Побудовано картосхеми рівня захворюваності всіма формами активного туберкульозу населення у регіонах України та по районах Волинської області.

Ключові слова: суспільно-географічні особливості, захворюваність населення, смертність населення, поширення туберкульозу, Волинська область.

Тарас Погребський. ОСОБЕННОСТИ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ ТУБЕРКУЛЕЗОМ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье освещены общественно-географические особенности заболеваемости туберкулезом населения Волынской области. Проанализированы современные тенденции распространения туберкулеза по регионам Украины и по районам Волынской области. Выявлены основные факторы, которые на данном этапе развития государства и региона влияют на распространение этого заболевания в территориальном измерении. Рассмотрены основные направления государственной политики по борьбе с этой болезнью. Построены картосхемы уровня заболеваемости всеми формами активного туберкулеза населения в регионах Украины и по районам Волынской области.

Ключевые слова: общественно-географические особенности, заболеваемость населения, смертность населения, распространение туберкулеза, Волынская область.

Taras Pogrebnskyi. THE FEATURES OF TUBERCULOSIS MORBIDITY IN VOLYN REGION. The article highlights the social and geographical features of tuberculosis morbidity in Volyn region. The current trends in the spread of tuberculosis in the regions of Ukraine and in the districts of Volyn region were analysed. The basic factors that at this stage of the state and regional development effect on the spread of the disease in the territorial dimension were established. The main directions of state policy to combat this disease were considered. Maps by the level of incidence of all forms of active tuberculosis of population in the regions of Ukraine and in the districts of Volyn region were constructed.

Keywords: social and geographical features, morbidity, mortality, the spread of tuberculosis, Volyn region.

Постановка проблеми. Захворюваність на туберкульоз є однією з найактуальніших соціально-політичних та медичних проблем сучасного суспільства у світовому вимірі. Ситуація із захворюваністю на туберкульоз та підхід до цієї проблеми з боку влади будь-якої держави завжди були індикатором її соціального благополуччя.

З початку III тисячоліття основними причинами смертності населення розвинених країн світу стали хвороби системи кровообігу, злоякісні новоутворення, хвороби ендокринної системи, розлади психіки та поведінки, травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин. У країнах, що розвиваються, домінує інфекційний тип патологій. Особливою загрозою популяційному здоров'ю населення цих країн є туберкульоз, ВІЛ-інфекція/СНІД і малярія

Відповідно до світової статистики [8], 80 % людей, що померли внаслідок інфекційних і паразитарних хвороб, пішли з життя від туберкульозу. У світі на цю недугу щорічно захворює близько 9 млн. осіб, а від 2 до 3 млн. чоловік — помирають. Загальна чисельність хворих на туберкульоз у світі — 60 млн., з них майже третина мають відкриту форму. Експерти ВООЗ прогнозують, що у разі неспроможності взяти епідемію під жорсткий контроль, до 2020 року кількість тубінфікованих сягне 2 млрд. осіб, з яких 150 млн. захворіють і 36 млн. помруть. У зв'язку з цим виникає необхідність деталізації досліджень на державному та регіональному рівнях.

Метою дослідження є аналіз захворюваності на туберкульоз серед населення Волинської області,

а також виявлення основних суспільно-географічних чинників, що впливають на поширення цього захворювання в регіональному вимірі.

Аналіз попередніх досліджень. Регіональні аспекти дослідження поширення туберкульозу розглядаються різними напрямками географічної науки: з одного боку, це радикальна географія, з другого — медична географія. Теоретичним аспектам зазначеного напрямку присвячені праці А.П. Авцина, А.А. Шошина, А.А. Келлера, А.Д. Лебедева та ін. Проблеми захворюваності населення України та її регіонів досліджувалися в працях О. Романів (2003), Н. Корнілової (2005), І. Мартусенко (2005), Г. Баркової із співавторами (2006, 2009 та інші), Х. Подвірної (2007), І. Манаєнкової (2008), Н. Мезенцевої із співавтором (2009), В. Гуцуляка із співавторами (2009), Д. Шиян (2012) та інших дослідників. Також проблемам поширення туберкульозу в Україні присвячені наукові праці медиків-фтизіатрів (Д.Т. Садової, Ю.І. Фещенко та ін.), матеріали ЗМІ, щорічні звіти Міністерства охорони здоров'я України, в яких подається загальна статистична інформація про захворюваність на туберкульоз в Україні та її соціальний аналіз. Проте, ця проблема розглядається в основному з медичної точки зору, бракує досліджень регіонального характеру.

Виклад основного матеріалу. Захворюваність на туберкульоз не є тільки медичною проблемою. Це — проблема соціальна, яка віддзеркалює соціально-економічний стан країни, культурно-освітній рівень та рівень благополуччя населення, ступінь розвитку системи охорони здоров'я. Наразі туберкульоз не ліквідований в жодній країні світу. Майже третина населення Земної кулі інфікована

туберкульозною паличкою. Найвищі показники захворюваності на туберкульоз зареєстровано в Африканському й Азіатському регіонах, на які припадає майже третина всіх захворілих та померлих від цієї недуги. З кінця XX століття істотно зросла роль інфекційних хвороб в цілому, а зокрема і туберкульозу, у формуванні показників популяційного здоров'я в європейських країнах. 2/3 усіх зареєстрованих випадків туберкульозу в Європейському регіоні припадає на країни СНД. Така ситуація пов'язана не лише з певними проблемами у сфері охорони здоров'я, але й зумовлена погіршенням соціально-економічного становища та зниженням рівня життя населення в цих країнах.

Україна також належить до країн з високим показником захворюваності на туберкульоз. Згідно з українською офіційною статистикою [11], в країні лікарі щодня виявляють понад 100 нових випадків захворювання на туберкульоз, кожної години один хворий помирає. За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я [8], епідемія туберкульозу в Україні розпочалася у 1995 році, коли рівень захворюваності перевищив епідемічний поріг – 1,4% населення хворі на туберкульоз. А вже за десять років, у 2005-му, спостерігався пік епідемії. Тоді захворюваність була найвищою — 84,4 випадки на 100 тис. населення.

Протягом останніх років в Україні вдалося знизити рівень захворюваності на туберкульоз. Підсумки виконання заходів Загальнодержавної програми протидії захворюванню на туберкульоз у 2007-2011 роках свідчать про певні досягнення, які стосуються епідемічної картини та організації низки ключових процесів щодо виявлення та лікування туберкульозу. Захворюваність на туберкульоз у 2012 році склала 68,1 випадки на 100 тис. населення. Це на 20% менше порівняно з 2005 роком, коли відзначався максимальний рівень цього показника. За результатами 2012 року спостерігається лише незначне збільшення рівня захворюваності — на 1,3%. Кількісне зростання захворюваності частково відбулося внаслідок покращення діагностики туберкульозу в Україні. Це також можна класифікувати і як результат інформаційної роботи з населенням, з фокусом на групи підвищеного ризику. Рівень смертності від туберкульозу також зменшився на 31% і склав за підсумками 2012 року 15,2 на 100 тис. населення [9].

Найвищі показники захворюваності на всі форми активного туберкульозу в 2012 році зареєстровано у південно-східних регіонах України, тобто в областях із потужними протитуберкульозними закладами в пенітенціарній системі (рис. 1).

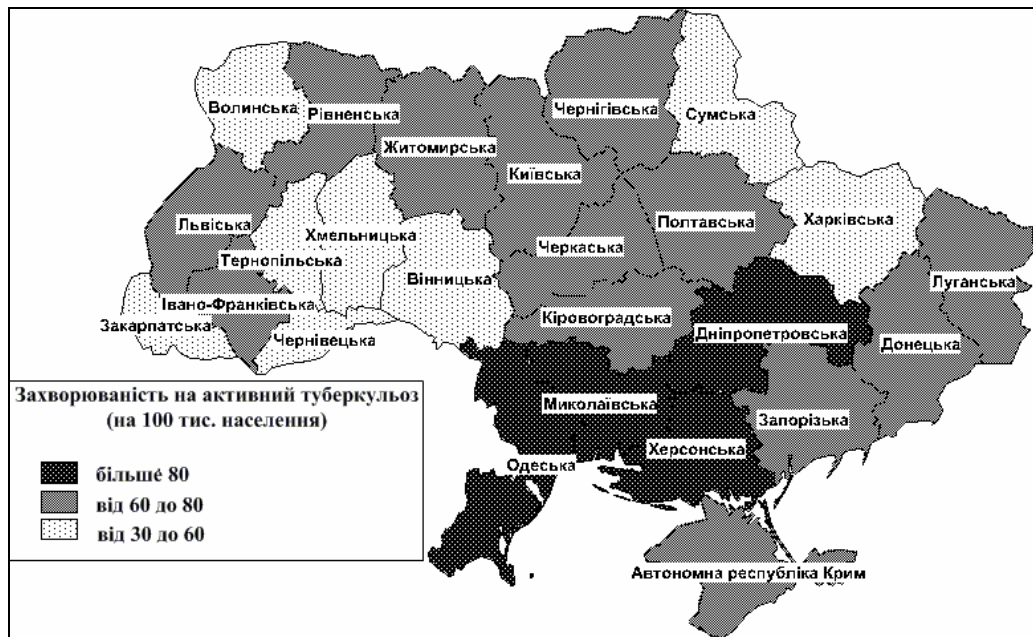

Рис. 1. Рівень захворюваності всіма формами активного туберкульозу населення України у 2012 році (на 100 тис. населення) (побудовано автором за даними [11])

Незначне підвищення показника захворюваності на всі форми активного туберкульозу порівняно з 2011 роком (на 1,3%) відбулось за рахунок його зростання у Київській — на 21,1% (з 56,3 до 68,2 на 100 тис. населення), Черкаській — на 9,8% (з 57,2 до 62,8), Полтавській — на 9,6% (з 55,2 до 60,5) областях. Традиційно перевищують середні по країні показники захворюваності на туберкульоз Херсонська (107,9 на 100 тис. населення), Одеська (94,0), Дніпропетровська (92,9), Миколаївська (87,3), Луганська

(79,1) та Кіровоградська (77,8) області

Волинська область належить до групи областей України з найнижчими показниками захворюваності на туберкульоз. Протягом останніх років спостерігається неперервна тенденція зниження рівня захворюваності. За останні 7 років він знизився на 14,8% (рис 2).

У 2012 році захворюваність всіма формами активного туберкульозу в області становила 51,6 на 100 тис. населення, що набагато нижче ніж загалом

по Україні (68,1 на 100 тис. населення). Найвищі показники захворюваності в регіоні були зафіксовані в Ківерцівському (81,9 на 100 тис. населення) та Ковельському (80,8) районах. Також близькі до загальнодержавного рівня показники захворюваності спо-

стерігались у Турійському — 71,8 та Шацькому — 64,3 районах. У всіх інших районах області рівень захворюваності був значно нижчий, ніж по Україні в цілому (рис 3).

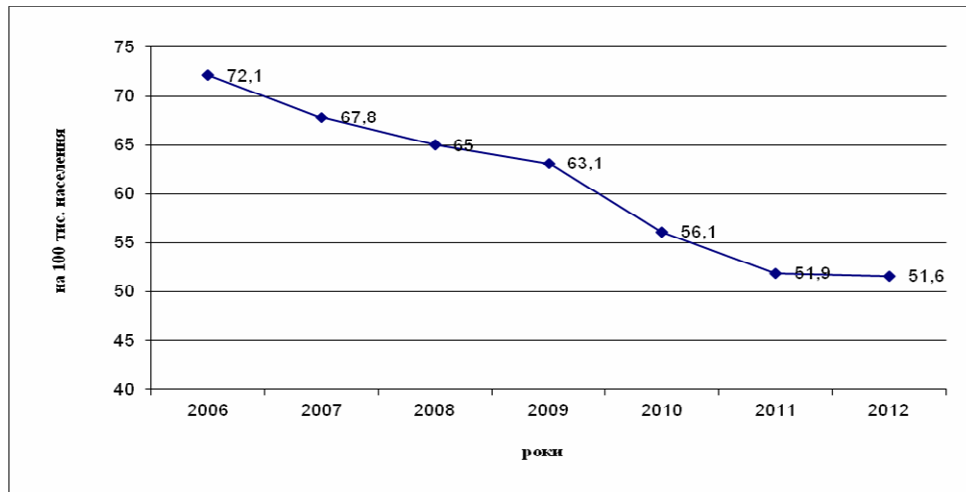

Рис. 2. Динаміка захворюваності всіма формами активного туберкульозу населення Волинської області з 2006 по 2012рр. (побудовано автором за даними [10])

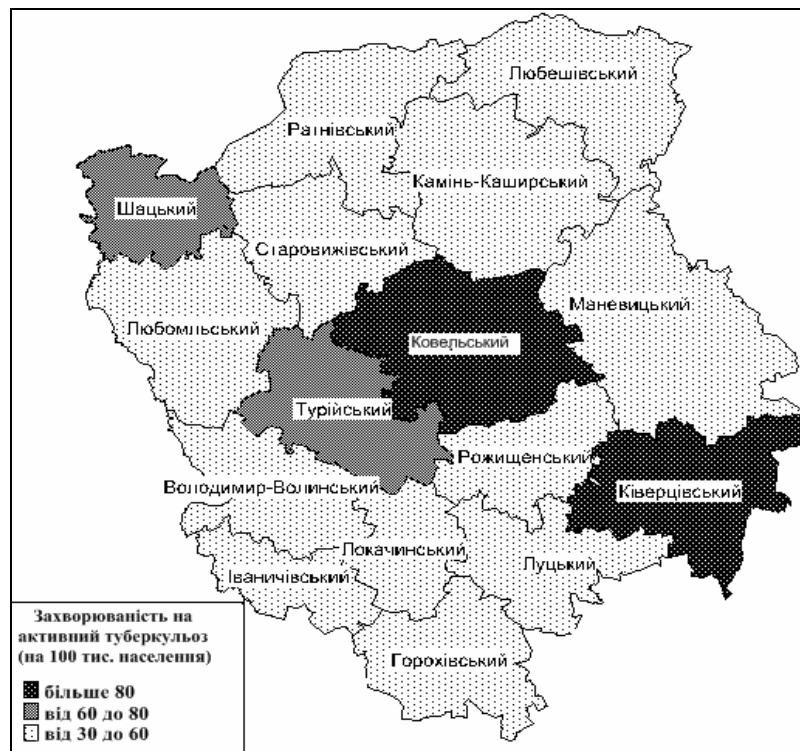

Рис. 3. Рівень захворюваності всіма формами активного туберкульозу населення Волинської області у 2012 році (на 100 тис. населення) (побудовано автором за даними [10])

Значно погіршує епідемічну ситуацію щодо туберкульозу в області епідемія ВІЛ-інфекції/СНІДу. Понад 30% ВІЛ-інфікованих хворіють на туберкульоз і близько 40% із них помирає від цієї недуги. Рівень поширення ВІЛ-інфекції серед населення Волині становить 150 осіб на 100 тис. населення. За цим показником область займає 15 місце в Україні. Найбільше ВІЛ-інфікованих волинян у 2012 році виявлено в Луцьку та Нововолинську – по 23% від загальної кількості. Деяко нижчий рівень виявлення

ВІЛ-інфікованих в Володимир-Волинському та Ковельському районах – 16% та 13% відповідно. Водночас, зростає кількість ВІЛ-інфікованих жителів в Любомльському, Шацькому, Ківерцівському, Луцькому, Іваничівському та Рожищенському районах [10].

ВІЛ-інфекція є потужним чинником, який сприяє розвитку активної форми туберкульозу в носіїв латентної інфекції та підвищує ймовірність розвитку рецидивного туберкульозу. Саме тому, за ре-

комендацією ВООЗ, необхідно у повному обсязі (на 100%) забезпечити показник охоплення тестуванням на ВІЛ-інфекцію серед зареєстрованих випадків туберкульозу. У 2012 році показник охоплення тестуванням на ВІЛ-інфекцію вперше виявлених хворих на туберкульоз в Україні залишився на рівні показника 2011 року та становив 86,4. У Волинській області цей показник був значно вищий державного і становив 97,6% (2012 рік). Також слід відмітити, що за цим показником Волинська область займає друге місце поступаючись лише Миколаївській (98,8%) [11].

Незважаючи на тенденцію щодо стабілізації показників захворюваності на туберкульоз та смертності від цієї хвороби, епідемічна ситуація в Україні в цілому і в Волинській області зокрема є нестійкою. Основними факторами, що обумовлюють високий рівень захворюваності на туберкульоз та поширення його мультирезистентної форми, можна вважати:

- недостатнє та несвоєчасне виявлення хворих на заразні форми туберкульозу (захворюваність на бактеріальні форми туберкульозу по Україні в 2012 році склала 30,8 на 100 тис. населення) через недосконалість системи охорони здоров'я щодо діагностування звичайного, мультирезистентного туберкульозу та коінфекції ТБ/ВІЛ, недостатньою кількістю медичних працівників, недосконалістю лабораторної мережі з мікробіологічної діагностики туберкульозу, низькою мотивацією населення до своєчасного звернення за медичною допомогою та недостатнім доступом до її отримання уразливих до захворювання на туберкульоз груп населення;

- низька якість профілактичної роботи та ефективність лікування хворих, яким вперше встановлено діагноз туберкульоз (55,0%) та з рецидивом захворювання (34,2%) через відсутність методів швидкої діагностики мультирезистентного туберкульозу, якісного контрольованого лікування, а також через негативне ставлення хворих до лікування, недостатню кількість протитуберкульозних препаратів [9].

Впродовж останніх десяти років в Україні було реалізовано дві державні цільові програми та комплекс відповідних заходів, спрямованих на боротьбу з туберкульозом, на які було витрачено значні кошти — як бюджетні, так і громадських організацій та фондів. З метою розширення можливостей лабораторної мережі щодо своєчасної діагностики всіх випадків захворювання туберкульозом, в тому числі і мультирезистентним, закуплено сучасне обладнання, зокрема бактеріологічні аналізатори ВАСТЕС та обладнання для експрес-діагностування хіміорезистентного туберкульозу GeneXpert. Завдяки цьому, скорочено строк виявлення наявності у людини туберкульозу з трьох тижнів до трьох годин. Наказом МОЗ України №818 від 19.10.2012 року затверджено Порядок ведення реєстру хворих на туберкульоз, призначеного удосконалити державну систему епідмоніторингу, диспансерного спостереження за хворим та ефективності його лікування. Електронний реєстр сприятиме проведенню моніторингу та оцінці протитуберкульозних заходів, аналізу захворюваності, смертності, результатів лікування, а також об'єктивному формуванню державної потреби

щодо протитуберкульозних препаратів [9].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України та ст. 11 нової редакції Закону України "Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз" визначено механізм примусової госпіталізації [9]. Однак вона застосовуватиметься лише до хворих на заразні форми туберкульозу, які порушують протиепідемічний режим та ставлять під загрозу зараження інших осіб. За рішенням суду вони можуть бути примусово госпіталізовані до протитуберкульозних закладів, що мають відповідні відділення (палати) для стаціонарного лікування хворих на туберкульоз.

Вжито заходів щодо підвищення престижності праці медичних працівників, які надають медичну допомогу хворим на туберкульоз. Фахівцям, які надають лікувально-профілактичну допомогу хворим на заразну форму туберкульозу, підвищено посадові оклади на 60%, а також запроваджено надбавки за стаж роботи в галузі. Це дало перші результати: якщо 10 років тому понад 60% працівників фтизіатричної служби перетнули пенсійний рубіж, то зараз 65% - це спеціалісти працездатного віку [11].

Упродовж 2012 року вдосконалено стандарти діагностики та лікування туберкульозу, механізми забезпечення протитуберкульозними препаратами, поступово запроваджується поіменний реєстр хворих. Зважаючи на це, головними завданнями на даному етапі є моніторинг та контроль за виконанням цих заходів на регіональному рівні, адже однією з найважливіших складових частин боротьби з туберкульозом є освітня робота серед населення і пацієнтів. Також урядом України прийнято рішення про розробку планів покращення стану протитуберкульозних закладів у кожному регіоні на 2013-2015 роки [9].

Висновки. Проаналізувавши основні суспільно-географічні особливості захворюваності на туберкульоз населення Волинської області можна зробити наступні висновки:

- Туберкульоз є однією з найактуальніших соціально-політичних та медичних проблем сучасного суспільства у світовому вимірі. Україна належить до країн з високим показником захворюваності на туберкульоз. У 2012 році він становив 68,1 випадок на 100 тис. населення. Найвищі показники захворюваності на всі форми активного туберкульозу зареєстровано у південно-східних регіонах України. Також стрімке підвищення рівня захворюваності спостерігається у Київській, Черкаській та Полтавській областях.
- Волинська область належить до групи областей України з найнижчими показниками захворюваності на туберкульоз. За останні 7 років рівень захворюваності в регіоні знизився на 14,8% і у 2012 році становив 51,6 на 100 тис. населення, що набагато нижче ніж загалом по Україні. Найвищі показники захворюваності були зафіксовані в Ківерцівському (81,9 на 100 тис. населення) та Ковельському (80,8) районах. Також близькі до загальнодержавного рівня показники захворюваності спостерігались у Турійському — 71,8 та Шацькому — 64,3 районах. У всіх інших районах області рівень захворюваності був значно

нижчий, ніж по Україні в цілому.

- Основними факторами, що впливають на рівень захворюваності на туберкульоз є насамперед не своєчасне виявлення хворих на заразні форми туберкульозу через недосконалість лабораторної мережі з мікробіологічної діагностики, низька якість профілактичної роботи та ефективність лікування хворих, недостатня кількість протитуберкульозних препаратів. Значно погіршує епідемічну ситуацію щодо туберкульозу епідемія ВІЛ-інфекції/СНІДу.

- Урядом України ведеться активна політика спрямована на боротьбу з туберкульозом. Впродовж останніх років вдосконалено стандарти діагностики та лікування туберкульозу, налагоджено механізми забезпечення протитуберкульозними препаратами, поступово запроваджується поіменний реєстр хворих. Також прийнято рішення про розробку планів покращення стану протитуберкульозних закладів у кожному регіоні на 2013-2015 роки.

Список використаних джерел:

1. Barkova G.A. *Terytorialna organizaciya medychnoyi systemy Kharkivskoyi oblasti ta shlyakhy yiyi vdoskonalennya: avtoref. dis. na zbuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya»* / G.A. Barkova. – Kharkiv, 2006. – 23 s.
2. Levchuk N.M. *Socialna dyferenciaciya stanu zdorovya ta smertnosti v Ukraini* / N.M. Levchuk // *Demografiya ta socialna ekonomika*. – 2007. – S. 12-28.
3. Lekhan V.M. *Strategiya rozvytku systemy okhorony zdorovya: ukrayinskyj vymir* / V.M. Lekhan, G.O. Slabkyj, M.V. Shevchenko. – K.: Chetverta khvylya, 2009. – 353 s.
4. Libanova E.M. *Novitni tendencyi smertnosti naseleння Ukrainy* / Libanova E.M. – *Demografiya ta socialna ekonomika*. – 2006. – S. 23-38.
5. *Medyko-demografichna sytuaciya ta osnovni pokaznyky medychnoyi dopomohy v regionalnomu aspekti: pidsumky diyalnosti u 2011 roci.* / Avtorskyj kolektyv: Boyko V.Ya., Bortko M.P., Brozhyk V.L., Burtnyak M.M., Vasylykova G.M., Vaschenyuk I.S., Galatsan O.V., Ginzburg V.G., Didenko L.O., Zozulya A.I., Kanevskiy O.S., Karpinska L.G., Klubnikin O.Yu., Kondratyuk N.Yu., Korolenko V.M., Krizina N.P., Krisko M.O., Lisak V.P., Likhohop R.I., Malysh P.M., Moiseyenko R.O., Motovycya N.Ja., Mokhoryev V.A., Oliniychuk M.D., Pavlyuk P.O., Petryayeva O.B., Pologov V.I., Remennyk O.I., Rusnak V.A., Svestun N.V., Slabkyj G.O., Tolstanov O.K., Torbas O.M., Fedorenko S.M., Khotina S.G., Shevchenko M.V., Shkrobanets I.D., Shnicer R.I., Yakhhenko Yu.B. – K.: MOZ Ukrainy, 2012. – 192 s.
6. Mezentseva N.I. *Suspilno-geografichnyj analiz zakhvoryuvanosti naseleння regioniv Ukrainy* / N.I. Mezentseva, S.P. Batychenko // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi: mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, 2009. – Vyp. 7 (2). – S. 130-134.
7. Nemets L.M. *Medychna haluz Kharkivskoyi oblasti: terytorialni osoblyvosti, problemy ta shlyakhy vdoskonalennya (suspilno-geografichni aspekty): [monografiya]* / Nemets L.M., Barkova G.A., Nemets K.A. – K.: Chetverta khvylya, 2009. – 224 s.
8. *Oficiynyj sayt Byuro VOOZ v Ukraini [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.who.int/ua>
9. *Oficiynyj sayt Vseukrayinskoho centru po kontrolyu za tuberkulyozom [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: www.tbc.gov.ua.
10. *Oficiynyj sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Volynskiy oblasti. [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
11. *Oficiynyj sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Shevchuk P.Y. *Suchasni zrushennya u regionalniy dyferenciacyi smertnosti i tryvalosti zhytтя v Ukraini* / P.Y. Shevchuk // *Demografiya ta socialna ekonomika*. – 2007. – S.24-38.

Summary

Taras Pogrebskyi. THE FEATURES OF TUBERCULOSIS MORBIDITY IN VOLYN REGION.

Tuberculosis morbidity is one of the most pressing social, political and medical problems of modern society. The situation with the incidence of tuberculosis and approach to this problem by the government of any state has always been an indicator of its social well-being. Ukraine is a country with a high level of tuberculosis morbidity. In 2012, it was 68.1 cases per 100 thousand population. The highest level of incidence by all forms of active tuberculosis were registered in the south-eastern regions of Ukraine. Also, the rapid increase of the incidence observed in Kyiv, Cherkassy and Poltava regions.

Volyn region belongs to the group of Ukrainian regions with the lowest level of tuberculosis incidence. Over the past 7 years the tuberculosis morbidity in the region fell by 14.8% and in 2012 was 51.6 per 100 thousand population, which is much lower than in Ukraine as whole. The highest incidence rates were reported in Kivertsі (81.9 per 100 thousand population) and Kovel (80.8) districts. Also, close to the national-level incidence rates observed in Turiysk - 71.8 and Shack - 64,3 districts. In all other districts the incidence level was significantly lower than in Ukraine as a whole.

The main factors affecting on the tuberculosis morbidity primarily are the failure to identify patients with infectious tuberculosis, poor quality of work and effectiveness of preventive treatment, a lack of anti-TB drugs.

Keywords: social and geographical features, morbidity, mortality, the spread of tuberculosis, Volyn region.

УДК 911.3

Яніна Василевська

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті представлені деякі результати суспільно-географічного дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів Херсонської області. Зазначено ключове трактування поняття та класифікація туристсько-рекреаційних ресурсів, ґрунтуючись на суспільно-географічному підході. Визначені ключові характеристики природно-географічних та суспільно-географічних туристсько-рекреаційних ресурсів Херсонської області. Визначені особливості розподілу та використання туристсько-рекреаційних ресурсів області на основі ряду математичко-статистичних методів.

Яніна Василевская. ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ. В статье представлены некоторые результаты общественно-географического исследования туристско-рекреационных ресурсов Херсонской области. Приведена трактовка понятия и классификация туристско-рекреационных ресурсов, основываясь на общественно-географическом подходе. Определены ключевые характеристики природно-географических и общественно-географических туристско-рекреационных ресурсов Херсонской области. Определены особенности распределения и использования туристско-рекреационных ресурсов области на основе ряда математико-статистических методов.

Ключевые слова: туристско-рекреационные ресурсы, природно-географические ресурсы, общественно-географические ресурсы, распределение и использование туристско-рекреационных ресурсов.

Ianina Vasylevska. TOURIST AND RECREATIONAL RESOURCES OF KHERSON REGION: SOCIO-GEOGRAPHICAL FEATURES. The article presents some results of the socio-geographical research of tourism and recreational resources of Kherson region. The interpretation of the concept and classification of tourist and recreational resources based on the socio-geographical approach are given. The key characteristics of natural geographic and socio-geographical tourist and recreational resources of Kherson region are defined. The features of distribution and use of tourism and recreational resources of the region are determined through a series of mathematical and statistical methods.

Keywords: tourism and recreation resources, natural and geographical resources, social and geographical resources, distribution and use of tourist and recreational resources.

Вступ. Визначення туризму як однієї з галузей пріоритетного розвитку багатьох регіонів України зумовлює необхідність всебічного вивчення ресурсної бази, можливостей широкого використання територій для туристсько-рекреаційної діяльності, адже ця діяльність належить до видів суспільної практики із яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. Морські узбережжя із комфортним кліматом, мальовничі ландшафти, лікувальні природні ресурси, пам'ятки історії та культури стали тим підґрунтям, на якому здавна базується відпочинок людини і сформувалась потужна сфера послуг – індустрія туризму [7]. Як відомо, туризм наша держава декларує як пріоритетний напрямок розвитку національної економіки на законодавчому і концептуальному рівнях, це також впливає і на розвиток окремих регіонів, в том числі і Херсонської області, яка завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу визначається активним розвитком туризму та рекреації. В той же час, важливим залишається комплексне вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів області, визначення їх територіального розподілу, часових та галузевих особливостей їх використання та перспектив подальшого розвитку туристсько-рекреаційної галузі регіону.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, під туристсько-рекреаційними ресурсами розуміють сукупність об'єктів природного, природно-антропогенного, соціального походження, які використовуються для туризму та рекреації та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності. Існує значна кількість класифікацій туристсько-рекреаційних ресурсів [8], ґрунтуючись на суспільно-географічному підході туристсько-рекреаційні

ресурси поділяються на природно-географічні (природні та природно-антропогенні) та суспільно-географічні (історико-культурні, біосоціальні, подієві, інфраструктурні). Поєднання різних видів туристсько-рекреаційних ресурсів формує фундамент для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності. Зрозуміло, що природні ресурси являються більш «усталеним» ресурсом, ніж суспільно-географічні. Стосовно останніх можна говорити про історичне та культурне надбання, яке має територія, в той же час, варто розуміти можливості його розширення, та головне – особливості соціально-економічного розвитку, що сприяє або гальмує розширення природно-антропогенних та усіх видів суспільно-географічних ресурсів.

Завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу Херсонська область визначається значним розвитком туризму та рекреації. Як відомо, область знаходиться в межах Причорноморської низовини, на всій її території переважають степові ландшафти, помірно-континентальний посушливий клімат. Область розташована в степовій зоні, в нижній течії р. Дніпра. Південні райони Херсонської області омивають води Чорного та Азовського морів, берегова лінія розчленована, тут є значна кількість заток і кіс-островів. На території області багато річок, у тому числі р. Дніпро (плавнева зона якого з великими просторами болотистих островів, рясно порізаних складною мережею рукавів, проток, ериків і озер) та р. Інгулець (найзвивістіша річка рівнинної частини Європи). У межах області розташована значна кількість озер різного походження, є солоні і грязьові; також є джерела мінеральних і геотермальних вод. Природно-антропогенні туристсько-рекреаційні ресурси Херсонської області представлені об'єктами загаль-

нодержавного значення (2 біосферних заповідника, 1 національний природний парк, 1 дендрологічний парк та 7 різноманітних заказників) та місцевого значення (в тому числі: заказники, пам'ятки природи, пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища). В цілому, об'єкти природно-заповідного фонду Херсонщини займають 15,9 % від площі усієї території області (4520,3 км² із 28461 км²), із них 3998,6 км² – загальнодержавного значення, що в загальнонаціональному масштабі складає 14,5 % (територія загальнодержавного природно-заповідного фонду України складає 28 тис. км²) [4, 5].

Стосовно суспільно-географічних туристсько-рекреаційних ресурсів, варто відзначити, що історико-культурні туристсько-рекреаційні ресурси Херсонщини багаті та унікальні. Це підтверджує, поперше, їх належність до різних історичних епох – від знахідок найдавніших стоянок до свідчень про культуру киммерійців, скіфів, сарматів, греків; древніх слов'ян; запорізьких козаків, татар, турків, росіян. По-друге, тільки на цій території взаємодіють та змінюють одні одних Скіфське царство, грецькі колонії-міста; слов'янські поселення; Запорізька (Кам'янська) Січ та Кримське ханство; Османська Туреччина; Російська імперія. Найбільшими історико-культурними туристичними ресурсами, де практично представлені всі історичні епохи, володіють безпосередньо близькі до Дніпра Нововоронцовський, Білозерський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Великопетиський, Каховський, Цюрупинський, Голопристанський райони. Курганні пам'ятки є практично у всіх районах. Пам'ятниками та пам'ятними місцями і подіями вирізняються Генічеський, Асканівський, Скадовський рекреаційні центри, Каховсько-Бериславський та Херсонсько-Білозерсько-Голопристанський вузли [5]. До подієвих туристсько-рекреаційних ресурсів варто віднести щорічні різні фестивалі, серед яких «Купальські зорі» у Голій Пристані, дитячий фестиваль «Золоте зернятко» в Залізному Порту, «Мельпомена Таврії», «Чорноморські ігри» в Скадовську. Найпопулярнішим був фестиваль «Таврійські Ігри» у м. Каховка, але з 2006 року він проводиться в Києві. Туристські інфраструктурні ресурси являють собою сукупність підприємств, що забезпечують екскурсійне обслуговування, транспортне, послуги гостинності і допоміжні послуги. Зокрема, санаторно-курортне господарство області у 2011 році складало 621 заклад санаторно-курортного господарства (3 % від всіх відповідних закладів України), це: 569 дитячих оздоровчих табори (3,2 %), 7 санаторіїв-профілакторіїв (3,1 %), 12 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (2,4 %), 32 бази відпочинку (1,6 %), 1 будинок відпочинку (0,4 %) [3]. Розподіл закладів санаторно-курортного господарства за районами Херсонської області підтверджує той факт, що основою їх розміщення є природно-ресурсний потенціал, зокрема їх найбільша кількість сконцентрована у приморських районах (Генічеський, Голопристанський, Скадовський, Каланчатський райони) та в тих, які розташовані вздовж річок та Каховського водосховища (Цюрупинський, Каховський, Нововоронцовський райони). Тож, низка інфраструктурних туристсько-

рекреаційних ресурсів сформувалась багато десятиліть тому, трансформуючись постійно.

Наявність та використання туристсько-рекреаційних ресурсів в Херсонській області мають суттєві територіальні особливості. Використовуючи графоаналітичний метод багатовимірної класифікації було обчислено площу багатокутника для двох міських рад та всіх районів Херсонської області за кожен рік окремо [1]. Ранжовані значення показують, що найвищі їх значення мають Голопристанський, Цюрупинський, Горностаївський, Бериславський, Чаплинський райони та м. Херсон, що свідчить про відносно високий рівень та використання в них туристсько-рекреаційних ресурсів. Найнижчі загальні суми індексів характерні для Верхньорогачицького, Великоколекандрівського, Великопетиського та Великопільського районів. За ступенем однорідності виділяються кілька районів (Бериславський, Білозерський, Верхньорогачанський, та Чаплинський), які характеризуються постійним зростанням показника однорідності розвитку. Значна група районів мають поступове зменшення цього показника у часі при збереженні високих значень для Скадовського району. За результатами кластерного аналізу виділяється одна велика стабільна за складом група із дванадцяти районів, що свідчить про відносну однорідність групи за умовами розвитку районів. Інша група складається із двох районів – Генічеського та Скадовського, які мають подібність у розвитку. Голопристанський, Цюрупинський, Каховський райони формують іншу групу. Найбільшу несхожість з іншими районами проявляють міста Нова Каховка і Херсон. З проведеного аналізу групування районів можна зробити висновок, що найменш здатні до асоціювання (найбільш індивідуальні у розвитку) м. Херсон, м. Нова Каховка, а також Голопристанський, Цюрупинський, Генічеський, Скадовський, Білозерський, Каховський райони. Саме ці територіальні об'єкти (міста та райони) і є найбільш забезпеченими туристсько-рекреаційними ресурсами та мають найбільші можливості для їх використання.

Аналіз чинників, які впливають на розподіл, забезпеченість та можливість використання туристсько-рекреаційних ресурсів Херсонської області, було здійснено на основі факторного аналізу [2]. За змістом перший фактор можна визначити як соціально-економічний фактор, найсильніша його дія характерна для м. Херсону, що пояснюється найбільшою концентрацією в обласному центрі об'єктів соціально-економічної діяльності. Для Каховського району і Новокаховської міськради – дія цього фактору позитивна; для всіх інших районів його дія має зворотний знак, що свідчить про їх суттєву відсталість у цьому аспекті. Другий фактор визначається як медико-рекреаційний. Необхідно зауважити, що цей фактор виділяється найбільш чітко. Медико-рекреаційний фактор проявляється досить сильно у Скадовському, Генічеському і Голопристанському районах, що зумовлено їх сприятливим географічним положенням та значними рекреаційними ресурсами. Для м. Херсону зберігається позитивне значення цього фактору, для всіх інших районів його дія має від'ємний знак. Третій фактор умовно визначається

як територіально-інфраструктурний. Дія цього фактора по території області рівномірна – для 10 з 20 міст та районів його дія позитивна, найбільш впливовим він є у Каховському, Голопристанському, Білозерському, Бериславському і Великолепетиському районах.

Туристсько-рекреаційні ресурси, включаючи в себе природні та суспільні, є відображенням географічного положення, природних умов та ресурсів, результатом первинного заселення та формування поселенської мережі в різні історичні періоди, особливостями господарського освоєння, спеціалізацією регіону та сучасного соціально-економічного розвитку. Туристсько-рекреаційний комплекс в Херсонській області сформувався ще за радянської доби, спрямований здебільшого на оздоровлення населення, найбільше розвинуто санаторно-курортне господарство (санаторії, пансіонати та дитячі літні табори). Тож, з одного боку туристсько-рекреаційне господарство області є однією із галузей спеціалізації економіки регіону, з іншого – сприяє оздоровленню населення регіону та всієї держави. Тож, враховуючи значні туристсько-рекреаційні ресурси, важливо зацентувати увагу на їх використанні. Як відомо, туристсько-рекреаційне природокористування виконує важливі функції [5]: задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розу-

мового здоров'я суспільства (соціальна функція); відновлення робочої сили, прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях з активною туристсько-рекреаційною діяльністю, створення нових робочих місць (економічна функція); попередження деградації природних рекреаційних комплексів (природоохоронна або екологічна функція).

Висновки. Херсонська область має достатні природно-географічні та суспільно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси. Херсонська область, враховуючи її географічне положення, особливості господарського освоєння, природо-ресурсний потенціал, має наявні туристсько-рекреаційні ресурси. Спостерігається їх значна територіальна диференціація, що зумовлює туристсько-рекреаційну спеціалізацію окремих міст та районів області. Вплив соціально-економічних перетворень в країні в цілому та в регіоні зокрема призвели до значних змін в управлінні та функціонуванні туристсько-рекреаційної галузі Херсонщини. Залишаючись важливою галуззю економіки регіону, туристсько-рекреаційне господарство залишається перспективним напрямком розвитку Херсонської області, тому комплексні дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів регіону як основи формування зазначеної індустрії є своєчасними та актуальними.

Список використаних джерел:

1. Nemets K.A. *Specialni metody v suspilno-geografichnykh doslidzhennyakh turystsko-rekreaciynykh resursiv (na prykladi Khersonskoyi oblasti)* / K.A. Nemets, Ya.V. Vasylevska // *Regionalni problemy Ukrainy: geografichnyy analiz ta poshuk shlyakhiv vyrishennya. Zb. nauk. prats. – Kherson: PP Vishemirskiy, 2013. – S. 152-157.*
2. Vasylevska Ya.V. *Faktornyj analiz pry doslidzhenni turystsko-rekreaciynykh resursiv Khersonskoyi oblasti* / Ya.V. Vasylevska // *Naukovi poshuky geografichnoyi hromadskosti: mynule, syogodennya, maybuttya: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysvjachenoyi 75-richyu utvorennya Luhanskoj oblasti (8-10 zhovtnya 2012 r., m. Luhansk) / vidp. red. Yu.O. Kiselov. – Lugansk: Vyd-vo «DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. – 316 s. – S. 122-128.*
3. Vasylevska Ya.V. *Misce Khersonskoyi oblasti v sanatorno-kurortnomu kompleksi Ukrainy* / Ya.V. Vasylevska // *Potencial suchasnoyi geografiji u rozvyazanni problem rozvytku regioniv: Materialy Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, prysvjachenoyi 95-richyu Nacionalnoji akademiji nauk Ukrainy, 3-5 zhovtnya 2013 r., m. Kyiv, Ukraina. – Kyiv: Logos, 2013. – 448 s. – S. 44-49.*
4. Vasylevska Ya.V. *Ocinka pryrodno-rekreaciynykh resursiv Khersonskoyi oblasti* / Ya.V. Vasylevska // *Region – 2013: strategiya optymalnoho rozvytku: materialy naukovopraktychnoyi konferenciji z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 7–8 lystopada 2013 r. / Hol. red. kolegiyi V.S. Bakirov. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 459 s. – S. 399-401.*
5. Vasylevska Ya.V. *Pryrodno-zapovidnyj fond Khersonskoyi oblasti yak obyekt rekreaciynoho pryrodokorystuvannya* / Ya.V. Vasylevska // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiji: Mizhregionalnyj zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – Vyp. 13 (2). – S. 125-128.*
6. Vasylevska Ya.V. *Retrospektyvnyj analiz zaselennya Khersonshchyny yak osnovy formuvannya istoryko-kulturnykh turystsko-rekreaciynykh resursiv regionu* / Ya.V. Vasylevska // *Zbirnyk naukovykh prats «Visnik Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiya – Geografiya – Ekologiya». – Vypusk № 1033. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – S. 157-163.*
7. Vasylevska Ya.V. *Turyzm yak odyin iz faktoriv rozvytku Khersonskoyi oblasti* / Ya.V. Vasylevska // *Visnyk Dnipropetrovskoho nacionalnoho universytetu. Seriya: Geologiya. Geografiya. – 2008. – №3/2. – S. 80-86.*
8. Vasilevska Ya.V. *Klassifikaciya turystsko-rekreacionnykh resursov dlya ikh obshchestvenno-geograficheskoy ochenki* / Ya.V. Vasilevska // *Teoriya i praktika sovremennoy nauki [Tekst]: materialy VIII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferencii, g. Moskva, 26-27 dekabrya 2012 g. V 3 t.: t. III / Nauch.-inf. izdat. centr «Institut strategicheskikh issledovaniy». – Moskva: Izd-vo «Spetskniga», 2012. – S. 85-90.*

Summary

Ianina Vasylevska. TOURIST AND RECREATIONAL RESOURCES OF KHERSON REGION: SOCIO-GEOGRAPHICAL FEATURES.

The article presents some results of the socio-geographical research of tourism and recreational resources of Kherson region. The interpretation of concept and classification of tourist and recreational resources are given. Based on the socio-geographical approach the tourist and recreational resources are divided into natural and geographical (natural and natural-anthropogenic) and human-geographical (historical, cultural, biosocial, events, infrastructure).

Kherson region has significant natural and recreational resources. The districts of Kherson region have different level of endowment by natural recreational resources. Natural and man-made tourist and recreational resources of Kherson region are the objects of national and local importance. They are all-scale occupy 14.5%. Historical and cultural tourism and recreation resources of Kherson region are rich and unique. The major historical and cultural tourism resources have the districts that directly close to the Dnipro river. The distribution of spa facilities in the districts of Kherson region depend on the natural resource potential. The largest number of them are concentrated in the coastal areas and also located along rivers and Kakhovske reservoir.

The availability and the use of recreational resources in Kherson region have significant regional differences. From the above analysis we can conclude that the city of Kherson and New Kakhovka and also Golopristsansk, Tsyurupynsk, Henichesk, Skadovsk, Belozersk, Kakhovsk districts are the most prosperous in terms of tourist and recreational resources and have the greatest potential for their use.

The availability and the use of recreational resources in Kherson region have significant regional differences. From the above analysis we can conclude that the analysis of factors affecting on the distribution, availability and the use of recreational resources in Kherson region, was made on the basis of factor analysis.

Keywords: tourism and recreation resources, natural and geographical resources, social and geographical resources, distribution and use of tourist and recreational resources.

УДК 911.3

Вікторія Панкратьєва

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті представлені результати просторово-часового аналізу системи освіти Луганської області. Наведені методичні положення застосування кластерного аналізу та графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у дослідженні регіональної системи освіти. Проведено групування територіальних одиниць Луганської області з урахуванням просторово-часових особливостей розвитку їх систем освіти. Виявлені закономірності у розвитку системи освіти регіону на основі порівняння результатів застосованих методів дослідження.

Ключові слова: регіональна система освіти, просторово-часовий аналіз, кластерний аналіз.

Вікторія Панкратьєва. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье представлены результаты пространственно-временного анализа системы образования Луганской области. Приведены методические положения применения кластерного анализа и графоаналитического метода многомерной классификации общественно-географических объектов в исследовании региональной системы образования. Проведено группирование территориальных единиц Луганской области с учетом пространственно-временных особенностей развития их систем образования. Выявлены закономерности в развитии системы образования региона на основе сравнения результатов примененных методов исследования.

Ключевые слова: региональная система образования, пространственно-временной анализ, кластерный анализ.

Victoria Pankratieva. THE SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF THE EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION. This paper presents the results of spatio-temporal analysis of the education system in Lugansk region. The methodical application of the provisions of cluster analysis and graphic-analytical method of multidimensional classification of socio-geographic features in the research of regional education system are given. A grouping of territorial units of Lugansk region, taking into account spatial and temporal features of their educational systems has been conducted. The patterns in the development of education system in the region on the basis of a comparison of the results of applied research methods were identified.

Keywords: regional education system, spatio-temporal analysis, cluster analysis.

Вступ. Постановка проблеми. Система освіти регіону представлена взаємопов'язаними підсистемами дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої освіти, основним завданням якої є підготовка всебічно розвиненої особистості та забезпечення економіки регіону кваліфікованими кадрами. Це свідчить про вагомий роль системи освіти в розвитку регіональної соціогеосистеми.

Сьогодні особливий інтерес викликають суспільно-географічні дослідження регіональної

системи освіти. Важливим є комплексний просторово-часовий аналіз освітньої системи з урахуванням ряду факторів, що впливають на її розвиток, з метою удосконалення її територіальної структури. Вирішення цього питання стає можливим завдяки застосуванню традиційних та новітніх підходів та методів просторового аналізу, зокрема кластерного аналізу і графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у нормованому просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом посилюється увага до дослідження систем освіти регіонів України з боку суспільних

географів, зокрема вивчалися особливості освітньої системи Тернопільської [6], Харківської [1], Дніпропетровської [2], Чернівецької [3] областей. Проте дослідження системи освіти Луганської області має фрагментарний характер та представлено лише аналізом окремих її підсистем [7]. Регіон належить до старопромислових, а його система освіти має певні особливості та потребує комплексного суспільно-географічного дослідження.

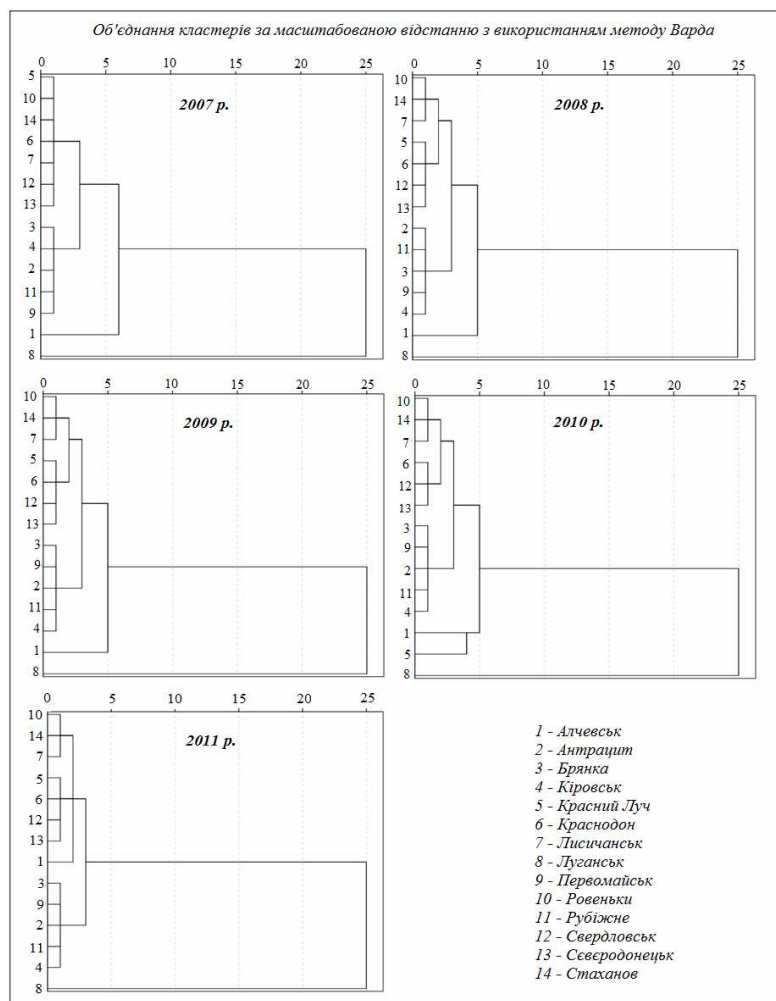
Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є просторово-часовий аналіз системи освіти Луганської області на основі застосування кластерного аналізу та графо-аналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у нормованому просторі.

Виклад основного матеріалу. Основою для проведення просторово-часового аналізу системи освіти Луганської області стала інформаційна база даних, що містить статистичні показники за 108 параметрами за п'ятирічний період (2007 – 2011 рр.). База даних включає демографічні показники, оскільки демографічний фактор є одним з найвагоміших у розвитку системи освіти регіону, а також показники, що характеризують дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу підсистему, зокрема дані щодо кількості навчальних закладів та

місць в них, кількості учнів, студентів, педагогічних працівників у закладах освіти, показники рівня охоплення населення освітніми послугами тощо. Особливості ведення статистичних спостережень в Луганській області пов'язані зі специфікою адміністративно-територіального устрою регіону. У зв'язку з цим інформаційна база даних сформована окремо для міст обласного значення та районів області. Відповідно, аналіз проведено також окремо по містах та районах, враховуючи їх демографічні та соціально-економічні особливості.

Кластерний аналіз є методом багатокрокової ієрархічної класифікації, який дозволяє розбити сукупність об'єктів на групи (кластери) таким чином, щоб внутрішньогрупова дисперсія була мінімальною, а міжгрупова – максимальною. Аналіз здійснюється послідовно, на кожному кроці відбувається розширення вже утворених кластерів або формування нових [5].

В даній роботі формування кластерів, тобто груп міст та районів, що мають подібні особливості розвитку системи освіти, здійснювалось за масштабованою відстанню на основі застосування методу Варда. Результати представлені у вигляді дендрограм (рис. 1, рис. 3), на яких графічно відображено склад кластерів.

Рис. 1. Групування міст обласного значення Луганської області на основі кластерного аналізу у 2007 – 2011 рр.

Порівняння дендрограм на різні розрахункові моменти часу дозволяє прослідкувати зміни складу груп (кластерів), а відтак і виявити просторово-часові особливості розвитку системи освіти регіону. Порівняльний аналіз дендрограм групування міст обласного значення Луганської області дозволяє зробити висновок, що склад отриманих груп досить стабільний протягом 2008-2011 рр., проте він дещо відрізняється від складу груп, які утворилися у 2007 р., що свідчить про незначні зрушення у системі освіти регіону.

В цілому за досліджуваний період можна виділити три групи міст, які характеризуються стабільністю їх складу. Перша група охоплює міста Ровеньки, Стаханов та Лисичанськ, друга група включає міста Краснодон, Свердловськ, Северодонецьк та Красний Луч (за винятком 2010 р.), до складу третьої групи увійшли міста Брянка, Первомайськ, Антрацит, Рубіжне та Кіровськ. Утворені асоціації свідчать про подібність розвитку системи освіти в даних територіальних одиницях, тоді як у містах Алчевськ та Луганськ протягом досліджуваного періоду система освіти характеризується певною своєрідністю розвитку, оскільки ці міста найменш здатні до асоціювання.

Просторово-часовий аналіз розвитку системи освіти в містах обласного значення Луганської області також здійснено за допомогою застосування графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у нормованому просторі [4, 5]. Статистичні параметри, які покладено в основу аналізу, нормовано шляхом розрахунку індексів,

що змінюються в інтервалі від 0 до 1. Отримано нормований багатовимірний простір, який спроектовано на площину, а кожне місто на цій проекції представлено у вигляді багатокутника. Чим більша площа даного багатокутника, тим стан розвитку системи освіти можна вважати кращим. Аналіз зміни площі багатокутника у часі свідчить про зміни системи освіти. Крім цього, для визначення особливостей динаміки та порівняльних характеристик розвитку системи освіти в містах обласного значення Луганської області розраховано індекси на певні моменти часу, показники однорідності розвитку та значення інформаційної ентропії.

На рис. 2 представлена пелюсткова діаграма площі багатокутників міст обласного значення Луганської області. Значення площі м. Луганськ з діаграми вилучено, оскільки воно суттєво перевищує показники інших міст регіону та спотворює діаграму. Слід зазначити, що площа багатокутника м. Луганськ протягом досліджуваного періоду зростає, що говорить про покращення стану системи освіти в місті. За вказаний період також площа багатокутника помітно збільшилась в таких містах, як Свердловськ, Красний Луч, Алчевськ, Лисичанськ, Антрацит, Кіровськ, тобто можна шоворити про позитивні тенденції в розвитку системи освіти цих міст. У той же час, зменшення площі багатокутника, а відтак і погіршення стану системи освіти спостерігається в містах Брянка, Рубіжне, Северодонецьк, Стаханов. В інших містах обласного значення Луганської області стан системи освіти переважно стабільний.

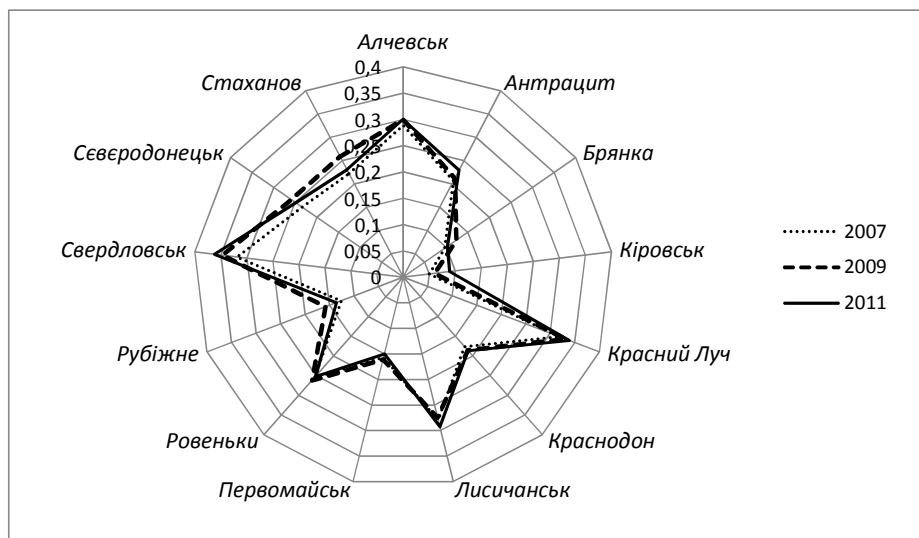

Рис. 2. Динаміка площі багатокутників міст обласного значення Луганської області (без м. Луганськ) за період 2007-2011 рр.

Кластерний аналіз також застосовано для виявлення просторово-часових особливостей розвитку системи освіти в районах Луганської області. Дендрограми кластеризації побудовано на розрахункові моменти часу за період 2007 – 2011 рр. (рис. 3). Слід зазначити, що отримані кластери представляють собою групу територіальних одиниць, що мають подібні особливості розвитку системи освіти. Порівняльний аналіз дендрограм дозволяє зробити висновок, що

склад груп протягом досліджуваного періоду дещо змінюється, проте тенденції стабільності групування районів можна розцінювати як прояв стійкості розвитку регіональної системи освіти.

Аналіз дендрограм свідчить, що райони Луганської області кожного року утворюють дві групи, склад підгруп яких змінюється. Перша група включає Антрацитівський, Біловодський, Білокуракинський, Краснодонський, Марківський, Міловський,

Новоайдарський, Троїцький райони. У 2008 р. та 2010 р. до складу даної групи також увійшов Попаснянський район. Всі інші райони об'єднуються у другу групу. Винятком є Свердловський район, який

протягом досліджуваного періоду не увійшов до жодної з груп, оскільки статистичні дані щодо розвитку системи освіти даного району фіксуються лише по м. Свердловську.

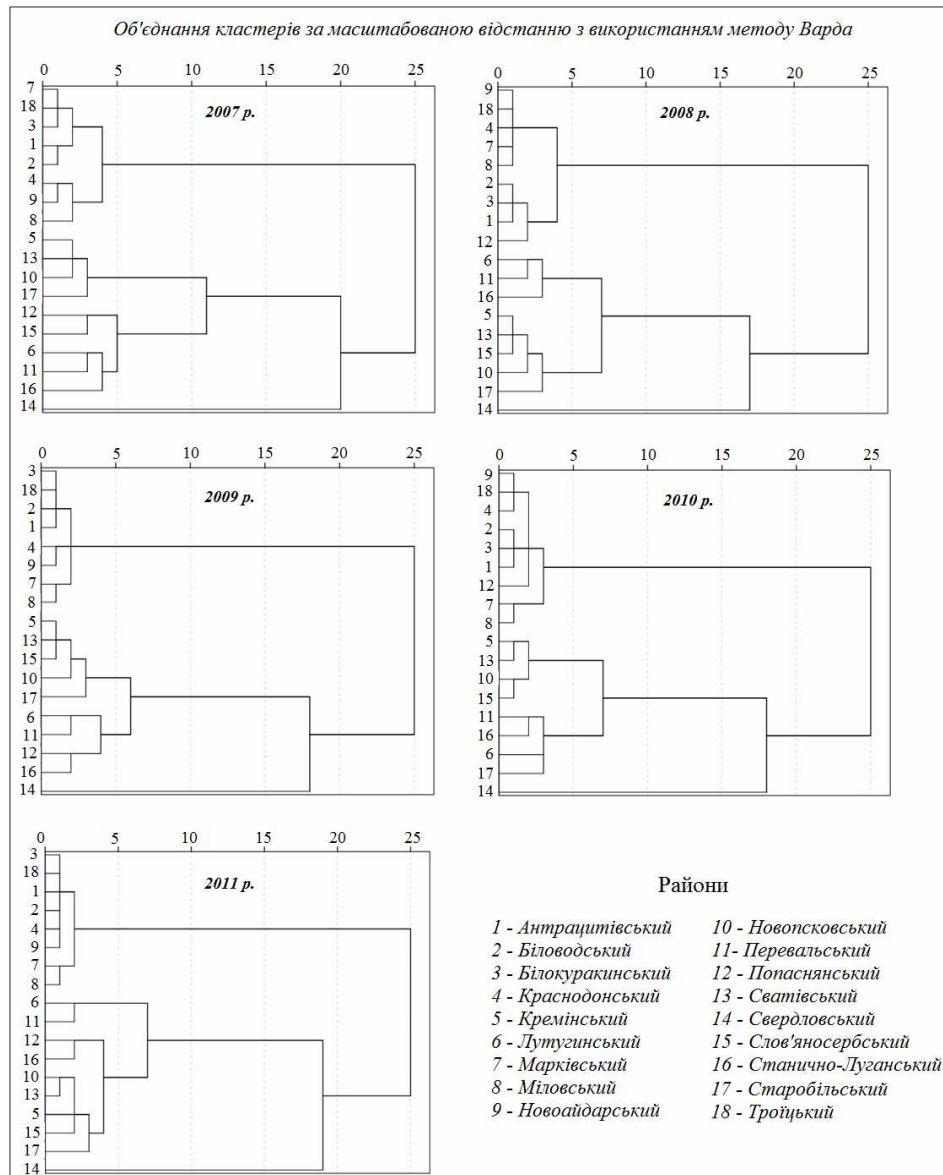

Рис. 3. Групування районів Луганської області на основі кластерного аналізу у 2007 – 2011 рр.

Особливістю другої групи є більш стабільні у складі підгрупи, ніж у першій групі. Стійкою є підгрупа, що включає Кременський, Сватівський, Слов'яносербський, Новопсковський, Старобільський райони, за винятком 2007 р., коли до даної підгрупи не увійшов Слов'яносербський район, та 2010 р., оскільки до підгрупи не потрапив Старобільський район. Стабільною також є підгрупа у складі Лутугинського, Станично-Луганського, Перевальського районів, хоча у 2009 р. та у 2011 р. до цієї підгрупи також увійшов Попаснянський район, а у 2010 р. – Старобільський. В цілому підгрупи другої групи районів характеризуються більшою подібністю у розвитку системи освіти, ніж підгрупи першої групи.

На основі застосування графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у нормованому просторі про-

аналізовано площу багатокутника кожного з районів Луганської області. Графічно результати візуалізовано на пелюстковій діаграмі (рис. 4.).

Слід зазначити, що збільшення площі багатокутника свідчить про покращення стану системи освіти в районі. Дана ситуація найбільш характерна для Кременського, Лутугинського, Новоайдарського, Новопсковського, Попаснянського, Перевальського, Сватівського, Станично-Луганського, Старобільського районів. В інших районах області спостерігається нестабільна тенденція зміни площі багатокутника як основного критерію класифікації, а відтак і нестабільні зміни в системі освіти районів.

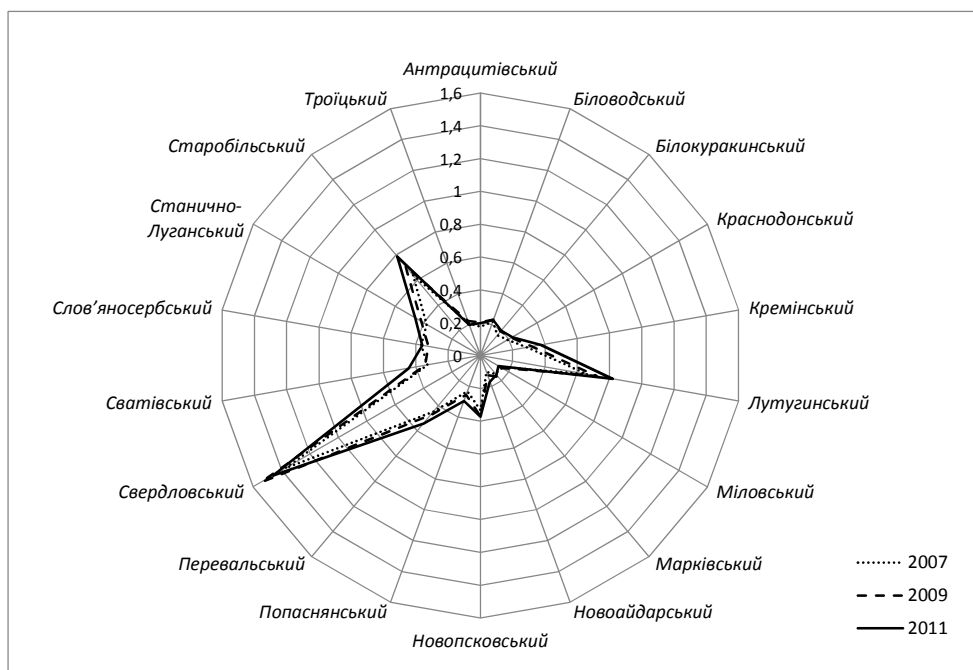

Рис. 4. Динаміка площі багатокутників районів Луганської області за період 2007-2011 рр.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного просторово-часового аналізу системи освіти Луганської області дозволяють зробити висновки, що просторові особливості розвитку системи освіти міст обласного значення є більш стійкими у часі, тоді як районні системи освіти характеризуються більш суттєвими просторовими змінами. Порівняння результатів кластерного аналізу та графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів у нормованому просторі дозволило

встановити закономірність: площа багатокутників районів першої виділеної групи характеризується нестабільними та помірно стабільними змінами (за виключенням Новоайдарського району), тоді як для другої виділеної групи районів характерна стабільна тенденція збільшення площі багатокутника, тобто спостерігається покращення стану системи освіти.

Отримані результати проведеного просторово-часового аналізу покладені в основу розробки рекомендацій щодо удосконалення територіальної структури системи освіти Луганської області.

Список використаних джерел:

1. Virchenko P.A. *Prostorova organizaciya systemy osvity regionu (na prykladi Kharkivskoyi oblasti)*: avtoref. dis.... kand. geogr. nauk: 11.00.02 «*Ekonomichna ta socialna geografiya*» / P.A. Virchenko. – Kharkiv, 2010. – 22 s.
2. Gorozhankina N.A. *Prostorovo-chasoviy analiz regionalnoyi osvitnoyi systemy (na prikladi Dnipropetrovskoyi oblasti)*: avtoref. dis.... kand. geogr. nauk: 11.00.02 «*Ekonomichna ta socialna geografiya*» / N.A. Gorozhankina. – Kharkiv, 2011. – 22 s.
3. Zayachuk O.H. *Terytorialna organizaciya osvitno-vykhovnoho kompleksu Chernivetskoyi oblasti*: avtoref. dis.... kand. geogr. nauk: 11.00.02 «*Ekonomichna ta socialna geografiya*» / O.H. Zayachuk. – Chernivci, 2011. – 21 s.
4. Mashkov O.A. *Grafoanalitichnyj metod bahatovymirnoyi klasyfikaciyi suspilno-geografichnykh obyektiv* / O.A. Mashkov, K.A. Nemets // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi: Mizhregion. zb. Nauk. prats.* – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina. – 2010. – Vyp. 8 (1). – S. 30-35.
5. Nemets K.A. *Prostoroviy analiz u suspilniy geografiyi: novi pidkhody, metody, modeli: Monografiya* / K.A. Nemets, L.M. Nemets. – Kharkiv: KhNU, 2013. – 225 s.
6. Flinta N.I. *Kulturno-osvitniy kompleks regionu i yogo terytorialna organizaciya (na materialakh Ternopilskoyi oblasti)*: avtoref. dis.... kand. geogr. nauk: 11.00.02 «*Ekonomichna ta socialna geografiya*» / N.I. Flinta. – Chernivci, 2005. – 20 s.
7. Cymbal I. *Pidsumky roboty zakladiv osvity Luhanskoyi oblasti v 2010 roci ta perspektyvy rozvytku osvity v 2011 roci* / I. Cymbal // *Osvita na Luhanshchyni: naukovо-metodichnyj zhurnal.* – 2011. - № 1(34). – S. 4-11.

*Summary***Victoria Pankratieva. THE SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF THE EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION.**

This paper presents the results of spatio-temporal analysis of the education system in Lugansk region, the basis for which was an information database containing statistical data of 108 parameters for the five-year period. The database includes demographic indicators and indices that characterize the pre-school, general secondary, extracurricular, vocational and higher subsystems. The methodical application of the provisions of cluster analysis and graphic-analytical method of multidimensional classification of socio-geographic features in the research of regional education system are given.

A grouping of territorial units of Lugansk region, taking into account spatial and temporal features of their educational systems has been conducted. The association of administrative centers and districts of Lugansk region indicate the similarity of their educational systems. Three groups of cities and two groups of regions were identified. Established that the spatial features of the educational systems in the cities are more stable in time, while the districts educational systems characterized by a significant spatial shifts. The originality of the education system is observed in the cities of Alchevsk and Lugansk, because these cities less able to be associate. The special educational system is also in the Sverdlovsk district, that is associated with the specific of statistical surveys.

The patterns in the development of education system in the region on the basis of a comparison of the results of applied research methods were identified. The obtained results of the spatio-temporal analysis are the basis for developing recommendations for the improvement of the territorial structure of the education system in Lugansk region.

Keywords: regional education system, spatio-temporal analysis, cluster analysis.

Хроніка. Повідомлення

УДК 911.3

Микола Пістун

СЛОБОЖАНЩИНА: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА ДОВІДКА

У наш час поняття «Слобожанщина» включає функціонально-територіальну взаємодію двох етнонаціональних спільнот – української і російської в межах Чорнозем'я протягом чотирьох суспільно-історичних періодів – переселенсько-колонізаційного, імперсько-російського, радянського та незалежного.

У даному історико-географічному нарисі головна увага приділяється першому періоду, який тривав від початку XVI до кінця XVIII століть і називався Слобідською Україною¹. В її межах визначальну роль в освоєнні території та її соціально-економічному розвитку відіграв процес заселення Дикого поля.

В історичному плані територія Слобідської України вивчена ґрунтовно завдяки дослідженням таких відомих вчених-істориків, як Д. Багалій, М. Сумцов, М. Грушевський, І. Миклашевський, П. Головінський, В. Юркевич, А. Слюсаревський, О. Апанович, В. Загоровський, М. Дяченко, О. Пономарьов та інші. В суспільно-географічному відношенні ця територія і людська діяльність на ній вивчена і узагальнена В. Кубійовичем та О. Оглоблиним [1, С. 2885–2891]. Їх дослідження були доповнені працями українських і російських економіко-географів вже протягом третього періоду у формі ґрунтовних характеристик українських областей як складових макроекономічних районів; у Росії – окремими виданнями: першою книгою Б.А. Тутихіна про Центрально-Чорноземну область (1929), у 1950-х рр. в Інституті географії АН СРСР була опублікована (в складі відомої «синьої серії») монографія про Центрально-Чорноземний економічний район. Окремий ґрунтовний розділ у навчальному посібнику «Экономическая география СССР. Районная часть» (1984) під назвою «Центрально-Чорноземний економіко-географічний район» [2, с. 50–65]. Приємною несподіванкою в наш час стала стаття Н. Проскуріної про етнонаціональні особливості українців у Воронезькій області [3, с. 235–241].

Територія колишньої Слобідської України, маючи складну конфігурацію, простягалась широкою смугою із заходу на схід – від верхів'їв рік Псла і Ворскли до середньої течії р. Дон. Вона межувала на заході з Гетьманщиною, на півдні – із Запоріжжям і володіннями кримського Ханства, на сході – по

р. Дон з Областю Війська Донського, а на півночі – з Московщиною (рис.).

Адміністративно Слобідська Україна у XVII–XVIII ст. включала територію п'яти слобідських полків – Сумського, Охтирського, Харківського, Ізюмського та Острогозького, що були напівавтономною формацією у межах Московського царства (згодом Російської імперії).

У природному відношенні Слобідська Україна займала частину Середньо руської височини, сусідню з нею Донецьку низовину (у верхів'ях приток р. Сіверський Донець), південно-східну частину Придніпровської низовини, невелику частину Донецького кряжу та Донської рівнини. Сприятливий помірно-континентальний клімат, досить густа гідрографічна сітка, а особливо родючі чорноземні ґрунти з багатою трав'яною рослинністю притягали до себе переселенців і втікачів.

Історично за ранньої доби Слобідська Україна була частиною території сіверян, з кінця IX ст. вона увійшла до складу Київської держави, зокрема в XI ст. – до Чернігівського, а потім Переяславського і Новгород-Сіверського князівств. Після нападу татар у XIII ст. її територія запустила.

З початку XVI ст. вона переходить під владу Москви, була майже незаселеною і називалася Диким полем, крізь яке татари заходили вглиб Московщини Муравським, Ізюмським та Кальміуським шляхами. Одночасно глибоко в степ заходили українські «добувачі», які здебільшого займались бджільництвом, рибальством і мисливством, а також виробництвом селітри і солі (на Торських озерах і в Бахмуті).

Починаючи з другої половини XVI ст. на території майбутньої Слобідської України з'явилися два потоки колонізації краю: з півночі – московська, пов'язана з будівництвом військово-оборонних споруд для захисту від кримських татар і від Польсько-Литовської держави; із заходу, з українських земель, викликана екстенсивним станом господарства, експансією, пов'язаною з промисловодобувальницькими інтересами сільського населення Наддніпрянщини, а згодом посиленою польсько-шляхетською неволею і визиском, поширенням католицизму. Це була потужна лавина переселенців, яка значно перевищувала московську урядову колонізацію разом з московськими втікачами від своїх поміщиків на вільні і незаймані простори Чорнозем'я та Дону.

Московський уряд у XVI ст. збудував сторожові станиці в різних місцях Дикого поля, зокрема будує м. Орел, Ливни, Вороніж, Єлець, Білгород, Оскол і Курськ, а також Валуйки. У XVII ст. було

© Пістун М., 2013

¹ Слобода на Україні у XVI–XVIII століттях – це новозаснована оселя з власним самоврядуванням, господар якої звільнявся на деякий час (зазвичай на 15–20 років) від виконання повинностей і оплати податків.

розбудовано Білгородську оборонну лінію (від Охтирки до Острогожська (1653)), перед якою виникло ряд «городів» – Чугуїв, Обоянь тощо. У другій половині XVII ст. було закладено Ізюмську лінію (від р. Коломаку до м. Валуйок), а у XVIII ст. спільними силами козацько-селянської людності Слобідської України та Гетьманщини збудовано Нову Українську лінію (від р. Орелі до р. Дінця (1731–1733)).

Українська колонізація Дикого поля у XVII–XVIII ст. була головним чинником не тільки заселення краю, але і його соціально-економічного розвитку. Вона йшла кількома хвилями. Масового характеру вона набрала особливо у 1630–1640-х рр., коли після поразки козацьких повстань їх учасники переходили московський кордон, діставали дозвіл селитися на вільних землях. Наприклад, учасники повстання гетьмана Я. Острянина у 1638 р. в кількості 900 осіб оселилися біля Чугуєва, а після Білоцерківської угоди переселилися ще 2 тис. козаків Чернігівського і Ніжинського полків з родинами і майном,

які і заснували м. Острогожськ. Переселенці із-під м. Ставища Білоцерківського полку заснували м. Суми, а у 1654 р. було засновано м. Харків.

Події Руїни на Правобережній Україні 1670–1680 рр. викликали нову хвилю колонізації – у 1674 р. було засновано м. Вовчанськ, у 1681 р. – м. Ізюм.

Ліквідація «Паліївщини» у 1711–1714 рр. посилила цю хвилю. Остання велика колонізаційна хвиля припала на 1720–1730 рр. у зв'язку з відновленням польсько-шляхетського панування на Правобережжі, поразкою гайдамацького руху 1734 р., а також з посиленням старшинського визиску козацько-селянської людності на Гетьманщині. Цими процесами колонізація московських земель була посунута на схід і південний схід у бік Дону і Волги. Таким чином, під кінець XVII ст. у Слобідській Україні нараховувалося 120 тис. осіб населення. За реєстром 1732 р. його чисельність зросла на 400 тис., у 1773 р. – до 660 тис.

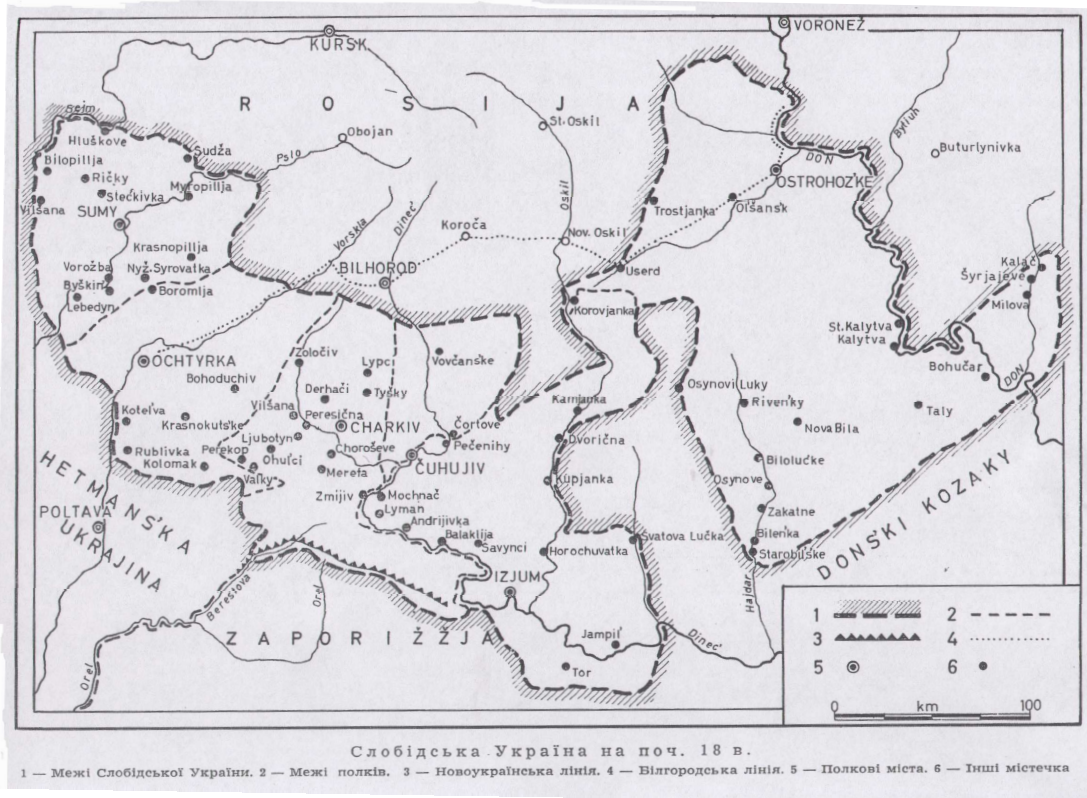

Рис. 1. Слобідська Україна на початку XVIII ст.

Московський уряд тривалий час сприяв українському заселенню, що давало йому можливість економічно розбудувати вільні простори, мати добру військову силу для оборони своїх південних кордонів і поруч з цим стримувати потік московських втікачів-кріпаків на Дін. Тому царський уряд постачав українським поселенцям зброю і харчі, дозволяв їм оселятися цілими громадами на пільгових умовах, наділяв їх землею та зберігав за поселенцями козацькі права і полковий устрій. Уже в 1650-х роках заснували слобідські полки – Острогозький, Сумський, Охтирський, Харківський, у 1685 р. було утворено Ізюмський полк. Полки поділялися на сотні, їх у 1734 р. нараховувалося 98. Але Слобідська Україна,

на відміну від Гетьманщини, не мала власної влади. Лише у XVIII ст. були спроби централізувати українську адміністрацію. Командиром слобідських полків у 1751–1757 рр. був Василь Капніст. Але над козацькою владою стояла державна адміністрація, якою керували московські воєводи, а у XVIII ст. – військові губернатори, які поступово обмежували козацьке самоврядування. Етнокультурні аспекти української самоідентичності українців Воронежської області Російської Федерації у наш час з теплотою справедливо описала Н. Проскуріна [3].

Завдяки заселенню українцями Слобідської України протягом одного століття українська етнічна територія збільшилась майже на 100 тис. кв. км, а її

межі перемістились на 120–200 км на схід. Людність Слобідської України становила на середину XVIII ст. близько 10% всіх тодішніх українських земель, а територія – близько 25%. Основним соціальним станом було козацтво, яке ділилося на старшину, виборних козаків, які несли військову службу, і козаків-помічників, які допомагали виборним харчами і грішми. По дворах козаків жили підсусідки-наймити. Селяни ділилися на вільних, які мали власну землю, і тих, які жили на землях козацької старшини, російських поміщиків, монастирів і за це відробляли панщину. Міщанство (купці, ремісники) було нечисленне. Окрему групу становили росіяни – «служиві люди», різних «розрядів», дворяни-поміщики, «посадські люди», але загальна кількість росіян була невелика.

Організація народного господарства Слобідської України була подібна до Гетьманщини. Населення займалося в основному хліборобством і пов'язаним з ним скотарством. Панівною системою землеробства була плодозмінна; у другій половині XVIII ст. почала поширюватися також трипільна. Крім козацького та селянського дрібного землеволодіння, розвинулись великі панські (козацької старшини і російського дворянства та монастирів) володіння, що іноді досягали розмірів латифундій. Значне місце займало вівчарство (у XVIII ст. навіть тонкорунне), бджільництво, садівництво, рибальство, млинарство, гуральництво, діхтарство та різні ремесла і кустарні промисли (наприкінці XVIII ст. налічувалося близько 34 тис. ремісників і кустарів).

Помітне місце посідала соляна промисловість (Торські, Бахмутські та Співаківські заводи) і виробництво селітри. У XVIII ст. з'являються мануфактури, зокрема Чугуївська шкіряна, Охтирська тютюнова, Салтівська суконна, полотняна та шовкова (на основі приватної власності).

Осередками торгівлі були ярмарки, здебільшого локального значення (271 у 1779 р.), ледве з десяток з них були середніми і лише дві великі – у Сумах і Харкові. Важливе значення мав транзитний торг через Слобідську Україну, яка стала посередником у торгівлі між Росією, а також Гетьманщиною, Запоріжжям, південною Україною, Кримом і Доном, Кавказом та Іраном.

Політичне життя Слобідської України було обмежене рамками Московської держави, а згодом Російської імперії, частиною якої, хоч і напівавтономною, вона була. Великої руйнації вона зазнала, особливо її західна частина – Сумщина і Охтирщина, коли взимку 1708–1709 рр. на її території поширилися військові дії московського та шведського військ.

Шведський король Карл XII вважав цю територію ворожою. Слобідська людність Острогозького полку брала участь у селянській війні під проводом С. Разіна та повстанні К. Булавина. Особливо непокоїли Москву зв'язки слобідської старшини з Гетьманщиною. Представники останньої не раз ставили питання про підпорядкування гетьману слобідських полків, але московський уряд рішуче відмовлявся це робити. Родові, політичні й економічні зв'язки і стосунки сприяли зближенню Слобідської України з Гетьманщиною також і в духовному, зокрема церковному і освітянському житті. Наприклад, церковно-релігійне життя на Слобожанщині мало цілком український зміст. Більшість єпископів, особливо у XVIII ст. походило з Гетьманщини й були вихованцями Київської академії або Чернігівського чи Харківського колегіумів. Одночасно в Острогозьку діяло латино-слов'янське училище.

Від часів Петра I російський уряд починає чимраз більше втручатися у внутрішнє життя слобідських полків і обмежувати їх автономію. У 1732 р. цариця Анна Іванівна скасувала автономію Слобідської України, але 1743 р. її відновила Єлизавета Петрівна. Нарешті Катерина II маніфестом 1765 р. ліквідувала козацький устрій і слобідські полки та запровадила російські установи. Замість розформованих козацьких полків утворено регулярні Харківський уланський та Сумський, Охтирський, Ізюмський і Острогозький гусарські полки. Козацьку старшину зрівняно з російським дворянством.

Слобідська Україна стала звичайною провінцією Російської імперії, Слобідсько-Українською губернією з центром у Харкові. Після окремих нових адміністративно-територіальних змін Слобідсько-Українську губернію у 1835 р. було зліквідовано, більшу південну частину її території перейменовано на Харківську губернію, менша північна увійшла до складу Воронежської і Курської губерній. Цей поділ Слобідської України на активну в новітній історії України – Харківщину і пасивну північну Слобожанщину ще більше закріпився за радянської влади: північна Слобожанщина увійшла не до складу УРСР, а РРФСР.

Нині є потреба узагальнити на монографічному та дисертаційному рівні історико-географічні процеси протягом другого і третього періодів у життєдіяльності населення Слобожанщина.

Етнонаціональна духовна і матеріальна культура та соціально-економічна спадщина українців Слобожанщини повинні залишитися у науково-виховній пам'яті вдячних нащадків.

Список використаних джерел:

1. Кубійович В., Оглоблин О. Слобідська Україна // *Енциклопедія українознавства*. – Львів : НТШ, 2000. – Т. 8.
2. Гончаров М.В., Шевцов И.С. Центрально-Черноземный экономико-географический район // *Экономическая география СССР. Районная часть / под ред. Н.Д. Пистуна*. – К. : Вища школа, 1984.
3. Проскурина Н.В. *Этнокультурные аспекты самоидентичности украинцев Воронежской области // Эволюция общественно-географической мысли : Материалы междунаrod. науч. конф. (Санкт-Петербург, 29-30 сент. 2012)*. – СПб. – Ростов/Д., 2012.

Наші автори

- **Бойко Зоя Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Бондаренко Едуард Леонідович** – доктор географічних наук, професор кафедри геодезії та картографії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Брацьо Оксана Василівна** – здобувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Василевська Яніна Валентинівна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Воловик Людмила Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
- **Гнатюк Олексій Михайлович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Горбунова Юлія Олександрівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Горожанкіна Наталія Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Заставецька Леся Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Кісенко Валентина Ігорівна** – вчитель географії середньої загальноосвітньої школи № 82, м. Дніпропетровськ.
- **Кобилін Павло Олексійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Костріков Сергій Васильович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лавриненко Сергій Іванович** – кандидат географічних наук, професор, ректор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая (м. Київ), завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
- **Лапушняк Мирослава Дмитрівна** – аспірант кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Московкін Володимир Михайлович** – доктор географічних наук, професор кафедри світової економіки Белгородського державного національного дослідницького університету (Російська Федерація)
- **Нємець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Нємець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Орлова Марія Леонідівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій
- **Панкратьєва Вікторія Вікторівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пацюк Вікторія Сергіївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри фізичної географії, краєзнавства та туризму Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- **Пістун Микола Данилович** – доктор географічних наук, професор (Київ)

- **Погребський Тарас Георгійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Полевич Ірина Олегівна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Сегіда Катерина Юріївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смаль Валентина Володимирівна** – доктор географічних наук, професор кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Срода-Муравська Стефанія** – PhD, асистент кафедри міських досліджень та регіонального розвитку Університету Миколи Коперника, Польща
- **Телебенева Євгенія Юріївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
- **Шиманська Даніела** – професор, завідувач кафедри міських досліджень та регіонального розвитку Університету Миколи Коперника, Польща
- **Шматок Оксана Вікторівна** – аспірант кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Яковлєва Юлія Костянтинівна** – кандидат економічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ярьоменко Сергій Григорович** – кандидат географічних наук, асистент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій

Our Contributors

- **Boiko Zoe** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Physical and Economic Geography, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine
- **Bondarenko Eduard** - Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Geodesy and Cartography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Bratso Oksana** – Applicant, Department of Geography of Ukraine, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Gnatiuk Olexiy** – PhD student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Gorozhankina Natalia** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Physical and Economic Geography, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine
- **Horbunova Yuliia** – student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kisenko Valentina** – Teacher of Geography, Secondary School № 82 of Dnipropetrovsk, Ukraine
- **Kobylin Pavlo** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kornus Anatoliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kornus Olesya** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kostrikov Sergiy** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Lapushniak Myroslava** – PhD student, Department of Economic Geography and Ecological Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Lavrynenko Sergei** – PhD in Geography, Professor, Rector of Poltava Business Institute of Academician Yuri Buhay International Science and Technical University (Kyiv), Head of the Department of Social and Human Sciences
- **Moskovkin Vladimir** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of World Economy, Belgorod State University, Russian Federation
- **Niemets Kostyantyn** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Niemets Lyudmyla** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Orlova Maria** – PhD in Geography, Associate Professor, Tourism, Restaurant and Hotel Business Department, Odessa National Academy of Food Technologies, Ukraine
- **Pankratieva Victoria** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Patsiuk Viktoriya** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of Physical Geography, Local History and Tourism, Kryvyi Rih Pedagogical Institute, Kryvyi Rih National University, Ukraine
- **Pistun Mykola** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Kyiv, Ukraine
- **Pogrebskyi Taras** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Polevyeh Iryna** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Samsonova Svetlana** – Graduate Student, Department of World Economy, Belgorod State University, Russian Federation
- **Segida Kateryna** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Shevchuk Sergiy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography and Regional Studies, V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ukraine
- **Shmatok Oksana** – PhD student, Department of Countries' studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Smal Valentyna** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Geography, Mykola Gogol Nizhyn State University, Ukraine

- **Smyrnov Igor** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Countries' studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Sroda-Murawska Stefania** – PhD in Geography, Assistant Professor, Department of Urban Studies and Regional Development, Faculty of Earth Sciences, Nicolaus Copernicus University, Poland
- **Szymańska Daniela** – Professor, Head of the Department of Urban Studies and Regional Development, Faculty of Earth Sciences, Nicolaus Copernicus University, Poland
- **Telebeneva Evgeniya** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Vasylevska Ianina** – PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Volovyk Lyudmyla** – PhD in Geography, Assistant Professor, Department of Geography, Environment and Teaching Methods, Grigoriy Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University, Ukraine
- **Yakovleva Yuliya** – PhD in Economy, Doctoral Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Yaromenko Sergiy** – PhD in Geography, Assistant of Tourism, Restaurant and Hotel Business Department, Odessa National Academy of Food Technologies, Ukraine
- **Zastavetska Lesya** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography and Tourism of Ukraine, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 15 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word, версія 2003, 2007, 2010. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами подається заголовок статті.

Під заголовком з абзацу подається анотація статті (близько 500 знаків) та ключові слова українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (шрифт 10 пт, курсив). Нижче подається текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку *у романському алфавіті* (кирилиця переводиться в латиницю).

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [ ] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

В кінці статті подається реферат англійською мовою обсягом не менше 150-250 слів. Реферат повинен повно і лаконічно відображати зміст статті.

Надається пріоритет статтям англійською мовою.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Автори подають про себе особисті дані українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди, повну адресу, контактний телефон, e-mail.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

Тел.: +38 (057) 707-52-74.

E-mail: chasopys_seg@mail.ru

Офіційний сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Journal of Human geography» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 15 pages); «Research reports» (up to 10 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

All papers must be submitted in both electronic and printed forms.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and keywords in Ukrainian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, abstract and keywords in both Russian, and English (font 10, italic).

The paper text is placed just below these three abstracts. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

List of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [ ] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too.

The priority is given for the manuscripts in English.

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following personal information: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Papers must be reviewed (a scanned review with a seal must be send by e-mail to the editorial board).

The Editorial Board don't pay author's royalty.

Address of editorial board: Yuriy Kandyba, Technical Secretary, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University,

Svobody Sq. 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

Tel.: +38 (057) 707-52-74

E-mail: chasopys_seg@mail.ru

URL: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 15 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 04.11.2013 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,7. Обл.-вид. арк. 18,3.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru